

Altun Yaruklug Ceval Beg Bitigi

Editörler

Prof. Dr. Murat Elmalı

Prof. Dr. Hacer Tokyürek

ISBN: 978-625-8190-36-6

Redaksiyon
Asos Yayınları

Kapak
Asos Yayınları

Mizanpaj
Burhan MADEN

Birinci Baskı: 2022

ASOS YAYINLARI

Çaydaçıra Mah. Hacı Ömer Bilginoğlu

Cad. No: 67/2-4/ ELAZIĞ

e-posta: asosyayinlari@gmail.com

web: www.asosyayinlari.com

Tel: 0532 643 75 23

Yayınevi Sertifika No: 47901

Yayıncının yazılı izni olmadan hiçbir şekilde çoğaltılamaz.

Bütün bölümler [intihal.net](https://www.intihal.net) benzerlik tespit programından geçirilmiştir.

Bu yayının [BOOKCITES](https://www.bookcites.com) tarafından indekslenmiştir.

Yazarlar, yazmış oldukları bölümlerin özgünlüğünden sorumludur.

Altun Yaruklug Ceval Beg Bitigi

Editörler

Prof. Dr. Murat Elmalı

Prof. Dr. Hacer Tokyürek

İçindekiler

SUNUŞ.....	7
CEVAL KAYA'NIN ALTUN YARUK SUDUR ÇALIŞMALARINA KATKISI	11
<i>Hacer TOKYÜREK</i>	
Eski Uygurca 'karım' Sözcüğü Üzerine Art ve Eş Zamanlı Bir İnceleme	21
<i>Özlem AYAZLI</i>	
Uygurca <i>kalva</i> ~ <i>kavla</i> Üzerine.....	39
<i>Engin ÇETİN</i>	
Altun Yaruk'ta Kuotau Bey Hikâyesinin Yazınsal Göstergibilim ile İncelenmesi	47
<i>Murat ELMALI</i>	
Berlin Turfan Koleksiyonunda Yeni Tespit Edilen Aç Bars Hikâyesine Ait Bazı Metin Parçaları.....	83
<i>Zemire GULCALI</i>	
Altun Yaruk Sudur 8. Kitaba İlişkin Berlin Koleksiyonunda Yeni Tespit Edilen Bazı Metin Parçaları	111
<i>Tümer KARAAAYA</i>	
Altun Yaruk'ta Birleşik Zarf-Fiil Ekleri Üzerine	151
<i>Berker KESKİN</i>	
Some Notes on the Mongolian Translations of the <i>Golden Light Sūtra</i>	165
<i>Altan KHASBAATAR</i>	
50 Örnekle Altun Yaruk Sudur'un Tenkitli Neşri	183
<i>Liu ZHAO</i>	
Şinasi Tekin'in Altun Yaruk Sudur Üzerine Olan Çalışmaları	207
<i>Mehmet ÖLMEZ</i>	

Altun Yaruk'ta Kadın Bedeniyle Doğmak.....217
Serap SEVİM

**Eski Uygurca Budist Metinlerde *Altun* 'Altın' Sözü'nün Anlamsal Değeri
Üzerine 231**
Hacer TOKYÜREK

***Altun Yaruk Sudur* 4. Tegzinç'e İlişkin Birkaç Yeni Fragman 257**
Uğur UZUNKAYA

SUNUŞ

Orhun yazıtları ile yazı dili olarak parlayan Türkçe, Uygurlar tarafından yüzyıllarca sönmeyecek bir meşale olmuş ve bu meşale nesilden nesile, elden ele taşınmıştır. Bu meşalenin gür ışığı altında Uygurlar mücevher işçiliği nezaketiyle kâğıtlara yazılar nakşetmişler ve ölmez eserler ortaya koymuşlardır. Bu eserlerden en önemlisi hiç kuşkusuz Altun Yaruk Sudur'dur. Budizm'in parlayan ışığı Altun Yaruk, bu dinin en derin eserlerindedir. Şiņko Şeli, Budizm'in bu önemli eserini Türkçenin bütün imkânlarını kullanarak modern çevirmenlere de örnek olacak bir hünerle Türkçeye tercüme etmiş, yüzyıllar sonrasında bile gözleri kamaştıran parlak bir ışık olarak Türk okurların önüne koymuştur.

Şiņko Şeli Tutur'un yüzyıllar öncesinde Uygur harfleriyle ve Türkçe sözlerle yaktığı bu altın ışığı, yüzyıllar sonrasında Ceval Kaya eline almış ve bir mücevher gibi işlemeye başlamıştır.

Şiņko Şeli'den aldığı ilhamla yaptığı bu mücevher işçiliğinin sonucunda Kaya, Türkçenin ilk ve en derin konularını aynı incelikle ustaca ele almış ve sonuca bağlamıştır. Türkçenin "altın ışık"ının titiz araştırmacısı, öğrencilerinin Ceval babası/hocası, Türkolojinin Ceval Bey'i 6 Mart 2022'de 65 yaşına girmiştir. Ceval Bey, çalışmalarına başladığı ilk günlerin heyecanı ile Türkçeye bir mücevher ustasının titizliği ile hizmet etmiş ve etmeye devam etmektedir. Bu hizmetlerinden en önemlisi ve en bilineni hiç kuşkusuz Uygurca Altun Yaruk Sudur'dur.

Altun Yaruk denildiğinde akla gelen ilk isimlerden olan, Türk dilinin farklı alanlarında çalışmaları bulunan Ceval Kaya, Eski Türkçe çalışmalarının önde gelen araştırmacılarından biri olmuştur. Bilimsel çalışmaları Köktürkçe ve Eski Uygurca üzerine yoğunlaşan Kaya'nın, Eski Uygur Türkçesinin en önemli eserlerinden Altun Yaruk üzerine yaptığı çalışma Türk ve Dünya türkolojisi tarafından en çok bilinen çalışmalarından biridir. Kendisinden önce yapılan Eski Uygurca ve Altun Yaruk çalışmalarına önemli katkılarda bulunan Ceval Kaya *Suvar-aprabhāsa Sūtra*'nın (altın önlüg y(a)

ruk yaltrıklıg kopda kötrülmüş nom éligi atl(ı)g bitig) en bütünlüklü çalışmasını yayımlamıştır. Bu kapsamlı çalışma Eski Uygurca çalışmalarına ışık tutmuş ve tutmaya da devam etmektedir. Ceval Kaya'nın doktora tezi olarak hazırladığı çalışma, *Uygurca Altun Yaruk Giriş, Metin ve Dizin* adıyla 1994'te Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanmıştır. Bu önemli çalışma 2021 yılında Altun Yaruk metni baştan sona gözden geçirilerek ve metin yeniden kurgulanarak ikinci kez yayımlanmıştır. Bu yayınlar türkoloji öğrencilerine ve çalışanlarına sadece Eski Uygurca açısından değil türkolojiye getirdiği yeni bakış açıları açısından da ufuk açıcı olmuştur. Yazılımı Ceval Kaya'ya ait *Cibakaya* dizin programıyla oluşturulan dizin bölümleri Eski Türkçe çalışmalarına yöntem açısından çok şey katmıştır. Gerek dizin programı gerek diğer çalışmaları ile Ceval Kaya, Altun Yaruk ve Eski Türkçe çalışmalarında önemli bir yer edinmiştir.

Ceval Kaya bir taraftan dönüm noktası teşkil edecek eserler ortaya koyarken diğer taraftan Eski Türkçe ve Eski Uygurca çalışan öğrenciler yetiştirmiştir. Altun Yaruk üzerine on altı öğrenciye yüksek lisans tezi çalıştırmış ve bu öğrencilerin Eski Uygurca alanında başka çalışmalar yapabilmeleri için önemli katkılarda bulunmuştur. Bu öğrencilerden akademik çalışmalarına Eski Uygurca alanında devam edenler başarılarını Ceval Kaya'nın yaptırmış olduğu Altun Yaruk çalışmalarına borçludur. Bugün Ceval Kaya'nın gerek bu çalışmaları yaptırdığı öğrencileri gerek başka eserler üzerine çalıştırarak yetiştirdiği öğrencileri arasında eski Uygurca üzerine önemli çalışmalar yapan ve yapmaya devam eden araştırmacılar vardır. Bunlardan bazıları Profesör unvanı almıştır. Ceval Kaya bu yönüyle Eski Uygurcanın ve Altun Yaruk'un hocalarının hocasıdır.

Hocamız öğrenci yetiştirmeye ve çalışmalarına devam etmektedir. Altun Yaruk üzerine yeni çalışmalar yapmakta ve bu eseri en ince ayrıntısına varana dek ortaya koymaya çalışmaktadır. Bütün bunlardan hareketle hocamızın doğumun 65. yılı münasebetiyle Altun Yaruk çalışanlarınca, tamamıyla Altun Yaruk çalışmalarından oluşan bir armağan kitabı hazırlanmak istenmiş ve elinizdeki eser böylece ortaya çıkmıştır.

Altun Yaruk üzerine çalışan yurt içinden ve yurt dışından akademisyenlerin katkı sağladığı bu armağan kitap, on iki kıymetli çalışmadan oluşmaktadır. Bu çalışmalarla hem Eski Uygurca ve Altun Yaruk çalışmalarına hem de hocamızın yapacağı çalışmalara katkı sağlanması amaçlanmıştır. Kitaba katkılarından dolayı araştırmacılara teşekkür ederiz.

Altun Yaruk çalışan ve bu alana sönmez eserler bırakan hocamıza, hem kendi kişiliğini yansıtmaması hem de çalışmalarının aydınlatıcılığını düşünerek *Altun Yaruklug Ceval Beg* adının uygun olacağı düşünülmüştür. Bundan

dolayı bu armağan kitabın adı *Altun Yaruklug Ceval Beg Bitigi* olarak oluşturulmuştur.

Umut ederiz ki hocamız adıyla uzun, sağlıklı ve huzurlu ömürler yaşasın ve yine umut ederiz ki hocamız eserleriyle, çalışmalarıyla ve yetiştireceği yeni öğrencilerle bizlere ışık olmaya devam etsin. Armağan kitabımız hocamıza ve Türkoloji camiasına kutlu olsun.

Prof. Dr. Murat ELMALI

CEVAL KAYA’NIN ALTUN YARUK SUDUR ÇALIŞMALARINA KATKISI

Hacer TOKYÜREK

Suvarṇabhāṣottamasūtra adlı Sanskritçe eserin Çince, Tibetçe, Japonca, Hotence, Uygurca, Soğdca, Moğolca ve Tangutça’ya çevirileri bulunmaktadır (Emmerick 2016: XII, Finch 1988: 37, Kaya 1994: 43, Ölmez 1991:8, Ayazlı 2012: 2, Çetin 2020: 13, Uçar 2013: 11, Tokyürek 2018: 11). Elde bulunan Uygurca Altun Yaruk Sudur ise sutranın orijinal metninden değil Çince metinden 1040 yılında Şinko Şeli Tutuṅ tarafından çevrilmiştir. Sutra’yı popüler hâle getiren büyük ölçüde ünlü bilgin ve hacı I-tsing yi jing (635-713)’dir. Onun çevirisine dayanarak Tibetçe, Soğdca, Tangutça ve Uygurca metinler oluşturulmuştur. Bu çeviri daha önceki Çince versiyonları gölgede bırakmıştır. Bunlardan ilki 414’te Çin’e gelen Dharmakṣema’ya aittir (Emmerick 2016: XII) ve onun çevirisi 417’de tamamlanmıştır (Finch 1988: 37, Wilkens 2001: 5, Çetin 2020: 1). Çincedeki ikinci çeviri Paramartha’nın çevirisi ve Yaşogupta ve Jñanagupta’nın ortak versiyonu, yaklaşık 600’de başka bir ifadeyle 597’de tüm öncüllerinin eserlerinden birleştirilmiş bir versiyon yapan Pao-kui 寶貴 *bao gui* tarafından oluşturulmuştur. Üçüncü çeviri ise yukarıda belirtilen I-tsing’in 703’te yapmış olduğu çeviridir ve bu çeviri diğerlerine nazaran yenidir ancak burada önceki çalışmalardan faydalanılmıştır. Bu metin Sanskritçe metne daha yakın olduğu kadar, orijinalinin anlaşılmadığı yerlerde Sanskritçe metinden ayrılmıştır. Bu yüzden Sanskritçe metni oluşturma konusunda ya çok az ya da hiç faydası yoktur (Emmerick 2016: XII). Buna göre Çince bu üç versiyon şu şekilde sıralanabilir: 1. 金光明经 *jin guangming jing* 4 kitap 18 bölüm; 2. Sui Hanedanlığının 17. yılı yani 597, 金光明最胜王经 *jin guangming zui sheng wang jing*, 10 kitap 31 bölüm; 3. Tangwuzhou chang’an’ın 3. yılı yani 703, 义淨 [義淨] Yi Jing’in çevirisi, 金光明最勝王經 *jin guangming zui sheng wang jing*, 10 kitap 31 bölüm. Burada Yi Jing’in çevirisi en eksiksiz ve popüler olanıdır. Bunun en önemli kanıtı özellikle Uygur bölgesinde, Batı

ve Hexi bölgelerinde ortaya çıkarılan Uygur el yazmalarıyla kanıtlanabilir. Bunun yanında Rus bilgin Malov tarafından 1910'da Jiuquan'daki Wenshu Vadisi'nde [酒泉文殊沟] keşfedilen eksiksiz defterdir. Bu defter 397 yapraktır ve bugün St. Petersburg'da muhafaza edilmektedir. Bu nüsha Qing Hanedanlığı İmparatoru Kangxi'nin 26. yılı yani 1687 tarihlidir (Yang 2006). Bu nüsha genellikle St. Petersburg nüshası ya da Radlov-Malov nüshası olarak kabul edilir. Bunun yanında daha erken tarihli Berlin koleksiyonunda bulunan fragmanlar var ki bu fragmanların Mainz koleksiyonundaki belgeler, Ehlers tarafından kataloglanmıştır (Ehlers 1987). Simone-Christiane Raschmann ise AY'nin Berlin parçalarının tamamının katalogunu üç cilt hâlinde hazırlamıştır (2000, 2002, 2005).

Yi Jing'in versiyonu olduğu düşünülen Çincesi 金光明最勝王經 *jinguangming zuisheng wang jing* ve Eski Uygurca adı *altun öñlüg yaruk yaltrıklıg kopda kötrülmiş nom eligi aılıg nom bitig* olan Eski Uygurca Altun Yaruk Sudur'un 8 parçası ilk kez 1908 yılında Müller tarafından Çince ile karşılaştırılarak Uigurica serisinin ilkinde yayımlanmıştır. Burada Müller hem metni okumuş hem de Çince denkligi ile karşılaştırarak Almancaya çevirmiştir. Bunun yanında St. Petersburg nüshasının tamamı Uygur harfleriyle 1913-1917'de Radloff-Malov tarafından dört cilt olarak basılmıştır. Ayrıca Radloff, bu bastıkları yayından/nüşhadan hareketle 1-466 sayfaları arasını okuyarak Almancaya çevirmiştir. Ancak Radloff'un bu Almanca çevirisinde birçok eksiklikler ve yanlışlıklar görüldüğü için yapılan bu çevirinin nüshaları imha edilmiştir. Radloff'un bu çevirisi ölümünden sonra Malov tarafından bir ön söz ile 1930'da yayımlanmıştır (Sertkaya 1994: 7¹; Çetin 2020: 18). Radloff-Malov'dan sonra Altun Yaruk Sudur ile ilgili bütünlüklü yayın Müller tarafından yapılmaya çalışılmıştır. Müller, Radloff-Malov baskısının 1913'te yayımlanan 192 sayfalık I-II. Bölümlerini kısmen transkripsiyonlamış ve bunu da Çince metin ile karşılaştırmıştır. Bir diğer önemli çalışma ise Arat tarafından yapılmıştır. Arat, Radloff-Malov baskısının transkripsiyonunu yapmaya başlamış fakat bu çalışma tamamlanamayarak yarım kalmıştır. Arat'ın bu çalışması 304. sayfanın 2. satırına kadardır (Sertkaya 1994: 7). Bu çalışmaların yanında elbette pek çok önemli çalışma yapılmış ve yapılmaya devam etmektedir. Bu çalışmalardan en önemlisi kuşkusuz Ceval Kaya tarafından hazırlanan doktora çalışması olmuştur. Ceval Kaya'ın Radloff-Malov baskısına ve Ehlers Kataloğuna ve daha sonra yapılan yayınlar olan Tekin, Zieme ve

1 “Kaya, Ceval (1994). Uygurca Altun Yaruk, Giriş, Metin ve Dizin. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları” adlı eserine yazılan sunuştan alınmıştır.

diğerleri ile birlikte Mainz ve Berlin parçalarına dayanarak hazırladığı bu doktora çalışması, dönemin şartlarına göre eksiksiz ve bütünlüklü bir metin çalışmasıdır. Burada özellikle eksiksiz ve bütünlüklü metin denilirken *süü ülüş*, *on tegzinç* ve *buyan evirmek* bölümleri kastedilmektedir ve eser bir bütün hâlinde sadece Ceval Kaya tarafından hazırlanmıştır.

Ceval Kaya'nın 1989'da İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eski Türk Dili Anabilim Dalı'nda Prof. Dr. Muharrem Ergin danışmanlığında hazırladığı doktora tezi olan Uygurca Altun Yaruk (Suvarnaprabhasottamasutra), Giriş, Metin ve Dizin, ilk kez 1994 yılında Türk Dil Kurumu tarafından basılmıştır. Bu çalışmada Osman Fikri Sertkaya tarafından yazılmış bir **Sunuş**, Ceval Kaya tarafından yazılmış bir **Ön Söz** bulunmaktadır. Arkasından 11-57. sayfaları içeren uzun bir **Giriş** bölümü bulunmaktadır. Kaya bu bölümde Altun Yaruk Sudur ile ilgili genel bilgilerin yanında bu eserin bölümlerinin de ayrıntılı listesini okuyucuya sunmuştur. Metnin nüshaları, Mainz ve Berlin fragmanlarının listesi, konu ile ilgili daha önce yapılan çalışmalar, eserin diğer dillerdeki paralelleri, metot, problemler, kaynakça bilgisi verilmiştir. Eserin Giriş bölümünün ardından 2. Bölüm olan **Metin** bölümü bulunmaktadır. Burada ilk olarak **Süü Ülüş** bölümü (ss. 61-74) yer alır ve bu bölümde dört küçük hikâye bulunur. Bu bölümün Çince paraleli Yi Jing versiyonunda bulunmamaktadır. Zieme daha sonra yayımladığı BT18 yayınında Dharmakşema versiyonundan faydalanarak metnin Çince paraleli ile karşılaştırmıştır. Arkasından 75-82 I. Tegzinç, 83-117 II. Tegzinç, 118-145 III. Tegzinç, 146-207 IV. Tegzinç, 208-235 V. Tegzinç, 236-257 VI. Tegzinç, 258-274 VII. Tegzinç, 275-305 VIII. Tegzinç, 306-319 IX. Tegzinç, 320-348 X. Tegzinç yer alır. Orijinal metne sonrada eklenen Buyan Evirmek bölümü de 349-353 sayfaları arasındadır. Bu bölümün en son başlığı EK'tir ve burada Kaya, e1 ve e2 metinlerini verir. Kaya bu bölümde yukarıda da belirtildiği üzere Radloff-Malov baskısından yararlandığı kadar Ehlers kataloğundaki ve daha sonraki yayınlardaki fragmanlardan da faydalanmıştır. Böylece Radloff-Malov metnini diğer fragmanlarla da karşılaştırma fırsatı bulmuştur. Ne var ki o dönem tüm fragmanların tespit edilememesinden kaynaklı olarak çalışma bu yönüyle eksiklik arz etmektedir. Kaya çalışmasında aşağıda görüldüğü üzere metni transkribe etmiş ve Radloff-Malov baskısının sayfa numaralarını bloklar hâlinde vermiştir. Ayrıca bir kısım Mainz ve Berlin fragmanları ile yapmış olduğu düzeltme ve eklemeleri de dipnot şeklinde göstermiştir.

24¹ (S. 13 b.)

(1) [ajunta ağır tsuy ir]inçü ayıg (2) [kılınçlarım arısun alkınsun ..] kinki (3) [ajunta] ..... [yirinte] burkanlar (4) [uluşımta togayın t]ip küseserler (5) [bo nom] erdini içinteki (6) [y(a)rlıgça katıg]şansunlar:: kininge (7) [kop törlüg] küsüşleri <köngül> iyin kanıp (8) .....[‘ L’RY arıp alkinıp tütrüm teri]ng bodıs(a)t(a)vlar yorıngına (9) [kirip ..] on törlüg p(a) ramıtlar işin (10) bütürüp üzeliksiz yig üstünki köni (11) tüz tuymak atl(ı) g burkan kutın bulup (12) kamag tört togum biş ajun altı (13) yoltakı tınl(ı)g oğlanlarıning ulug (14) umuğı magı bolgalı ugaylar :: (15) <anın> bo nom erdinig boşungalı tutgalı (16) okıgalı okıtgalı bitigeli bititge-)17)-li ögretig kılgalı k(e)rgek :: :: (18) [tö]zünlerim bo avant tıltag üze (19) kinki yme maytrı burkanta (20) ulatı alku burkanlarig ogatmadın (21) [şaş] madın odgurak tuşgay sizler :: (22) anın bo nom erdinig çın kirtü süzük (23) kirtgünç köngül üze ay<a>mış (24) ağırlamış k(e)rgek :: sadu edgü lıgso ::

25 (S.14a.) [süü tört yigirmi]

(1) kimler ..... (2) bir iki Q’TY ..... (3) ‘Y’K üçün ..... (4) ajunta kuşalabaşka (?) [köngül] ... (5)

Çalışmanın 3. bölümü Dizin’den oluşmaktadır. Bu bölüm çalışmanın 357-911. sayfa aralığını oluşturmakla birlikte bu bölüm kendi içinde dört (4) alt bölümden oluşmaktadır. Buna göre 3.1. Genel Dizin (357-828); 3.2. Çekim Ekleri Dizini (829-869); 3.3. Sıklık Dizini (870-885); 3.4. Sondan Dizin (886-911) şeklinde sıralanabilir. 3.1. Genel Dizin (357-828) alt başlığında Altun Yaruk Sudur metninde geçen tüm kelimeler, Radloff-Malov sayfa ve satır numarasıyla birlikte gösterilmiştir. Böylece kelimenin nerede nasıl bulunduğu daha kolay tespit edilebilmektedir. Bunun yanında aynı köke sahip olan kelimeler (1), (2) diye ayrılmış ve her bir kelimenin metinde kaç defa geçtiği belirtilmiştir. Yabancı kökenli kelimenin hangi kaynak/ara dilden geldiği de ifade edilmiştir. Bu bölümün en büyük eksikliği kelimelerin anlamlarının verilmemesidir. Bu bölümün ikinci alt başlığı olan **Çekim Ekleri Dizini** (829-869) olup Kaya bu bölümde, kelime kök ve gövdelerinden ayırmış olduğu isim ve fiil çekim eklerini göstermiş, bu çekim eklerinin kaç defa geçtiğini belirtmiş ve en sonunda çekim eklerinin türleri ve kullanım şekillerinin tamamı 692 olarak ifade etmiştir.

Dizin Bölümünün üçüncü alt başlığı **3.3. Sıklık Dizini** (870-885)’dir ve burada Kaya bir kelimenin metin içinde kaç defa geçtiğini göstermenin yanında kaç kelimenin aynı sayıda olduğunu da belirtmiştir.

Dizin’in son alt başlığında ise **3.4. Sondan Dizin** (886-911) bölümü bulunmaktadır. Buna göre tüm dizinleri aşağıdaki tabloda göstermek mümkündür.

3. DİZİN			
3.1. Genel Dizin	3.2. Çekim Ekleri Dizini	3.3. Sıklık Dizini	3.4. Sondan Dizin
<p>a</p> <p>a krş. ya (2) a. 155/14, 570, 680/10 [= 3]</p> <p>abarh < Skr. <i>abrha</i></p> <p>a.143/6 [=1]</p> <p>...</p> <p>aç- (2) a.-mak 102/15, 118/4, 609/19, 610/5, 610/23, 630/6 [= 6]</p> <p>...</p> <p>Genel toplam</p> <p>Toplam Kelime: 73922</p> <p>Kelime çeşiti: 10199</p> <p>Madde başı: 3560</p>	<p>+: a, abarh, abasvar, abıdarım, abı-mukı, abışık, abıta, abıyas, aç, açala, açarı, açığ, ..., yüz (1), yüz (2), yüzer, zargunçvud</p> <p>[= 2302]</p> <p>...</p> <p>+dınkı: ong, taş, yingak</p> <p>[= 3]</p> <p>...</p> <p>+dınkı: iki</p> <p>[= 1]</p> <p>...</p> <p>-yük: ked-, kel-, öl-, tit-, ün-</p> <p>[= 5]</p> <p>-yünger: ö-</p> <p>[= 1]</p> <p>Ek sayısı: 692</p>	<p>1537: er-</p> <p>[= 1]</p> <p>1377: bo</p> <p>[= 1]</p> <p>1359: ti-</p> <p>[= 1]</p> <p>...</p> <p>107: közün-, yav-lak</p> <p>[= 2]</p> <p>106: altun, edrem</p> <p>[= 2]</p> <p>...</p> <p>82: azrua, ö-, tuy-</p> <p>[= 3]</p> <p>81: iduk, nırvan, olur-</p> <p>[= 3]</p> <p>80: iş</p> <p>[= 1]</p> <p>...</p> <p>1: abarh, abasvar, ..., yüt, yüülüg, yüz (1)</p> <p>[1335]</p>	<p>a</p> <p>praba</p> <p>yulba</p> <p>bımba</p> <p>kulaçaça</p> <p>kaça</p> <p>...</p> <p>agad</p> <p>magad</p> <p>angmagad</p> <p>çambunad</p> <p>utpad</p> <p>ed</p> <p>ked</p> <p>...</p> <p>bag</p> <p>baçag</p> <p>kadag</p> <p>yadag</p> <p>yongag</p> <p>...</p> <p>tüz-</p> <p>tütüz-</p>

Kaya, bu çalışmasının sonrasında yüksek lisans öğrencilerine Berlin parçalarını okuma tezini yaptırmıştır. Böylece diğer parçaların da okunmasını sağlamıştır. Bu çalışmalar aşağıda listelenmiştir:

Ayhan Tergip (2003) → Uygarca Altun Yaruk'a ait belgeler, Yahya Küçük (2003) → Uygurca Altun Yaruk'a ait 50 belge, Gökhan Kütükçü (2004) → Uygurca Altun Yaruk'a ait belgeler (351-400), Gürşat Polat (2004) →

Uygurca Altun Yaruk'a ait belgeler (301-350), Yıldız Soydan (2004) → Uygurca Altun Yaruk'a ait belgeler (201-250), Ümit Özgür Demirci (2004) → Uygurca Altun Yaruk'a ait belgeler (251-300), Murat Elmalı (2004) → Uygurca Altun Yaruk'a ait belgeler (151 - 200), Alpay Sarıyıldız (2004) → Uygurca Altun Yaruk'a ait belgeler (101-150), Mithat Usta (2005) → Altun Yaruk'a ait belgeler (451-500), Şenol Korkmaz (2005) → Uygurca Altun Yaruk'a ait belgeler (501-550), Yusuf Savaşçı (2006) → Uygurca Altun Yaruk'a ait belgeler (401-450), Abdurrahman Seymen (2011) → Uygurca Altun Yaruk'a ait belgeler (551-600), Emel Topçu (2011) → Uygurca Altun Yaruk'a ait belgeler (601-650), Muammer Yücal (2014) → Uygurca Altun Yaruk'a ait belgeler (651-700), Tülin Ayşe Koç (2014) → Uygurca Altun Yaruk'a ait belgeler (701-750), Ayşegül Gözel (2018) → Uygurca Altun Yaruk'a ait belgeler (751-800).

Altun Yaruk Sudur çalışmalarında son olarak Ceval Kaya 2021 tarihinde “Uygurca Altun Yaruk, Giriş, Metin ve Dizin, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, ISBN: 978-975-16-0677-8, s. 1014.” adlı çalışmasıyla önemli katkılarda bulunmuştur. Kaya bu çalışmasının Ön Söz’ünde de belirttiği üzere 1994 yılından sonra yapılan çalışmaları da göz önünde tutarak kendi metninde bir hayli değişiklik yapmıştır. Bu gözden geçirilmiş baskıda Kaya, 13-26 sayfaları arasında Kaynaklar bölümünü vermiştir. Daha sonra yer alan **Giriş** (27-82) bölümünde bir önceki yayından farklı olarak hem Ehlers ve Raschmann kataloğunda yer alan Berlin parçalarının listesini vererek bu parçaların metin içindeki yerini belirlemiş hem de yeni yayınlar hakkında açıklama yapmıştır. Ayrıca Giriş bölümünde 1994 yılından farklı olarak **Varyantlı madde başları** (74-82) başlığı bulunmaktadır ki burada da 70 kadar nüshanın kalıntısı olan 800’ü aşkın parçadan kaynaklı olarak çok sayıda madde başlarında varyant bulunduğu ifade edilmiştir (Kaya 2021: 74). Buna göre;

adart- ~ adırt-

adıçıt ~ adıçıtıt

anubatat ~ anabataptı ~ anavataptı ~ anubutaptı.

Ayrıca Kaya, **Sorun** (82) başlığında şu kelimeleri sıralamıştır: *abıtu, akşımuki, amju, apıçramanı, basıra, bindatu, bintevir, idege, kayır, küsene, mişirkaya, nırvau, prabankoşı, prabañkoşı, sagbiç, simabanhu, sırvapatlıg, somavi, ütret, virgarsun, vıtar* (Kaya 2021:82).

Giriş Bölümünden sonra **Metin** (83-652) bölümü bulunmaktadır ve Kaya yine Radloff-Malov sayfa numarasına göre blok yapmakla birlikte

metnin tam satır sayısını belirlemek adına ayrıca satır numarası vermiştir. Buna göre metinde iki ayrı numaralandırma bulunmaktadır, bunlardan ilki tüm metni ilgilendirirken ikincisi ise Radloff-Malov metni ile ilgilidir. Buna göre;

R-M 1 (S. 1a.)

1. oomahuñ ...

R-M 2 (S. 1b.)

2. süü birk(e)ye
3. (01) [namo budday]a :: :: ::
4. (02) [namo darmay]a :: :: ::
5. (03) [namo sañgay]a :: :: ::
6. (04) [amtı munta] bu nomnuñ kiñürü
7. (05) ulalmış süü tıltagın az t(e)ñinçe
8. (06) [yene] okıtalım .. bu y(e)me altun
9. (07) öñlög y(a)ruk yaltrıklıg kopda
10. (08) kötrülmiş nom iligi atl(ı)g nom
11. (09) erdinig boşguntacı tutdaçı
12. (10) okıdaçı tıñladaçı bitideçi
13. (11) bititdeçi tözünler oglı tözün-
14. (12) -ler kızı toyın şamnanç upası

....

25. (23) iyin bu nom erdini tıltagınta edgüke

R-M 3 (S. 2a.)

26. [süü iki]
27. (01) tegmiş tınl(ı)glarığ sözle[yü birelim]
28. (02) anı y(e)me kop süzük [kirtgünç]
29. (03) köñülin eşidiñler [:: ::]

...

R-M-686 (BE. 5a)

...

17613. (19) kinki tözünlerke ötüg bolsun ::

17614. (20) 'WWM SWPR'TYSD' SWW VÇYR YY SV'Ğ' ::

17615. (21) M''KK'L'M ::

Kaya bu yayınında da **Dizin** (653-1014) bölümünü dört alt başlık altında ele almış ve yine kelimelerin anlamlarını vermemiştir. Daha önceki yayında **Genel Dizin** (654-947) bölümünde R-M sayfa ve satır numaralarına göre dizinlenen metin bu defa dıştaki numara sayısına göre oluşturulmuştur. Bu bölümün sonunda **Madde Başlarının Dillere Göre Dağılımı** (948) başlıklı bir bölüm bulunmaktadır. Kaya burada bazı açıklamalardan sonra şöyle bir tablo oluşturmuştur.

Dil	Sayı	Oran %
Türkçe	2928	80,42
Sanskritçe	563	15,46
Çince	92	2,53
Soğutça	29	0,80
?	8	0,22
Tibetçe	6	0,16
Orta Frasça	4	0,11
Grekçe	3	0,08
Toharca	3	0,08
Arapça	2	0,05
Moğolca	2	0,05
Partça	1	0,03
Toplam	3641	100.00

Bu bölümün ikinci alt bölümü **Çekim Ekleri Dizini** (949-976), üçüncü alt bölümü **Sıklık Dizini** (977-988) ve Son alt bölüm olan **Tersten Dizin** (989-1014) olarak sıralanabilir. Genel olarak değerlendirildiğinde 1994 yılında yapılan yayın ile 2021 yılında yapılan yayın büyük oranda benzerlik gösterse de Kaya, bu son çalışmasında daha önce görme fırsatı olmayan metin parçalarını görmüş, metnini tekrar gözden geçirerek onarmış, daha sonra yapılan tüm çalışmalardan faydalanarak metnindeki bazı yanlışları ve eksikleri gidermiştir. Altun Yaruk Sudur çalışması Türkiye Türkçesine aktarılmamış ve Çince paralel metin ile karşılaştırılmamış olmasına rağmen

bu çalışma bütünlüklü bir çalışma olması açısından hâlâ tek çalışmadır. Kaya bu hacimli ve tam çalışmasıyla Altun Yaruk Sudur çalışmalarına büyük katkı sunmuş ve sunmaya da devam edecektir.

Ceval Kaya'yı özelde Eski Uygurca çalışmalarına genelde Türkoloji çalışmalarına verdiği katkıdan dolayı kutlar, çalışmalarının devamını dileriz.

KAYNAKÇA

- Ayazlı, Ö. (2012). Altun Yaruk Sudur VI. Kitap: Karşılaştırmalı Metin Yayını. İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Çetin, E. (2020). Altun Yaruk VII. Kitap. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Demirci, Ü. Ö. (2004). Uygurca Altun Yaruk'a ait belgeler (251-300), Marmara Üniversitesi / Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Ehlers, G. (1987). *Altürkische Handschriften. Teil 2: Das Goldglanzsūtra und der buddhistische Legendenzyklus Daśakarmapathāvadānamālā*. Depositum der Preußischen Akademie der Wissenschaften (Staatsbibliothek Preußischer Kulturbesitz, Berlin). Stuttgart: Verzeichnis der Orientalischen Handschriften in Deutschland. Band XIII/10.
- Elmalı, M. (2004). Uygurca Altun Yaruk'a ait belgeler (151 - 200), Marmara Üniversitesi / Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Emmerick R. E. (2016). *The Sutra of Golden Light: A Translation of the Suvarnabhasottamasutra*, Motilal Banarsidass; 1st edition.
- Finch, R. (1988). "Chapter XXX of the Uighur Suvarṇa-prabhāsottama Sūtra (Altun Yaruq)", *Waseda daigaku gogaku kyōiku kenkyūjo kiyō* 38, pp. 37-91.
- Gözel, A. (2018). Uygurca Altun Yaruk'a ait belgeler (751-800). Ardahan Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Kaya, C. (1994). *Uygurca Altun Yaruk. Giriş, Metin ve Dizin*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kaya, C. (2021). *Uygurca Altun Yaruk. Giriş, Metin ve Dizin*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Koç, T. A. (2014). Uygurca Altun Yaruk'a ait belgeler (701-750), Ardahan Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Korkmaz, Ş. (2005). Uygurca Altun Yaruk'a ait belgeler (501-550), Marmara Üniversitesi / Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Küçük, Y. (2003). Uygurca Altun Yaruk'a ait 50 belge, Marmara Üniversitesi / Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Kütükçü, G. (2004). Uygurca Altun Yaruk'a ait belgeler (351-400), Marmara Üniversitesi / Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Ölmez, M. (1991). *Altun Yaruk: III. Kitap (= 5. Bölüm)*, Ankara: Odak Ofset.
- Polat, G. (2004). Uygurca Altun Yaruk'a ait belgeler (301-350), Marmara Üniversitesi / Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Raschmann, S-C. (2000). *Alttürkische Handschriften Teil 5*, Berliner Fragmente des Goldglanz- Sūtras, Teil 1: Vorworte und Erstes bis Drittes Buch, Verzeichnis der Orientalischen Handschriften in Deutschland, Band XIII/13, Stuttgart.

Raschmann, S-C. (2002). *Alttürkische Handschriften: Teil 6*. Berliner Fragmente des Goldglanz-Sūtras. Teil 2: Viertes und Fünftes Buch. Verzeichnis der orientalischen Handschriften in Deutschland, Band XIII/14. Stuttgart: Franz Steiner Verlag.

Raschmann, S-C. (2005). *Alttürkische Handschriften Teil 7*, Berliner Fragmente des Goldglanz- Sūtras, Teil 3: Sechstes bis Zehntes Buch, Kolophone, Kommentar und Verifizierungen Gesamt Konkordanz, Verzeichnis der Orientalischen Handschriften in Deutschland, Band XIII/15, Stuttgart.

Sarıyıldız, A. (2004). Uygurca Altun Yaruk'a ait belgeler (101-150), Marmara Üniversitesi / Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Savaşçı, Y. (2006). Uygurca Altun Yaruk'a ait belgeler (401-450), Marmara Üniversitesi / Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Sertkaya, O. F. (1994). "Önsöz", (Ceval Kaya; *Uygurca Altun Yaruk. Giriş, Metin ve Dizin*), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Seymen, A. (2011). Uygurca Altun Yaruk'a ait belgeler (551-600), Marmara Üniversitesi / Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Soydan, Y. (2004). Uygurca Altun Yaruk'a ait belgeler (201-250), Marmara Üniversitesi / Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Tergip, A. (2003). Uygurca Altun Yaruk'a ait belgeler, Marmara Üniversitesi / Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Tokyürek, H. (2018). *Altun Yaruk Sudur IV. Tegzinç (Karşılaştırmalı Metin Yayını)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Topçu, E. (2011). Uygurca Altun Yaruk'a ait belgeler (601-650), Marmara Üniversitesi / Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Uçar, E. (2013). *Uygurca Altun Yaruk Sudur: IX. Tegzinç, Diplomatik Neşir Usûlüyle Yayını, Tercüme, Açıklamalar ve Dizin*, İzmir: Dinozor Kitabevi Yayınları.

Usta, M. (2005). Altun Yaruk'a ait belgeler (451-500), Marmara Üniversitesi / Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Wilkens, J. (2001). *Die drei Körper des Buddha (tri-kāya)*. Das dritte Kapitel der uigurischen Fassung des Goldglanz-Sūtras (Altun Yaruk Sudur) eingeleitet, nach den Handschriften aus Berlin und St. Petersburg herausgegeben, übersetzt und kommentiert. Turnhout (Belgien): (BT 21).

Yang, F. (杨富学) (2006). 回鹘文《金光明经》及其忏悔思想 [Huihu wen "jin guangming jing" ji qi chanhui sixiang] (Uighur versions of the Sutra of Golden Light and philosophy on confession), 2006 年西域文献座谈会·中国国家图书馆 (2006 Nian xiyu wenxian zuotan hui zhongguo guojia guojia tushu guan) (2006 Western Region Document Symposium · National Library of China).

Yücal, M. (2014). Uygurca Altun Yaruk'a ait belgeler (651-700), Ardahan Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Eski Uygurca ‘karım’ Sözcüğü Üzerine Art ve Eş Zamanlı Bir İnceleme

Özlem AYAZLI(*)

Sivas

1. Giriş

Eski Uygurcanın ya da daha genel olarak ifade edilirse Eski Türkçenin söz varlığında görülen ve bugün Türkiye Türkçesinin ağızlarında ve diğer çağdaş Türk dil ve lehçelerinde varlığını sürdüren pek çok sözcük vardır. Eski Uygurcada *karam* şeklinde varyantı bulunan *karım* sözcüğü de bu sözcüklerden biridir. Çalışmada *karım* sözcüğü üzerinde durulmakta ve sözcüğün hem tarihî hem de çağdaş Türk dil ve lehçelerinde tespit edilebilen biçim ve anlamları da yer almaktadır. Makalede, *karım* sözcüğü üzerine art ve eş zamanlı bir inceleme yapmak amaçlanmaktadır. Bu amaçla, tarihî ve çağdaş Türk dil ve lehçelerine ait metinlerde *karım* sözcüğünün geçtiği bölümlerin Türkiye Türkçesine aktarımına da yer verilmektedir.

Çalışma, beş başlık altında toplanmaktadır: Birinci bölümde, çalışmanın amacı ortaya konulmakta ve makalenin bölümleri tanıtılmaktadır. İkinci bölümde; tarihî Türk lehçelerindeki *karım* sözcüğünün türev ve anlamları metin örnekleri eşliğinde aktarılmakta, sözcüğün Çince denklığıne yer verilmektedir. Üçüncü bölümde ise sözcüğün çağdaş Türk dil gruplarında tespit edilen biçim ve anlamlarına; dördüncü bölümde de sözcikle ilgili yapılan etimolojilere değinilmektedir. Çalışmanın son bölümünü oluşturan beşinci bölümde ise sözcük ile ilgili elde edilen bulgular sıralanmakta ve yapılan araştırma sonucunda sözcüğün kökeni ile ilgili oluşan kanaatler aktarılmaktadır.

---

* Doç. Dr., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Sivas/Türkiye. Elmek: civelek.o@gmail.com. ORCID 0000-0003-4981-6900

2. Tarihî Türk Lehçelerinde *karım*

Bu bölümde *karım* sözcüğünün tarihî lehçelerde tespit edilen biçim, türev ve anlamları üzerinde durulmaktadır:

2.1. Eski Uygurca

2.1.1. *karım* / *karam*

Karım sözcüğünün Eski Uygurca metinlerde pek çok kez geçtiği görülmektedir. Eski Uygur Türkçesine ait sözlüklere ve çalışmalara bakıldığında *karım* ve varyantı olan *karam* sözcüğü için şu tanımlara rastlanmaktadır: *karam* “hendek” → *karım* “çukur, yalak, su hendeği, müstahkem yer” (Caferoğlu 1968: 167, 168); *karam* “hendek” (Gabain 2000: 278a), *karım* “su yolu, hendek (kanal)” (Özönder 1987: 351), *karım* “çukur, su çukuru” (Tekin, Ş. 2019: 403a), *karam* → *karım* “hendek, kale hendeği, çukur (bir müstahkem mevki etrafındaki koruma hendeği)” (Wilkens 2021: 335a, 337a), *karım* “çukur, su yolu, hendek” (Ölmez ETKS baskıda), *karam* “(bir hisarın) savunma hendeği” (Hamilton 1998: 191a). AYS VII’de de *karım* şeklinde geçen sözcüğün Çince denkliği ise 坑 *kēng* (AYS VII: 310) biçimindedir. Ayrıca Çince 坑 *kēng* “a pit; hole; a ravine, a gully; a pool or small lake. To put into a pit; to entrap; to involve / çukur, hendek; delik; sel çukuru, kanal; gölcük veya küçük göl. Çukurun içine koymak; tuzağa düşürmek; içine almak, içermek” için bk. Giles 6015_{751a}.

Eski Uygurcada tespit edilebilen sözcüğün geçtiği bölümler ise şu şekildedir:

yeg üstünki körklä ol kalaklarig yetirär kat kavşayu turur ärdinilig lankanları karımları käziğçä tiziğçä tal söğütläri ol. / “Onun fevkalâde ulu güzel sarayları, yedi kez çevreleyip duran mücevherli su yolları, kanalları₂, birbiri ardında dizi dizi palmye ağaçları vardır.” (Özönder 1987: 82₇₄)

kamagtın sınar yetirär kat ärdinilig karımları ol. Karımlarınñ içindä yana äsrinü ärdinilär üzä kavşuru solaşıp kavişu... / “Her taraftan yedişer kez kuşatıp duran mücevherli kanalları vardır. Kanalların içinde rengârenk mücevherlerle bir araya getirilerek zincirlenip...” (Özönder 1987: 83₈₃₋₈₄)

Çetavan säñrämninñ karımında¹ kürep kazıp bek beklediler. / “Jetavana manastırında çukur kazıp sıkıca kapattılar.” (BT III 37₂₂₅₋₂₂₇)

Çetavan säñrämtin kälirtä adın kişikä temädin alıp eltip ölürip adırtlıg² bälgülüg çetavan säñrämninñ karımında kömünler / “Jetavana manastırından döndüğünde,

1 q'rym ynt' / *karımında* (BT III: 225), BT III çalışmasının 225. satırında ek olan ynt' / inta ayrı yazılırken aynı çalışmanın 197. satırında q'rymynt' (BT III: 197) şeklinde ek bitişik olarak yazılmıştır.

2 *Adırtlıg bälgülüg* ikilemesi Röhrborn (2015: 33) tarafından “tam” olarak çevrilmiştir. *Adırtlıg* sözcüğünün “açık, kolay, anlaşılabilir, bilinen, ayrıntılı, tam” anlamları için bk. UW 32.

başkalarına haber vermeksizin (onları) alıp götürüp öldürerek Jetavana manastırının çukuruna tam₂ oraya gömün.” (BT III: 36₁₉₄₋₁₉₇)

*süñüş çäriğ içintä korkınçta turmış tınl(i)glarığ azu ymä körser siz ootlug **karımta**³ tüşdäçiläriğ kächeğlärtä alp yertä elçi ogrı üzä ağakmışlarığ olarıñıñ barça uyur siz korkınçların ketergeli / “Savaş alanlarını, korkuya kapılan canlıları ya da ateş çukurlarına düşenleri, zorlu geçitlerde olanları, eşkıyalara rastlayanları gördüğünüzde bütün kötülüklerin giderilmesini sağlarsınız” AYS VII: 204₈₃₆₋₈₄₃.*

*yalñuz **karımsın**[ta?] “allein... [auf dem] Graben des / yalnızca hendek [üzerinde]” (BT XXXVIII: 239_{jj10}⁴)*

*tört ärdinilig kärpiçlärin yapmış yeti kat **karımları bolur** “Dört mücevherli kerpiçlerle örülmüş yedi katlı su çukurları vardır” (Tekin, Ş., 2019: 78_{29,7})*

*ol....käntlärniñ kığın ti.. sasag suvl//....**karımları ta**/.... “Bu ....şehirlerin pisliğini... koku.... mezarları...” (Tekin, Ş., 2019: 172_{101,24})*

*yeti kat balık kántintä ärdinilig **karımlar**⁵ kadıgınta ärdinilig yular kadıgınta oluru p t(ä)ñrilär sakınu sözläyü yetinçsiz t(ä)ñri mänşisin mänşiläyürlär “yedi katlı şehirdeki mücevherli savunma hendeği kıyısında, mücevherli göletlerin kıyısında oturup Tanrıların düşünemeyeceği, söyleyemeyeceği ilahi mutluluğa ulaşıyorlar” (BT IX 98_{140,21}, BT IX 99_{224,5})*

q’rym l’ry [ ] / ihre Burggräben / kale hendeği, kale çukuru (BT IX 226_{101,2})⁶

*ol balık tägrä yemä yetti kat **karam**⁷ içintä alku agulug löläp yılanlar yatur “Bu kentin çevresinde ve yedi kat hendeğin içinde ejderhalar ve zehirli yılanlar yatar” (Hamilton 1998: 46_{31,5})*

Eski Uygurca sözlüklerde *karım* sözcüğünün ikincil biçimi olan *karam* sözcüğü *karım* sözcüğüne gönderilmektedir. *karım* sözcüğünün *karam* biçimi ise *Kalyānaṃkara* ve *Pāpaṃkara* adlı eserde tespit edilmiştir. Ayrıca *karım* sözcüğünün *kaz-* (*karım kaz-* “çukur kazmak”) yardımcı fiili ile kullanıldığı da görülmektedir.

2.1.2. karımlıg

Eski Uygurcada *karım* sözcüğünden isimden isim yapan *+lıg* eki ile türemiş olan *karımlıg* sözcüğü “hendek ..., hendekli” (Wilkens 2021: 355a, BT XXIII: 205b, BT XXV 370a) anlamındadır. *Karımlıg* sözcüğünün Çince 坑 *kēng* denkligi için bk. BT XXV 370a.

3 q’rym t / karımta (RM 494-3): Kaya (2021: 493) sözcük için *karımda*; Çetin ise *karımta* (AYS VII: 839) okuyuşunu tercih etmiştir.

4 Çalışmanın sözlüğünde *karım* için “Graben / hendek” (BT XXXVIII: 350a) tanımı yapılmıştır.

5 BT IX’da yalnızca harf çevrimi vardır. Yazı çevrimine göre sözcük şu şekildedir: q’rym l’r. Yukarıda tarafımızdan yazı çevrimi verilen metnin harf çevrimi şu şekildedir: ytyt q’t p’lyq k’ntynt’ ’rdny lyk q’rym l’r qydyqynt’ ’rdny lyk ywl’r qydyqynt’ ’wlywrwp tkny l’r s’qyn w swyzl’yw yytyncsz tkny m’nkysyn m’nkyl’ywr l’r ..

6 BT IX’un sözlük bölümünde *karım* için “Wassergraben / su çukuru” tanımı yapılmıştır (BT IX: 2, 95a)

7 q’r’m için bk, Hamilton 1998: 298_{39,5}.

*Karım*lğ sözcüğünün Eski Uygurca metinlerde tespit edilebilen örnekleri şu şekildedir:

*tokuz otuzunç ärgürmiş kızıl bakır içürmäklig kömürlüg karım*lğta ulatı tamudakular için burhanlarka yükünmäk “yirmi dokuzuncu bölüm, erimiş kızıl bakır içirmek (ve) kömürlü (cehennem) çukuru ve diğer cehennemdekiler için Budalara saygı göstermek” BT XXV: 206₂₄₁₁

*ädräklig üç türlüg ärsinmäk üzä kazmış karım*lğ oksuz yollı körümlü üzä sürçitmiş⁸ “üç türlü güç kullanma yetkisi ile koruyucu seti olan hendek kazmış, kesin-siz yol ve görüşle kaydırılmış” BT XXIII: 174_{H.202}

Eski Uygurcada *karım* kadar yaygın olarak kullanılmasa da *karım*lğ sözcüğünün de metinlerde birkaç kez geçtiği görülmektedir.

2.2. Karahanlı Türkçesi

Karahanlı Türkçesinde *karım* sözcüğü, dönemin manzum eserlerinden biri olan Kutadgu Bilig’de görülmektedir. Arat (1999: 601), Kutadgu Bilig üzerine yaptığı çalışmasında sözcüğü *kırım* olarak okumuştur. KB’nin dizininde de *kır* “kır, sahra; mezar” (KB indeks 251) kökünün çekimli biçimi (*kır+ım*) olduğu düşünülen bu sözcüğün, *kır* maddesi altında olduğu görülmektedir. Söz konusu dizinde sözcüğe “mezar” anlamı verilmiştir. Ancak sözcüğün doğru okuyuşu Clauson (1972: 659b), Tezcan (1981: 49), Taş (2015: 155) ve Kaçalın’ın (tz. 313) de çalışmalarında belirttiği gibi *karım* olmalıdır. Kutadgu Bilig’in Uygur harfli Viyana nüshası da bu okuyuşu desteklemektedir. bk. ⁹ *q’rym* / *karım* (Viyana nüshası, 87.3)¹⁰. Sözcüğün geçtiği beyit ise şu şekildedir:

KB 6063 *kalı içse suwnı tüketü tükel*

*tükedi tiriglik kazıldı karım*¹¹ (Kaçalın, tz. 313)

Eğer suyun tamamı sonuna kadar içilirse, hayat sonuna erdi ve **mezar** kazıldı demektir (Arat, 1998: 434).

KB dışında, genel özellikleri itibariyle Karahanlı Türkçesi içerisinde değerlendirilen ve Clauson tarafından da Karahanlı Türkçesi içerisinde değer-

8 Zieme tarafından *süvritmiş* olarak okunan sözcüğün doğru okuyuşu *sürçit-* “kaydırmak” için bk. Wilkens 2021: 638a.

9 krş. Fergana (B) nüshası 434.7, Kahire (C) nüshası 363.14. Fergana ve Kahire nüshasında ilk ünlünün yazılmadığı görülmektedir. Bu da Arat’ın sözcüğü *kırım* okumasına neden olmuş olmalıdır.

10 87.3, Viyana nüshasının 87. sayfasını ve 3. satırını göstermektedir.

11 DTS’de (1969: 427a) de *karım* okuyuşu tercih edilmiştir. Arat ise sözcüğü *kırım* olarak okumuştur. KB 6063 *kalı içse suwnı tüketü tükel* / *Tükedi tiriglik kazıldı kırım* (Arat 1999: 601). Sözcüğün doğru okuyuşu için bk. ED 659b; Kaçalın, tz.; 313; Taş 2015: 155.

lendirilmiş Anonim Kur'an Tefsiri'nde¹² sözcüğe, *kırım*¹³ “hendek, çukur” (krş. *kırım* [Ünlü, 2012: 427a]) biçiminde rastlanmaktadır. Ancak Clauson (1972: 660a) burada geçen *kırım* biçiminin yanlış bir transkripsiyon olduğunu düşünmekte ve sözcüğü *karım* biçiminde okumaktadır: Tef. *bir uluğ karı:m kazdurdı* “bir büyük hendek kazdırdı (içinde büyük bir ateş yaktı)” 209 (ED 660a).

Karım sözcüğüne Karahanlı Türkçesinin bir başka önemli eseri olan DLT'de rastlanmamaktadır, ancak bazı araştırmacılar tarafından *karım* sözcüğünün kökü olarak düşünülen *kar-* fiiline rastlanmaktadır: DLT *kar-*¹⁴ (su vb.) taşmak, *suw arıktın kardı* “su, kışın nehirden taşı. Kar ve su donunca su onun üzerine taşar.” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2018: 684).

2.3. Harezmi Türkçesi

Harezmi Türkçesinin önemli eserlerinden biri olan Kışaşı'1-Enbiyâ'da *karım* sözcüğünün 10 kez [*karım* 30v13, 17; 228r18, 228v3, 229v10, *karım kaz-* 228r15, 16, 246r17, *karım+nu* 228r15, *karım+dın* 228v1, (KE_Dizin 299a)] geçtiği görülmektedir. KE'de sözcüğün geçtiği bölümler ise şu şekildedir:

*ya'nî Hüdniy yeli bizni tepretü başladı. Anda kedin ol karım*¹⁵ *içine kirdiler, adakların tizleriye tegi yerge taşağa berkitdiler* “Yani Hud peygamberin rüzgârı bizi sallamaya, hareket ettirmeye başladı. Ondan sonra o hendeğin içine girdiler, ayaklarını dizlerine kadar yere sağlamlaştırdılar” (KE¹⁶ 30v12-14)

anda kedin süyüklerin karım tüpiye kemişdi “(Rüzgâr) ondan sonra kemiklerini hendeğin dibine fırlattı” (KE 30v17-18)

men ol sa'ât karım başında erdim tegme metin urmuşınca nür örleyür erdi, ol nür içinde şehirler körünür erdi “Ben, o vakit hendek başında idim. Her balta vuruşunda ışık yükseliyordu. O ışık içinde şehirler görünüyordu” (KE 228r18-19)

Selmân aydı: Medîne tegresin karım kazalıy. Karımını öz elinde körmüş erdi, karım kaza başladılar, içinde taş çıktı, metin aña ötmedi “Selman, ‘Medine çev-

12 Clauson'un çalışmasında yararlandığı ve Tef. olarak kısalttığı bu çalışma *sredneaziatskogo* tefsiri XII-XIII vv. Moskova 1963. Tefsirde yer alan قَرِيمٌ “hendek” sözcüğü hakkında ayrıca bk. Borovkov 1949: 72.

13 ESTY'de (320) ise Clauson'un aksine *kırım* > *krım* okuyuşunun doğru olduğu düşünülmekte ve “çarpmalı sestten önceki ilk hecedeki ses düşmesinin (*karım* > *kărım* > *kırım* > *krım*) kurala uygun” olduğu ifade edilmektedir.

14 DLT *kar-*: *er suwka kardı* “Su, adamın boğazına durdu (*sarıka*)”, *suw arıktın kardı* “Su kışın, arktan taşı (*fâda*)”. Bu, su ve kar buz tutunca arkın suyunun buz üzerine çıkarak taşmasıdır (Kaçalın 2019: 220). EUyg. *kar-* “su basmak” (Wilkens 2021: 333a). krş. Yak. *har-* “1. sıkışmak, boğazında kalmak, boğulmak, zorla yutmak, *balık uñuoğar har-* “(balığın kılıcı) boğazda kalmak”, 2. kendini içeri kapamak (hapsetmek), bir şeyi kendine siper etmek, uzun süre kalmak, alkonulmak, gidişini ertelemek, kalmak”, *örüske muus harbit* “nehri buz tıkamış”, *muustan uu xarar* “buzun tazyikiyle tıkanıklık oraya çıkıyor” (YakRS 481b).

15 قَرِيمٌ KE 30v13

16 KE için bk. Ata, 1997.

resine hendek kazalım' dedi. Hendeği kendi memleketinde görmüştü (ve) hendek kazmaya başladılar, içinden taş çıktı, taşa balta işlemedi." (KE 288r15-16)

*ol êldeki hâlâyık andağ ermesler: kim Muhammedni êllerine yağutsalar bu kün bir **karım**dın bir **karış** çıka bilmez-men.* "O topraklardaki insanlar öyle değiller: Hz. Muhammed'i topraklarına yaklaştırdıkları gün bir hendekten bir karış bile çıkamam. (KE 228v1)

*men **karım** başında oturur erdim* "Ben, hendeğin başında oturdum" (KE 228v3).

*saçı sakalı **karım** topra[kından] toğ bolmış erdi* "Saçı sakalı hendeğin toprağın-dan toz olmuştu." (KE 229v10-11).

*Hüseyn **karım** kazdurdı, ot birle toldurdı bir sınırdın kirsünler* "Hüseyn, hendek kazdırıp ateş ile doldurdu, bir taraftan girsinler" (KE 246r17).

Qışaşü'l-Enbiyâ'da *karım* "çukur, hendek" sözcüğünün hem müstakil olarak *karım* biçiminde hem de *kaz-* fiili ile birlikte *karım kaz-* şeklinde birleşik fiil öbeği oluşturarak kullanıldığı görülmektedir.

2.4. Çağatay Türkçesi

Çağatay Türkçesinde *karım* sözcüğü tespit edilememiştir, ancak muhtemelen aynı kökten gelen *kar-ık* sözcüğü tespit edilmiştir: Çağ. *karık*¹⁷ "fossé, sillon / çukur, ark, hendek; saban izi, karık" DicOr 403.

3. Çağdaş Türk Dil ve Lehçelerinde *karım*

Çağdaş Türk dil gruplarından bazılarında *karım* sözcüğü tespit edilmiştir:

3.1. Oğuz Lehçeleri

3.1.1. Azerice: *garım* "kanal, hendek, kanalet, ark" (Akdoğan 1999: 324a), *qarım* is. *hık*. "kanal; çukur. 1. Çadırın içine su girmemesi için etrafında kazılan çukur, ark. 2. Çeşitli maksatlar için kazılan çukur" AzTS 1992b.

Azerbaycan Türkçesinin ağızlar sözlüğünde de sözcükle ilgili daha ayrıntılı bilgiye ulaşmak mümkündür:

qarım (Ağcabədi, Bərdə, Borçalı, Gədəbəy, Hamamlı, İmişli, Kürdəmir, Kazax, Salyan, Şəmkir)

17 Çağataycadaki **قارىق** (DicOr 403) sözcüğü, Räsänen (1969: 362a) tarafından *karik* okunmuştur. Türkçe bir sözcük olduğu için önlük-artlık uyumuna ve ağızlardaki veriye göre *karık* okumanın daha doğru olacağı kanısındayım. Ayrıca Türkiye Türkçesinin ağızlarında da tespit edilen *karık* sözcüğü için Eren (2020: 264a) şunları ifade eder: *karık* 1. bağ, bahçe sulamak için açılmış su yolu, ark; 2. bu arklar arasında kalan ve tohum ekmek için kullanılan yer, evlek; 3. sabanla tarlada açılan çizgi". Ağızlarda *garık* biçimi de yaygın olarak kullanılır. Eren, ağızlardaki *karık* sözcüğünün *kar-* "(arkın suyu) çoğalmak, taşmak" kökünden *-(i)k* (< *kar-* + *-ik*) ekiyle türetildiğini belirtir. Ayrıca *karık* için bk. Kubbealtı Lugati 629c.

1. Ocaq qalamaq üçün qazılmış yer, ocak yeri / Ocak yakmaq için kazılmış yer, ocak yeri (İmişli, Kürdəmir, Kazax, Şəmkir).

- *Tez olun, qarım qazın, qazannarı asax* (Kazax) / Çabuk olun, ocak yeri kazın, kazanları ateşe koyalım (AzDiaL 311a-b).

2. dəyənin, alaçığın içinə su dolmaması üçün onların etrafında qazılmış kiçix ark (Ağcabədi, Borçalı, Cəbrayıl, Gəncə, Hamamlı, Kürdəmir, Kazax, Salyan) / Kulübenin, çadırın içine su dolmaması için onların etrafında kazılmış küçük ark”.

- *Qarım qoymur kun, su girsin dəyə* (Ağcabədi) / Ark, suyun girmesine izin vermiyor, engelliyor.

- *qarım olmasaydı, sel alaçığa girərdi* (Gəncə) / Ark olmasaydı, sel çadıra girərdi

- *Sen qarım qaz, mən qamış daşıyım* (Salyan) / Sen ark kaz, ben kamış taşıyayım (AzDiaL 311a-b)

3.1.2. Türkmence: *garım* “1. Çukur, hendek, *tanka karşı garım* “tank-savar hendeği”; 2. (Yiyeceği, buğdayı saklamak için) çukur; *garımını gazmak* “a. birisine ya da bir şeye karşı önlemler almak, b. *mec.* tuzak kurmak” (TrkmTS 232, TrkmRS 161a).

garım: 1. Päsğelçilik için giñ ve uzun edilip gazılan çukur / Set amaçlı geniş ve uzun kazılan çukur (TrkmDilS 1962: 437).

Ol metcütten gaydandan soñ, ulı garımdaki düyeleri sınıladı / O mescitten döndükten sonra büyük çukurdaki develeri gözden geçirdi.

Yokarı öyüñ eñsesinde daşına garım gazılıp çalmar edilen düye ağılı görünyardı (B.Kerbabayev, Ayğıtlı Adım) / Yukarı evin etrafına çukur kazılarak alaçık yapılan deve ağılı görünüyordu.

Öz yakyan oduña özüñ bişersin, öz gozañ garımña özüñ düşersin (A. Kekilov, Saylanan Eserler) / Kendi yaktığın ateşte kendin pişersin, kendi kazdığın çukura kendin düşersin.

Garımın içi bir suvdan dolup, işlemek mümkün bolmadı (“Mıdam Tayyar” Gazeti) / Hendeğin içi suyla dolup çalışmak mümkün olmadı

2. Silos etmek, galla gömmek ve ş.m için gazılan çukur/ Tahılı, hububatı vb. gömmek veya çukura koymak için kazılan çukur.

giñ garımlarda ekilen limonları görkezdi (N. Pomma, Sebábini Soñ bildim) / geniş çukurlarda ekilen limonları gösterdi.

Silos etmek için yörite tayyarlanıp goylan garımlar göz öñüne gelyardı / Tahıl, hububat vb. çukura koymak için özel olarak hazırlanan çukurlar (gözümde) canlanıyordu

Garımın gazmak- öñüñde alacın etmek, çäresini görmek, öñünü almak / çıkış yolu bulmak, çaresini bulmak, bir şeyin olmasını engellemek (TrkmDilS 1962: 437).

garym: 1. Päsgeçilik hem-de uruş hareketleri wagtynda gizlenmek üçin giň we uzyn edilip gazylýan çukur / Hem set amaçlı hem de savaş zamanında gizlenmek için geniş ve uzun kazılan çukur, hendek (TrkmDilDüşS 2016: 412a).

2. Gök otdan taýýarlanan iým we ş.m. üçin gazylan çukur / Yeşil ottan hazırlanan yem vb. için kazılan çukur.

Silos etmek için ýörite taýýarlanyp goýlan garymlar göz önüne gelýärdi (B. Pürliýew) / Tahıl, hububat vb. çukura koymak için özel olarak hazırlanan çukurlar (gözümde) canlanıyordu.

3. Sowuga çydamsyz açaçlaryň nahallary ekilen çukur / Soğuğa dayanıksız ağaçların fidanlarının ekildiği çukur

Garymyny gazmak bir zadyň önünden aladasyny etmek, alajyny görmek, gamyny iýmek / bir şey için tasalanmak, bir şeyin sıkıntısını çekmek, endişesini taşımak, çaresini bulmak. Men görüljek çäräniň önünden garymyny gazyp goýandyryn (A. Gowşudow) / Ben, çaresi bulunacak (şeyin) sıkıntısını çekmişim (TrkmDilDüşS 2016: 412a).

Türkmen Diliniň Sözlügi'nde *garım* sözcüğünün geçtiği tespit edilen bazı cümle örnekleri de şöyledir:

Ol garımıň içindeki buğdayı nazarlanda «üç müň ya baş müň diýe bolsa gerek» diyip çak urdı (B.Kerbabayev, Aygıtly Ädim) (TrkmDilS 1962: 860, bk. *nazarlamaddesi*) / O çukurun içindeki buğdaya baktığında “üç bin yahut beş bin develik olmalı” diye düşündü.

İki tarap hem okoplar garımlar gazıp, goranişa tayyarlık görýärdi (H. Ismailov, Povestler) (TrkmDilS 1962: 884, bk. *okop maddesi*) / İki taraf da siperler, hendekler kazıp düşmandan korunmak için hazırlık yapıyordu.

Garımıň içinde bayır yalı gümmezeklöp galan buğdaya sını etdi (B. Kerbabayev, Aygıtly Ädim) (TrkmDilS 1962: 557, bk. *gümmezeklä- maddesi*) / Çukurun içinde tepe gibi kubbe şeklinde görünen buğdaya baktı.

Izgarlı garımlar onuň sağlığına düypli zıyan yetiripdi (B. Seytäkov, Döwürdeşler) (TrkmDilS 1962: 649, bk. *izgarlı maddesi*) / Rutubetli çukurlar onun sağlığına ciddi zararlar vermişti.

Obalarıň tövereği garımlar gumdan üyşürilen seňnerler bilen gabalğı bolupdur (TrkmDilS 1962: 1072, bk. *seňner maddesi*) / Obaların etrafı; çukurlar, kum yığınlarından tepeler ile kuşatılmış.

3.1.3. Türkiye Türkçesi (ağ.) karım IV “bağın üst tarafında kazılan yağmur sularını biriktirmeye yarayan uzun çukur, ark” (İskilip-Çorum) DS VIII: 2662b, Gösterir, 2020: 263b.

TT (ağ.) *karum*¹⁸ “doğal ve basit bir müdahale ile su toplamak veya suyu yönlendirmek için yapılmış, içi su dolu çukur, kanal, ark, oyuk gibi şekillere verilen isim; dağda otlayan besi hayvanlarının su ihtiyacının giderilmesi için veya kısa vadede bir su aktarımı için kullanılan kanal, ark”: *Çoban, ‘Koyunları karuma doğru yay! Susamışlardır’ diye seslendi.* (Sungurlu-Çorum)

TT (ağ.) *harım*¹⁹ IV “derin çukur, hendek” (Mustafabeyli *Ceyhan-Ada.) DS VII: 2289b.

3.2. Kıpçak Lehçeleri

Kazakça: *karam* “göçük, çökmüş yer” (Oba, 2020: 191).

Karakalpakça: *qarım* “yığılmış ot, çöp veya harmanın çevresinde kazılan çukur” KKlpTS 323b, *qarımday* “‘qarım’ gibi, ‘qarım’a benzer” (bk. *qarım*) KKlpTS 323b, *qarım* “yurdun/çadırın, evin çevresindeki hendek” KKlpRS 382b, krş. *qarıq* (< *qar-ıq*)²⁰ “ekinleri sulamak için aralarına kazılan ark” KKlpTS 323b

Karakalpakçada *qarım* sözcüğünden türemiş *qarımla-* “bir şey kazmak (örneğin çukur)” (KKlpRS 382b) fiili ve buradan türemiş *qarımlaw* “‘qarımla-’ fiilinden türemiş isim” (KKlpRS 382b) sözcüğüne de rastlanmaktadır.

3.3. Sibirya Türk Lehçeleri

Teleütçe:²¹ *karım* “hendek”. Radloff’un çalışmasında, Teleütçe *karım* “evin etrafında bulunan suların akıp gittiği hendek, oluk, şehrin etrafındaki hendek” (R II: 183) sözcüğü tespit edilmiştir.

3.4. Güneydoğu Türkçesi Lehçeleri

Yeni Uygurca: *qarım II* / *kérim*²²: *işik aldiñ ulug därya, otturisi qarım, u kēşiga alma attım, aldiñ mu yârim* / kapı önün büyük nehir, ortası karım²³, onun yanına elma attım aldın mı yârim UTİL 87a.

18 *Karım* sözcüğü ile ilgili söz konusu bilgi ve cümle örneği Doç. Dr. Levent Cenk Kumruoğlu’na aittir. Kendisine teşekkürlerimi sunuyorum.

19 Ötügen Türkçe Sözlük’te Arapça *harīm* köküne bağlanan *harım* (ÖtS 1879a) sözcüğünün altıncı maddesinde yer alan “derin çukur; hendek” sözcüğü Türkçe *karım* sözcüğünün söz başı *k-* > *h-* sızcılılaşması ile görülen bir varyantı olmalıdır.

20 *qarıq* sözcüğünün genişletilmiş biçimi ile Karakalpak Türkçesinde yaşadığı görülmektedir: *qarıkla-* “ark kazmak”, *qarıqlan-* “*qarıqla-* fiilinin edilgen (veya dönüşlü) şekli”, *qarıqlas-* “*qarıqla-* fiilinin işteş şekli” *qarıqlat-* “*qarıqla-* fiilinin ettirgen şekli”, *qarıqtay* “ark gibi, arka benzer” KKlpTS 323b.

21 Teleüt Ażı Sözlüğü’nde sözcüğe rastlanmamıştır. Bk. Ryumina-Sirkaşeva, L. T, Kuçığaşev, N. A. 2000.

22 *قاریم*, *قیریم* *qarım II* / *kérim* UTİL 87a. ESTY’de (1997: 320) de Uygurcanın diyalektlerinde sözcüğün *kérim* biçiminde görüldüğü ifade edilmektedir.

23 UTİL’de geçen bu sözcük de “çukur, hendek” anlamında olmalıdır. Sözlükte tanım yapılmamış, yalnızca Uygurca cümle örneğine yer verilmiştir.

Karım sözcüğünün; Oğuz, Kıpçak, Sibiryaya ve Güneydoğu Türkçesi lehçelerinin özellikle ağızlarında varlığını sürdürdüğü tespit edilmiştir.

4. Etimolojik Görüşler

Bu bölümde, sözcüğün kökeni ile ilgili Türkologlar tarafından önerilen etimolojik görüşler üzerinde durulmaktadır. Tespit edilen etimolojik görüşler şu şekildedir:

Clauson (1972: 659b), *karım* sözcüğünün “kale hendeği, şehri çevreleyen hendek / town ditch” vb. anlamlarına sahip olduğunu ve *ka:r-* “taşmak” (ED 643a)²⁴ fiilinden türediğini ifade eder. Harfiyen “a single overflow of water / taşmış suyla dolu bir hendek” anlamına gelen sözcüğün Teleütçede varlığını sürdürdüğünü savunur.

DTS’de (424b, 427b) ise sözcükle ilgili herhangi bir etimoloji aktarılmamakta ve sözcüğün şu anlamlarına yer verilmektedir: *karım* /*karam*²⁵ “çukur, hendek; *mec.* mezar”.

Erdal (1991: 293), *karım* “kale hendeği” sözcüğünün, muhtemelen geçişsiz bir fiilden ve eski bir *-Xm* ekinden türemiş olduğunu ifade eder. DLT’ye göre *kar-* fiili “kanaldan su taşmak” anlamında iken Anadolu ağızlarında “hendek dolarken olduğu gibi bir setin arkasında su birikmek” (krş. taşmak) anlamında olduğunu belirtir. Diğer yandan *karım* sözcüğünün (rotasizme bağlı olarak) *kaz-* “kazmak” fiilinden türediyse bir nesneyi (DLT’de *arık* bir nesne olarak “ark, kanal”) ifade ettiğini savunur. Ayrıca Erdal, *kaz-ok arık* “kazılmış kanal, ark” söz öbeğinin DLT’de olmasa bile elbette eski bir biçim olduğunu ve bu iki etimoloji arasındaki seçimin kişinin, rotasizm yapmaya hazır olup olmamasına bağlı olduğunu dile getirir.

Hamilton’a göre (1998: 120), Kalyanamkara Papamkara adlı metinde geçen *karam* (bir hisarın) savunma hendeği” sözcüğü, eylemlere gelen *-Xm* (AG, 118) eki ile *kar-* eyleminden türemiştir. Hamilton, bu eylemin Kaşgari’ye göre suyla ilgili olarak “durgun kalmak, birikmek, taşmak” anlamına geldiğini ifade etmiş ve sözcükle ilgili şu bilgileri de aktarmıştır:

24 Ayrıca Clauson, *ka:r-* “taşmak” (ED 643a) maddesi altında Karahanlıca *ka:r-* fiilini, soru işareti ile İbni Mühennâ Lûgati’nde geçen *kar-* “(su) taşmak” ve Osmanlıca *kar-* “yükselmek” fiillerini tanık olarak gösterir. Ayrıca bk. *karmak* “Bunun karşısındaki Arapça عرق fiilinin anlamları arasında “dağdan indi” ve “yükseğe çıktı” manaları da vardır. MK: taşmak”, Osm. *kar-* II “su, önündeki set dolayısıyla birikip kabarmak” TS IV: 2315 (İM 38a).

25 DTS’de (446a) *kırım* maddesi de vardır; ancak *karım* maddesine gönderilir.

*AnnP*²⁶ bu terimin Toharca ve Çince karşılıklarıyla ilgili olarak, Hiänlin Dsch 'nin "Parallelversionen....", s. 309'da işaret ettiği noktalara gönderiyor. *AnnBG*²⁷ de, G. Raquette, "Eine kaschgarische Wakf-Urkunde aus der Khodscha-Zeit Ost-Turkestans", s. 15 ve 21, not 4'te beşgräm diye bir yer adına dikkati çekiyor ki, bunun beş-karım "beş çukurdan" bozma olması akla yatkındır.

ESTY'de (1997: 320) de sözcük, Hamilton ve Clauson'un savunduğu gibi *kar-* "(su için) taşmak, bir yerde toplamak biriktirmek" köküne bağlanmakta ve yer anlamı katan *-m* eki ile *karım* sözcüğünün "suyun biriktiği yer" anlamına geldiği ifade edilmektedir.

Räsänen (1969: 236a) tarafından ise *karam* sözcüğü için herhangi bir etimoloji önerilmemektedir; ancak ET *karam* ve Teleütçe *karım* biçimlerine yer verilmektedir.

Ayrıca sözcüğe Tekin tarafından da yer verilmektedir. Tekin (2013: 108), "One More Zetacism and Sigmatizm" başlıklı makalesinin **r*²'den *z*'ye dönüşen sözcüklere yer verdiği Zetasizm bölümünde *karım* sözcüğüne de değinmekte ve şu açıklamayı yapmaktadır:

CTürk (Common Turkic) qaz- "to dig", *Yak. xas-* "to dig, scrape" < **qaz-* < **qar*²- ~ *Chuv. xir-* "to dig" < **qir-* < **qar*²- ~ *Uig. qarim / qaram* "ditch", *QB qarim* "ditch, hole, hollow, grave", *Tafs. qarim* "ditch", *KKlp. karim id.*, *Trkm. garim id.* < *qarim* < **qar*²-ım (Tekin, 2013: 108).

Taş²⁸ (2015: 155) da Tekin gibi *karım* sözcüğünü *kaz-* fiili ile karşılaştırmakta ve şunları aktarmaktadır: *karım* "hendek" (6063) < **kar-* "kazmak"; *krş. kaz-* "kazmak", *Çuv. hır-* "ay." < **qır-* < **kar-*.

Eker (2006: 20) ise Kutadgu Bilig'in 6063. beytinde geçen sözcüğü, Arat'ın okuduğu gibi *kırım* biçiminde okumakta ve *kır* sözcüğü ile ilişkilendirmektedir:

KB'deki tükedi tiriglik kazıldı kırım 'Hayat sona erdi ve mezarım kazıldı.' mısra-sındaki kır'ın 'mezar' anlamı dikkat çeker (Arat 1988: 434, 1991: 601), LÇağ. da da kır'a verilen karşılıklardan biri 'hazire'dir, yani 'etrafı duvar ya da çitle çevrili mezar'. Yeni kazılan mezarın, definden sonra küçük bir tepe görünümü kazanması, kır ile ifade edilmiş olabilir (Eker, 2006: 20).

Samoyloviç, "karım" (hendek) ismi, bilinmeyen bir fiilin kökü olan "*kar-*"dan türemiş olmalıdır der ve şunları aktarır:

26 Hamilton tarafından kullanılan AnnP kısaltması Pelliot'un notlarını göstermektedir. bk. Hamilton 1998: 271.

27 Hamilton tarafından kullanılan AnnBG kısaltması W. Bang ile A. von Gabain'in notlarını göstermektedir. bk. Hamilton, 1998: 271.

28 Taş, çalışmasının 205. dipnotunda konuya şu şekilde açıklık getirmektedir: Clauson (1972: 659b), Arat'ın 6063. beyitte *karım* okuduğu bu sözcüğü *karım* olarak düzeltilmiştir (Tezcan 1981: 49); ancak onu DLT *kār-* "taşmak" eyleminin bir türevi saymakla yanılmıştır. Çünkü *kar-* "taşmak" gerçekte uzun ünlü lü iken, *karım* "hendek" kısa ünlü lüdür. DLT *kār-* "taşmak", *Trkm. garim* "hendek" (Taş 2015: dipnot 205).

Yakutçadaki “hor-”: “hendek kazmak (hendek)” fiil kökü ile uyumludur; çı-karmak, kazmak (su tahliyesi için hendek). Yakutçada bu fiil kökünden türemiş, “horuu” (hendek, su tahliye hendeği, akaç-lağım) şeklinde bir isim vardır (E. K. Pekarskiy’in sözlüğüne göre). Bir taraftan “hor-” ve “kar-” fiil kökleri ile malum fiili kökü “kaz-” (kazmak) arasındaki uyumdan; öte yandan fiil kökü “hor-”dan türetilmiş isimler olan “ora, orı, oru, or” (hendek, çukur) ile arasındaki ilişkiden bahsetmek mümkündür (Samoyloviç, 2011: 237).

Starostin vd. de sözcüğü Ana Türkçe *kar- “1. taşmak, 2. hendek kazmak (hendedin kenarından taşmak)” köküne bağlamakta ve sözcükle ilgili şu bilgileri aktarmaktadır: ET *qarım* ~ *qaram*, Kar. *kar-* (MK), *qarım* (KB), Tr. *kar-* “engelin arkasına yığmak, toplamak”, ağ. *karım*, Az. *garım*, Trkm. *garım*, OT *qar-* (İM), Öz. *qārım* (ağ.), YUyg. *qerim*, KKlp. *qarım* (EDAL 767).

Güzel (2019: 419) de *Türkiye Türkçesi Ağızlarında Yapım Ekleri* başlıklı çalışmasında Derleme Sözlüğü’nde tespit ettiği *karım* sözcüğünü fiilden isim yapan *-(I)m / -(U)m*²⁹ ekiyle türemiş yer adları türeten sözcükler arasında göstermektedir.

Çağbayır (2007: 2420a) ise *karam* sözcüğünü *kara*-³⁰ köküne bağlamakta ve şunları aktarmaktadır: *karam* [*kara-m*] {ET} is. surların kenarındaki hendek, çukur; yalak [EUTS] [Gabain] [İKPÖy]

Türkologlar tarafından genel olarak *karım* için *kaz- < *kar- “kazmak” veya < kar- “(su vb.) taşmak” etimolojilerinin önerildiği görülmektedir.

5. Sonuç

Karım sözcüğü ile ilgili yapılan araştırma sonucunda tespit edilen art ve eş zamanlı gözlemler şu şekildedir:

- *Karım* sözcüğü gerek tarihî gerekse çağdaş Türk lehçelerinde “hendek, çukur” anlamlarına gelmektedir. Eski Uygurca ve Harezmi Türkçesinde *kaz-* yardımcı fiili ile oluşturulmuş *karım kaz-* birleşik fiil öbeği “çukur kazmak” anlamındadır. Karahanlı Türkçesinde ise *karım kaz-* birleşik fiil öbeğindeki *karım* sözcüğünün “mezar” mecaz anlamını kazandığı görülmektedir. Tarihî Türk lehçelerinden Eski Uygurca, Karahanlı ve Harezmi Türkçesinde sözcüğe rastlanmaktadır.

29 Derleme Sözlüğü’nde *karım* sözcüğünde olduğu gibi yer adı yapan *-(X)m* eki ile türetilmiş *ağarım* “uçurum”, *büküm* “dönemeç; akarsuların büküntü yerleri; köşe”, *çatum* “iki dere veya iki yolun birleştiği yer”, *oyum* “bostan, sebze dikmek için açılmış çukur; delik”, *yaylım* “otlak” vb. için bk. Güzel 2019: 418-419.

30 *karamak*⁶ [*kar-mak* > *kar-a-mak*] {ağız} gçl. f. [*-r(i)yor*] dolup taşmak [DS] (Çağbayır, 2007: 2429b).

- Tarihi Türk lehçelerinden ilk kez Eski Uygurcada tespit edilen *karım* sözcüğünün ikincil biçimi olan *karam* sözcüğüne ve *karım* sözcüğünün isimden isim yapan +*lig* eki ile genişletilmiş *karımlıg* “hendekli” biçimine de Eski Uygurcada rastlanmaktadır.
- *Karım* sözcüğünün Eski Uygurcada tespit edilen Çince denkliği 坑 *kēng* “çukur, hendek; delik; hendek, sel çukuru, kanal; gölcük veya küçük göl. Çukurun içine koymak; tuzağa düşürmek; içine almak, içermek” anlamındadır.
- *Karım* sözcüğünün, çağdaş Türk lehçelerinin özellikle ağızlarında varlığını sürdürdüğü görülmektedir. Sözcük; Oğuz, Kıpçak, Sibirya ve Güneydoğu Türkçesinde *karım*, *garım*, *harım* vb. biçimleri ile tespit edilmiştir. Ayrıca, Karakalpakçada *karım* sözcüğünden türemiş *karımla-* “bir şey kazmak (örneğin çukur)” fiiline; Azerbaycan Türkçesi (*qarım qaz-* “çukur kazmak”) ve Türkmencede (*garımını gazmak* “a. birisine ya da bir şeye karşı önlemler almak, b. *mec.* tuzak kurmak”) *gaz-* / *qaz-* yardımcı fiili ile oluşturulmuş birleşik fiil öbeğine de rastlanmıştır.
- *Karım* sözcüğünün kökü ile ilgili bilgi veren pek çok araştırmacı için açık olan hususlardan biri, sözcüğün fiilden isim yapan *-im* eki ile türediğidir. Ancak, üzerinde fikir birliğine varılamamış nokta, sözcüğün kökünün ne olduğudur. Sözcüğün kökü ile ilgili öne sürülen iki farklı görüş söz konusudur: 1. *kar-* “taşmak”, 2. Genel Türkçe *kaz-* “kazmak” < **kaz-* < **kar*²-*im*. Yapılan araştırma sonucunda ağırlık kazanan kanaat şu şekildedir: Genel Türkçe *kaz-* “kazmak” < **kaz-* < **kar*²-*im*. *-Im* eki ile fiilin gösterdiği işle ilgili somut bir nesne adı türetilmiştir.

Kısaltmalar

ağ.: ağız, **ay.:** aynı, **AYS VII:** Çetin, E., **Az.:** Azerice, **AzDial:** bk. Türk Dil Kurumu 2010, **AzTS:** bk. Altaylı S., **bk.:** bakınız, **bs.:** baskı, **BT III:** bk. Tezcan, S., **BT IX:** bk. Tekin, Ş. 1980, **BT XXIII:** bk. Zieme, P., **BT XXV:** bk. Wilkens, J. 2007, **BT XXXVIII:** bk. Kasai, Y., **Çağ.:** Çağatayca, **Çuv.:** Çuvaşça, **DicOr:** bk. Pavet de Courteille, **DLT:** *Divānu Lugāti-t-Türk*, **DS:** Derleme Sözlüğü, **DTS:** Nadelyayev, V. M. vd., **ED:** bk. Clauson, S. G., **EDAL:** bk. Starostin, S. vd., **ESTY:** bk. Sevortyan, E.V., **ET:** Eski Türkçe, **EUTS:** bk. Caferoğlu, A., **EUyg.:** Eski Uygurca, **ETKS:** Eski Türkçenin Kısa Sözlüğü, bk. Ölmez, M., **hlk.:** halk ağzı, **İKPÖy:** bk. Hamilton, J. R., **İM:** İbni-Mühennā Lügati, **is.:** isim, **Kar.:** Karahanlı Türkçesi, **KB:** Kutadgu Bilig, **KE:** Kışaşül'l-Enbiyā, **KKlp.:** Karakalpakça, **KKlpRS:** bk. Baskakov, N. A., **KKlpTS:** bk. Uyğur, C. V. **krş.:** karşılaştır, **mec.:** mecazi, **Osm.:** Osmanlıca, **OT:** Orta Türkçe, **ÖtS:** bk. Çağbayır, Y., **Öz.:** Özbekçe, **R II:** bk. Rad-

loff, W. 1899, **RM**: bk. Radloff, W., Malov, S. E., **Tef.**: Tefsir, **Tr**: Türkçe, **TrkmDilDüşS**: *Türkmen Diliniñ Düşündürişli Sözlügi*, **TrkmDilS**: *Türkmen Diliniñ Sözlügi*, **TrkmRS**: bk. Baskakov N. A. vd., **TrkmTS**: bk. Tekin T. vd. 1995, **TS IV**: *Tarama Sözlüğü*, bk. Türk Dil Kurumu 1969, **TT**: Türkiye Türkçesi, **tz.**: tarihsiz, **UTİL**: *Uygur Tiliniñ İzahlıķ Luğiti*, **UW**: Uigurisches Wörterbuch, bk. Röhrborn, K., **vd.**: ve diğeri, **Yak.**: Yakutça, **YakRS**: bk. Sleptsov, P. A., **YUyg.**: Yeni Uygurca

Kaynakça

- Akdoğan, Y. (1999). *Azerbaycan Türkçesi'nden Türkiye Türkçesine Büyük Sözlük*. İstanbul: Beşir Yayınevi.
- Altaylı, S. (2018). *Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü. III. Cilt*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Arat, R. R. (1979). *Kutadgu Bilig III İndeks*. (Yayına haz. Kemal Eraslan, Osman Fikri Sertkaya, Nuri Yüce). İstanbul: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Arat, R. R. (1998). *Kutadgu Bilig II Çeviri*. (7 bs.) Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Arat, R. R. (1999). *Kutadgu Bilig I Metin*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Ata, A. (1997). *Nāsırü'd-dīn Bin Burhānū'd-dīn Rabğuzī Kısaşul'l-Enbiyā (Peygamber Kıssaları) I Giriş-Metin-Tıpkıbasım, II Dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ayverdi, İ. (2010). *Kubbealtı Luğatı: Asırlar Boyu Târihi Seyri İçinde Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. Redaksiyon-Etimoloji: Ahmet Topaloğlu, İstanbul: Kubbealtı İktisadî İşletmesi.
- Baskakov, N. A. (1958). *Karakalpaksko-russkiy slovar'*. Moskva: Gosudarstvennoe Izdatel'stvo Inostrannix i Natsional'nix Slovary.
- Baskakov, N. A., Karriyev, B. A., Hamzayev, M. Ya. (1968). *Turkmensko-russkiy slovar'*. Moskva: İzdatel'stvo sovetkaya ensiklopediya.
- Battal, A. (1997). *İbni-Mühennā Lūgati*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Bayram, B. (2019). *Çuvaş Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Borovkov, A. K. (1949). "Tsenniy istočnik dlya istorii uzbekskogo yazıka". *Otdelenie literaturı i yazıka. Yanbar'-Fevral'*, Tom: VIII, Vıp.: 1: 67-76.
- Borovkov A. K. (1963). *Leksika sredneaziatskogo tefsira XII-XIII vv.*, Moskova: Akademiya Nauk SSSR, Institut Narodov Azii.
- Caferoğlu, A. (1968). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Clauson, G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford: Clarendon Press.
- Çağbayır, Y. (2007). *Orhun Yazıtlarından Günümüze Türkiye Türkçesinin Söz Varlığı. Ötüken Türkçe Sözlük*. Cilt 3 j-müt, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Çetin, E. (2020). *Altun Yaruk Yedinci Kitap: Berlin Bilimler Akademisindeki Metin Parçaları. Karşılaştırmalı Metin, Çeviri, Açıklamalar, Dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Eker, S. (2006). "Altayca Gezgin Bir Kelime: Kır". *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. Cilt, Sayı 4: 17-37.

Ercilasun, A. B., Akkoyunlu, Z. (2018). *Kâşgarlı Mahmud Dîvânü Lugâti-t-Türk. Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*. (3. bs.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Erdal, M. (1991). *Old Turkic Word Formation: A Functional Approach to the Lexicon I-II*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz Verlag.

Eren, H. (2020). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. (Haz. Şükrü Haluk Akalın). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Gabain, A. v. (2000). *Eski Türkçenin Grameri*. (çev. Mehmet Akalın), (3 bs.) Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Giles, H. A. (1912). *A Chinese-English Dictionary*. Second Edition, Revise & Enlarged. Shanghai, China and London.

Gösterir, İ. (2020). *Çorum Yöresi Ağızları Sözlüğü*. Çorum: Çorum Belediyesi Yayını.

Güzel, F. (2019). *Türkiye Türkçesi Ağızlarında Yapım Ekleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Hamilton, J. R. (1998). *Budacı İyi ve Kötü Kalpli Prens Masalının Uyurcası Kalyanamkara ve Papamkara*. Ankara: Simurg.

Kaçalın, M. S. (tz.) *Yûsuf Hâs Hâcib, Kutadgu Bilig Metin*. Ankara: T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü: 3137, Kültür Eserleri: 420.

Kaçalın, M. S. (2019). *Dîvânü Lugâti-t-Türk. Mahmûd el-Kâşgarî*. (Yay. Haz. Mehmet Ölmez). İstanbul: Kabcacı Yayıncılık.

Kasai, Y., unter Mitarbeit von Ogihara H. (2017). *Die altuigurischen Fragmente mit Brâhmî-Elementen*. Berliner Turfantexte XXXVIII, Turnhout: Brepols Publishers.

Kaya, C. (2021). *Uygurca Altun Yaruk. Giriş, Metin ve Dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Nadelyayev, V. M., D. M. Nasilov, E. R. Tenişev, A.M. Şçerbak (1969). *Drevnetyurkskiy slovar* '. Leningrad: Izdatel'stvo Nauka.

Oba, E. (2020). *Kazakçanın Tarihi Türk Lehçelerine Göre Söz Varlığı*. IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

Ölmez, M. *Eski Türkçenin Kısa Sözlüğü*. Baskıda, Ankara: BilgeSu Yayınları.

Özönder, F. S. (1987). *Uygurca Sadâprarudita ve Dharmodgata Bodhisatva Hikâyesi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı.

Pavet de Courteille, A. (1870). *Dictionnaire Turk-Oriental: Destiné Principalement à Faciliter la Lecture des Ouvrages de Bâber, d'Aboul-Gâzi Et de Mir-Ali-Chir-Nevâi*. Paris.

Radloff, W. (1899). *Versuch eines Wörterbuches der Türk-Dialecte. Opat slovarya tyurkskih nareçiy* II. Sanktpeterburg: Tipografiya İmperatorskoy Akademiy Nauk.

Radloff, W., Malov, S. E. (1970). *Suvarnaprabhâsa (Sutra zolotogo bleska)*. Tekst' uygurskoy redaktsii. Neudruck der Ausgabe 1913-1917. Bibliotheca Buddhica XVII. Os-nabrück: Biblio Verlag.

Räsänen, M. (1969). *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türkssprachen*. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.

Röhrborn, K. (2015). *Uigurisches Wörterbuch, Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien: II. Nomina-Pronomina-Partikeln Band I: a-asvık*. Neubearbeitung, Stuttgart: Franz Steiner Verlag.

Ryumina-Sirkaşev, L. T., Kuçığaşev, N. A. (2000). *Teleüt Ağzı Sözlüğü*. (çev. Şükrü Haluk Akalın, Caştigin Turgunbayev). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Samoyloviç, A. N. (2011). “Kırım Adı İzah Edildi mi?”. *Tarih İncelemeleri Dergisi* (çev. Serkan Acar). Cilt XXVI, Sayı: 1: 235-237.

[Sevortyan, E.V.] Levitskaya, L. S., Dybo, A. V., Rassadin, V. I. (1997). *Etimolojiçeskiy slovar 'tyurkskih yazıkov. Obşçetyurkskie i mejtyurkskie osnovı na bukvi K, K*. Moskva: Rossiyskaya Akademiya Nauk.

Sleptsov, P. A. (1972). *Yakutsko-russkiy slovar'*. Moskva: Sovetskaya Entsiklopediya.

Starostin, S., Dybo, A., Mudrak, O. (2003). *Etymological Dictionary of the Altaic Languages*. Leiden-Boston: Brill.

Taş, İ. (2015). *Kutadgu Bilig'de Söz Yapımı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Tekin, Ş. (1980). *Maitrisimit nom bitig, Die uigurische Übersetzung eines Werkes der buddhistischen Vaibhāşika-Schule*: Berliner Turfantexte IX, Berlin: Akademie Verlag.

Tekin, Ş. (2019). *Uygurca Metinler II. Maytrisimit: Burkancıların Mehdisi Maitreya ile Buluşma, Uygurca İptidaî Bir Dram (Burkancılığın Vaibhāşika Tarikatına Ait Bir Eserin Uygurcası)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Tekin, T., Ölmez, M., Ceylan, E., Ölmez, Z., Eker, S. (1995). *Türkmençe-Türkçe Sözlük*. Ankara: Simurg Yayınları.

Tekin T. (2013). “One More Zetacism and Sigmatizm”. *Makaleler I Altayistik*. (Yay. Haz. Emine Yılmaz, Nurettin Demir). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 101-116.

Tezcan, S. (1974). *Das uigurische Insadi-Sūtra*. Berliner TurfanTexte III. Berlin: Akademie Verlag.

Tezcan, S. (1981). “Kutadgu Bilig Dizini Üzerine”. *TTK Belleten*. Cilt XLV/2, Sayı: 178, Ankara: 23-78.

Türk Dil Kurumu (1969). *XIII. Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü*, Cilt IV, K-N. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Türk Dil Kurumu (1974). *Derleme Sözlüğü VII, H-İ* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Türk Dil Kurumu (1975). *Derleme Sözlüğü VIII, K* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Türk Dil Kurumu (2010). *Azərbaycan Dialektoloji Lügəti* (2010), Azərbaycan Elmlər Akademiyası Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu, Birinci Cilt (A-L). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Türk Dil Kurumu (2018). *Yusuf Has Hacip. Kutadgu Bilig. A Viyana Nüshası*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Türk Dil Kurumu (2018). *Yusuf Has Hacip. Kutadgu Bilig. B Fergana Nüshası*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Türk Dil Kurumu (2018). *Yusuf Has Hacip. Kutadgu Bilig. C Kahire Nüshası*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Türkmen Dilinin Düşündürişli Sözlüğü (2016). Aşgabat: Türkmenistan İlimlar Akademiyası Maqımkulu Adındaki Dil ve Edebiyat İnstitutı.

Türkmen Dilinin Sözlüğü (1962). Türkmenistan SSR İlimlar Akademiyasının Korrespondent-çleni M. Ya. Hamzayevini umumi redaksiyasi bilen. Aşgabat: Türkmenistan SSR İlimlar Akademiyasının Neşiryatı.

Uygur Tilinin İzahlık Lugiti (1994). Cilt 4 k-ı. Beijing: Milletler Neşriyatı.

Uygur, C. V. (2019). *Karakalpak Türkçesi Sözlüğü (Karakalpakça-Türkçe Sözlük)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ünlü, S. (2012). *Doğu ve Batı Türkçesi Kur'an Tercümelere Sözlüğü*. Konya: Eğitim Kitabevi.

Wilkens, J. (2007). *Das Buch von der Sündentilgung Teil 2, Edition des alttürkisch-buddhistischen Kšanti Kılğuluk Nom Bitig*. Berliner Turfantexte XXV, Turnhout: Brepols.

Wilkens, J. (2021). Handwörterbuch des Altuigurischen (Altuigurisch – Deutsch – Türkisch) / Eski Uygurcanın El Sözlüğü (Eski Uygurca – Almanca – Türkçe). Göttingen: Akademie der Wissenschaften zu Göttingen, Universitätsverlag Göttingen.

Zieme, P. (2005). *Magische Texte des uigurischen Buddhismus*. Mit 193 Abbildungen auf 95 Tafeln. Berliner Turfantexte XXIII, Turnhout: Brepols.

Uygurca *kalva* ~ *kavla* Üzerine

Engin ÇETİN*

Adana

Tarihî metinlerin günümüze ulaşan veya ulaşmayan binlerce sözcüğü, ibaresi, cümle yapısı bize toplumların insanı hayrete düşüren bilgeliğini, kültürlerin uçsuz bucaksız dünyasını sunar. Bazı sözcükler ise meraklılara dünyalarını olabildiğince kapatır. Bunlardan biri Uygur metinlerinde az rastladığımız, *Maitrisimit Nom Bitig'de*, *Altun Yaruk*'un sekizinci kitabına ait Berlin yazma parçasında, *Hüen-Tsang Biyografisi*'nin dokuzuncu kitabında, *Kşanti Kılğuluk Nom Bitig'de* ve Mz. 648 ([T II] S 19) ∞ MİK 598a envanter numaralı Brahmi harfli Sankritçe-Uygurca metinde *kalva*; *Altun Yaruk*'un St. Petersburg yazması ile çok sayıda kira ve satış sözleşmesinde *kavla* şeklinde tespit edilen sözcüktür. Uygurca *kavla* ~ *kalva* sözcüğü dil çalışmaları bakımından birçok meseleyi barındırmaktadır. Bunlar kısaca sözcüğün anlamı, kökeni ve ses yapısı olarak sıralanabilir. Sözcük çok sayıda çalışmada genel bir anlam olarak “sebze” veya “bir sebze türü” şeklinde tanımlanmış, sözcüğün hangi “sebze”nin adı olduğu açık şekilde ortaya koyulamamıştır. Hatta bazı yayınlarda sözcüğe “sebze” ve “sebze türü” dışında başka anlamlar da verilmiştir. Buna ek olarak sözcüğün tespit edildiği bazı eserlerde *kavla*, bazı eserlerde (veya istinsahlarda) ise *kalva* şeklinde kaydedilmiş olması konuyla ilgili bir başka mesele olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunlar dışında, sıralanan iki meseleyi de içeren, sözcüğün kökeni meselesi, Uygurca araştırmaları için sözcüğü daha önemli hâle getirmektedir. Bu çalışmada Uygurca *kavla* ~ *kalva* sözcüğü ile ilgili konular ayrıntısıyla ele alınacaktır.

Sözcük Eski Uygurca şu cümlelerde kullanılmıştır:

monta togup kayusı kalvalık etözlüg kayusı **kalva** etözlüg kayusı sögüt etözlüg kayusı atız etözlüg ... BT IX 73/b/18 “Hier wiedergeboren, haben einige einen Körper wie ein Gemüsegarten, einige haben einen Körper (wie) Gemüse, einige sind baumgestaltig, einige haben die Gestalt einer Bewässerungsleitung; ... [Bu-

* Prof. Dr., Çukurova Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Adana/Türkiye. Elmek: encetintr@gmail.com. ORCID: 0000-0002-5720-9126

rada yeniden doğmuş, kiminin sebze bahçesi gibi, kiminin sebze (gibi) bedeni var, kiminin ağaç şeklinde, kimininki sulama kanalı şeklinde.]” (BT IX: s. 186).

tuturkannıñ tarıgnıñ t[üş] yemişniñ **kavlanıñ**¹ tatıgları küçleri ançan ançan yme yokadur AYÇetin VIII 1469. “Pirincin, ekinin, meyve (ve) sebzenin tatları (ve) verimi yavaş yavaş yok olur” (AYÇetin VIII s. 384). [Reis, Weizen und die Früchte - ihr Wohlgeschmack wird allmählich dahinschwinden. = “Pirinç, buğday ve meyveler - onların tadı yavaş yavaş kaybolur.]” (NobelChin.: s. 290).

turması **kalvası** arıg edgü çınınça kértüsinçe tutsar HT IX. “Seine Rüben und Sein Gemüse sind makellos und vorzüglich [Turpu ve şalgamı kusursuz ve enfes.]” (HT IX: s. 233).

eyrig yogun **kalvag** yêp etöziñe teñlep üdçe aş aşamışın ... BT XXV 593. “Gemüse essen, ihren Körper richtig einschätzend zur (rechten) Zeit speise zu sich nehmen, ... [Sebze yemesi, vücudunu dengelemesi, (doğru) zamanda yemek yemesi ...]” (BT XXV I s. 91).

kalva birle bışurmuş tuturgan suvı ... BT XIII 3 Nr. 19. “mit Gemüse gekochtes Reiswasser [Sebzelerle haşlanmış pirinç suyu]” (BT XIII: s. 33-34).

Sözcüğün *kalva* şeklinde yazıldığı bu örnekler dışında kira ve satış sözleşmelerinde *kavla* biçimine birçok kez rastlanmaktadır.

DTS’de (437b) *Altun Yaruk*’taki kullanımına atıfla *kavla* maddesinde “овощи [sebzeler]” şeklinde ve ED’de (584b) *kawla* maddesinde Çince-Uygurca sözlüğe atıfla ele alınan ve “culinary vegetables [pişirilen sebzeler]” olarak tanımlanan sözcük bu iki eserde olduğu gibi eski tarihli çalışmalarda daha çok Ming Hanedanlığı döneminde hazırlanan Çince-Uygurca Sözlük’te *kavla* şeklinde geçmesi nedeniyle yer almıştır. Sözcük, *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*’nde de *kaula* şeklinde ve “sebze” anlamında (1968: s. 171) Klaproth’un aşağıda değineceğimiz eserine atıfla yer almıştır. Clauson, sözcüğün Çince bir alıntı olabileceğini düşünmekle birlikte bu düşüncesinde tereddütlüdür (1972: s. 584b). Söz konusu eser üzerinde ilk çalışmayı yapanlardan biri olan J. Klaproth, *Über die Sprache und Schrifte uiguren* adlı eserindeki *koola* (*kaola*) (1820: s. 14) maddesinde sözcüğü “Kohl, Gemüse [lahana, sebze]” olarak tanımlamıştır. Bu kayıt, Radlof sözlüğünde de *kaula* şeklinde yer almış, sözcüğe “овощи, das Gemüse [sebze]” anlamı verilmiştir (1899: II/1 s. 52). Ligeti de *Un Vocabulaire Sino-Ouigour Des Ming: Le Kao-Tch’ang-Kouan Yi-Chou Du Bureau Des Traducteurs* adlı çalışmasındaki *qaula* (*k’ao-la*) maddesinde sözcüğü “patte d’oie, chénopode; ansérine (Chenopodium murale) [kazayağı, Chenopodium murale]” şeklinde tanımlamıştır (1966: s. 165). Ligeti burada sözcüğü “sebze” olarak tanımlamalarına

1 Paralel B yazması olan *U 9164/b/+’te *kalva*.

atıfla önce Klaproth, ardından da Radlof'un Çince *lai* sözcüğü yerine *cai* sözcüğünü tercüme ettiğini bildirmiştir (1966: s. 65 / 71. dipnot). Clauson ise Ligeti'ye karşı çıkararak *kavlalık* maddesinde de açıkça görüleceği gibi sözcüğün Çince *cai* sözünün tercümesi olduğunu dile getirmiştir (ED: s. 585a). Sözcüğün ilk tespit edildiği eser olan söz konusu sözlükte kelime fonetik olarak 考喇 *kao la* (G 5966, 6654) şeklinde verilmiş ve Çincedeki karşılığın 菜 *cai* (Yunusoğlu 2012: s. 70) olduğu belirtilmiştir. *Cai* sözcüğü Çince (G. 11513) “sebze” anlamındadır. Ming Hanedanlığı döneminden kalan Çince - Uygurca sözlükteki kayda ilişkin bu tartışmaların yapıldığı sırada sözcüğün henüz *kalva* şeklindeki yazımına rastlanmamıştır ve tartışmalar bu bilgidan yoksun şekilde sürmüştür. Zira Radloff ve Malov'un matbu hâle getirdiği *Altun Yaruk*'un St. Petersburg nüshasında da sözcük *kavla* şeklinde yazılmıştır. Sözcük eserin paralel Berlin yazmasında ise *kalva* şeklindedir. Bütün bu verilerden anlaşılacağı gibi sözcük nispeten erken tarihli eserlerde *kalva* şeklinde yer almış, daha sonra göçüşmeyle *kavla* şekline bürünmüş olmalıdır. *Kavla* sözüne dayanan *kavlalık* “sebze bahçesi” sözcüğüne kira ve satış sözleşmelerinde de rastlanır, sözcük USp (s. 277) ve SUK'ta (s. 274) yer alan metinlerde tespit edilmiştir. OTWF'de +IXk ekinin işlevleri üzerinde durulurken ekin en eski metinlerden itibaren ürünün adına dayanan ekili arazilerin adlandırılmasında kullanıldığı belirtilmiş ve *borluk*, *çeçeklik*, *ügürlük* (DLT), *yemişlik*, *murutluk* gibi *kalvalık* sözcüğü de örnekler arasında sayılmıştır (1991 I: s. 127). Özyetgin de Erdal gibi *borluk* sözcüğünün oluşumundan söz ederken aynı yapıya sahip *kavlalık* sözüne değinmiştir (Özyetgin 2014: s. 129). Ayazlı hem yüksek lisans tezinde hem de bu tezin gözden geçirilmiş baskısında sözcüğün *çağla* sözcüğündeki gibi *kav* veya *kay* sözünden türemiş olabileceğini düşünmüştür (Ayazlı 2005: s. 147; 2016: s. 140) ancak sözcüğün nispeten eski metinlerdeki (ve yazmalardaki) *kalva* biçimi göz önünde bulundurulduğunda +IA ekiyle ilişkisinin olması pek mümkün görünmemektedir.

Uygurca *kalva* ~ *kavla* sözcüğünün geçtiği metin yayınlarında konuyla ilgili birtakım görüşlere rastlamak mümkündür. Sözcük *Maitrisimit Nom Bitig*'de *kalva* şeklinde tespit edilmiş ve “Gemüse [sebze]” anlamıyla karşılanmıştır (BT IX: s. 186). *Altun Yaruk*'un R-M yayınında da *kalva* (33b/6, s. 558) şeklinde geçen sözcük için Ş. Tekin, *Altun Yaruk*'un VIII. kitabı içinde yer alan XX. bölümde Berlin yazmasında *kalva* olmakla birlikte R-M metninde *kavla* şeklinde olduğunu belirtmiş, Ligeti'ye ve Radloff sözlüğüne atıfta bulunarak sözcüğe “kurbağa otu, soğulcan otu” ve “sebze” karşılıklarını vermiştir (AYTekin XX: s. 162). AYKaya (1994) yayınında St. Peters-

burg yazmasındaki *kavla* sözcüğünün *kalva* ile karşılaştırılması istenmiştir (s. 518, 528). AYKaya'nın 2021 yayınında ise benzer şekilde *kavla* ve *kalva* karşılaştırılması yapılmış, farklı olarak *kalva* maddesinde sözcüğün Çince 穀物 *ku wu* (G 6229 12777) sözünden Uygurcaya geçtiği belirtilmiştir (s. 753). Ancak Çince 穀 *ku* sözcüğü Çince "hububat, tahıl" ve 物 *wu* sözcüğü ise "nesne, şey" anlamındadır. Oysa metinlerden anlaşıldığı kadarıyla sözcük genel anlamıyla "sebze" veya "sebzenin bir türü"nü karşılamak üzere kullanılmıştır. Aynı zamanda sözcüğün eski şeklinin *kalva* olduğu düşünülürse fonetik olarak da bu öneri doğru olmamalıdır. Radlof – Malov metnine dayanan Tursun Eyup – Mumemmetrehim Sayit yayınında sözcük diğer tüm yayınlardan farklı olarak *qayla* olarak okunup diğer çalışmalardakine benzer şekilde "köktat, otyaş [sebzeli]" olarak tanımlanmıştır (1998: s. 387, 538). AYÇetin VIII B1656'da (2017 ve 2020) sözcüğün St. Petersburg yazmasında ve buna bağlı olarak Radloff-Malov metninde *kavla*, paralel Berlin yazmasında ise *kavlan* şeklinde geçtiği belirtilmiş olsa da *U 9164/b/4'te (bu yazma parçasının fotoğrafı AYTekin XX s. 189'dan alınmıştır.) sözcük Tekin'in işaret ettiği gibi *kavla* şeklinde okunmalıdır. Eserin dizininde *kavla* maddesinde yer verilen sözcüğe "sebze" (2017: s. 452; 2020: s. 443) anlamı verilmiş, Açıklamalar bölümünde konuyla ilgili görüşlere yer verilmiştir (2017: s. 417-418; 2020: s. 411-412). *Altun Yaruk* yazmalarında tespit edilen sözcüğün farklı yazımı önemli bir noktadır. Çünkü sözcüğün *kavla* şeklinde geçtiği eserin St. Petersburg nüshası 1687 tarihinde istinsah edilmiştir. Sözcüğün *kalva* şeklinde geçtiği Paralel Berlin yazması ise klasik Uygur yazım özellikleri gösterir. 13. yüzyıla tarihlenen *Kşanti Kılğuluk Nom Bitig*'in ilgili kısmını içeren iki farklı yazma parçasında da sözcük *kalva* şeklinde tespit edilmiştir (BT XXV: s. 90 (593. satır ve 196 numaralı dipnot)). Sözcük burada 蔬 *shu* sözünün karşılığı olarak kullanılmıştır (BT XXV: s. 369). Sözcük Çince "sebzeler" (G. 10322) anlamındadır. Bilindiği gibi Türkçede *r* ve *l* seslerini içeren sözcüklerde göçüşme, sık karşılaşılan bir ses olayıdır. Eski Türkçe metinlerin tarihlendirilmesinde göçüşmenin ayırıcı bir yönü vardır. Erdal'ın Eski Türkçe metinleri tarihî bakımdan tasnif eden çalışmasında *r* sesini barındıran *edrem*, *buryuk* ve *tırnak* sözcüklerindeki göçüşme olayı III. grup metinlerin özelliği olarak gösterilmiştir (1979: s. 159). Doerfer *erdem*, *orto*, *yagmur*, *buyruk*, *yogrut*, *ernek*, *arpa* örnekleri üzerinden göçüşmenin Eski Türkçe metinlerin tarihlendirilmesindeki belirleyiciliği üzerinde durmuştur (1993: s. 134-135). Ağca da diğer araştırmacılar gibi metinlerin sınıflandırılmasında göçüşmenin önemi üzerinde durmuş, *ütte* ~ *ülte*-, *örtül* ~ *örlüt*-, *kötrül* ~ *kötlür*- vb. örnekler üzerinden hareketle Uygurcada gö-

çüşmenin 13. yüzyıldan önce sınırlı sayıdaki sözcükte görüldüğünü, zamanla başka sözcüklerin de dâhil olmasıyla göçüşmenin Uygurcanın geç tarihli metinlerinin karakteristiğine dönüştüğünü kabul etmiştir (2021: s. 155-164). Tüm bu bilgi ve verilerden hareketle sözcüğün *kalva* şeklinin eski, kira ve satış sözleşmelerinde de görülen *kavla* şeklinin ise yeni tarihli olduğunu söylemek mümkündür. Maue, yayımladığı metinlerde geçen *kalva* sözünü barındıran cümleyle ilgili olarak bu bölümün Sanskritçe, Çince ve Tibetçe metinlerde az çok farklılık gösterdiğini belirterek bu karşılıkların ilgili sözcüklerin anlam ayrıntılarını tespit etmeye tam olarak yardımcı olmadığını ifade etmiştir (BT XIII: s. 33-34). Tespit edildiği bir başka Uygurca metin olan HT IX'da sözcüğün 薜 *bi* karşılığında kullanıldığı belirtilmiştir (Aydemir HT IX II: s. 460). Sözcük, Aydemir'den önce Barat tarafından “apple [elma]” olarak anlamlandırılmıştır (2000: s. 146). Sözcük eserde Çince 薜 *bi* “şemsiye şeklinde çiçekleri olan bir tür bitki” sözcüğünün karşılığı olarak kullanılmıştır (G. 8960). Aydemir eserin “Açıklamalar” (Kommentar) bölümünde *kalva* sözünün karşılık olarak kullanıldığı Çince 薜 *bi* sözcüğünün “incir sarmaşığı, ficus pumila” anlamında olduğunu ve Barat'ın sözcükle ilgili yorumunun kabul edilemez olduğunu belirtmiştir (Aydemir HT IX II: s. 460). Yapılan çalışmalarda Uygurca *kalva* ~ *kavla* sözü bugünkü Türk dil ve lehçelerinde varlığı tespit edilememiş olsa da Hakasçada bulunan *halba* “yaban sarımsağı” (s. 269a; Arıkoğlu 2005: s. 140b²; Gürsoy-Naskali vb. 2007: s. 140b³), sözcüğün kökenini Türkçeye götürebilecek olan önemli bir veridir. Ancak, Hakasçadan başka herhangi bir Türk dil ve lehçesi sözlüğünde bizi *kalva* ~ *kavlaya* götürecek başka bir veri tespit edilememiştir.

Değerlendirme ve Sonuç

Uygurca *kalva* ~ *kavla* sözcüğü başlangıçta Ligeti tarafından Çincedeki farklı bir sözün çevirisiyle “kazayağı (Chenopodium murale)” (AYTekin XX'de “kurbağa otu, soğulcan otu”) veya Barat tarafından “elma” olarak verilmiş olsa da sözcük, konuyla ilgilenen araştırmacıların büyük çoğunluğu tarafından genel bir anlam ifade etmek üzere “sebze” olarak anlamlandırılmıştır. Sözcüğün Uygurca metinlerdeki az sayıda kullanımına bakıldığında *Altun Yaruk*'ta *tüş yemiş* “meyve” gibi genel anlam ifade eden ikilemeden sonra kullanılmış olması “sebze” anlamı barındırıyor olma ihtimalini güçlendirir. Bunun gibi *Maitrisimit Nom Bitig*'de *sögüt* ile aynı bağlamda geç-

2 Sözcük burada “yabanî sarımsağa benzer bitki” şeklinde tanımlanmıştır.

3 Sözcük burada “sarımsağı andıran bir tür yabani soğan” şeklinde tanımlanmıştır.

mesi *sögüt* sözcüğünün genel olarak “ağaç” anlamı düşünüldüğünde *kalva* ~ *kavla* sözcüğünün “sebze” anlamını öne çıkarır ancak HT IX’da *turma* “turp” ile birlikte kullanılması ve BT XIII’teki *kalva birle bışurmuş tuturgan suvı* ifadesi sözcüğün özel bir anlam ifade eden bir sebze türü anlamı içermeye ihtimalini öne çıkarır. Kaynak dildeki karşılıkları bakımından değerlendirildiğinde *Altun Yaruk*’ta sözcüğün Çince orijinal metinde karşılığının olmadığı, ekleme bir sözcük olarak kullanıldığı görülür. Sözcüğün HT IX’da Çince 薜 *bi* “şemsiye şeklinde çiçekleri olan bir tür bitki” sözcüğünün karşılığı olarak kullanılması genel bir anlamdan çok bir sebze türünü öne çıkarırsa da *Kşanti Kılğuluk Nom Bitig*’de 蔬 *shu* “sebzeler” sözüne karşılık olarak kullanılması genel anlamı ortaya koyar. Uygurca *kalva* ~ *kavla* sözcüğünden türeyen *kavlalık* da sözcüğün gerçek anlamı konusunda açık bir bilgi vermez. Zira yukarıda da belirtildiği gibi +*lXk* eki “ekili alan” anlamı Eski Türkçeden başlayarak *borluk*, *murutluk* vb. dar anlamlı sözcüklerle verilebildiği gibi *çeçeklik*, *yemişlik* vb. genel anlamlı sözcüklerle de verilebilmektedir. Uygurca *kalva* ~ *kavla* sözcüğünün bütün sebzeleri karşılayan genel anlamlı bir sözcük mü, dar anlamda bir sebze türü mü olduğunu anlamak bugünkü bilgilerle mümkün olmamakla birlikte başlangıçta bir sebze türü iken sonraları anlam genişlemesiyle genel bir anlam ifade ederek “sebze” anlamını kazanmış olması ihtimali de söz konusudur.

Yukarıda da belirtildiği gibi sözcüğün eski metinlerde *kalva* şeklinde olduğu, klasik Uygur yazımından sonraki dönemde de bir süre *kalva* biçiminde yazıldığı ancak daha sonra göçüşmeyle *kavla* şeklini kazandığı anlaşılmaktadır. Uygur metinlerine özgü bir sözcük olan, tarihî metinlerde tespit edilemeyen, bugünkü Türk dil ve lehçelerinden sadece Hakasçada *halba* şeklinde yaşıyor olabileceğini düşündüğümüz sözcüğün kökenini Türkçe olarak açıklamak kolay olmamakla birlikte sözcük her ne kadar bazı eski ve yeni çalışmalarda Çince olarak açıklanmış olsa da sözcüğün Çince veya bir başka dilden ödünçlendiğini açık bir şekilde ortaya koyacak göstergeler bulunmamaktadır. Dolayısıyla barındırdığı meselelerle ilgili her ne kadar belirli bir aşamaya gelinmiş olsa da Uygurca *kalva* ~ *kavla* sözcüğü bugün için Türk dili araştırmaları açısından pek çok yönüyle çözümlenemeyen bir yapı olma özelliğini korumaktadır.

Kaynakça ve Kısaltmalar

Ağca, F. (2021). *Dillik Ölçütlere Göre Eski Uygurca Metinlerin Tarihlendirilmesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Arikoğlu, E. (2005). *Örneklî Hakasça – Türkçe Sözlük*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Ayazlı, Ö. (2005). *Dindışı Eski Uyurca Metinlerin Karşılaştırmalı Söz Varlığı*. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi).

Ayazlı, Ö. (2016). *Eski Uyurca Din Dışı Metinlerin Karşılaştırmalı Söz Varlığı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Aydemir, H. (2013). *Die alttürkische Xuanzang-Biographie IX, Nach der Handschrift von Paris, Peking und St. Petersburg sowie nach dem Transkript von Annemarie v. Gabain ediert, übersetzt und kommentiert, Band I- II*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz. [HT IX]

Ayup, T.; Sayit, M. (2001). *Qedimki Uyur Til-Yezikidiki Altun Yaruq*. Şincang Helk Neşriyatı.

Barat, K. (2000). *The Uyur-Turkic Biography of the Seventh-century Chinese Buddhist Pilgrim Xuanzang, Ninth and Tenth Chapters. Edited and Translated with a Commentary*. Bloomington.

Baskakov, N. A., İnkijekova-Grekul, A. İ. (1953). *Hakassko-Tusskiy Slovar'*. Moskva.

Cafeoğlu, A. (1968). *Eski Uyur Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Clauson, sir G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-thirteenth Century Turkish*. Oxford University Press. [ED]

Çetin, E. (2017). *Altun Yaruk Sekizinci Kitap*. Adana: Karahan Yayınları. [AYÇetin VIII]

Çetin, E. (2020). *Altun Yaruk VIII. Kitap*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. [AYÇetin VIII]

Doerfer, G. (1993). *Versuch einer linguistischen Datierung alterer osttürkischer Texte*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.

Erdal, M. (1979). "The Chronological Classification of Old Turkish Texts". *Central Asiatic Journal* 23, 3/4, s. 151-175.

Erdal, M. (1991). *Old Turkic Word Formation, A Functional Approach to the Lexicon, Vol. I-II*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz. [OTWF]

Giles, H. A. (1912). *A Chinese – English Dictionary. Second Edition, Revised and Enlarged*, Shanghai, China and London. [G]

Gürsoy-Naskali, E. vb. (2007). *Hakasça – Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Kaya, C. (1994). *Uyurca Altun Yaruk, Giriş, Metin, Dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. [AYKaya]

Kaya, C. (2021). *Uyurca Altun Yaruk. Giriş, Metin ve Dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. [AYKaya]

Klaproth, J. (1820). *Abhandlung über Sprache und Schrift der Uiguren, nebst einem Wörterverzeichnis und anderen uigurischen Sprachproben aus dem Kaiserlichen Übersetzungshofe*. Paris.

Ligeti, L. (1966). "Un Vocabulaire Sino-Ouigour Des Ming: Le Kao-Tch'ang-Kouan Yi-Chou Du Bureau Des Traducteurs". *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*. Vol. 19, No. 2, s. 117-199.

Maue, D. (1996). *Altürkische Handschriften Teil 1. Dokumente in Brāhmī und Tibetischer Schrift. Berliner Turfantexte XIII,9*, Stuttgart: Franz Steiner Verlag. [BT XIII]

Nobel, J. (1958a). *Suvarṇaprabhāsottamasūtra, das Goldglanz-sūtra, ein Sankrittext des Mahāyāna-Buddhismus, I-Tsing's chinesische Version und ihre tibetische Übersetzung, Bd. 1. I-Tsing's chinesische Version Übersetzt, eingeleitet, erläutert und mit einem photomechanischen Nachdruck des chinesischen Textes versehen*, Leiden. [NobelChin.]

Özyetgin, A. M. (2014). *İslam Öncesi Uygurlarda Toprak Hukuku*. İstanbul: Ötüken Yayınları.

Radloff W. (1928). *Uigurische Sprachdenkmäler. Materialien nach dem Tode des Verfassers mit Ergänzungen von S. MALOV herausgegeben*. Leningard. [USp.]

Radlov, V. V. (1899). *Opiť Slovarya Tyurkskih Narečij II/1*. St. Peterburg'.

Radlov, V. V., Malov, S. E. (1913-1917). *Suvarṇaprabhāsa (Sutra Zoloto Bleksa), tekst' uygurskoy redaksii*, Sanktpeterburg. [R-M]

Tekin, Ş. (1980). *Maitrisimit nom bitig. Die uigurische Übersetzung eines Werkes der buddhistischen Vaibhāṣika-Schule Teil 1-2*. Berliner Turfantexte IX, Berlin: Akademie Verlag. [BT IX]

Tekin, Ş. (1987). "Altun Yaruk'un XX. Bölümü: İligler Qanlarının Köni Törüsün Aymaq (= Rājaśāstra)." *Türklük Bilimi Araştırmaları (TUBA)*. Vol. 11, s. 133-199. [AYTekin XX]

Wilkens, J. (2007). *Das Buch von der Sündentilgung Teil 1, Edition des alttürkisch-buddhistischen Kṣanti Kulguluk Nom Bitig*, Berliner Turfan Texte XXV (1-2). Turnhout: Brepols Publishers. [BT XXV]

Wilkens, J. (2021). *Handwörterbuch des Altuigurischen Altuigurisch - Deutsch - Türkisch, Eski Uygurcanın El Sözlüğü Eski Uygurca - Almanca - Türkçe*. Göttingen: Universitätsverlag Göttingen.

Yamada, N. (1993). *Sammlung uigurischer Kontrakte*. Herausgegeben von Juten Oda, Peter Zieme, Hiroshi Umemura, Takao Moriyasu, Band 1-3. Osaka: Osaka University Press. [SUK]

Yunusoğlu, M. K. (2012). *Ming Hanedanı Tercüme Odası Tarafından Hazırlanan Uygurca – Çince İdikut Sözlüğü*. İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Altun Yaruk'ta Kuotau Bey Hikâyesinin Yazınsal Göstergibilim ile İncelenmesi

Murat ELMALI(*)

İstanbul

1. Giriş

Türklerin İslamiyet'ten sonra en uzun ve yaygın bir şekilde inandıkları dinlerden biri de Budizm olmuştur. I. Köktürk devletine kadar uzanan Türklerin Budizm ile temasları Eski Uygurlar döneminde en yaygın inanç sistemi hâline gelmiştir. 10-14. yy. arasında olabildiğince gelişen Uygur Budizm'i daha sonraki yıllarda etkisini yitirmeye başlamış ve ilerleyen yüzyıllarda küçük Türk grupları dışında çok fazla taraftar bulamamıştır. Bugün hâlâ Budizm inancını devam ettiren Türk toplulukları Eski Uygurlar döneminde benimsenen bu inanç sisteminin günümüzdeki mirasçılarıdır.

Eski Uygurlar Budizm'e intisap ettikten sonra bu dinin gereklerini ve inanç sistemlerini öğrenmek için hızlı bir çeviri faaliyetine başlamışlardır. Kendilerine yakın Budist halklardan bu yeni dinin esaslarını öğrenmek için gayret etmişler ve bu dinin önemli eserlerini kendi dillerine kazandırmışlardır. Soğdca, Toharca, Çince ve Tibetçe başta olmak üzere başka dillerde yazılmış olan Budist eserleri Eski Uygur Türkçesi ile yazıya geçirmişlerdir. Bu çeviri faaliyetleri Eski Uygur dil ve edebiyatının ortaya çıkmasını sağlamıştır. Gabain'in "Anlatılar, Masallar, Sūtralar, Tövbe duaları, Büyü metinleri ve Felsefi metinler" olarak sıraladığı (Ölmez 2021: 208) bu Eski Uygur külliyyatının çoğunluğunu çeviri eserler oluşturmuştur. Tripitaka adlı Budist külliyyat dikkate alınarak oluşturulan eserler içerisinde Uygurcaya çoğunlukla Sūtralar (Budist öğretisi kitapları) çevrilmiştir. Bu sūtralar içerisinde en önemli olanı ise Altun Yaruk Sudur'dur (AYS).

---

* Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Dilbilimi Bölümü, İstanbul/Türkiye. Elmek: melmali@istanbul.edu.tr ORCID: 0000-0002-2642-2127

Budizm ve Budist Uygurlar için çok önemli bir eser olan AYS soru cevap şeklinde kurgulanmış, Buddha kendisine sorulan sorulara verdiği cevaplarla Budizm'in esaslarını öğrencilerine anlatmıştır. Budizm'in bu esaslarının daha iyi anlaşılması için kimi zaman konu ile ilgili anlatılar da anlatılmıştır (Çetin 2020: 14-15).

AYS içinde yer alan bu anlatılar eserin kurgusunun önemli bir parçasıdır. Bu anlatılarla eser o dönemde sadece din adamlarının değil sıradan halkın da ilgisini çekebilecek bir eser hâline gelmiştir. Budizm'in temel metinleri olan sūtralar içinde yer alan önemli konulara ilgiyi çekmek ve bu ilgiyi canlı tutmak için çok önem arz eden bu anlatılar bu eserler içinde yer alan öğretiler kadar önemlidir. İlk bakışta hikâye özelliği gösteren anlatılar öğretiler kadar derin anlamlar barındırmaktadır. Anlatılardaki bu anlam yapısını onlar üzerinde yapılacak farklı okuma denemeleriyle ortaya koymak mümkündür. Bu okuma ve anlamlandırma yöntemlerinden biri de göstergebilimsel okumadır.

Okuyucuya anlama, anlamlandırma ve yorumlama imkânı sunan göstergebilim dil dizgelerinin arasında oluşan kurallı ilişkiyi inceleyerek bu kurallı ilişkinin oluşturduğu her düzeyde anlamı ortaya koymaya çalışır. Dil dizgelerinin oluşturduğu en sistemli ve en kurallı yapılar yazı diliyle oluşturmuş metinlerdir. Bu metinler içerisinde soyuttan derine farklı anlam katmanları olan metinler ise edebi metinlerdir. Edebi metinlerin anlam katmanlarını ortaya çıkarmak için faydalanılan göstergebilimsel metot ise yazınsal göstergebilimdir.

Yazınsal Göstergebilim

Dilbilimciler, anlambilimciler ve göstergebilimciler yazınsal göstergebilim denince Greimas'ı farklı bir yere koymaktadırlar. Greimas'ın göstergebilimi kendi kendine yeten, özerk bir düzeye yükselttiği, bu konuda katkısının büyük olduğu göstergebilimciler tarafından sık sık dile getirilir. Greimas'ın göstergebilim metodu, bir üstdil kullanarak anlamlı bütünlere özgü anlamsal eklemeli ve anlamın üretilişini (anamlama) yeniden üretilip yorumlamayı amaçlamaktadır. Sadece bildirişim dizgelerini ya da göstergeleri değil, anlamlı bütünlere (anamlama dizgelerini) ele alarak yeniden anlamlandırma yoluna gider (Rifat 2019: 192-193).

Dilbilim, simgesel mantık ve kültürel antropoloji ve birçok farklı bilim dallarının izlerini Greimas'ın göstergebilimsel çalışmalarında görmek mümkündür. Greimas'ın yöntem-bilimsel çalışmaları neticesinde göstergebilim

ve anlambilim alanlarında geliştirdiği çözümleyici yaklaşım yazınsal göstergebilimin oluşmasında çok önemli çalışmalar olmuştur. Bu çalışmalar, bugün tüm disiplinlerle ilişki içindedir. Greimas'tan sonra da gelişmeye devam eden bu yaklaşım, göstergebilimin sadece belirli bir disipline yönelik değil de her türlü disiplin ve çalışma alanına uygulanabilir bir anlamlandırma kuramı hâline dönüşmesini sağlamıştır. Greimas'ın göstergebilimsel çözümleme çalışmalarının temelinde “anlam” ve “anlamlandırma” hep temelde yer almıştır. Ona göre anlamlı bir bütün olma niteliği kazanmış her metnin oluşum süreci yapısal açıdan üç farklı anlam düzleminin etkileşimiyle gerçekleşir. Bu anlam düzlemleri *betisel*, *anlatsal* ve *izleksel* düzlemlerdir. Her metin, izleksel düzeyden başlayarak anlatsal ve betisel düzeylere doğru sistematik bir şekilde kurulur ve bu kurulum aşamasında anlam evreni meydana gelir. Soyut kavramlardan somut kavram ve yapılara doğru giden bu süreç sayesinde metin anlam kazanır (Kalelioğlu 2020: 77). Greimas'ın anlam üretim süreci aşağıdaki tablodaki gibi şekillenmektedir (Greimas-Courtès 1982: 134):

(Anlam) Üretim Yörüngesi			
	Sözdizimsel Bileşke		Anlamsal Bileşke
GÖSTERGESEL ve ANLATISAL YAPILAR	Derin Yapı	Temel Sözdizim	Temel anlam
	Yüzeysel Yapı	Anlatsal Sözdizim	Anlatsal anlam
SÖYLEMSEL YAPILAR -Betisel düzey	Söylemsel Sözdizim Söylemselleşme 		Söylemsel Anlam -İzlekleşme -Betiselleşme

Doğan Günay 21. *Yüzyılda Göstergebilim* eserinde “Paris Göstergebilim Okulu’nun Geleceği. Greimas’ın Kuramından Geriye Ne Kalacak?” başlığı altında Greimas’ın yaklaşımını farklı bakış açılarıyla değerlendirir. Günay’a göre gelecekteki yorumlama ve anlamlandırma biçimlerinin başında göstergebilim değerini koruyacaktır. Göstergebilim yaklaşımlarını gerçekleştirenlerin adları unutulsa da onların geliştirdiği yaklaşımlar kalıcı olacaktır.

Bunlardan biri de hiç kuşkusuz Greimas ve geliştirmiş olduğu yaklaşımdır. Bu kuramdaki karmaşık kısımlar zaman içerisinde olabildiğince sadeleşecek ve daha anlaşılır bir hâl alacaktır. Kuram farklı alanların gereksinimlerine göre gelişip evrilerek varlığını sürdürmeye devam edecek, anlam ve anlamlandırılmada kullanılmaya devam edecektir (2020: 51-52).

Göstergebilimin farklı alanlarda uygulanmasına verilen önem göstergebilimin alanını genişletmiş, bu durum yazınsal göstergebilime de etki etmiştir. Greimas'ın yöntemi Günay'ın da değindiği gibi yeni bakış açıları ve yazınsal göstergebilim üzerine çalışanlarca daha kullanılabilir bir kurama dönüşmektedir (Elmalı 2021: 119).

Yazınsal göstergebilim bugün daha sistemli ve izlenebilir bir metot hâlini almıştır. Bununla birlikte farklı alanlarda uygulama alanı bulmasının yanında esas alanı olan yazınsal metinleri daha anlaşılır kılmaya devam etmektedir. Gelişen ve gelişmeye devam eden yazınsal göstergebilim tarihî metinlerin anlamlandırılmasında da yararlanılabilecek yöntemlerin başında gelmektedir. Çalışmanın konusunu oluşturan ve AYS içinde yer alan Kuotau Bey hikâyesinin¹ analizinde yazınsal göstergebilimden faydalanılacaktır. Çalışmada ele alınacak Eski Uygurca metnin analizinde Murat Kalelioğlu'nun "*Yazınsal Göstergebilim Bir Kuram Bir Uygulama Anlam Üretim Süreçleri*" eserinde izlediği yol ve yöntem takip edilecektir.

Çalışmada Uygulanacak Yazınsal Göstergebilim Yöntemi

Greimas'ın metodunun geliştirilmesinde ve yazınsal göstergebilim ile birlikte farklı alanlarda kullanılmasında pek çok bilim insanının katkısı olmuştur. Bunlardan biri de Denis Bertrand'dır. Bertrand, Greimas'ın kuramının en sadık izleyicilerinden biri olmuş ve kuramın değişik alanlarda uygulanmasına oldukça önem vermiştir (Günay 2020: 52). Düşünceleriyle yazınsal göstergebilime de önemli katkılar sağlayan Bertrand, Greimas'ın anlamın üretici süreci tasarısından hareketle göstergebilimsel çözümlerlerde kullanılacak üç aşamalı bir çözümleme süreci önermektedir. Bu üretici süreç aynı zamanda anlatıların üçlü yapısını da ortaya koymaktadır (Bertrand 2000'den akt. Kalelioğlu 2020: 85):

1 Çalışmada kullanılan transkripsiyon metni Kaya 2021'den alınmıştır. Bu metin günümüz Türkçesine aktarılarak anlatının çözümlemesi için hazır hâle getirilmiştir. Anlatı metni üzerinde yapılan çalışmalarda, bu eserdeki satır numaraları (50-370) dikkate alınmıştır.

Söylemsel yapı	-Betisel yerlem: Kişi, uzam, zaman -İzleksel yerlem
Anlatsal-göstergesel yapı	-Anlatsal çizge: Sözleşme, edinç, eylem, yaptırım -Eylemsel sözdizim: Özne, nesne, gönderen, gönderilen, yardımcı, karşıt özne; anlatı izlencesi; anlatsal izlem -Kipsel yapı: Yapmak istemek, yapmak zorunda olmak, yapmayı bilmek, yapabilmek ve olumsuzları
Derin yapı	-Temel anlam ve temel sözdizim (göstergebilimsel dörtgen)

Yukarıdaki tabloda ana hatları ile gösterilen Bertrand'ın önerdiği bu modeldeki süreç Greimas'ın anlam üretim sürecinin tersidir. Greimas'ın kuramında anlam üretim süreci derin yapıdan yüzeysel yapıya doğru ilerlemektedir. Bertrand'ın anlam çözümleme süreci ise söylemsel yapılardan derin yapılara doğru ilerlemektedir (Kalelioğlu 2020: 86)

Bu bölümde uyarlanacak olan yazınsal göstergebilim yöntemi Denis Bertrand'ın, Greimas'ın anlamın üretim süreci tasarısından hareketle ortaya koyduğu üç aşamalı çözümleme sürecidir. Kuotau Bey Hikâyesi, bu üç aşamalı çözümleme süreci doğrultusunda ele alınarak hikâyenin göstergebilimsel yapısı ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Hikâyenin Eski Uyurca özeti şu şekildedir (Şen 2014: 83-84):

İnçü şehrinde Kuotau adında bir bey vardır. Çang sülalesine bağlı Kuotau Bey, kızının düğününde sığır, koyun, domuz, kaz, ördek ve tavuktan başka pek çok canlıyı kesip ziyafet verir. Düğünden on gün sonra hastalanır ve ölür. Şaşılacak bir şey olur ve cenaze merasiminin ardından üç gün geçince dipdiri bir hâlde evine döner. Ev halkı onu görünce korkar ve kaçışmaya başlarlar. Kuotau onları sakinleştirip başından geçenleri anlatır. Öldüğünde dört tane şeytan onu cezalandırmak için çeşitli işkence aletleriyle hazır beklemektedir. Suçu ise düğünde kestirdiği hayvanların sözlerini içeren bir dilekçede yazılıdır. Buna göre, önceki hayatlarında birer insan olup günahlarından ötürü hayvan bedeninde yaratılmış olan bu canlılar cezalarını çektikten sonra tekrar insan suretine kavuşacaklardır. Kuotau onları öldürerek bu fırsatı ellerinden almıştır. Dilekçeyi okuduğunda pişmanlık duyar ve cahilliğinden böyle bir iş yaptığını söyleyerek affedilmesi için sızlanmaya başlar. Ancak bu arada darbelerden kurtulamaz. Alınıp başka bir yere götürülürken şeytanların başına yalvararak kendisine verilecek cezadan kurtulmanın bir yolu olup olmadığını sorar. Şeytanların başı, eğer günahından tövbe edip Buddha'nın vaazlarını içeren Altun Yaruk adındaki kutsal kitabı yazdırtmak için temiz bir niyet beslerse belki kurtulabileceğini söyler. Bunun üzerine Kuotau

yol boyu tövbe edip yalvarır. Böylece bir alana varırlar. Orada dayanılmaz cezalar çeken yaratıklar ve ceza kesen şeytanların kudretli hükümdarı vardır. Hükümdar onu sert bir sesle çağırıp suçlarından dolayı ağır cezalara çarptırılacağını söyler. Emrindekilere Kuotau'yu yakalamaları için talimat verir. Bu sırada hükümdarın hizmetçilerinden biri ona bir yazı getirir. Bu yazıda Kuotau'nun büyük bir günah işlemiş olsa da samimiyetle tövbe ettiği ve Altun Yaruk'u çoğalttırıp onda yazılanlara harfiyen uyacağına dair kesin niyetler beslediği için ziyafette öldürttüğü hayvanların tekrar insan suretinde yaratıldıkları belirtilmektedir. Buna göre kendisine muamele edilmesi bildirilmektedir. Kudretli hükümdar, okumayı bitirdiğinde Kuotau'ya döner ve her ne kadar çok kötü işler yapsa da çaresini bularak affa uğramayı başardığını ifade eder. İyi işlerle uğraşmasını tembihleyerek onu serbest bırakır. Kuotau düşten uyanırcasına hayata geri döner. Onun anlattıklarını dinleyenler de Altun Yaruk'u çoğalttırmak için gayret gösterirler.

Söylemsel Yapı

Metnin içeriğinin her yönüyle ele alındığı bu bölümde ilk olarak yapısal bir çözümlemenin temelinde var anlatının *bakış açısı*, *anlatıdaki izleksel roller*, *zaman* ve *uzam* ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Bakış Açısı

Anlatı yazarı açısından üç bakış açısından söz edilebilir. Bunlar “sınırsız bakış açısı/sıfır odaklayım”, “dış odaklayım”, “iç odaklayım/sınırlı bakış açısı”dır. Anlatıcının kendisinden “ben” şeklinde söz etmediği, “o” üçüncü tekil kişi zamirini kullandığı bakış açısı “sınırsız bakış açısı/sıfır odaklayım”dır. Bu bakış açısında anlatıcı her şeyi bilen ve her şeyi gören bir anlatıcıdır ve okur ile paylaştığı anlatının tüm verilerine hâkimdir. “Dış odaklayım” bakış açısında anlatıcı yine olayların dışındadır. Bu bakış açısında anlatıcı gördüklerini, duyduklarını tarafsız bir şekilde anlatır ve yorum yapmaz. Burada anlatı, anlatıda yer alan kahramanlardan anlatıyı daha az bilen nesnel bir dış tanık tarafından anlatılır. “İç odaklayım” bakış açısında anlatıcı adeta anlatı kahramanının kimliğine bürünür ve kahramanın düşündüğü, hissettiği, niyetlendiği, yaptığı şeyleri anlatır (A. E. Kıran-Z. Kıran 2021: 242-245).

Üzerinde çalışılan anlatının anlatıcısı her zaman ve her yerdedir. Anlatı kişileriyle ilgili her şeyi, onların düşüncelerini, niyetlerini, adaklarını, vaatlerini; kahramanların geçmişlerini ve geleceklerini bilmektedir. Anlatıcı, “dışöyküsel” anlatıcıdır ve anlatının kahramanlarından daha çok şey bilmektedir. Yeri geldiğinde yorum yapan, değerlendiren bu anlatıcının bulunduğu anlatı, “sınırsız bakış açısı/sıfır odaklayım” bakış açısı ile oluşturulmuştur.

Anlatının yer aldığı *Altun Yaruk*, Eski Uygur Türkçesine Çince'den çevrilmiştir. Eski Uygurca literatürde eser daha çok *Altun Yaruk* olarak bilinmesine rağmen eserin tam adı *Altun Öñlüg Yaruk Yaltrıklıg Kopda Kötrülmiş Nom İligi* “Altın Renkli, Işıklı, En Üstün Sutra Hükümdarı”dır. Eseri Uygur Türkçesine çeviren kişi Şınko Şeli Tutuñ’dur. (Kaya 2021: 27)

Eski Uygurca metnin yaratıcısı Şınko Şeli Tutuñ’dur. Anlatının yer aldığı *Altun Yaruk Sudur*’un (AYS) Çince ve başka İpek Yolu dillerinde de çevirileri vardır fakat çevirilerin birbirinden farklılaştığı görülmektedir. Sanskrit aslı kısaca *Suvarṇaprabhāsa-sūtra* olan eserin aslı ile çevrildiği diller arasında bölüm sayısı açısından farklılıklar vardır (Ölmez 2021: 288). Eski Uygurca nüshanın dayandığı Çince nüshadan da farklı olan yönleri vardır (Zieme 1996). Bu durum diğer Eski Uygurca eserlerde olduğu gibi bu eserde de karşılaşılan ve aktarım zincirinden kaynaklanan değişimlerdir. Bu değişimler, anlatının ve anlatının içinde bulunduğu eserin Eski Uygurcasını özgün bir çeviri eser hâline getirmektedir.

AYS’un son Ceval Kaya yayımının *Süü Ülüş* bölümünde 50. satırından başlayan anlatı AYS’un yazılış amacını ve bu eserin canlılara sağlayacağı faydaları anlatan bir anlatıdır. Bir anlamda dindar bir Budist olmanın yolunu göstermekte, bu yolda AYS’un ne denli önemli bir eser olduğunu ortaya koymaya çalışmaktadır. AYS’un giriş bölümünün giriş hikâyesidir.

Bir anlatıda “Kim görüyor?” sorusunun cevabı odaklayım iken “Kim konuşuyor?” sorusunun cevabı anlatıcıdır. Anlatının temel unsurlarından bir olan anlatıcı, okur tarafından algılanan ve okur tarafından okunduğunda kâğıt üstünde gerçekleşen anlatı ögesidir. Çoğu metinlerde yazarın temsilcisi, sözcüsü veya sesidir. Yazar, etiyile kemiğiyle metni düzenleyen, metnin bütün sorumluluğunu üzerine alan, somut bir gerçekliği olan ve okurun yaşadığı dünyaya ait olan kişi iken anlatıcı soyuttur ve dış dünya ile ilişkisi yoktur. Anlatıda kâğıt üzerinde kurmaca bir varlığa sahiptir. Hatıra, mektup, biyografi gibi anlatılarda yazar ile anlatıcı örtüşebilir. Bununla birlikte çoğunlukla yazar ile anlatıcı arasında bir benzerlik yoktur. Yazar kadın, anlatıcı erkek ya da cinsiyeti belli olmayan biri olabilir (A. E. Kıran-Z. Kıran 2021: 231).

AYS, Çinceye farklı zamanlarda, farklı kişiler tarafından çevrilmiştir. Eski Uygurca metnin çevirisinin yapıldığı Çince nüsha *Yi Jing* tarafından Çinceye çevrilmiştir. *Yi Jing* adı Eski Uygurca metnin çeşitli yerlerinde *kitsu samstso* şeklinde yer alır. *Yi Jing* eseri Hint dilinden Çinceye tercüme etmiştir. Eski Uygurcaya ise çeviren kişi Şınko Şeli Tutuñ’dur. Çeviri her ne

kadar *Yi Jing*'in Çince çevirisine dayansa da ondan farklılaştığı görülür. En önemli fark Eski Uygurca metindeki anlatının bulunduğu *Süü Ülüş* bölümü ve *buyan evirmek* bölümü *Yi Jing*'in Çince metinde bulunmamaktadır (Tok-yürek 2018: 11-12).

Bu bilgilerden ve çevirinin yeni bir metin oluşturma düşüncesinden hareketle Eski Uygurca anlatının yazarının Şınko Şeli Tutuñ olduğunu söylemek mümkündür. Şınko Şeli Tutuñ, anlatıyı dışöyküsel bir anlatıcı ile okurun karşısına çıkarmıştır. Dışöyküsel anlatıcı anlatının aktarılmasını üstlenir. Anlatının hiçbir aşamasında kahraman olarak yer almaz. Sadece sesi duyulur. Bu ses yansız bir sestir ve kime ait olduğunu bilmek mümkün değildir (A. E. Kıran-Z. Kıran 2021: 249).

Anlatıların söylemsel yapısını “kişi, uzam ve zaman” gibi ögeler oluşturur. Bu ögelerin incelenmesi anlatıların söylemsel yapılarını ortaya çıkarır. Bu yapıların üretici ögeleri anlatının ne tür anlatı tiplerleriyle (kişi), nerede (uzam), ne zaman (zaman) geçtiği hakkında ayrıntılardan oluşur (Kalelioğlu 2020: 92).

Kişi (İzleksel Roller)

Söylem düzeyinde anlatıların zaman ve uzam incelenmesinin yanında anlatıda yer alan eyleyenlerin davranışlarını, fizik yapısını, türlü huylarını incelenmesi yer alır. Kişilerin sınıflandırılması, bir nevi kişilik çözümlenmesi izleksel rol olarak tanımlanabilir. Kişinin tatlı, sinirli, cimri, cömert, mutlu ve mutsuz olması gibi. İzleksel rollerin belirlenmesi; kişilerin ruhsal, toplumsal, ahlaki yapılarını, yaşlarını, cinsiyetlerini ve karakterlerini ortaya koymak açısından önemlidir (Uçan 2016: 120).

Metinlerde yer alan kişiler, izleksel rolleri ve betisel özellikleri ile birlikte aşağıda yer alan tablodaki başlıklar ile gösterilecektir (Kalelioğlu 2020: 92):

Kişi	Betisel özellikler	İzleksel Roller
Kuotau Bey	Eli açık, öldürücü (katil), öldükten sonra dirilen, gâfil, korkmuş, pişman, davalı, tövbekâr, adak adayan, adasını yerine getiren.	Kızının düğün yemeğinde pek çok canlıyı öldürten, bunun için vadesinden önce ölüp sonra tekrar dirilen, ölüm hâlindeyken yaptıklarından pişman olan, pişmanlığından dolayı “altın renkli, parlak, ışıltılı yüceltilmiş öğreti hükümdarı” adlı öğreti kitabını yeniden yazdırmaya niyetlenip bunun için adak adayan, günahlarından dolayı sorgulanırken bu adanğından dolayı affedilip tekrar insan varlığında hayat bulan İnçü şehrinin Beyi.
Cenaze merasiminde bulunanlar	Hüzünlü, şaşkın, korkmuş, hayret içinde olan, aydınlanan.	Kuotau Bey’in ani ölümü, dirilip karşısına çıkması ile sarsılan, Bey’in hikâyesini dinledikten sonra hayrete düşen ve onunla beraber öğreti kitabının önemini kavrayan eş, dost, akraba ve aile üyeleri.
Kırbaç tutan şeytan	Emre amade, sert, kaba, güçlü, akıl verici	Başlarında bulunan Mavi Elbiseli Bey ile Kuotau Bey’i alıp sorgulanması için ölüm tanrısının huzuruna götürren, yolun yarısında Kuotau Bey’e öğreti cevherini yazdırma fikrini veren şeytanlardan biri.
Kement tutan şeytan	Emre amade, sert, kaba, güçlü, akıl verici	Başlarında bulunan Mavi Elbiseli Bey ile Kuotau Bey’i alıp sorgulanması için ölüm tanrısının huzuruna götürren, yolun yarısında Kuotau Bey’e öğreti cevherini yazdırma fikrini veren şeytanlardan biri.

Çuval tutan şeytan	Emre amade, sert, kaba, güçlü, akıl verici	Başlarında bulunan Mavi Elbiseli Bey ile Kuotau Bey'i alıp sorgulanması için ölüm tanrısının huzuruna götüren, yolun yarısında Kuotau Bey'e öğretti cevherini yazdırma fikrini veren şeytanlardan biri.
Mavi Elbiseli Bey	Diğer üç şeytanın amiri, atlı, okuyucu, elçi, sert, kaba,	Kuotau Bey'i almaya gelen şeytanların başında bulunan, Bey'e neden erken öldüğünü ve suçlarını kâğıttan okuyan şeytan.
Düğün yemeğinde öldürülen canlılar	Maktul, davacı, çaresiz, sert bakışlarla davalıyı kollayan, koyun, domuz, kaz, ördek, tavuk ve benzeri hayvanlar.	Bir önceki varlıklarında işledikleri kötü amellerden dolayı hayvan varlığında doğan, borçlarını ödemek için gereken zaman tamamlanmadan Kuotau Bey tarafından öldürtülen, bu yüzden ikinci kez yine hayvan varlığında doğma tehlikesi ile karşı karşıya oldukları için iş tanrısına şikâyetinde bulunan ve Kuotau Bey'in öğretti cevherini yazdırmayı vaat etmesiyle insan varlığında doğan canlılar
Ölüm tanrısı/ Yama	Başköşede oturan, hâkim, günahkârların korkuyla önünde sıraya dizildiği, korkutucu, adil, tembihte bulunan	Günahkârların önünde boyunlarından zincirlenmiş, elleri ayakları tümenden bağlanmış hâlde sözlerini söyleyip ricada bulunmak için yalvarmalar, feryat figan etmeler, inlemelerle (sırada) beklediği, önünde bekleyen bu canlıları yargılayan, gerektiği gibi kararlar veren ve Kuotau Bey'i vaadini gerçekleştirmesi için azat eden tanrı Ramarâja.

Çeviri ve aktarım söz konusu olduğunda metinler üzerine yapılacak çözümleme çeviri metin üzerinden gerçekleşmektedir. Burada ele alınacak göstergelerin çıkış noktası yazar (esas metnin üreticisi) ve özgün metindir. Bununla birlikte bu göstergeleri çeviri metinde ifade eden başka biridir. Kaynak dilde anlam oluşturmak için metnin üreticisinin (yazarın) tercih ettiği göstergeler, çeviri metinde çevirmenin öznel algısı ve yargısı doğrultusunda yansımaktadır. Çevirmen bir sözcük için sözlükteki pek çok anlamdan birini seçip kullanır. Bu çevirmenin tercihidir. Özgün metin, metni üreten yazarın sözü iken çeviri metin çevirmenin sözü olmuştur. Çevirmenlerin verdikleri kararlar, kendi birikimlerine göre değişebilmekte buna bağlı olarak da özgün metnin kimi göstergeleri dönüşebilmekte ve çeviri metin özgün metnin kendisinden yer yer farklılaşan bir doğrultuda gelişebilmektedir (Tuna-Kuleli 2017: 54). Bütün bunlardan dolayı hikâyenin Eski Uygurca varyantının çözümlenmesi aşamasında bu metnin günümüz Türkçesine yapılan aktarımı kullanılacak olmasına rağmen yer yer özgün metinlere ve aynı metnin farklı çevirilerine başvurulacaktır.

Anlatı masalsı özellikler gösteren bir hikâyedir. Hikâyedeki kişiler anlatıcının gözü ile bizlere aktarılmıştır. Anlatıda etkin kişi Kuotau'dur. Anlatının ana teması "Kuotau Bey'in canlıları öldürtmesinden dolayı ölümü yaşaması, yaşadığı ölüm anının onu Altun Yaruk'un yazdırılıp çoğaltılması olan yüce bir amaca yönlendirmesi"dir. Metindeki kişiler hem izleksel rolleri hem de betisel özellikleri ile bu tema etrafında yerleştirilmişlerdir.

Anlatının tümünde yer alan en önemli anlatı kişisi Kuotau'dur. Kuotau'nun, dirildikten sonra cenaze merasiminde bulunanlara anlattıkları, anlatının ana temasını ortaya çıkarmaktadır. Kuotau, canlıları öldürtmüş, günahkâr olmuş, günahlarının sonucuna katlanmak zorundadır. Bu durumdan çok korkan Kuotau Bey'in amacı işlemiş olduğu günahların sonuçlarından kurtulmaktır. Bu emeline ulaşmak için onun önündeki tek engel ölümüne neden olduğu canlılardır: "180-187 Bu şekilde konuşmamdan dolayı şeytanlar bana şöyle dediler: 'Ey, insan! Senin canını aldığın otuzdan fazla canlı bağlanmış engellenmiş bir durumda (beklemektedirler). Çeşit çeşit ölüm tanrısının (Yamarāja) karşısında sert bakışlarla göz bebekleri dışarı çıkmışçasına seni kollamaktadırlar.'"

Anlatının kişileri arasında ana temanın gerçekleşmesine engel olmak isteyenler kadar bunun gerçekleşmesi için çaba gösteren kişiler de bulunmaktadır. Bu kişiler, görevlerinden dolayı anlatının başlangıcında Kuotau Bey'e iyi davranmalar da anlatının ana temasının gerçekleşmesinde ve Kuotau Bey'in amacına ulaşmasında en önemli görevi ifa eden dört şeytan-

dır. Bunlar, onun bulunmuş olduğu durumdan nasıl kurtulacağı konusundaki fikri ortaya atmışlardır: “209-222 Onlar da bana şöyle dediler: ‘Ey, insan! Sen eğer ki öldürdüğün canlılar için pişman olup bir şekilde gönlünü arıtmak (istiyorsan) yeryüzünün umudu tam bilge tanrılar tanrısı Buddha’nın vaaz ettiği ‘altın renkli, parlak, ışıltılı yüceltilmiş öğreti hükümdarı’ adlı öğreti kitabını bütünüyle yazdırmaya, (kopya ettirmeye) niyetlenmekle bu eziyetinden kurtulabileceksin.’ dediler.”

Anlatılar için kişiler oldukça önemlidir. Bu kişilerin gerçek hayatta bir karşılığı olup olmadığına bakılmaksızın anlatılar kişiler etrafında şekillenmektedir. İnsana ait bir işlev, eylem ya da ayırt edici bir özelliğe rastlanabilmesi için anlatılarda kişilerin olması neredeyse zorunludur. Anlatının gerçek dünya ile arasında bir köprüdür. Bu köprü olmadan anlatı birçok açıdan eksik ve anlamsız kalacaktır. Bundan dolayı anlatı kişileri söylem düzeyinde fiziki görünümleri, ayırt edici özellikleri, ruhsal yapı ve sosyokültürel durumlarıyla anlatılarda yer alır ve okurun karşısına çıkar (Kalelioğlu 2020: 102). Anlatı, Budizm inancı içerisinde yer alan bir günahın işlenmemesinden (canlıları öldürmemek) hareketle Budist inanış içerisinde çok önemli yeri olan bir kitabın (Altun Yaruk) çoğaltılması üzerine için kurgulanmış bir anlatıdır. Anlatıda hem kişiler hem yaşanılanlar Budizm’e inanan kişiler tarafından kabullenilebilecek durumlardır. Anlatı bu yönüyle Budist inanış ile gerçek hayat arasında köprü kurabilecek bir anlatıdır.

Bu kişilerin betisel özellikleri sayesinde anlatı kişilerinin birbirlerine olan etkileri belirli karşıtlıklar çerçevesinde incelendiğinde anlatıcının okura sunduğu kişilerin nasıl bir şekilde okurun önüne getirildiği daha açık bir şekilde anlaşılacaktır. Bununla birlikte “olumlu/olumsuz”, “hem olumlu/hem olumsuz” ve “ne olumlu/ne olumsuz” karşıtlıkları çerçevesinde anlatı kişilerinin temel anlatı kişisi olan Kuotau üzerindeki etkilerini değerlendirmek de mümkün olacaktır. Anlatı kişisinde var olan etki (+) ile yok olan (-) ile aynı anda var olan her iki etki (+/+) ile aynı anda yok olan (-/-) ile gösterilecektir (Kalelioğlu 2020: 102-103):

Karşıt değerler	Olumlu/Olumsuz	Hem olumlu hem olumsuz/ Ne olumlu ne olumsuz
Anlatı kişileri		
Cenaze merasiminde bulunanlar	-/-	-/+
Kırbaç tutan şeytan	+/+	+/-
Kement tutan şeytan	+/+	+/-
Çuval tutan şeytan	+/+	+/-
Mavi Elbiseli Bey	+/+	+/-
Düğün yemeğinde öldürülen canlılar	+/+	+/-
Ölüm tanrısı	+/+	+/-

Anlatı kişilerinin, anlatının ana kişisi üzerine etkileri yukarıdaki karşıtlıklar çerçevesinde değerlendirildiğinde Kuotau Bey üzerinde “Cenaze merasiminde bulunanlar”ın ne olumlu ne olumsuz etkilerinin olduğu görülür. “Cenaze merasiminde bulunanlar”, bu anlatının dinleyenleridir. Bir anlamda okur ve anlatıcı arasında köprü görevi görmektedirler.

“Cenaze merasiminde bulunanlar” dışında kalan diğer anlatı kişilerinin anlatının ana kahramanı üstünde hem olumlu hem olumsuz etkileri vardır. Kuotau Bey’i öldükten sonra ölüm tanrısına götüren dört şeytan onun korkmasına neden olurlar. Onu yol boyunca bayağı hırpalarlar. Bu tutumları ile onun üzerinde olumsuz bir etki bırakırken, Kuotau’ya *Altun Yaruk*’u çoğaltma konusunda verdikleri fikir onun için çok önemli bir gelişme olmuş ve bu gelişme olumlu bir etkiye neden olmuştur.

Anlatının diğer kişileri “Düğün yemeğinde öldürülen canlılar”dır. Bu canlılar, Kuotau’dan şikâyetçidirler. Kuotau Bey’in vadesi dolmamışken ölmesine bu canlıların şikâyeti neden olmuştur. Ondan davacıdırlar. Bu yönüyle ana kahraman üzerinde olumsuz bir etkiye sahipken *Altun Yaruk*’un çoğaltılmasına sebep olmaları, yargılama sürecinde insan varlığında tekrar doğmalarından dolayı Kuotau’nun azat edilmesini sağlamalarından dolayı olumlu etkiye sahiptirler.

Ölüm tanrısının varlığı, tavırları, tasvir edilişi ve önünde sıraya dizilenlerin durumu Kuotau Bey açısından son derece korkutucu ve ürkütücüdür. Bu ilk olarak Kuotau Bey’i olumsuz etkilemiş olsa da onun vermiş olduğu karar Kuotau Bey üzerinde en olumlu etkiye neden olmuştur.

Zaman

Olayların sırası, süresi ve sıklığı kurmaca zamanını belirler. Anlatıdaki öyküleme zamanları şunlardır: Artsüremsel öyküleme (olaylardan sonra yapılan öyküleme), önsüremsel öyküleme (olaylardan önce yapılan öyküleme), eşsüremsel öyküleme (paralel bir öyküleme, kurmaca zamanı ile öyküleme zamanı adeta çakışır), katılımsal öyküleme (olay anında yapılan öyküleme) (A. E. Kıran-Z. Kıran 2021: 328-339). Sütralar içinde yer alan anlatılarda daha önce yaşanmış olaylar anlatılmaktadır. Kuotau Bey anlatısı da bu tür bir anlatıdır. Doğal olarak bu anlatıda artsüremsel bir öyküleme söz konusudur.

Anlatının yer aldığı *Altun Yaruk*'un aslı Sanskritçe'dir. Eserin Sanskritçe aslının ortaya çıkış tarihi belli değildir. Arat, eserin 3. yy. sonlarında Sanskritçeden Çinceye çevrildiğini belirtmektedir. Bununla birlikte bulunan bazı metin parçalarındaki bilgilerden hareketle eserin yazılış tarihinin 5. yy.den daha eskiye götürülemeyeceği anlaşılmaktadır. Uygurca versiyona kaynaklık eden Çince son çevirinin tarihi ise 635-713 arasında tarihlendirilmektedir (Çetin 2020: 13). Eski Uygurca çeviri ise 10. yüzyıla tarihlendirilmektedir (Kaya 2021: 29).

Anlatıda, anlatıyı belirli sınırlar içine yerleştirecek bir zaman kavramı söz konusu değildir. Anlatıda yer alan şu sözler anlatı zamanı ile ilgilidir: “50-55 Hintçe öğretici kitaplarının tamamıyla anlaşılabilir Çince diline çevrilmemiş ve yine bu öğretici cevherinin Çince dilince tamamlanıp da iyice, geniş (bir alana) yayılmadığı dönemlerde...” Her anlatıda olduğu gibi bu anlatıda bir çizgisellik ve zaman sıralaması vardır. Bu zaman sıralamasını, anlatının öznesi Kuotau'nun dönüşümlerinden hareketle belirlemek mümkündür. Bunlar; *Kuotau'nun şehrin beyi olduğu zaman*, *Kuotau'nun ölü olduğu zaman*, *Kuotau'nun tekrar dirildiği zaman*.

Anlatının akışından hareketle anlatının kurmaca zamanı ve anlatıdaki zamanı betisel özellikleri şu şekilde gösterilebilir (Kalelioğlu 2020: 94):

Zaman	Betisel Özellikler
Kuotau'nun şehrin beyi olduğu zaman	Hintçe öğretici kitaplarının tamamıyla anlaşılabilir Çince diline çevrilmemiş ve yine bu öğretici cevherinin Çince dilince tamamlanıp da iyice, geniş (bir alana) yayılmadığı dönemler; zenginlik, iktidar, güç, hastalık
Kuotau'nun ölü olduğu zaman	Üç günlük bir zaman, korku, endişe, sıkıntı, yalvarma, sorgulama, yargılama

Kuotau'nun tekrar dirildiği zaman	Şaşkınlık, korku, hayret
-----------------------------------	--------------------------

Anlatı farklı zaman dilimlerinden oluşmuş ve bu zaman dilimleri oldukça iyi bir kompozisyon ile birbirini, takip etmiştir. Anlatıdaki bu zaman dilimlerinin karşıtlıklarla incelenmesi, temel anlatı kişisi olan Kuotau ve anlatının diğer oluşturucu öğeleri üzerindeki etkilerini anlamak açısından önemlidir (Kalelioğlu 2020: 110):

Karşıt Değerler	Olumlu/Olumsuz	Hem olumlu hem olumsuz/ Ne olumlu ne olumsuz
Zaman		
Kuotau'nun şehrin beyi olduğu zaman	-/+	+/-
Kuotau'nun ölü olduğu zaman	+/+	-/-
Kuotau'nun tekrar dirildiği zaman	+/-	+ /-

Anlatı, Kuotau'nun İnçu adlı bir şehrin beyi olduktan sonra oluşan olaylardan oluşmaktadır. Bu zaman dilimi içinde yer alan “50-55 Hintçe öğreti kitaplarının tamamıyla anlaşılacak Çin diline çevrilmediği ve yine bu öğreti cevherinin Çin dilince tamamlanıp da iyice, geniş (bir alana) yayılmadığı dönemlerde...” ibaresi anlatının gerçek zamanını 3. yy.a kadar götürmektedir (Çetin 2020: 13). Anlatı zamanında ise “Kuotau'nun şehrin beyi olduğu zaman” şeklinde adlandırılabilir olan bu zaman, Kuotau'nun esaslı bir katile dönüştüğü zamandır. Düğünden on gün sonra hastalanmış ve ölmüştür. Bu dönemde Kuotau bir Bey'dir ve kızının düğünündeki tavrı onun zengin olduğuna da işaret etmektedir. Bununla birlikte hastalanması ve ölmesinden dolayı bu zaman diliminin Kuotau üzerinde olumsuz etkileri olan bir zaman dilimi olduğunu söylemek mümkündür.

Kuotau'nun ölü olduğu zaman dilimi içerisinde Kuotau hem korku ve sıkıntıyı hem de umut ve sevinci yaşamıştır. Kendisini alıp götüren şeytanların davranışları onu hırpalamış, yargılama öncesi ve sürecinde gördüklerinden dolayı oldukça çok korkmuştur. Bunun yanı sıra *Altun Yaruk*'u çoğaltma niyetinden dolayı affedilmesinden ve ölümüne neden olduğu canlıların insan bedeninde yeniden dünyaya gelmelerinden dolayı da mutlu olmuştur. Bu

nedenle “Kuotau’nun ölü olduğu zaman” onun üzerinde olumlu ve olumsuz etkileri olan bir dönemdir.

“Kuotau’nun tekrar dirildiği zaman” dilimi anlatının başlangıcında ve sonunda yer almaktadır. Anlatının bu zaman diliminde yer alan “89-94 Şimdi ben, sizlere dirilme nedenimi anlatayım. Buddhaların öğretisinin ihtişamını da iştmiş olun.”, “349-353 Tam bilge tanrılar tanrısı Buddha öğretisinin çok çeşitli gücüne olağanüstü (bir şekilde) iman eden yüzden fazla kişi de bu öğreti cevherini yazdırma(nın gereğini anladılar)” sözlerinden hareketle Kuotau’nun diriliş sebebinin cenaze merasiminde yer alanlar tarafından çok net anlaşıldığını söylemek mümkündür. Anlatının ana teması bu zaman diliminde özellikle vurgulanmaktadır. Kuotau ve etrafındakiler yaşananlardan korkmuş ve endişe etmiş olsalar da sonuç olarak bu zaman diliminde yaşanan her şeyden olumlu etkilenmişlerdir.

Uzam

Kişi, zaman ve uzam, bir anlatıyı bütünleyen parçalardır. Anlatı bu üç unsurla anlam kazanır ve okurun karşısına çıkar. Yazarın kişileri anlatıda yerleştirmesi için onların üzerinde yaşayacağı bir dünyaya ihtiyacı vardır. Bu dünyanın sınırları bir anlamda anlatının ve anlatıdaki kişilerin de sınırlarıdır. Anlatıyı boşluktan, kişileri belirsizlikten kurtaran uzam anlatının dekorudur (Elmalı 2021: 125).

Anlatıda uzamla ilgili kavramlar şu şekilde yer almaktadır: *Inçiu adlı şehir, cenaze evi, bir evin kapısı, bir yol boyunca, ölüm tanrısının (Yamarāja) huzuru, bir şehrin kapısı, canlıların dünyası, Çin ülkesi, Şöstiksi isimli manastır*. Bu uzamlardan Çin ülkesi ve Inçiu şehri kapsayan uzamlardır. Yani anlatıda yaşanan olayların bir kısmının geçtiği anlatı uzamlarını kapsayan uzamlardır. Anlatıdaki olaylar; adı tam olarak belirtilmese de *Kuotau’nun evinde, ölüm tanrısının huzurunda, bir evin kapısı’ndan girilen ve bir şehrin kapısı’na açılan yol’da ve son olarak Şöstiksi isimli manastırda* geçmektedir.

Bu bilgilerden hareketle anlatının dört uzamda geçtiğini söylenebilir. Anlatıda yer alan uzamlar ve bunların betisel özellikleri şu şekildedir (Kalelioğlu 2020: 93):

Uzam	Betisel Özellikler
Kuotau'nun evi	Kuotau'nun kızının düğünün yapıldığı, Kuota'nun hastalanıp öldüğü ve tekrar dirilip geldiği, cenaze merasimin yapıldığı ev.
Yol	Bir evin kapısından girilip bir şehrin kapısına kadar devam eden, eziyetlerle ve sıkıntılarla dolu bir yol.
Ölüm tanrısının huzuru	Pek çok kişinin boyunlarından zincirlenmiş, elleri ayakları tümenden bağlanmış hâlde ricada bulunmak için (sırada) beklediği; yalvarmalar, feryat figan etmeler, inlemeler, böğürmelerin yankıladığı büyük bir meydan.
Şöstiksi Manastırı	<i>Altun Yaruk</i> 'un çoğaltılmak için bulunup ödünç alındığı manastır.

Anlatılarda uzam kişilerin kaderini tam olarak belirlemese anlatının ana temasına ve ana kahramanına etki de bulunacaktır. Bu etkilerin belirlenmesi anlatının söylem yapısının ortaya konulmasında oldukça önemli olacaktır (Kalelioğlu 2020: 108).

Karşıt Değerler	Olumlu/Olumsuz	Hem olumlu hem olumsuz/ Ne olumlu ne olumsuz
Uzam		
Kuotau'nun evi	+/+	+/-
Yol	+/+	+/-
Ölüm tanrısının huzuru	+/+	+/-
Şöstiksi Manastırı	+/-	-/-

“Şöstiksi Manastırı” dışında anlatı uzamlarının Kuotau üzerinde hem olumlu hem de olumsuz etkileri olmuştur. “Kuotau'nun evi”nde düzenlenen düğünde canlılar öldürülmüş, Kuotau hastalanmış ve ölmüştür. Bu yönüyle bu uzam, hem Kuotau hem de anlatı teması üzerinde olumsuz etkilerin oluşmasına neden olmuştur. “Yol”da ise şeytanların eziyeti ve Kuotau'nun korkuları, Kuotau üzerinde olumsuz etkilere neden olurken *Altun Yaruk*'un çoğaltılmasına niyet edilmesiyle yeşeren umut olumlu etkileri ortaya çıkarmıştır. “Ölüm tanrısının huzuru”ndaki canlıların çıkardığı sesler Kuotau'yu

çok korkutmuş ve olumsuz bir etki bırakmıştır. Bununla birlikte o, adanmış olduğu adak sayesinde yine burada azat edilmiş ve yeniden canlanmıştır. Bu yönüyle de olumlu etki söz konusudur. Olumsuz etkisi bulunmayan, kahraman ve ana tema üzerinde olumlu etkiden bahsedilecek tek uzam “Şöstiksi manastırı”dır. Bu uzam anlatıda çok fazla yer kaplamasa da anlatının ana temasının nihayete erdiği uzam olması bakımından önemlidir.

Anlatısal-Göstergesel Yapı

Yazınsal göstergebilim, anlatıdaki yapıyı ortaya koyarak anlamın nasıl oluştuğunu göstermeye, sonuçta da bir anlatı gramerini ortaya koymaya çalışır. Anlatıyı çözümlenmeye başlamadan önce ilk yapılacak işlem metni kesitlere ayırmaktır. Metnin grafik düzeni, zaman ve uzam belirtkeleri ve bunlardaki değişim, metne giren yeni eyleyenler, durum ve edim sözcelerine bağlı olarak yaşanan dönüşümler bir anlatının kesitlere ayrılmasında öne çıkan unsurlardır (Uçan 2008: 115; 190-191).

Üzerinde göstergebilimsel çalışma yapılan Kuotau Bey Hikâyesi üç kesite ayrılmıştır:

1. Kesit [50-93]: İnçü adlı şehirde Çang sülalesine bağlı Kuotau Bey’in bu şehrin beyi olması, kızına düğün yapması, düğün yemeğinde sığır, koyun, domuz, kaz, ördek ve tavuk gibi pek çok canlıyı öldürtmesi, düğünden on gün sonra hastalanıp ölmesi, öldükten üç gün sonra dirilip gelerek başından geçenleri cenaze evinde bulunanlara anlatması yer alır.

2. Kesit [94-349]: Kuotau öldükten sonra dört şeytanın onu almaya gelmesi, Kuotau’nun düğünde öldürdüğü hayvanların ondan şikâyetçi olması, şeytanların Kuotau’yu götürürlerken ona öğretti cevherini yazarsa şiddetli cezadan kurtulacağını öğütlemeleri, Kuotau’nun yolun yarısından sonra yüksek sesle öğretti cevherini yazdırmayı vaat etmesi, ölüm tanrısının huzuruna çıkması; ölüm tanrısının huzurunda vaadinin kabul olduğunu, bu vaadinden dolayı öldürtmüş olduğu canlıların insan varlığında doğduğunu öğrenmiş olması, ölüm tanrısının onu azat etmesi ve dirilmesi anlatılır.

3. Kesit [349-370]: Kuotau Bey’le beraber pek çok kişinin öğretti cevherini yazdırmanın önemini kavramış olması, öğretti cevherinin bulunması ve çoğaltılmaya başlanması anlatılır.

Belirli kurallara göre yapılmış olan kesitlemeden sonra oluşacak kesitler anlatı izlencelerini izlemek için kullanılmaktadır. Bu kesitlerin her biri anlatının oluşumuna katkı sağlamaktadır. Anlatının anlatısal-göstergesel yapısı tahlil edilirken bu kesitler anlatı izlencesi olarak kullanılmaktadır. Eyletim,

edinç, edim ve yaptırım, her anlatı izlencesinde ortaya çıkan aşamalardır. Bu aşamalar bir araya gelerek anlatı izlencesini oluşturur. Bu aşamaların oluşturduğu bütün aynı zamanda anlatının sözdizimidir. Bu sözdizimin tam olarak ortaya konulması, anlatı izlencelerindeki eyleyenlerin ve eyleyenler arası ilişkilerin belirlenmesi, anlatının kipsel yapılarının ele alınması ile mümkündür (Kalelioğlu 2020: 124-125). Kesitlemeler doğrultusunda ortaya çıkan anlatı izlenceleri yardımcı anlatı izlenceleri olarak temel anlatı izlencesine ulaşılmasını sağlayacaktır. Üç kesitten oluşan Kuotau Bey anlatısını üç yardımcı anlatı izlencesi ve bir temel anlatı izlencesi şeklinde incelenmek mümkündür. Bununla birlikte anlatının kesitlerinin iç içe geçmiş olması ve bir bütünlük arz etmesinden dolayı çalışmada sadece temel anlatı izlencesinin anlatısal yapı çözümlemesi yapılacaktır.

Temel Anlatı İzlencesi ve Eyleyenler Şeması

Anlatının anlatısal göstergesel yapısının ortaya konulması aşamasında, anlatıda yer alan eyleyenlerin tespiti ve bu eyleyenlerin birbirleriyle olan ilişkilerini ortaya çıkarmak için eyleyenler şemasının gösterilmesi gerekmektedir. Eyleyenler; Özne, Nesne, Gönderen, Gönderilen, Yardım Eden (Yardımcı Eyleyen) ile Karşı Çıkan (Engelleyici/Karşı Özne) şeklinde anlatılarda ortaya çıkar.

Eyleyenler şeması; özne, nesne, gönderen ve diğer öğeleriyle bir anlatının dil bilgisel yapısını gösterir. Bu yapı evrenseldir ve bir ‘arayış’ın olduğu tüm anlatılarda geçerlidir. Göstergebilimci; bir romanı, hikâyeyi vb. okuması bile kendisine sunulan eyleyenler şemasına bakarak o anlatıyı özetleyebilir. Bunun için eyleyenler şemasındaki okları ve bu şemadaki eyleyenleri takip etmesi yeterli olacaktır (Tanyeri 2021: 82).

Kuotau Bey anlatısının temel anlatı izlencesinde eyleyenler şu şekilde karşımıza çıkar:

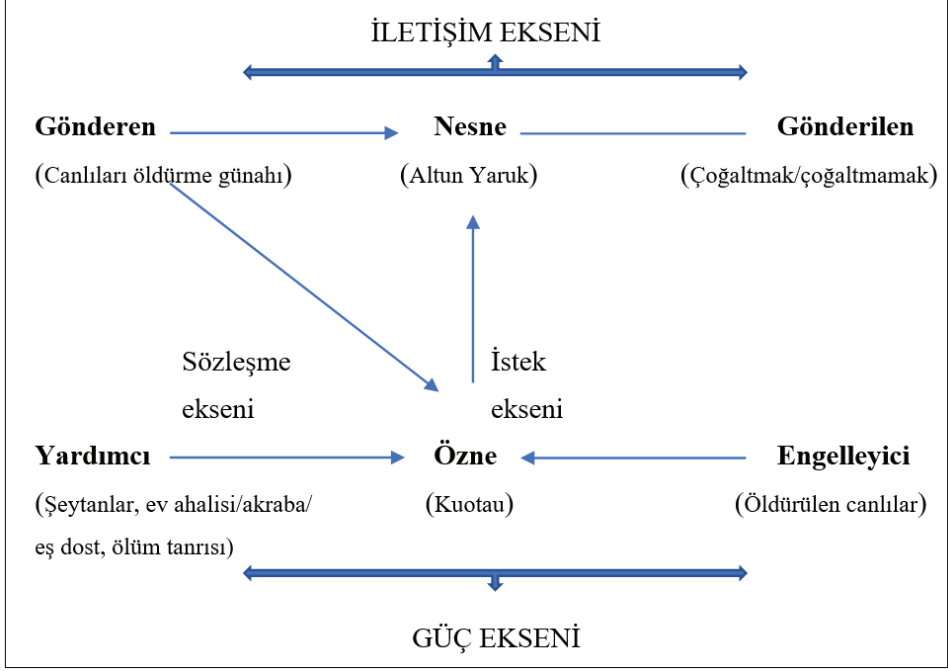
Gönderen (G_n): Canlıları öldürme günahı,

Özne ($\ddot{O}_1$): Kuotau,

Nesne (N_d): Altun Yaruk (“altın renkli, parlak, ışıltılı yüceltilmiş öğreti hükümdarı” adlı öğreti cevheri)

Gönderilen (G_{nl}): Çoğaltmak/çoğaltmamak,

Yardımcı (Y_{rd}): Şeytanlar (Çuval tutan şeytan, Kement tutan şeytan, Kırbaç tutan şeytan ve Mavi Elbiseli Bey), ev ahalisi/akraba/eş dost, ölüm tanrısı

Engelleyici/Karşı Özne (Ö₂): Öldürülen canlılar

Temel anlatı izlencesi

Anlatı izlenceleri eyletim, edinç, edim ve yaptırım aşamalarından oluşmaktadır. Özne ve nesne arasında kurulan ilişki eyletim aşamasında gerçekleşen gönderen/gönderilen arasındaki sözleşmeye bağlıdır. Bu aşamada gönderenin özneyi ikna etmesi, yaptırması, yönlendirmesi, donatması, yetiştirmesi gerekir (Kalelioğlu 2020: 137).

Gönderen ile özne arasındaki sözleşme öznenin nesneye ulaşması ile ilgilidir. Bu sözleşme gereğince gönderenin, özneyi nesneye ulaşması için yönlendirmesi, ikna etmesi ve iş yaptırması gerekmektedir. Anlatıda gönderen eyleyeni bir günahıdır. Eski Uygurlar Budizm inancını benimsemişler ve bu inanca ait eserleri kendilerine tercüme ettirmişlerdir. Bu eserlerin genelinde Budizm’de işlenmemesi gereken günahlar üzerinde sıklıkla durulur. Bu günahlardan biri de “canlıları öldürmek”tir.

Budizm inancında canlı bir varlığı öldürmek (*özlüg ölmek*, Skr. *prāṇātighāta*) işlenmemesi gereken on büyük günahın biridir (Elmalı 2016: 20). Çok dar bir ifade ile insanları öldürmek her şeyden önce gelmektedir. Fakat geniş anlamda sezgiye sahip varlıkları öldürmek yasaktır. Bunların içerisinde sadece memeli hayvanları değil aynı zamanda küçük

böcekleri ve omurgasız hayvanları da öldürmek yasaklanmıştır. Budizm’de varlıklara, çeşitli nedenlerle hayvan şeklindeki sezgili varlıklara eziyet engellenir (Tokyuerek 2019: 375).

Anlatıda yaşanan olaylar zinciri Kuotau Bey’in kızının düğününde hayvan varlığında bulunan pek canlıyı öldürtmesi ile başlar. Onun zamanından önce ölmesi ve ölüm tanrısını karşısına çıkması işlemiş olduğu bu günah nedeniyledir: “145-157 Böyle davranıp götürürler iken yolun yarısına vardığımızda beni götüren o şeytanlar şöyle dediler: ‘Ey insan! Biz, seni almaya gönderilmeden önce günah defterine bakıldı. Günah defterine göre senin (yaşayacağın) ömrün zamanı (yani vaden) daha dolmamış imiş. Bununla birlikte, senin bunca canlıyı öldürmüş olduğun için (ve) senin canlarını aldıklarından dolayı (bizi) seni almaya gönderdiler. Bunu senin anlamış olman lazım.’ diye bunları söylediler.” Kuotau böyle bir günah işlemiş ve zamanından önce ölmüştür. Onu sıkıntılı bir süreç beklemektedir. Bu bilgiden hareketle özneyi (Kuotau) harekete geçiren, yönlendiren güç işlemiş olduğu günahdır. Yani özneyi nesneye gönderen “Canlıları öldürmek günahı”dır. Bu günah Kuotau’ya her şeyi yaptıracak güçtedir. Zira özne, kendisini almaya gelen şeytanların hırpalayıcı davranışları ve ölüm tanrısının huzuruna giderken yolda karşılaştıklarından hareketle bu gönderenin gücünü görmüştür. Anlatının eyletim aşamasında gönderen (Canlıları öldürme günahı), özneyi (Kuotau) yönlendirmiş ve ikna etmiştir. Gönderen ile özne arasında bir sözleşme artık vardır. Bunu anlatıdaki şu cümleden anlayabiliriz: “222-231 Bu sözü işitmekle birlikte, duyar duymaz her şeyden önce temiz gönlümle canlıları öldürmüş olmamdan kaynaklanan günahlara pişman olup tövbe ederek derin ve temiz bir dindarlıkta karar kıldım. Bunun üzerine “altın renkli, parlak, ışıltılı yüceltilmiş öğreti hükümdarı” adlı öğreti cevherini bütünüyle kopya ettirmeye niyet ettim.” Burada süreç şu kipsel sırayla ilerlemiştir: / yönlendirmek/, /ikna etmek/, /yaptırmak/. Bu sürecin sonunda özne kendisine verilen göreve yönlendirilmiş, bu göreve odaklanmıştır.

Anlatının edinç aşamasında Kuotau, ne yapması ve ne yapılması gerektiğini bilmektedir: “232-242 Yine bu öğreti cevherini yazdırmak için adanmış olduğum adağın sevabı sayesinde hayvan varlığındaki acılı ıstırap (çekenlerin bu ıstırapların)’tan kurtulmaları için çok sağlam vaatlerde bulunarak en sonunda haykırdım: On bölümden oluşan bu ‘yüceltilmiş öğreti hükümdarı’ adlı mücevheri tamamıyla istinsah ettiriyorum. Bir yaşamda (bu vaadimin) hizmetkârı olacağım.” Özne yine bu aşamada ölüm tanrısının huzurunda bekleyenleri görünce adanmış olduğu adağı mutlaka yerine getirmesi gerektiğini de anlamıştır. Yani vaadini gerçekleştirmek zorundadır:

“242-261 Canlarını aldığım (hayvanların) elemli gönülleri feraha ersin diye diye sesimi hiç kesmeden bağırarak (yürümeye) devam ettim. Bu şekilde yürürken bir şehrin kapısı görüldü. O şehrin kapısından (içeri) girdirip bir yarığın içine iterek (yönümü) kuzeye çevirdiler. Kuzey tarafa baktığımda başköşede ölüm tanrısının oturduğunu (gördüm). Ona doğru olan tarafta pek çok kişi boyunlarından zincirlenmiş, elleri ayakları tümünden bağlanmış hâlde sözlerini söyleyip ricada bulunmak için (sırada) beklemekteydiler. O meydanın içi hepten yalvarmalar, feryat figan etmeler, inlemeler, böğürmelerden başka duyulamayacak (derecede şiddetli daha pek çok) sesle yankılanıyordu.” Anlatıdaki bu bölümler Kuotau’nun amacına ulaşmak için nasıl bir yol izlemesi gerektiğini bildiğini ve bu yoldan yürümesinin zorunlu olduğunu göstermektedir. Bu aşamada özne /yapmayı bilmek/ ve /yapmak zorunda olmak/ kipliğindedir.

Anlatının edim aşamasında özne, nesneye ulaşmak için hareket geçmiştir. Bu aşamada eyleyenlerin (Mavi Elbiseli Bey/Şeytan, Kırbaç tutan şeytan, Çuval tutan şeytan, Kement tutan şeytan) çok katkısı olmuştur. Yardımcı eyleyenler, öznenin nesnesine ulaşması için onun isteğine yerine getirmesi için akıl vermişlerdir: “209-222 Onlar (şeytanlar) da bana şöyle dediler: ‘Ey, insan! Sen eğer ki öldürdüğün canlılar için pişman olup bir şekilde gönlünü arıtmak (istiyorsan) yeryüzünün umudu tam bilge tanrılar tanrısı Buddha’nın vaaz ettiği ‘altın renkli, parlak, ışıltılı yüceltilmiş öğreti hükümdarı’ adlı öğreti kitabını bütünüyle yazdırmaya, (kopya ettirmeye) niyetlenmekle bu eziyetinden kurtulabileceksin.’ dediler.” Öznenin nesnesine ulaşması için önündeki engel ölümüne neden olduğu canlılardır. Zira bu canlılar vadeleri dolmadan öldükleri için yeniden hayvan bedeninde doğma tehlikesi ile karşı karşıyadırlar: “103-132 Ben o Beyin kendisine yaklaştığımda (Bey), koynundan kâğıda yazılmış bir yazı çıkardı ve bana okumaya başladı. (Yazı) okununca, ben (bir de ne göreyim), yazıda o gün bizim (kızın düğün) yemeğinde öldürdüğümüz sığır, koyun, domuz ve pek çok diğer canlının sözleri yazılmış durmakta. Sözleri şöyle idi: “Biz hepimiz hayvan (varlığından) önce insan varlığında (doğmuştuk. İnsan varlığında iken) işlediğimiz kötü amellerden dolayı bu yaşamımızda hayvan varlığında doğmuş olduk. (Bir önceki varlığımızdaki kötü amellerimizden kaynaklanan) borcumuzu ödemek için gereken yıl, ay, zaman süresi tamamlandığı vakit ölecek ve insan varlığında (yeniden) doğacak idik. Ne var ki bizim hayvan varlığından kurtulma vaktimiz daha dolmamışken İnçü şehrindeki Çang sülalesinden Kuotau Bey bizi öldürttü. O yüzden biz hepimiz ikinci kez

yine hayvan varlığında² doğma tehlikesi ile karşı karşıyayız. Böylesi (bir) derde düştüğümüz zamanda, (düğün zamanında) bu derdimizi açıklamaya, anlatmaya, (bütün bunları) söyleyebilmeye gücümüz kuvvetimiz yoktu. Ayrıca karşı koyacak gücümüz nasıl olacaktı ki? (Şimdi) bu derdimizi amel tanrısı düzeltsin” diye arz ettiler.” Bu canlılar (engelleyci) içlerine düşmüş oldukları bu durumdan dolayı çok da kızgındırlar ve öznenin mutlaka cezalandırılmasını istemektedirler: “180-187 Bu şekilde konuşmamdan dolayı şeytanlar bana şöyle dediler: “Ey, insan! Senin canını aldığın otuzdan fazla canlı bağlanmış engellenmiş bir durumda (beklemektedirler). Çeşit çeşit ölüm tanrısının (Yamarāja) karşısında sert bakışlarla göz bebekleri dışarı çıkmışçasına seni kollamaktadırlar.”, “261-270 Bu arada beni getiren şeytanlar ölüm tanrısına beni göstererek “Getirdik!” diye arz ettiler. Ölüm tanrısı benim adımı duyunca şöyle dedi: ‘Ey, hizmetkârlar! O insanın günahı pek çoktur, (kendisi) çok günahkârdır. Onu neden böyle geç getirdiniz? Şimdi onun davacılarını çağırın. İddialarını soralım.’ diye buyurdu.”

Anlatının yine edim aşamasında öznenin nesneye ulaşmak için kararlı olduğu açık bir şekilde anlaşılmaktadır: “293-312 Ölüm tanrısı yazıyı açıp okudu. (Yazıda) şöyle şöyle sözler öne çıkıyordu: “Şu şu günde, insanlar âlemindeki Çang sülalesine bağlı Kuotau adlı kişi canlıları öldürttü. Bundan dolayı pişman olup ‘altın renkli, parlak, ışıltılı yüceltilmiş öğreti hükümdarı’ adlı öğreti cevherini bütünüyle istinsah ettirmeye niyet edip adak adadı. Bu adağın sayesinde o Çang sülalesine bağlı Kuotau adlı kişinin ölümüne neden olduğu hayvan varlığındaki pek çok canlı, hayvan varlığından kurtulup insan varlığında yeniden doğmaya eriştiler. Şimdi onun davacılarına bundan dolayı ulaşamıyor. Böyle bir (durum dikkate alınarak) Dharma’ya göre düşünülüp karar verilsin.” (Yazıda) böyle bir istekte bulunuldu.” Öznenin bu kararlılığı engelleyicileri etkisiz hâle getirmiştir. Öznenin nesnesine ulaşabilmesi için ölüm tanrısı da yardımcı eyleyen olarak ortaya çıkmıştır: “312-330 Bu başvuru yazısını okuyup bitiren ölüm tanrısı çok sevinip bana şöyle buyurdu: ‘Ey, Kuotau! Canlıları öldürmüş olsan da (onların zor durumundan kurtulmalarına) çare olmaya kanaat getirdin. Ne zaman ki sağlam ve temiz bir dindarlıkla ‘Öğreti hükümdarı’ isimli öğreti cevherini yazdırıp bir zamanda (öğreti cevherinin) hizmetkârı olmaya niyetlendin, (bu niyetinin) sevabı sayesinde ölümüne neden olduğun canlılar hayvan varlığından kurtulsunlar diye adak adadın, (işte) bu sebepten dolayı o kadar canlı, hay-

2 Budizm’de hayvan dünyasında doğmak büyük ıstırap verir. Canlının önceki kötü karmasından dolayı bu hayat şeklinde yeniden dünyaya gelmesi ve burada ıstırap çekmesini ifade eder. Üç kötü hayat şekline biridir (Tokyürek 2019: 33).

van varlığından kurtulup insan varlığında (yeniden) doğdular.”, “331-342 ... yaşam ... yok ... yeniden canlıların dünyasında yaşamaya davet edin. Canlıların dünyasında yaşamaya git, sevap işle ve hayırlı işlerle meşgul ol. (Hayatın) tadının peşinden koşma. Canlıları öldürme. Mal mülk için hırslanma. Günah işleme. *Punya* (sevap) köprüleri yap, inşa et. (Ölüm tanrısı) bu şekilde tembihler de bulunarak beni azat ederek gönderdi.” Yardımcı eyleyenlerin güçlü, engelleyicilerin ise etkisiz hâle dönüştüğü bir durumda özne, yardımcıların yardımları sayesinde yapması gerekenleri yerine getirmiştir. Bu aşamada özne /yapmak/ kipliğindedir.

Anlatının son aşaması yaptırım aşamasıdır. Yaptırım aşamasında gönderen tekrar ortaya çıkar ve özneyi değerlendirir. Öznenin, göndereni ikna etmesi, inandırması gerekir. Bu aşamanın kipsel yapıları /ikna etmek/, /ikna olmak/, /inanmak/tır. Kuotau, azat olmuş tekrar dirilmiş, dirilmesine şahit olan herkes iman etmiş ve *Altun Yaruk*'u çoğaltılmaya başlamışlardır: “342-349 ‘Ben azat belgemi alıp o şehirden çıktım. Bir ses ile işte böyle bir rüya görüp uyanmış gibi dirildim. Dirilmemin (hikâyesi) budur.’ dedi. Bu sözleri işiten cenaze merasimindeki kişilerin hepsi hayrete düştüler. “349-357. Muhteşem bilge tanrılar tanrısı Buddha öğretisinin çok çeşitli gücüne olağanüstü (bir şekilde) iman eden yüzden fazla kişi de bu öğretiyi cevherini yazdırma(nın gereğini anladılar) ...sayısız... canlı öldürmez (oldular)...”, “358-370 O vakitler Çin ülkesinde bu öğretiyi cevheri geniş bir alana iyice yayılmamıştı. Şehirde, ülkede bu öğretiyi cevherini her isteyen bulamıyordu. Bir zaman sonra İnçü şehrindeki Şöstiksi isimli manastırda (Kuotau Bey, bu kitabı) buldu ve birisini ödünç aldı. Başta Kuotau Bey olmak üzere (onun) dostları, evin küçük büyük tüm ahalisi, bütün herkes tüm yaşamları boyunca canlı öldürmekle ilgili sözleri tamamen bir tarafa bırakıp sadece öğretiyi cevherini öğrendiler, ezberlediler, yazdılar, yazdırdılar, okudular, okuttular. Özne, amacına yani nesneye kavuşmuştur. Amacına ulaşmak için yolunda emin adımlarla yürüdüğüne gönderileni de ikna etmiştir. Özne bu aşamada /ikna etmek/ kipliğindedir.

Birinci yardımcı izlencenin başında nesneden ayrı olan özne izlencenin sonunda nesneye kavuşmuştur: $\ddot{O}_1 \vee N_d \vee \ddot{O}_2 \rightarrow \ddot{O}_1 \wedge N_d \wedge \ddot{O}_2$

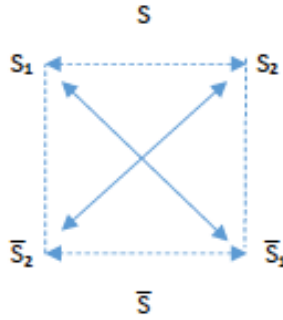
Derin Yapı

Anlamın zıtlıklardan ve çelişkilerden ortaya çıktığı görüşü göstergebilimcilerin genel kabulüdür. F. de Saussure’ün “anlam, karşıtlıklardan doğar” düşüncesiyle, L. Hjelmslev’in “dil bir göstergeler dizgesinden çok bir ilişkiler dizgesidir” görüşü dilbilimciler ve göstergebilimciler arasında büyük ilgi görmüştür. Bu durum da göstergebilimsel dörtgen ile şematik

hâle getirilmiştir. Bu bakımdan “göstergebilimsel dörtgen, tüm kavramsal karşıtlıkları zorunlu kılan ilişkilerin görsel bir biçimde yeniden sunumudur” (A.E. Kıran-Z. Kıran 2021: 473). Göstergebilimsel dörtgen, A. J. Greimas tarafından geliştirilmiştir.

“Göstergebilimsel dörtgen” olarak bilinen yöntem, metinlerdeki ve kültürel pratiklerdeki karşıtlıkları ve bunların kesişimlerini ortaya çıkarmayı amaçlayan bu analitik tekniktir. Bu teknik, Algirdas Julien Greimas tarafından bir metindeki temel anlamsal özelliklerle ilgili mantıksal bağlaşımları ve ayrışmaları haritalayarak eşleştirilmiş kavramları daha eksiksiz analiz etme yöntemi olarak kullanılmıştır (Greimas 1987: XIV; 49). Göstergebilimsel dörtgen, skolastik felsefenin mantıksal dörtgeninden ve Jakobson’un çelişkinlik-karşıtlık arasındaki ayırımından uyarlanmıştır. Fredric Jameson, tüm mekanizmanın temel bir ikili karşıtlıktan akla gelebilecek en az on farklı durum üretebildiğini belirtmektedir (Greimas 1987: XIV). Bu sistem, göstergebilimsel bir sistemde anlam olasılığının ikili mantığın her ikisinden daha zengin olduğunu gösterirken anlam olasılıkları yine de temel anlam eksenlerini sağlayan “göstergebilimsel koşullara” ve “derin yapıya” tabidir (Chandler 2007: 106-107.).

Greimas’ın Göstergebilimsel Dörtgeni (Greimas-Courtés 1982: 308-311):

- : Karşıtlık ilişkisini göstermektedir.
- : Çelişkinlik ilişkisini göstermektedir.
- : İçerme ilişkisini göstermektedir.

$S_1 - S_2$: Karşıtlık eksenini

$\bar{S}_2 - \bar{S}_1$: Alt karşıtlık eksenini

$S_1 - \bar{S}_1$: Çelişkinlik eksenini (Pozitif şema)

$S_2 - \bar{S}_2$: Çelişkinlik eksenini (Negatif şema)

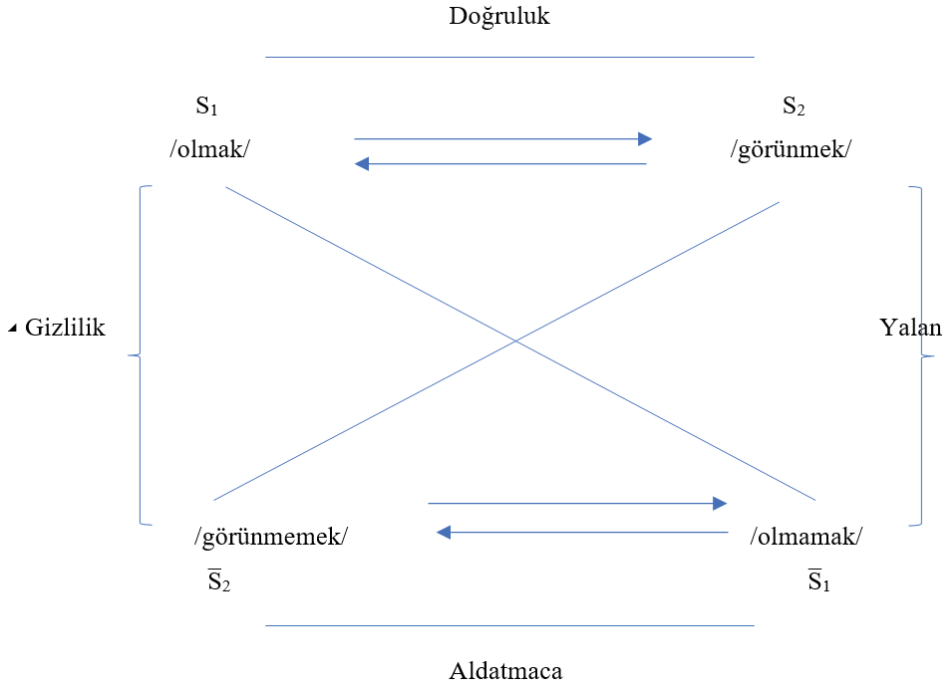
$S_1 - \bar{S}_2$: İçerme eksen (Pozitif gösterim)

$S_2 - \bar{S}_1$: İçerme eksen (Negatif gösterim)

Göstergebilimsel dörtgen, iki karşıt gösterge arasındaki ilk ikili ilişki-den oluşur. Bu ikili çiftte S_1 , kabul elementi/pozitif element ve S_2 , ret elementi/negatif element olarak kabul edilir. İkinci ikili ilişki $\bar{S}$ eksenine kurulmuştur. $\bar{S}_1$ karmaşık ve $\bar{S}_2$, nötr terim olarak kabul edilir. Çelişkinlik ve karşıtlık olmak üzere iki işlemle dört terimin her birinden başlayarak diğer elementler de elde edilebilir (Greimas 1987: 50).

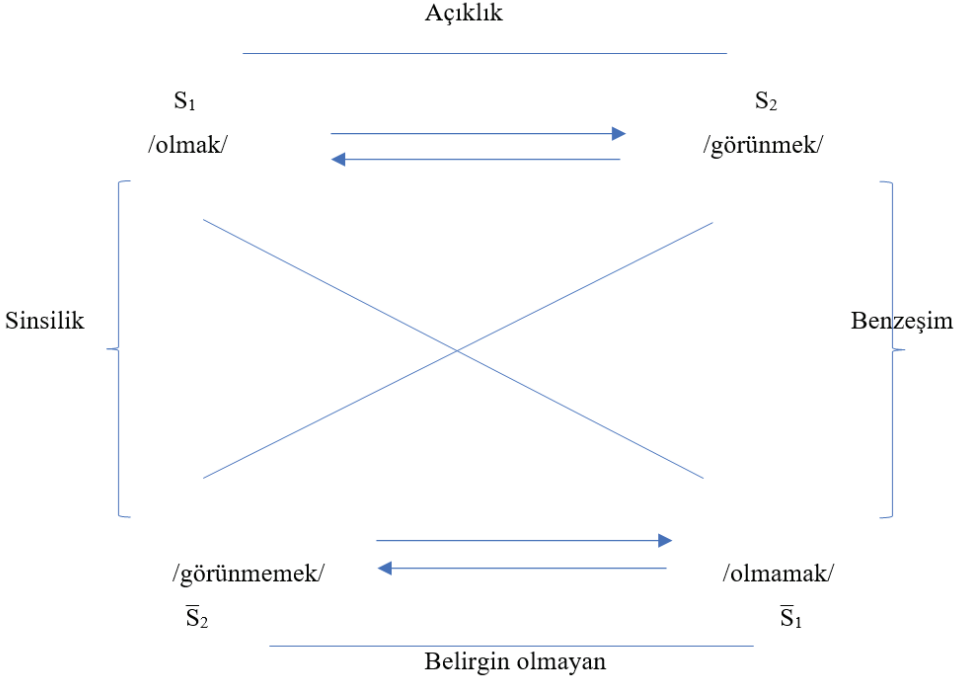
S_1 , S_2 ve S arasında ve $\bar{S}_2 - \bar{S}_1$, $\bar{S}$ arasında alt anlam ilişkisi kurulur. S ve $\bar{S}$ arasında bir çelişkinlik ilişkisi kurulur. Bu çelişkinlik ilişkisi S_1 ve $\bar{S}_1$ arasında, S_2 ve $\bar{S}_2$ arasında kendini göstermektedir. S_1 ve S_2 ile $\bar{S}_1$ ve $\bar{S}_2$ arasında karşıtlık ilişkisi bulunmaktadır. Bir tarafta S_1 ve $\bar{S}_2$, diğer tarafta S_2 ve $\bar{S}_1$ arasında bir içerme ilişkisi kurulur: S_2 , $\bar{S}_1$ 'i içerir veya tam tersi S_1 , $\bar{S}_2$ 'yi içerir. Karşılıklı ilişki içinde oluşan bu tanımlamalarla, anlam birimcik terimler eşleştirilir ve bunlar altı sistematik boyutta gruplandırılır. İki eksen (S ve $\bar{S}$), iki şema ($S_1 + \bar{S}_1$ şema 1'i tanımlar; $S_2 + \bar{S}_2$ şema 2'yi tanımlar), iki gösterim (birincisi S_1 ile tanımlanır ve S_1 ve $\bar{S}_2$ ile S_2 ve $\bar{S}_1$ arasındaki içerme ilişkisini gösterir.) (Greimas 1987: 50-51).

Greimas son olarak Göstergebilimsel Dörtgeni şu şema ile açıklamaya çalışır (Greimas-Courtés 1982: 310; Günay 2018: 242):

Greimas'tan sonra göstergebilimdeki kuramsal değişim devam etmiştir. Per Aage Brandt, Greimas'ın önerdiği “gerçek”, “aldatmaca”, “gizli” ve “yalan” ve yalan kavramlarının yerine farklı kavramlarla göstergebilimsel dörtgeni yeniden kurgulamıştır (Brandt 1995'ten akt. Günay 2018: 243):

Bu göstergebilimsel dörtgende, olan ve görünen bir şey açıktır, ortadır. Olan ama görülmeyen bir şeyde sinsilik söz konusudur. Belirgin olmayan bir şey zaten yoktur, ne görünür ne de olur. Son olarak da ortada bir şey yoktur ama görüldüğü varsayılır. Sanki çöldeki serap gibi. Bu da bir benzeşimdir, seraptır (Günay 2018: 243).

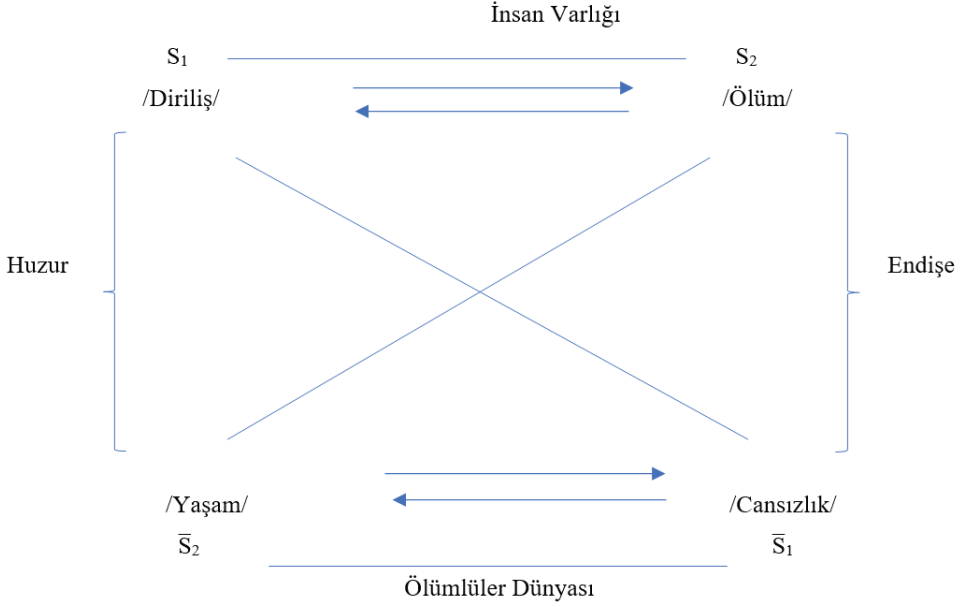
Göstergebilimsel dörtgeni oluşturan anlatılarda yer alan karşıtlıklardır. Karşıt olma aynı zamanda bir bütün olmadır. Bütünü görebilmek karşıt olan kavramları görebilmekle mümkündür. Anlatının başından sonuna kadar hemen her anlatı izlenesinde farklı karşıtlıklarla karşılaşmak mümkündür (Elmalı 2021: 140). Anlatının öznesi Kuotau'nun eylemlerini canlıları öldürmesinden dolayı işlediği günah ve bunun neden olduğu sıkıntılar yönlendirmiştir. Canlıları öldürme günahının neden olduğu olaylar anlatının geneline hâkimdir. Bununla birlikte Kuotau'nun işlediği bu günahın nedeni vadesinden önce ölmesi ve şeytanların yardımı öznenin dönüşümüne neden olmuştur: “158-80 Bu sözleri dinledikten sonra ben de onlara şöyle dedim:

‘Ey, iyilerim, azizlerim! Şöyle ki ben o dönemde insanların dünya gözü ile günah işlediklerini görebildiysem de günahların şimdiki gibi bu denli kötü sonuçlarının (olacağını) asla bilmezdim. Yine benden başka pek çok kişinin sayılamayacak kadar çok canlıyı öldürdüklerini de gördüm. Ama böylesi açık ve net bir sonuçla karşılaştıklarını hiç gördüğüm olmamıştı. Böylesi bir ikilemde ben yine bu şekilde sessiz sedasız ölüm derdine düştüm. Acaba ne yapsam ikinci kez dirilebilirim?... Farkında olmadan yanılarak işlediğim günahımdan dolayı pişmanım. Bu, olağanüstü bir şey değil midir? Şimdi ben ne yapayım?’ dedim.” Anlatının geneline hâkim olan temel karşıtlık, günahın neden olduğu “ölüm” ve günahın kefareti için adanan adağın sebep olduğu “diriliş”tir.

Anlatı bir nevi bu iki karşıtlık üzerine kurulmuş gibidir. Buradan hareketle anlatının göstergebilimsel dörtgeni bu karşıtlık üzerine kurulabilir. Greimas’ta *doğruluk*, Brandt’te *açıklık* olarak ifade edilen Karşıtlık eksenini ($S_1 - S_2$) “diriliş” ve “ölüm” karşıtlığından doğan bir sonuca götürecektir. Bu sonuç “İnsan Varlığı”dır³. Yine Greimas’ın *aldatmaca*, Brandt’in *belirgin olmayan* kavramları ile açıkladığı alt karşıtlık eksenini ($\bar{S}_2 - \bar{S}_1$)ni anlatıda tam olarak “Ölümlüler Dünyası” olarak düşünmek mümkündür.

$S_1 - \bar{S}_2$ İçerme eksenini (Pozitif gösterim) *olumlu dönüşüm*, *olumlu belirir* (Kalelioğlu 2020: 181; Günay 2018: 275) eksenidir. Daha önce bahsedilen göstergebilimsel dörtgenlerde *gizlilik* ve *sinsilik* eksenleri olarak isimlendirilmiştir. Anlatıda bu eksenin en ifade edecek kavram “huzur” olmalıdır. Zira “Diriliş”i ve “Yaşam”ı kabul etme huzur ile sonuçlanmaktadır. Tam karşısındaki eksen ise “Endişe”dir.

3 Budizm’de tanrıların yaşam biçimden sonra en iyi yaşam biçimi insan varlığında doğmadır. Bu varlıkların önceki yaşamlarındaki iyi tohumlar ve iyi davranışlar sonucunda bu yaşam biçimlerinde doğmalarını ifade eder (Tokyürek 2019: 355).

Bu bağıntılar çizmiş olduğumuz dörtgenden hareketle şu şekilde yorumlanabilir:

Karşıtlık: S_1, S_2 eksenidir. “Diriliş”, “Ölüm”ü reddeder. Bu reddetme, “İnsan Varlığı”na götürmektedir.

Altkarşıtlık eksenini ise $\bar{S}_1, \bar{S}_2$ eksenidir. “Cansızlık”, “Yaşam”a isyan eder. Bu isyan ise “Ölümlüler Dünyası”na götürmektedir.

Çelişkinlik: $[S_1, \bar{S}_1]$ ve $[S_2, \bar{S}_2]$ eksenidir. “Diriliş”, “Cansızlık” ile çelişir. “Ölüm” ise “Yaşam” ile çelişir.

İçerme: $[S_1, \bar{S}_2]$ eksenidir. “Diriliş” ve “Yaşam” birbirini bütünler. Bu bütünleme, “Kabul etme” ekseninde birbirini tamamlayarak “Huzur”a yönelirler.

$[S_2, \bar{S}_1]$ eksenini: “Ölüm” ve “Cansızlık” birbirini içerir. Bu içerme, “boyun eğme” ekseninde buluşup “Endişe”ye giderler.

Anlatının öznesi Kuotau, kızının düğününde hayvanları öldürmüş ve Budizm’de işlenmemesi gereken en önemli günahı işlemiştir. Bundan dolayı önce hastalanmış sonra ölmüştür. Ölümünden üç gün sonra dirilmiş ve eve dönmüştür. Canlıların ölümüne neden olması, onları cansız bırakması Kuotau’yu sıkıntı ve eziyetlerle dolu bir yola sürüklemiştir. Şeytanlarla bir evin kapısından girip bir şehrin kapısına kadar yürüdükleri yol boyunca sü-

rekli ıstırap içinde olmuştur. “Ölüm” ve “Cansızlık” onun “Endişe” içinde yaşamasına neden olmuştur: “187-196 Ne zaman ki ölüm tanrısının şiddetli cezası (onlara) değdiğinde canını aldıkların (...) ağır şartlar altında (...) şöyle ki (onların) acı veren eziyetlerinden kurtulamayasın sen diye bu şekilde söylediler. Ben bu sözleri işittikten sonra kati bir şekilde korkularım ve sıkıntım çoğaldı.” Bunun tam tersi durumda ise Kuotau, *Altun Yaruk*’u yazdırma vaadinde bulunmuş ve bunun neticesinde önce ölümüne neden olduğu canlılar insan bedeninde doğmuş sonra da kendisi azat edilerek tekrar dirilmiştir. Hem kendisi hem ölümüne neden olduğu canlılar daha “Huzur”ludur: “312-342 Bu başvuru yazısını okuyup bitiren ölüm tanrısı çok sevinip bana şöyle buyurdu: Ey, Kuotau! Canlıları öldürmüş olsan da (onların zor durumundan kurtulmalarına) çare olmaya kanaat getirdin. Ne zaman ki sağlam ve temiz bir dindarlıkla “Öğreti hükümdarı” isimli öğreti cevherini yazdırıp bir zamanda (öğreti cevherinin) hizmetkârı olmaya niyetlendin, (bu niyetinin) sevabı sayesinde ölümüne neden olduğun canlılar hayvan varlığından kurtulsunlar diye adak adadın, (işte) bu sebepten dolayı o kadar canlı, hayvan varlığından kurtulup insan varlığında (yeniden) doğdular.”; “331-342 ... yaşam ... yok ... yeniden canlıların dünyasında yaşamaya davet edin. Canlıların dünyasında yaşamaya git, sevap işle ve hayırlı işlerle meşgul ol. (Hayatın) tadının peşinden koşma. Canlıları öldürme. Mal mülk için hırslanma. Günah işleme. *Punya* (sevap) köprüleri yap, inşa et. (Ölüm tanrısı) bu şekilde tembihler de bulunarak beni azat ederek gönderdi.” “Diriliş” ve “Yaşam”, Kuotau ve diğer canlıları “Huzur”a yönlendirmiştir.

Kuotau, “Ölüm”ü reddedip “Diriliş”e yönelerek “İnsan Varlığı”na tekrar kavuşmuştur. Altkarşıtlık ekseninde “Cansızlık”ın “Yaşam”a isyan etmesi “Ölümler Dünyası”na kapı aralamış önce hayvan bedenindeki canlılar sonra Kuotau “Ölümlüler Dünyası”na gitmiştir. Oradan kurtulmaları öznenin dönüşümü ile mümkün olmuştur. Öznenin dönüşümü nesnesine ulaşmak için vaatte bulunması ve bu vadinin kabul edilmesi ile başlamış, nesneye ulaşması ile nihayete ermiştir: “342-370 Ben azat belgemi alıp o şehirden çıktım. Bir ses ile işte böyle bir rüya görüp uyanmış gibi dirildim. Dirilmemin (hikâyesi) budur. Dedi. Bu sözleri işiten cenaze merasimindeki kişilerin hepsi hayrete düştüler. Tam bilge tanrılar tanrısı Buddha öğretisinin çok çeşitli gücüne olağanüstü (bir şekilde) iman eden yüzden fazla kişi de bu öğreti cevherini yazdırma(nın gereğini anladılar) ...sayısız... canlı öldürmez (oldular)... O vakitler Çin ülkesinde bu öğreti cevheri geniş bir alana iyice yayılmamıştı. Şehirde, ülkede bu öğreti cevherini her isteyen bulamıyordu. Bir zaman sonra İnçü şehrindeki Şöstiksi isimli manastırda (Kuotau Bey, bu

kitabı) buldu ve birisini ödünç aldı. Başta Kuotau Bey olmak üzere (onun) dostları, evin küçük büyük tüm ahalisi, bütün herkes tüm yaşamları boyunca canlı öldürmekle ilgili sözleri tamamen bir tarafa bırakıp sadece öğreti cevherini öğrendiler, ezberlediler, yazdılar, yazdırdılar, okudular, okuttular.”

Sonuç

Budizm inanışında sūtraların çok önemli bir yeri vardır. Bu eserler inananların dinî yaşamlarını şekillendirmek yazılmış öğreti kitaplarıdır. Budizm’i öğretirler. Fakat Budizm’i neden öğrenmeleri gerektiği sorusunu cevaplandırmaları gerekmektedir. Bunu eser boyunca uzun uzun anlatırlar. Bu anlatım çoğu zaman Buddha’nın dilinden olur. Bazen uzun açıklamaların yapmadığını eserin içine serpiştirilmiş olan hikâyeler kısa, öz ve daha derin bir şekilde gerçekleştirir. Kuotau Bey hikâyesi daha eser içinde yer alan derin düşünceler anlatılmaya başlanmadan bunu gerçekleştiren ilk hikâyedir. Bu anlatı ile *Altun Yaruk*’un yazılma sebebi herkesin anlayacağı dilde ama derin bir anlamla ortaya konulmuştur. Keyifle okunan, ilgiyi çeken, esere odaklanılmasını sağlayan anlatı eserin Budizm için ne denli bir eser olduğunun altını çizmekle kalmamış, eserin tüm canlılara yol gösteren, tanrı varlığından sonra en önemli varlık olan insan varlığına ulaşmada rehber edilmesi gereken bir eser olduğu düşüncesini de ele almıştır. Okuyucularını, canlıları öldürmenin ne denli kötü bir günah olduğu düşüncesinden insan varlığına ulaşmak için *Altun Yaruk*’un mutlaka ama mutlaka ölümsüzleştirilmesi düşüncesine ulaştırmıştır. *Altun Yaruk* bugün ölümsüz bir eserdir. Bu eserin ölümsüzleştirilmesinde Eski Uygurların çok önemli bir katkısı vardır. Bu katkılardan biri de diğer *Altun Yaruk* çevirilerinde bulunmayan, üzerinde göstergebilimsel çalışma yaptığımız anlatımın da yer aldığı *Süü Ülüş* (Giriş) bölümünün Eski Uygurca çeviride yer almasını sağlayarak günümüze ulaştırmış olmalarıdır.

Kaynakça

Chandler, D. (2007). *The Basics Semiotics*. London-New York: Routledge.

Çetin, E. (2020). *Altun Yaruk VII. Kitap*. Ankara: TDK Yayınları.

Elmalı, M. (2016). *Daşakarmapathāvadānamālā*. Ankara: TDK Yayınları.

Elmalı, M. (2021). Eski Uygurca Altı Dişli Fil Hikâyesinin Yazınsal Göstergebilim İle İncelenmesi. V. D. Günay-. Kalelioğlu (Ed.), *Ötekiler İmparatorluğu Öteki'nin Göstergebilimsel Serüveni* içinde (116-146 ss). İzmir: Günce Yayınları.

Greimas, Al. J. ve Courtés, J. (1982). *Semiotics and Language: An Analytical Dictionary*. (Çev. L. Crist, D. Patte, J. Lee, E. McMahon II, G. Phillips ve M. Rengstorf), Bloomington: Indiana Universty Press.

Greimas, A. J. (1987). *On Meaning: Selected Writings. Algirdas Julien Greimas*. (Çev. P. J. Peron ve F. H. Collins). Minneapolis: Universty of Minnesota Press.

Günay, D. (2018). *Bir Yazınsal Göstergebilim Okuması Kuyucaklı Yusuf*. İstanbul: Papatya Yayıncılık.

Günay, D. (2020). *21. Yüzyılda Göstergebilim*. İstanbul: Papatya Yayıncılık.

Kalelioğlu, M. (2020). *Yazınsal Göstergebilim Bir Kuram Bir Uygulama Anlam Üretim Süreçleri*. Ankara: Seçkin Yayınları.

Kaya, C. (2021). *Uygurca Altun Yaruk Giriş, Metin ve Dizin*. Ankara: TDK Yayınları.

Kıran, A. E. ve Kıran Z. (2021). *Yazınsal Okuma Süreçleri*. Ankara: Seçkin Yayınları.

Ölmez, M. (2021). *Köktürkçe ve Eski Uygurca Dersleri*. İstanbul: Kesit Yayınları.

Rifat, M. (2019). *XX. Yüzyılda Dilbilim ve Göstergebilim Kuarmaları-1. Tarihçe ve Eleştirel Düşünceler*. İstanbul: YKY Yayınları.

Şen, S. (2014). *Eski Uygur Türkçesi Dersleri*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.

Tanyeri, K. (2021). Pandomina Anlatısıyla Göstergebilime Giriş. F. U. Yıldız (Ed.) *Modern Türk Edebiyatı Yazınsal Göstergebilim Çözümlemeleri* içinde (73-91 ss). İzmir: Günce Yayınları.

Tokyürek, H. (2018). *Altun Yaruk Sudur IV. Tegzinç (Karşılaştırmalı Metin Yayını)*. Ankara: TDK Yayınları.

Tokyürek, H. (2019). *Eski Uygur Türkçesinde Budizm ve Manihaizim Terimleri*. Ankara: TDK Yayınları.

Tuna, D. ve Kuleli M. (2017). *Çeviri Göstergebilimi Çerçevesinde Yazınsal Çeviri İçin Bir Metin Çözümleme ve Karşılaştırma Modeli*. Konya: Eğitim Yayınevi.

Uçan, H. (2008). *Dilbilim, Göstergebilim ve Edebiyat Eğitimi*. Ankara: Hece Yayınları.

Uçan, H. (2016). *Yazınsal Eleştiri ve Göstergebilim*. İstanbul: İz Yayıncılık.

Zieme, P. (1996). *Altun Yaruq Sudur. Vorworte und das erste Buch. Edition und Übersetzung der alttürkischen Version des Goldglanzsütra (Suvarṇa-prabhāsottamasütra)*. Turnhout (Belgien).

KUOTAU BEY HİKÂYESİ

50-93 Hintçe öğreti kitaplarının tamamıyla anlaşılabilir Çince diline çevrilmediği ve yine bu öğretinin cevherinin Çince dilince tamamlanıp da iyice, geniş (bir alana) yayılmadığı dönemlerde İnçü adlı şehirde Çang sülalesine bağlı Kuotau adlı bir bey şehrin beyi idi. O Bey, şehrin beyi olduktan sonra esaslı bir katile dönüştü. İlerleyen günlerde kız(ının düğün) yemeği nedeniyle sığır, koyun, domuz, kaz, ördek ve tavuk gibi pek çok canlıyı öldürüp büyük bir ziyafet düzenledi. Ziyafeti düzenleyip bitirdikten sonra (daha) on gün geçmemiştir ki o bey ansızın amansız hastalığa yakalandı. Öyle ki hastalığından dolayı konuşmaz oldu, (sağını solunu) tırmalayarak ölüp gitti. Öldüğünde bütün bedeni soğudu sadece yüreğinin dışındaki bir parça eti soğumadı. Onu gören ev ahalisi uzun ağıtlar yakıp cenazeyi hazırlamaya (başladılar). (Cenaze merasiminden sonra) üç gün geçip gitti. Dördüncü günün sabahı gün ağarırken ... (ev ahalisinin evde) olduğu bir anda o bey dirilip geldi (ve) oturup yiyecek içecek (bir şeyler) istedi. Onu gören akrabaları başta olmak üzere o sırada (orada) toplanmış kim var ise onların hepsi şaşkınlıkla ve korkuyla uzağa kaçtılar. Onların kaçtığını gören Kuotau Bey arkalarından onları çağırarak şöyle seslendi: “Sakin olun azizlerim! Benim dirilmiş olmama neden böyle çok korkuyorsunuz. Korkmayın. Şimdi ben, sizlere dirilme nedenimi anlatayım. Buddhaların öğretisinin ihtişamını da işitmiş olun” dedi. Sonra şu şekilde anlatmaya başladı:

94-134 Hastalığının ilk günlerinde bana dört şeytan yaklaştı. Birincisi büyük bir kırbaç, ikincisi kement, üçüncüsü çuval tutmuştu. Dördüncüsü ise “Mavi Elbiseli” ismiyle (anılan) bir bey idi. O vakit bu dört şeytan beni bir evin kapısına götürdü. Sonra o Mavi Elbiseli Bey atından aşağı inip beni çağırırdı. Ben o Beyin kendisine yaklaştığımda (Bey), koynundan kâğıda yazılmış bir yazı çıkardı ve bana okumaya başladı. (Yazı) okununca, ben (bir de ne göreyim), yazıda o gün bizim (kızın düğün) yemeğinde öldürdüğümüz sığır, koyun, domuz ve pek çok diğer canlıların sözleri yazılmış durmakta. Sözleri şöyle idi: “Biz hepimiz hayvan (varlığından) önce insan varlığında (doğmuştuk. İnsan varlığında iken) işlediğimiz kötü amellerden dolayı bu yaşamımızda hayvan varlığında doğmuş olduk. (Bir önceki varlığımızdaki kötü amellerimizden kaynaklanan) borcumuzu ödemek için gereken yıl, ay, zaman süresi tamamlandığı vakit ölecek ve insan varlığında (yeniden) doğacak idik. Ne var ki bizim hayvan varlığından kurtulma vaktimiz daha dolmamışken İnçü şehrindeki Çang sülalesinden Kuotau Bey bizi öldürttü. O yüzden biz hepimiz ikinci kez yine hayvan varlığında doğma tehlikesi ile karşı karşıyayız. Böylesi (bir) derde düştüğümüz zamanda, (düğün zamanında) bu derdimizi açıklamaya, anlatmaya, (bütün bunları) söyleyebilmeye gücümüz kuvvetimiz yoktu. Ayrıca karşı koyacak gücümüz nasıl olacaktı ki? (Şimdi) bu derdimizi amel tanrısı düzeltsin” diye arz ettiler. “Böylece biz seni almaya gönderildik.” dedi. “(Sana yönelik) bu şekilde suçlamalar var. Yazıda yer alan bu suçlamaları ben eksiksiz okuyup ilettim.” diye ekledi.

135-157 Sonra, o Mavi Elbiseli Bey: “Tutup getirin!” diye kükredi ve o üç şeytan bana doğru geldi. Biri kement ile boynumu bağladı, diğeri çuvalda nefesimi aldı, bir diğeri büyük bir kamçı ile esaslı bir şekilde devamlı (bana) vurarak iki elimi arkadan bağladılar. (Beni) itip kakıp kuzeye doğru başımı çevirerek bir yol boyunca alıp götürdüler. Böyle davranıp götürürler iken yolun yarısına vardığımızda beni götüren o şeytanlar şöyle dediler: “Ey insan! Biz, seni almaya gönderilmeden önce günah defterine bakıldı. Günah defterine göre

senin (yaşayacağını) ömrün zamanı (yani vaden) daha dolmamış imiş. Bununla birlikte, senin bunca canlıyı öldürmüş olduğun için (ve) senin canlarını aldıklarından dolayı (bizi) seni almaya gönderdiler. Bunu senin anlamış olman lazım.” diye bunları söylediler.

158-80 Bu sözleri dinledikten sonra ben de onlara şöyle dedim: “Ey, iyilerim, azizlerim! Şöyle ki ben o dönemde insanların dünya gözü ile günah işlediklerini görebildiysem de günahların şimdiki gibi bu denli kötü sonuçlarının (olacağını) asla bilmezdim. Yine benden başka pek çok kişinin sayılamayacak kadar çok canlıyı öldürdüklerini de gördüm. Ama böylesi açık ve net bir sonuçla karşılaştıklarımı hiç gördüğüm olmamıştı. Böylesi bir ikilemde ben yine bu şekilde sessiz sedasız ölüm derdine düştüm. Acaba ne yapsam ikinci kez dirilebilirim?... Farkında olmadan yanılarak işlediğim günahımdan dolayı pişmanım. Bu, olağanüstü bir şey değil midir? Şimdi ben ne yapayım?” dedim.

180-187 Bu şekilde konuşmamdan dolayı şeytanlar bana şöyle dediler: “Ey, insan! Senin canını aldığın otuzdan fazla canlı bağlanmış engellenmiş bir durumda (beklemektedirler). Çeşit çeşit ölüm tanrısının (Ramarāja) karşısında sert bakışlarla göz bebekleri dışarı çıkmışçasına seni kollamaktadırlar.

187-194 Ne zaman ki ölüm tanrısının şiddetli cezası (onlara) değdiğinde canını aldıkların (...) ağır şartlar altında (...) şöyle ki (onların) acı veren eziyetlerinden kurtulamayasın sen diye bu şekilde söylediler.

194-196 Ben bu sözleri işittikten sonra kati bir şekilde korkularım ve sıkıntım çoğaldı.

196-199 (Şeytanların), her biri adım adım (bana doğru) ilerleyerek (beni) tepe üstü kaldırdılar, çekiştirerek arkamdan itip kakarak iyice gayrete geldiler.

199-209 Bunun üzerine onlara yine yalvararak şöyle dedim: “Ey, asillerim! Ben kendim anladım ki (bu durumdan) hiç bir şekilde kurtuluşum yoktur. Ben şimdi sizlerden rica ediyorum, sizlere yalvarıyorum. Bu benim alacaklılarımın (borçlarından) kurtulabilmek amacıyla ölüm tanrısının (Yamarāja) huzuruna sorgu için çıktığımda nasıl davranayım? Bunu bana söyleyiverin” dedim.

209-222 Onlar da bana şöyle dediler: “Ey, insan! Sen eğer ki öldürdüğün canlılar için pişman olup bir şekilde gönlünü arıtmak (istiyorsan) yeryüzünün umudu tam bilge tanrılar tanrısı Buddha'nın vaaz ettiği “altın renkli, parlak, ışıltılı yüceltilmiş öğreti hükümdarı” adlı öğreti kitabını bütünüyle yazdırmaya, (kopya ettirmeye) niyetlenmekle bu eziyetinden kurtulabileceksin.” dediler.

222-231 Bu sözü işitmekle birlikte, duyar duymaz her şeyden önce temiz gönlümle canlıları öldürmüş olmamdan kaynaklanan günahlara pişman olup tövbe ederek derin ve temiz bir dindarlıkta karar kıldım. Bunun üzerine “altın renkli, parlak, ışıltılı yüceltilmiş öğreti hükümdarı” adlı öğreti cevherini bütünüyle kopya ettirmeye niyet ettim.

232-242 Yine bu öğreti cevherini yazdırmak için adanmış olduğum adağın sevabı sayesinde hayvan varlığındaki acılı ıstırap (çekenlerin bu ıstırapların)dan kurtulmaları için çok sağlam vaatlerde bulunarak en sonunda haykırdım: On bölümden oluşan bu “yüceltilmiş öğreti hükümdarı” adlı mücevheri tamamıyla istinsah ettiriyorum. Bir yaşamda (bu vaadimin) hizmetkârı olacağım.”

242-261 Canlarını aldığım (hayvanların) elemli gönülleri feraha ersin diye diye sesimi hiç kesmeden bağırarak (yürümeye) devam ettim. Bu şekilde yürürken bir şehrin kapısı

göründü. O şehrin kapısından (içeri) girdirip bir yarığın içine iterek (yönümü) kuzeye çevirdiler. Kuzey tarafa baktığımda başköşede ölüm tanrısının oturduğunu (gördüm). Ona doğru olan tarafta pek çok kişi boyunlarından zincirlenmiş, elleri ayakları tümenden bağlanmış hâlde sözlerini söyleyip ricada bulunmak için (sırada) beklemekteydiler. O meydanın içi hepten yalvarmalar, feryat figan etmeler, inlemeler, böğürmelerden başka duyulamayacak (derecede şiddetli daha pek çok) sesle yankılanıyordu.

261-270 Bu arada beni getiren şeytanlar ölüm tanrısına beni göstererek “Getirdik!” diye arz ettiler. Ölüm tanrısı benim adımı duyunca şöyle dedi: “Ey, hizmetkârlar! O insanın günahı pek çoktur, (kendisi) çok günahkârdır. Onu neden böyle geç getirdiniz? Şimdi onun davacılarını çağırın. İddialarını soralım.” diye buyurdu.

271-286 Ölüm tanrısının bu emrini işiten, beni (buraya) getiren hizmetkârlar koşuşturarak etrafa seslendiler, bağırıp çağırdılar. Arayıp, tarayıp bulamadan geri döndüler. “Bulamadık!” diye arz ettiler. Ölüm tanrısı yine hizmetkâr şeytanları gönderip bağlı, tutuklu ne kadar canlı varsa onların arasında araştırmalarını emretti. O hizmetkâr şeytanlar yine varıp araştırdılar, soruşturdular her yerde aradılar ama bulamadan geri döndüler, “Bulamadık!” diye arz ettiler. Ölüm tanrısı üçüncü defa beş yol hükümdarına .... kurulacak .... yüzleşmeli ...

287-293 (hayvan varlığında)ki canlıların (yüceltilmiş namı hakkında) diye bir yazı gönderdi. (Yazı), Beş yol hükümdarına ulaştığında o beyin hizmetkârı olan bir şeytan yazıyı alıp getirerek ölüm tanrısına verdi.

293-312 Ölüm tanrısı yazıyı açıp okudu. (Yazıda) şöyle şöyle sözler öne çıkıyordu: “Şu şu günde, insanlar âlemindeki Çang sülalesine bağlı Kuotau adlı kişi canlıları öldürttü. Bundan dolayı pişman olup “altın renkli, parlak, ışıltılı yüceltilmiş öğreti hükümdarı” adlı öğreti cevherini bütünüyle istinsah ettirmeye niyet edip adak adadı. Bu adağın sayesinde o Çang sülalesine bağlı Kuotau adlı kişinin ölümüne neden olduğu hayvan varlığındaki pek çok canlı, hayvan varlığından kurtulup insan varlığında yeniden doğmaya eriştiler. Şimdi onun davacılarına bundan dolayı ulaşılamıyor. Böyle bir (durum dikkate alınarak) Dharma’ya göre düşünülp karar verilsin.” (Yazıda) böyle bir istekte bulunuldu.

312-330 Bu başvuru yazısını okuyup bitiren ölüm tanrısı çok sevinip bana şöyle buyurdu: “Ey, Kuotau! Canlıları öldürtmüş olsan da (onların zor durumundan kurtulmalarına) çare olmaya kanaat getirdin. Ne zaman ki sağlam ve temiz bir dindarlıkla “Öğreti hükümdarı” isimli öğreti cevherini yazdırıp bir zamanda (öğreti cevherinin) hizmetkârı olmaya niyetlendin, (bu niyetinin) sevabı sayesinde ölümüne neden olduğun canlılar hayvan varlığından kurtulsunlar diye adak adadın, (işte) bu sebepten dolayı o kadar canlı, hayvan varlığından kurtulup insan varlığında (yeniden) doğdular.

331-342 ... yaşam ... yok ... yeniden canlıların dünyasında yaşamaya davet edin. Canlıların dünyasında yaşamaya git, sevap işle ve hayırlı işlerle meşgul ol. (Hayatın) tadının peşinden koşma. Canlıları öldürme. Mal mülk için hırslanma. Günah işleme. *Punya* (sevap) köprüleri yap, inşa et. (Ölüm tanrısı) bu şekilde tembihler de bulunarak beni azat ederek gönderdi.

342-349 Ben azat belgemi alıp o şehirden çıktım. Bir ses ile işte böyle bir rüya görüp uyanmış gibi dirildim. Dirilmemin (hikâyesi) budur. Dedi. Bu sözleri işiten cenaze merasimindeki kişilerin hepsi hayrete düştüler.

349-357. Tam bilge tanrılar tanrısı Buddha öğretisinin çok çeşitli gücüne olağanüstü (bir şekilde) iman eden yüzden fazla kişi de bu öğreti cevherini yazdırma(nın gereğini anladılar) ...sayısız... canlı öldürmez (oldular)...

358-370 O vakitler Çin ülkesinde bu öğreti cevheri geniş bir alana iyice yayılmamıştı. Şehirde, ülkede bu öğreti cevherini her isteyen bulamıyordu. Bir zaman sonra İnçiu şehrindeki Şöstiksi isimli manastırda (Kuotau Bey, bu kitabı) buldu ve birisini ödünç aldı. Başta Kuotau Bey olmak üzere (onun) dostları, evin küçük büyük tüm ahalisi, bütün herkes tüm yaşamları boyunca canlı öldürmekle ilgili sözleri tamamen bir tarafa bırakıp sadece öğreti cevherini öğrendiler, ezberlediler, yazdılar, yazdırdılar, okudular, okuttular.

Berlin Turfan Koleksiyonunda Yeni Tespit Edilen *Aç Bars* Hikâyesine Ait Bazı Metin Parçaları

Zemire GULCALI(*)

Bilecik

Prof. Dr. Ceval Kaya'nın Altun Yaruk Sudur'un Berlin metin parçalarıyla karşılaştırmalı bütünlüklü yazı çevirisi ve dizinlerden oluşan çalışması, yayınlandığı ilk günden itibaren özellikle Altun Yaruk Sudur üzerindeki çalışmalarımızda en başta gelen temel başvuru kaynaklarından biri olagelmıştır. Tamamıyla AYS üzerindeki araştırmalardan oluşturulan bu özel armağan için hazırladığım yazıda Berlin Turfan koleksiyonunda yeni tespit edilen *Aç Bars* hikâyesine ait birkaç metin parçasını ele alacağım¹.

Bugüne kadar bilinen en bütünlüklü yazma nüshası St. Petersburg'daki Doğu El Yazmaları Enstitüsü arşivinde korunmakta olan Altun Yaruk Sudur'un farklı el yazmalarına ait çok sayıda metin parçası da bulunur. Şimdiye kadar tespit edilen metin parçaları üzerindeki çalışmalar, bu parçaların, 1687 yılında istinsah edildiği anlaşılan St. Petersburg nüshasından daha eski olduğunu ortaya koymuştur. Söz konusu metin parçaları günümüzde Berlin Turfan koleksiyonu (Turfansammlung), Turfan Müzesi (Doğu Türkistan), St. Petersburg Oryantal Araştırmalar Enstitüsü, British Library ve Stockholm Etnografiska Müzesi gibi merkezlerde kayıt altındadır. Ayrıca Turfan bölgesinde gerçekleştirilen kazı ve keşiflerle yeni metin parçaları bulunmaya devam etmektedir. İlgili merkezlerdeki parçalar üzerindeki çalışmalar için bk. Gulcalı 2021b: 121-123.

Bu metin parçalarının büyük çoğunluğu Berlin Turfan koleksiyonunda (Turfansammlung) korunmakta olup burada kayıtlı 8500 Eski Türkçe metin parçası arasında Altun Yaruk Sudur'a ait olduğu tespit edilen 1075 parçadan 107'sinin (85 varak) 26. bölüme ait metin parçaları olduğu biliniyor. Böyle-

* Dr. Öğr. Üyesi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. E-mail: zemire.gulcali@bilecik.edu.tr. ORCID: 0000-0001-8655-9726

¹ Yeni tasnif çalışmaları ve katalog hakkında bilgi veren sayın Simone-Christiane RASCHMANN hocaya içten teşekkürlerimi sunarım.

ce 26. bölüm, AYS'nin 269 parçalık 6. bölümünden sonra en iyi belgelenmiş ikinci bölümü sayılır (Raschmann-Semet 2008: 242). Dört Alman Turfan seferi sırasında toplanan Berlin metin parçaları, çoğu tarih içermese de St. Petersburg el yazmalarından daha eski tarihte yazıldığı açıktır. Berlin koleksiyonunda bulunan bu parçaların St. Petersburg el yazmasına göre tasnif edilerek yapılan katalog çalışması 4 cilt halinde yayımlanmıştır: VOHD 13.10 (Ehlers 1987), VOHD 13.13 (Raschmann 2000), VOHD 13.14 (Raschmann 2002); VOHD 13.15 (Raschmann 2005). Katalog çalışmalarının dijital ortamda devam etmesiyle birlikte hâlihazırda Berlin koleksiyonunda korunan metin parçaları arasında hem AYS'nin başka bölümlerine hem de Aç Bars hikâyesinin de yer aldığı 26. bölümüne ait fragmanlar tespit edilmeye devam etmektedir.

Bu yazıda, söz konusu dijital katalogda belirtilen fragmanlardan AYS X. kitap 26. bölüme ait olan parçalar ele alınacak; St. Petersburg yazması ve Taishō'daki Çince metinle karşılaştırmalı olarak sunulacaktır. AYS'nin 26. bölümünde yer alan *Aç Bars* hikâyesine ait Berlin metin parçaları daha önce tarafımda çalışıldı (Gulcalı 2015: 47-74). Raschmann-Semet'in 2008 yılında yapmış olduğu çalışmasında AYS'nin X. kitap 26. bölümünde, Aç Bars hikâyesinden önce metinde yer alması gereken ancak bugün St. Petersburg yazmasında kayıp olan kısımlara denk gelen altı varak (12 sayfa) Berlin metin parçası (U ve Mz) Çince metne göre sıralanarak ele alınır. Söz konusu fragmanlar (U 639, Mz 589, U 739, U 821 + U 831, Mz 494) AYS'nin X. kitabını (26.-31. bölümler) ele aldığım çalışmada Çince metinle karşılaştırılarak yeniden ele alındı (Gulcalı 2021: 32-37, 143-148).

Göttingen Bilimler ve Beşeri Bilimler Akademisi'nin "Almanya'daki Doğu El Yazmaları Birliği Kataloğu (KOHD)" araştırma projesinin "KOHD Dijital" veri tabanında, Berlin koleksiyonunda korunmakta olan Eski Türkçe metin parçaları da bulunur. Aşağıda incelemiş olduğum parçalar söz konusu dijital katalogda AYS'nin 26. bölümüne ait olduğu betimlenmiş olan fragmanlar olup sırasıyla şu şekildedir: U 3443, U 2623, U 2500, U 2512 (U 2512 + U 2513 + U 2600), U 2334, U 6478a, U 2364. Söz konusu fragmanların metni Çince paraleliyle yan yana verildi, ayrıca Uygurca metin parçalarında korunan söz veya ibarelerin Çince metindeki karşılıkları siyah kalın ve altı çizili olarak gösterildi. Aktarım kısmında hem Uygurca metin hem de Çince paralelleri Türkiye Türkçesine aktarıldı; Çince metnin Nobel tarafından yapılan Almanca çevirisi de dipnotlarda verildi. Açıklanmaya ihtiyaç duyulan kısımlara da Açıklamalar'da değinildi.

U 3443 (o.F.)

U 3443 ön (DTA I: Seite 2)
<http://turfan.bbaw.de/dta/u/images/u3443seite2.jpg>

U 3443 arka (DTA I: Seite 1)
<http://turfan.bbaw.de/dta/u/images/u3443seite1.jpg>

St. Petersburg yazmasında kayıp olan ancak Çince metinle örtüşen bu parçanın ön yüzünde beş satır, arka yüzünde dört satır tanınabilmiş olup muhtemelen AYS X. Kitap 26. Bölüm'ün başlangıç kısmına ait olmalı. Raschmann U 3443 ön (1)'deki yazı kalıntılarının sayfalandırma veya bölüm başlığı olabileceği görüşündedir. Parçanın arka yüzündeki 3. satır neredeyse kaybolmuş durumdadır. Fragmanın fiziksel özelliği ve diğer ayrıntıları için bk.

https://orientmss.kohd.adwgoe.de/receive/KOHDOldUygurMSBook_manuscript_00000319

U 3443 arka (1-2) arası metin, U 630 arka (1-2) metin ile de benzer içerik sunar. U 639 (VOHD 13.15 # 570) için bk. Raschmann-Semet 2008: 249, 251-252, 254, 256; Gulcalı 2021: 32-33, 144, 263.

Metin:**U 3443 ön (Suv. -; Taishō 450c22-23)**

(1) ...	
(2) ...] ol kamag ulug t(eri)n ... ... 'wl q'm'q 'wlvq tyry/ ...	450c22爾時，世尊已為大眾說
(3) ... / yüz min t(e)ri [... ... / ywz mynk tkry ...	此十千天子
(4) ...] aزندakı tıltag / [... ... 'z wnd'qy tyt'q...	往昔因 ^{450c23} 緣，
(5) ...] / [bo]di sög[üt t(e)ri]si... ... / //dy swyk// // // // ...	450c23復告菩提樹神及諸大眾

U 3443 arka (Suv. -; Taishō 451a03-04)

(1) ...]YNY yükin bagdaşını [... ...yny ywykyn p'qt'synw ...	451a03爾時世尊即於座上加趺而坐
(2) ...] / , [toyin]larıg okıp [... ... / ,, // // l'ryq 'wqyp ...	451a04端身正念，告諸苾芻
(3) ...	
(4) ...] [e]dgüti // // // ntA [... ... /dkwty l'r // // // nt'	

Aktarım	
Uygurca Metnin Türkiye Türkçesine Aktarımı	Çince Metnin Türkiye Türkçesine Aktarımı
U 3443 ön: (1) ... (2) ... o bütün büyük topluluk...(3) ...yüz bin tanrı (4) ... varlık şeklindeki sebep ...(5) ... Bodhi Ağacı [Tanrısı]	Taishō 450c22-23 ² : O zaman, Kutsanmış Kişi (Budha), büyük topluluğa bu on bin tanrı oğlunun geçmişteki (var oluşunun) nedensel ilişkilerini söyledikten sonra, Bodhi Ağacı Tanrısı ve sayısız topluluğa tekrar (şöyle) konuştu.

2 Krş. NobelÇin, 333: Nachdem zu jener Zeit der Erhabene der grossen Versammlung die ursächlichen Zusammenhänge der früheren Begebenheit dieser zehntausend Göttersöhne darzulegen hatte, sprach er wiederum zur Gottheit des bodhi-Baumes und zur zahlreichen Versammlung:

U 3443 arka: (1) ...(Budha) bağdaş kurarak [oturup]...(2) ... ..] / , rahiplere seslenip [... (3) ... (4) ...iyice // // // ...

Taishō 451a03-04³: Budha daha sonra koltuğa bağdaş kurup oturdu ve bedeni dik ve doğru hafızada bütün rahiplere (*bhik*□*u*) seslendi.

Açıklamalar

U 3443 arka (1): yükin bağdaşını: *bagdaşını* kelimesinden önceki söz biraz silik olmasına rağmen *ywykyn* şeklinde okunabilir. Ancak anlam açısından tam oturmadığını da belirtmek gerekir. *bagdaş-* fiili AYS’de daha çok *b(e)k bagdaş-* şeklinde karşımıza çıkar. Bu metin parçasında p’qt’şynw şeklinde yazılan söz U 639 arka (1)’de p’qd/şwnw şeklinde yuvarlak ünlülü biçimde yazılmıştır. Bu yazım farkı bu iki parçanın farklı yazma nüshalara ait parçalar olduğundan kaynaklanmış olmalı.

U 3443 arka (4): [e]dgüti: Raschmann dijital kataloğunda [ä]dgüti-lär şeklinde okur. Ancak *ädgüti* “iyice, doğru” kelimesi zarf görevinde olup +*ler* çokluk ekiyle kullanılmaz.

U 2623 (T II 1034)

U 2623 ön (DTA I: Seite 2)
<http://turfan.bbaw.de/dta/u/images/u2623seite2.jpg>

U 2623 arka (DTA I: Seite 1)
<http://turfan.bbaw.de/dta/u/images/u2623seite1.jpg>

3 Krş. NobelÇin, 333: Hierauf setzte sich der Erhabene mit gekreuzten Beinen auf den Sitz und sprach mit aufgerichtetem Körper und in rechtem Gedenken zu den *bhikşus*:

Her iki yüzünde yazı bulunan; gözyaşı ve aşınmadan kaynaklı yırtık, delik hasarları olduğu belirtilen parçanın ön yüzünde beş satır (4. satırında sadece iki noktalı virgül), arka yüzünde ise dört satır tanınabilmektedir. Fragmanın fiziksel özelliği ve diğer ayrıntıları için bk. https://orient-mss.kohd.adw-goe.de/receive/KOHDoldUygurMSBook_manuscript_00001052.

Söz konusu metin parçası Mz 257 (VOHD 13.10: 148; Suv 607/3-13, 607/13-21) ve U 2943 (VOHD 13.15: 574; Suv. 607/5-11, 607/13-20) metin parçaları ile paralel metin içeriği sunar. Mz 257 için bk. VOHD 13.10, 98-99; Gulcalı 2021: 37-38. Ayrıca U 2943 için bk. VOHD 13.15, 165; Gulcalı 2015: 48-49.

Metin:

U 2623 ön (607/3-7; Taishō 451a29-451b01):

...	
(2) ...] teginelim ... t'kyn'lym	451a29 阿難陀曰:我等樂聞
(3) ... [y(a)rılıkaz]un tēp ... // // // // // wn typ	願為開闡
(4) ... , ... ,,	
(5) ...] inçe [... ... 'ynç' ..	

U 2623 arka (Suv. 607/13-17; Taishō 451b02-03):

(1) ...] süü[lüg küçije ... ... sww // // // // // ...	451b02 軍兵武勇
(2) ... [tört]ti[n] ⁴ sıjarkı ⁵ ... // // // // // / synk'rçy	451b03 眾所
(3) ...] ayatmış ... 'y'tmyş	欽伏
(4) ... [nom]ça töröçe ... // // ç' twyrw ç'	常以正法, 施化黔黎。
(5) ...	

4 Mz 257 arka (1): twyrtd//.

5 Suv. 607/14: sıjar.

Aktarım

Uygurca Metnin Türkiye Türkçesine Aktarımı	Çince Metnin Türkiye Türkçesine Aktarımı
U 2623 ön: (1) ... (2) ... (saygıyla) uyalım/ erişelim... (3) ... lütfunda bulunsun... (4) ... (5) ... öyle...	Taishō 451a29-451b01 ⁶ : Ananda (şöyle) dedi: “Biz memnuniyetler dinleriz (ve sizin onu bize) açıklayarak anlatmanızı dileriz.
U 3443 arka: (1) ...ordu gücüne...(2) ... dört taraftaki (3) ... hürmet ettirmiş (4) ... kanunlara göre (5) ...	Taishō 451b02-03 ⁷ : Ordusunun askerleri cesurdu, herkesi (kendine) itaat ettirdi. Her zaman doğru kanun/dharma ile halkı ıslah etti.

Açıklamalar

U 2623 ön (2): teginelim: < **tegin-** “Yapmak, yerine getirmek; yeterlilik bildiren yardımcı fiil” fiili genellikle zarf-fiillerden sonra (örneğin: *ötünü tegin-*, *eşidü tegin-*, *tuta tegin-*, *yükünü tegin-*, *yalvaru tegin-*, *körü tegin-* vs.) yardımcı fiil olarak kullanılırken burada tek başına kullanılmaktadır; Çince metinde birebir karşılığı yoktur. 樂聞 *le wen* (G 7331, 12651) “memnuniyetle dinlemek” ibareleri göz önünde bulundurularak Türkiye Türkçesine “erişelim, edinelim” şeklinde aktarıldı (Gulcalı 2021: 283-284). *tegin-* fiilinin farklı bağlamlar içindeki anlamları için ayrıca bk. Wilkens 2021: 688.

6 Krş. NobelÇin, 335: Ānanda sprach: “Wir möchten es gern hören. Mögest du es darum (uns) doch ausführlich eröffnen!”

7 Krş. NobelÇin, 335: die Soldaten seines Heeres waren ausserordentlich tapfer; alle gehorchten ihm. Immerdar bezähmte er mit dem rechten *dharma* das Volk.

U 2500 (T II 632)

U 2500 ön (DTA I: Seite 1)

<http://turfan.bbaw.de/dta/u/images/u2500seite1.jpg>

U 2500 arka (DTA I: Seite 2)

<http://turfan.bbaw.de/dta/u/images/u2500seite2.jpg>

İçeriği Suv 607/6-17, Suv 607/21-608/15 arası metin ile kısmen benzerlik gösteren bu parçanın dil ifadesi ve söz varlığı açısından St. Petersburg yazmasından ve aynı yere denk gelen öbür Berlin metin parçalarından farklı olduğu görülmüştür. Ayrıca parçanın ön yüzünde yer alan [...] **küen tört** [...] şeklindeki sayfa başlığı da AYS metniyle örtüşen diğer Berlin fragmanlarında görülmez. Bütün bu özellikler U 2500 yazmasının muhtemelen AYS'nin farklı bir Uygurca metin versiyonuna ait olduğu olasılığını düşündürür. Raschmann bu parçanın bugüne kadar başka bir sayfası tespit edilmediğinden AYS 26. bölümle ilgili başka sayfaların mevcut olup olmadığının bilinmediğini; yıpranma, aşınma ve katlamalardan kaynaklı ciddi hasarlar bulunan parçada yoğun metin kaybı olduğunu; daha önce yanlış bir şekilde birleştirilen parçanın Temmuz 2017'de doğru düzenlemeyle yeniden restorasyon edildiğini belirtir. U 2500 el yazmasının ön yüzünde sayfa başlığı hariç sekiz satır, arka yüzünde sekiz satır metin tanınabilmektedir; sayfanın ortasında pothi deliği bulunur. Yazma hakkında ayrıntılı bilgi için bk.:

https://orient-mss.kohd.adw-goe.de/receive/KOHDOldUygurMSBook_manuscript_00000286

Metin:

U 2500 ön (Suv. 607/6-17; Taishō 451a25-28)

[...] küen tört [...] ... kwyn twyrt	
(1) ertiñü ayagl(i)g köjülin [y]ük[ünç [... 'rtynkw 'y'qlq kwynkwlyn /wyk/// ...	451a25何因緣故，禮此身骨
(2) y(a)rıkadı , anant siz inçe biliñ m(e)n [... yrlyq'dy ,, 'n'nt syz 'ynç' pylynk mn ...	佛告451a26阿難陀
(3) bultum , erser , bo yürüñ süñök ug[rınta] ... pwltwm ,, 'rs'r ,, pw ywrwnk swynkwk 'wq///// ...	我因此骨速得無上正等菩
(4) yükünür m(e)n tēp y(a)rıkadı , amtı bo [... ywkwñwr mn typ ⊙ yrlyq'dy,, 'mty pw ...	為451a27報往恩，我今致禮。復告阿難 陀：吾今
(5) sizlerke nomlayu bëreyin koduru tıñla[ñ]lar syz l'rk' nwml'yu ⊙ pyr'yyn qwdwrw tyñkl'/////	為汝451a28及諸大眾斷除疑惑，451a29說 是舍利往昔因緣汝等善思當一心聽
(6) tümen k(a)lp üdüñ bo yértinçü yer suvda [... twym'n klp 'wydwn pw yyrtyñw yyr swvd'	
(7) [...] / erdemın yēgedmekin törölügin [... ... / 'rd'myn yyk'dm'kyn twyrwlwkyn	
(8) [...] // törösi kēñ alkıg YA/[... ... // twyrwsy kynk 'lqyq y'	

U 2500 arka (Suv. 607/21-608/15; Taishō 451b04-07):

(1) [...]// // , èl hatunı uluğı kunçuyda [... ... / // ,, 'yl q'twny 'wlvqy qwnçwy d'	451b04国大夫人
(2) [...] ögükler tēgıtlr , tugdı [... ... 'wykwk l'r tykyt l'r twqdy ...	誕生三子。顏容端正人451b05所樂觀。
(3) erd(i)ni teg , uluğı m(a)habal ⁸ ik[inti]... ... 'rdny t'k ,, 'wlvqy mq'p'l 'yk/// ...	太子名曰摩訶波羅。次子名曰451b06摩 訶提婆。
(4) m(a)has(a)tvē atl(i)g bo üç [... mq'stvy "tlq ○ pw 'wyc ...	幼子名曰摩訶薩埵。是時大王451b07為 欲遊觀縱賞山林。
(5) çeçek suvda ünırçe bir [... ç'ç'k swvd' 'wyn'r ○ ç' pyr ...	
(6) tēgıtlr yme éyin atlantılar , /// tykyt l'r ym' 'yyyn "tl'ntyl'r ...///	為欲遊觀縱賞山林。其三王子亦皆隨從。
(7) balıktan ırak tagda ı ıgaçka/ [... p'lyq't'n 'yr'q t'qd' 'y 'yq'ç q' / ...	
(8) aroklayı [ya]rl(i)g boltı , bo üç ka kad[aş] ... ... 'rwq'l'wv //rlq pwltı ,, pw 'wyc q' q'd// ...	

8 Suv (608/3): mq'b'ly; Mz 471 a (3): mǎ'b'ly.

Aktarım

Uygurca Metnin Türkiye Türkçesine Aktarımı	Çince Metnin Türkiye Türkçesine Aktarımı
<p>U 2500 ön: (1) son derece saygıyla secde (ediyorsunuz?) ... (2) (Budha Ananda'ya şöyle) buyurdu: “Ananda, siz şöyle biliniz! Ben ... (3) bulduysam, bu beyaz kemik sayesinde ... (4) secde ederim” diye buyurdu. Şimdi bu ... (5) sizlere vaaz edeyim, eksiksiz dinleyiniz... (6) on binlerce zaman(dır),⁹ bu yeryüzünde ... (7) ... erdemini, başarısını, öğretiyi uygunluğunu (?) ... (8) ... kanunu geniş/engin,² ...</p>	<p>Taishō 451a25-a29⁹: (Ānanda Budha'ya şöyle dedi:) “Bu kemiklere ne sebeple tazim ediyorsunuz?” Buddha Ānanda'ya (şöyle) dedi: “Bu kemikler sayesinde, en yüksek tam aydınlanmaya çabucak ulaştım. Geçmişe şükranlarımı sunmak için şimdi saygımı iletiyorum”. Budha Ānanda'ya yine (şöyle) dedi: “Sizin ve sayısız cemaatin şüphelerini ortadan kaldırmak için şimdi bu kemikler (<i>śarīra</i>) ile geçmiş (arasındaki) nedensel ilişkileri açıklayacağım. Sizler sağlıklı düşünün (ve) dikkatle dinleyin!”</p>
<p>U 2500 arka: (1) ... ülke kraliçesi büyük kraliçeden ... (2) ... çocuklar prensler doğdu ... (3) ... mücevher gibi, büyüğü Mahabalé, ikincisi ... (4) Mahasattva isimli bu üç ... (5) çiçek sudan çıkarcasına bir ... (6) (üç) prens de peşinden yola koyuldular ... (7) ... şehirden uzak dağda ormana ... (8) dinlenip, ferman oldu, bu üç kardeş ...</p>	<p>Taishō 451b04-07¹⁰: Ülkenin kraliçesi, insanların sevinçle baktığı güzel yüzlü üç oğul doğurmuştu. En büyük oğlunun adı Mahābāla, bir sonraki/ikinci oğlunun adı Mahādeva, en küçük oğlunun adı Mahāsattva idi. O vakit büyük kral gezip eğlenmek arzusuyla dağa ve ormana gitti, onun üç prensi de (onu) takip etti.</p>

Açıklamalar

U 2500 ön: [...] küen tört [...]: küin < Çin. 卷 *juan* (G 3146) “a rool of paper; a section of chapter, a volume” (G, s. 387). Raschmann sayfa numaralandırmasında kullanılan bu teknik teriminin AYS'nin bilinen hiçbir el yazısında bulunmadığını belirtir.

U 2500 ön (1): ertiñü ayagl(ı)g köñülin “son derece saygıyla” ifadesi St. Petersburg yazmasında geçmez, Çince metinde de karşılığı yoktur.

9 Krş. NobelÇin, 335: Aus welcher Veranlassung huldigst du (nun) diesen Gebeinen?

Buddha sprach zu Ananda: “Auf Grund dieser Gebeine habe ich schnell die allerhöchste vollkommene Erleuchtung erlangt. Darum bringe ich jetzt aus Dank für das Frühere Huldigung dar.” Und weiter sprach er zu Ananda: “Um deine und der zahlreichen Versammlung Zweifel zu beseitigen, will ich jetzt die früheren ursächlichen Zusammenhänge dieser Gebeine darlegen. Bedenkt es gut und hört aufmerksamen Sinnes zu!”

10 Krş. NobelÇin, 336: Seine Hauptgemahlin hatte drei Söhne geboren, von lieblichem Angesicht, auf die die Menschen mit Freuden sahen.

U 2500 ön (5): koduru “ayrıntılı, eksiksiz”. Çince Yijing metnindeki 善思當一心聽 *shansi dang yixin ting* “iyi düşünmek dikkatle dinlemek” ibarelerine karşılık St. Petersburg yazmasında *kop süzök köñülin tetrü tıñla-* ifadesi geçerken U 2500 yazmasının bu kısmında ise sadece *koduru tıñla-* ibaresi vardır.

U 2500 ön (5-7) tümen k(a)lp üdün bo yértinçü yer suvda [...] / erdem-in yègedmekin törölügün [...] // törösi keñ *alkıg YA/[...]*: St. Petersburg yazmasında ve Çince metinde geçmez. AYS’nin farklı versiyonlarına ait bir parça olmalı. Ayrıca Çince metinle de örtüşmemesi, bu yazmanın muhtemelen farklı bir kaynaktan çevrildiğini de düşündürür.

U 2500 ön (7): ... erdem-in yègedmekin törölügün: bağlam tam olarak korunmadığı için şeklen aynı ekleri almış bu üç kelimenin (*erdem+in, yègedmek+in, törölüg+in*) çeviride yükleme durumu eki ile mi yoksa vasıta durumu eki ile mi aktarılması gerektiği tam olarak anlaşılmıyor.

U 2500 arka (1): el hatunı uluğı kunçuyda “ülke kraliçesi büyük eşinden/kraliçeden”, St. Petersburg yazmasında (Suv. 607/22) *uluğı hatunınta* ifadesi vardır. Krş. Taishō^{451b04} 国大夫人 *guo da furen* “ülkenin baş/büyük kraliçesi”.

U 2500 arka (5): çeçek suvda ünërçe “çiçek sudan yükselircesine/çiçek suda filizlenircesine” ifadesi hem St. Petersburg yazmasında hem Çince metinde geçmez.

U 2500 arka (6): tégitler yme éyin atlantılar “prensler de peşinden yola koyuldular”. Krş. Suv (608/6-8): (*ol elig han*) *üç oğlanı birle (taştın tagta arıgta linçüke) bartı*. Çince metinde ise 其三王子亦皆隨從 *qi san wangzi yi jie sui zong* (Taishō^{451b07}) “onun üç prensi de (onun) peşinden gitti” ibareleri bulunur. Görüldüğü gibi bu kısımda U 2500 yazmasının bu satırları Çince metinle birebir aynıdır. *atlan-* fiilinin UW’de gösterilen örnekler dışında U 2500 yazmasında da geçtiğini ilk olarak Zieme kaydeder. Zieme makalesinde, fiilin geçtiği bağlamı şu şekilde verir: *balıktan ırak tagda atlantılar* “Sie (die Prinzen) begaben sich weit außerhalb der Stadt in die Berge” (Zieme 2001: 282-283).

U 2500 arka (7): arokla- “dinlenmek, mola vermek” fiili AYS’nin St. Petersburg yazmasında geçmez, bunun yerine *tın-* “dinlenmek” fiili görülür, örneğin: *tingalı olur-* (Suv. 608/15).

U 2512 (T II 651)

U 2512 ön (DTA I: Seite 2)

<http://turfan.bbaw.de/dta/u/images/u2512seite2.jpg>

U 2512 arka (DTA I: Seite 1)

<http://turfan.bbaw.de/dta/u/images/u2512seite1.jpg>

jpg

Berlin Koleksiyonunda bulunan bu parça AYS'nin 26. bölümüne ait olduğu tespit edilerek KOHD dijital katalogunda verilmiştir. Raschmann bu parçanın VOHD 13.15 (Katalog Nu. 583)'te birleştirilen U 2513 + U 2600 parçalarıyla birlikte aynı sayfaya ait olduğunu, her iki yüzüne de yazılmış bir yaprağın orta kısmı olduğunu belirtir. Ayrıca yırtılma ve aşınma nedeniyle hafif hasar gören parçanın ön (4) veya arka (1) satırlarında doğrudan U 2513 ile birleştirilebileceğini kaydeder. Yazma hakkında ayrıntılı bilgi için bk.: https://orient-mss.kohd.adw-goe.de/receive/KOHDOldUygurMSBook_manuscript_00000285

Metin

U 2512 ön (Suv 611/12-17; Taishō 451b28-29):

(1) ...ō]züm[üzke ef]öz ... ///z wm// // //wyz	^{451b28} 我等今者於自己身各生愛戀。
(2) ... adına]guka asıg ... ... //q̄w q̄' 'syq ...	復無 ^{451b29} 智慧不能於他而興利益。

(3) .../ , bolur e[rki ... .../ ,, pwlwr '/// ...	
(4) ...] // [...	

U 2512 arka (Suv 612/18-22; Taishō 451c06-07):

(1) ... bartı]lar [... ... //// l'r ...	^{451c05} 俱捨而去。爾 ^{451c06} 時薩埵王子便作是念。
(2) ...] amtı ma[ña ... ... 'mty m'n// ...	我捨身命。
(3) ...] / kolu soka [... ... / qwlw swq' ...	今正是 ^{451c07} 時。
(4) ...] /// [...	

Raschmann, gözyaşlarından kaynaklı hasar bulunan ve aynı varaka ait olduğu tespit edilen U 2513 ve U 2600 parçalarının doğrudan bir araya getirilebileceğini belirterek parçalarının ön ve arka yüzünden dörder satırın yazı çevirisi verir (VOHD 13.15, s. 172-173). Bu iki parçanın birleştirildikten sonra ön ve arka yüzlerinde oluşan yedişer satırın harf çevirisi için bk. Gulcalı 2015, s. 55-56. Aşağıda bu iki parçanın yeni tespit edilen U 2512 yazmasıyla birleştirilerek yapılan metin çalışması yer alacaktır. Üç parça birleştirildiğinde her yüzündeki satır sayısı ona yükselir.

U 2512 + U 2513 + U 2600 = Suv. 611/12 – 612/6; 612/7-22

U 2512 (fragman görüntüsü yukarıda verildi).

U 2513

U 2513 ön
[http://turfan.bbaw.de/dta/u/images/
u2513seite1.jpg](http://turfan.bbaw.de/dta/u/images/u2513seite1.jpg)

U 2513 arka
[http://turfan.bbaw.de/dta/u/images/
u2513seite2.jpg](http://turfan.bbaw.de/dta/u/images/u2513seite2.jpg)

U 2600

U 2600 ön
[http://turfan.bbaw.de/dta/u/images/u2600seite2.
jpg](http://turfan.bbaw.de/dta/u/images/u2600seite2.jpg)

U 2513 arka
[http://turfan.bbaw.de/dta/u/images/u2600seite1.
jpg](http://turfan.bbaw.de/dta/u/images/u2600seite1.jpg)

KOHD dijital katalogunda yeni betimlenen U 2512 yazması ile daha önce birleştirilen U 2513 + U 2600 yazmaları birlikte değerlendirilir. Ayrıntısı için bk.

https://orient-mss.kohd.adw-goe.de/receive/KOHDOldUygurMSBook_manuscript_00000284

Birleştirilmiş Metin:

U 2512 ön + U 2513 ön + U 2600 ön (Suv. 611/12–612/6; Taishō 451b28-451c03):

(1) ...isig ö]züm[üzke et]öz[ümüzke ... ... //// //z wm// // //’wyz //// // ... U 2512 ön (1)	451b28 我等今者於自己身各生愛戀。
(2) ... adına]guka asıg [... ... //////q̄w q̄’ ’syq ... U 2512 ön (2)	復無 ^{451b29} 智慧不能於他而興利益。
(3) .../ , bolur e[rki ... .../ ,, pwlwr ’/// ... U 2512 ön (3)	
(4) ... // ... U 2512 ön (4)	
(5) ...u]zati [öz etö]zl[erin... ... //z ’ty //// //z // // U 2513 ön (1)	然有上士。懷 ^{451c01} 大悲心 ^{451c01} 當為利他亡身濟物
(6) ...] tēdi , bo monça savı[g ... ... tydy ,, pw ⊙ mwnç’ s’vy/ ... U 2513 ön (2)	
(7) yana inçe tēp sakıntı [... ažu- y’n’ ’ynç’ ⊙ typ s’q̄ynty ... /// // U 2600 ön (1) + U 2513 ön (3)	復作是念。
(8) lardın ber[ü ... l’rdyn p’r/ ... U 2600 ön (2) + U 2513 ön (4)	^{451c02} 我今此身於百千生 ,
(9) ne erser [... n’ ’rs’r ... U 2600 ön (3)	虛棄爛壞曾無所益。云 ^{451c03} 何今日而不能捨

(10) k(e)rgeklig i[şletgülik ... krk'k lyk 'y/ //////////////... U 2600 ön (4)	
(11) etözümin [... 't'wyz wmyn ... U 2600 a (5)	以濟飢苦如捐湊唾。

U 2600 arka + U 2513 arka + U 2512 arka (Suv 612/7-22; Taishō 451c03-07):

(1) aç barska [... ”ç p’rs q’ ... U 2600 arka (1)	
(2) birle söz[leşgülik] ... pyrl’ swyz ////////////// ... U 2600 arka (2)	451c03時451c04諸王子作是議已。
(3) öñin y(a)r[ıkançuçı] ... 'winkyn yr////////// ... U 2600 arka (3)	各起慈心。悽傷愍念。
(4) arasınta [... ”r’synt’ ... U 2600 arka (4) + U 2513 arka (1)	
(5) tolgagin tetrü ¹¹ körüp [te]g[re ... twlq’q yn tytwrw ⊙ kwyrwp //k// ... U 2600 arka (5) + U 2513 arka (2)	共 ^{451c05} 觀羸虎
(6) ... kêter]ü umadın ür kęc t[étrü ... ...////////w ’wm’dyn ⊙ ’wyr kyç t//// ... U 2513 arka (3)	目不暫移。徘徊久之。
(7) ... bartı]lar ötrü [ol] üd[ün... ... ///// l’r ’wytrw /// ’wyd// ... 2512 arka (1) + U 2513 arka (4)	俱捨而去。爾 ^{451c06} 時薩埵王子
(8) ... amti ma[ña ... ... ’mtı m’n// ... 2512 arka (2)	便作是念。我捨身命

11 tytwrw (*tetürü*) → R-M (612.15) tydrw (*tetrü*).

(9) ... / kolu soka [...] ... / q'wlv swq' ... 2512 arka (3)	今正是 ^{451c07} 時。
(10) ... /// ... 2512 arka (4)	

Aktarım

Uygurca Metnin Türkiye Türkçesine Aktarımı:	Çince Metnin Türkiye Türkçesine Aktarımı
U 2512 ön + U 2513 ön + U 2600 ön (1) .. canımıza, vücudumuza... (2) ..başkalarına fayda ... (3) ... olur belki... (4) ... (5)... daima kendi bedenlerini ... (6) ... dedi, bunca sözü ... (7) yine şöyle düşündü ... (8) ... varlık şekillerinden beri ...(9) nasılsa ...(10) gerekli, kullanılacak ... (11) vücudumu ...	Taishō 451b28-451c03 ¹² : (prens Mahāsattva şöyle dedi) “Bizler bugün kendi bedenimize bağlıyız. Üstelik bilgimiz olmadığından başkalarına fayda sağlayamıyoruz. Öylesi yüce merhametli kalp besleyen yüce insanlar vardır ki daima başkalarına fayda sağlamak için vücudunu feda edip varlıklara yardım ederler.” (Mahāsattva) yine şöyle düşündü: “Benim şimdiki bu vücudum yüz binlerce varlık şeklinden beri değersiz ve çürümüş olup hiçbir faydası olmamış. Neden şimdi açlıkta ve zarurette olana yardım etmek için tükürüğü ve sümüğü atmış gibi (vücudumu) atmayayım?”
U 2600 arka + U 2513 arka + U 2512 arka (1) Aç kaplana ... (2) ... ile konuşacak ... (3) (ayrı) ayrı merhametli ...(4) arasında ... (5) acısını tam olarak görüp etrafında ... (6) alamadan uzun süre dikkatlice ... (7) ... gittiler, o zaman, ... (8) ... şimdi bana ... (9)... zaman tam (da) ...(10) ...	Taishō 451c03-07 ¹³ : O zaman prensler bunları konuştuğundan sonra her biri merhamet duygusu yaratıp kederlendiler (ve ona) acıdılar. Birlikte o bitkin kaplanı seyrettiler. Gözlerini ondan alamayıp uzun süre (etrafında) gezindikten sonra bırakıp gittiler. O vakit Mahāsattva prens şöyle düşündü: “vücudumu ve canımı feda etmemin şimdi tam zamanı.”

12 Krş. NobelÇin, 337: er Prinz Mahasattva sprach: “Wir hängen jetzt jeder an unserem eignen Körper, und (da wir) keine Weisheit haben, sind wir nicht fähig, den andern Nutzen zu bringen. Die grossen Männer dagegen hegen ein Herz von grossem Erbarmen und lassen (darum), um immerdar den andern zu nützen, ihren Körper zugrunde gehen und helfen damit den Wesen. Und ferner machen sie sich diesen Gedanken: Ich habe jetzt diesen Körper in hunderttausend Existenzen als verfault und verfallen aufgegeben und (damit) gar keinem genützt. Wie sollte ich heute nicht fähig sein, ihn, wie man Auswurf von sich gibt, hinzugeben, um (dadurch) die Not des Hungers zu beseitigen!”

13 Krş. NobelÇin, 337: Nachdem die Prinzen diese Überlegungen angestellt hatten, erzeugte ein jeder von ihnen einen Sinn des Mitleids und des Erbarmens. Sie blickten zusammen unverwandten Auges auf die abgemagerte

Açıklamalar

U 2600 ön (1) + U 2513 ön (3): yana inçe tēp sakıntı. Bu kısım St. Petersburg yazmasında (Suv 611/21-22) *ötrü k(ä)ntü köjülintä inçä tep sakındı* şeklindedir. Görüldüğü gibi bu kısımda da Berlin metin parçalarındaki ifade şekli Çince metinle birebir aynıdır, bk. Taishō ^{451c01} 復作是念 *fu zuo shi yan* “tekrar şöyle düşündü.”

U 2334 (TID 529)

U 2334 ön (DTA I: Seite1)
<https://turfan.bbaw.de/dta/u/images/u2334seite1.jpg>

U 2334 arka (DTA I: Seite2)
<https://turfan.bbaw.de/dta/u/images/u2334seite2.jpg>

Raschmann, bu metin parçasını VOHD XIII,15'deki # 583 katalog numaralı U 2512 + U 2513 + U 2600 birleşiminin başka bir parçası olarak tanımlamakla birlikte bu parçanın bahsi geçen birleşimle bir araya getirilemeyeceğini de belirtir (KOHD, U 2334). Fragman sayfalarının dijital katalogdaki erişimi için bk. https://orient-mss.kohd.adw-goe.de/receive/KOHDoldUygurMSBook_manuscript_00001752.

U 2334 arka yüzündeki metin, U 660 ön yüzü ile örtüşmektedir. U 660 için bk. VOHD (13.15), 174; Gulcalı 2015, 56.

Metin:

U 2334 ön (Suv. 611/15-22; Taishō451b29-451c02)

Tigerin. Nachdem sie lange hin und her gegangen waren, verliessen sie sie gemeinsam und gingen fort. Dann hatte der Prinz Mahasattva diesen Gedanken: “Es ist jetzt die rechte Zeit, dass ich Körper und Leben hingebe.”

(1) ... bilge] bili[glig ... ... ///// pyly///// ...	復無 ^{451b29} 智慧不能於他而興利益。
(2) ... y(a)rlikançuç] köñül< >üg ¹⁴ [... ... ///////////y kwnkwlwk ...	然有上士。懷 ^{451c01} 大悲心
(3) ...] tnl(ı)glarka [... ... tynlq l'rq' ...	復作是念常爲利他亡身濟物
(1) ...] sözlep [... ... swyz l'p ...	
(2) ...] meniñ [bo etözüm... ... m'nyk ...	復作是念。 ^{451c02} 我今此身

U 2334 arka (Suv. 612/16-23; Taishō 451c05-07)

(1) ... tegzinip] kö[zin ... ... //// //// kw// // ...	^{451c05} 觀羸虎且丕暫移。
(2) ...körü] turup ö[rü ... ... //// twrwp 'wy// ...	徘徊久之。俱捨而去。
(3) m(a)has(a)tve b]odis(a)t(a)v yoruy[u ... //////// /wdystv ywry/ ...	爾 ^{451c06} 時薩埵王子 便作是念。
(4) ... et]özümün [... ... // 'wyz wmyñ ...	我捨身命。今正是 ^{451c07} 時。
(5) ...], kim [... ... ,, kym ...	何以故

Aktarım

Uygurca Metnin Türkiye Türkçesine Aktarımı:	Çince Metnin Türkiye Türkçesine Aktarımı
U 2334 ön: (1) ... bilgili ... (2) ... merhametli... (3) ...canlılara ... (4) ... söyleyip... (5) ... benim...	Taishō 451b29-451c02 ¹⁵ : Üstelik bilgimiz olmadığından başkalarına fayda sağlayamıyoruz. Öylesi yüce merhametli kalp besleyen yüce insanlar vardır ki daima başkalarına fayda sağlamak için vücudunu feda edip varlıklara yardım ederler.” (Mahāsattva) yine şöyle düşündü: “Benim şimdiki bu vücudum...

14 Suv 611/17: kwnkwl □ lwk.

15 Bk. dipnot 16.

U 2334 arka: (1) ...etrafında dönüp] gözünü [... (2) ... bakıp] durduktan sonra ... (3) ... Mahāsattva] bodhisattva yürüyerek ... (4) ... vücudumu ... (5) ... ki...

Taishō 451c05-451c07¹⁶: Gözlerini ondan alamayıp uzun süre (etrafında) gezindikten sonra bırakıp gittiler. O vakit Mahāsattva prens şöyle düşündü: “vücudumu ve canımı feda etmemin şimdi tam zamanı.”

Açıklamalar:

U 2334 ön (2) ...Y kwnkwlwk.

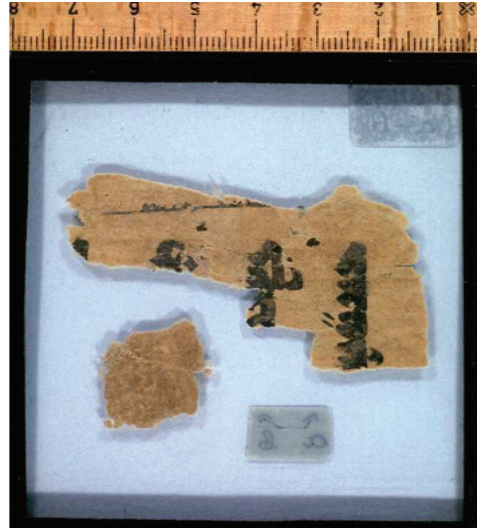
St. Petersburg yazması ve R-M yayınlarına dayanarak [y(a)rlıkançuç] köñül<l>üğ şeklinde tamamlanabilir. Söz konusu fragmanda bir / harfinin eksik yazıldığı görülmüştür.

U 6478a¹⁷ (T III, M 163) ≈ Suv. 616/13-16, 617/2-5

U 6478 a-b ön_

<http://turfan.bbaw.de/dta/u/images/u6478abseite1.jpg>

U 6478 a-b arka_

<http://turfan.bbaw.de/dta/u/images/u6478abseite2.jpg>

KOHD Dijital katalogda, söz konusu yazmanın her iki tarafına da yazılmış, altı satırlık portre biçimli bir pusaka yaprağından kalan küçük metin parçası olduğu; sayfa üzerindeki yeniden yapılandırmanın VOHD 13.15 # 588, 590'daki paralel altı satırlık el yazmasında bulunan sayfalandırma şekline göre gerçekleştirildiği belirtilmiştir. Yazmanın fiziksel özellikleri için bk.:

16 Bk. dipnot 17.

17 KOHD dijital katalogda bu parçanın görüntülenme sayfası yanlış düzenlenmiş olup, tıkladığında U 6478 a-b yazması değil <http://turfan.bbaw.de/dta/u/images/u1928seite1.jpg> linkinde görüntülenen U 1928 yazmasına ulaşılır.

https://orient-mss.kohd.adw-goe.de/receive/KOHDOldUygunMSBook_manuscript_00000333

Metin:

U 6478a ön (Suv 616/13-16; Taishō 452a03-05):

(1) ötrü [... 'wytrw ...	452a03 卽 452a04 上高山、投身于地。
(2) tegd[ükde ... t'kt/// ...	時諸神仙捧接王子，曾無 ^{452a05} 傷損。
(3) i[nçip ... 'y/// // ...	復作是念
(4) ...	

U 6478a arka (Suv 617/2-5; Taishō 452a07-08)

onunç tört [otuz]

'wnwnç twyrt /////

(1) ...	
(2) t[örlügin ... t//////// ...	452a07 是時大地六種震動。
(3) kelip [... k'lyp ...	如風激 ^{452a 08}
(4) yaykal[tı ... y'yq'l// ...	水，涌沒不安。

Aktarım

Uygurca Metnin Türkiye Türkçesine Aktarımı:	Çince Metnin Türkiye Türkçesine Aktarımı
U 6478a ön: (1) sonra... (2) (yere) değince... (3) ancak ... (4) ...	Taishō 452a03-05 ¹⁸ : (Bodhisattva) yüksek dağa çıkıp vücudunu yere attı. O vakit bütün ölümsüzler/azizler (İyi) prensi elleriyle yakaladılar (ve prens) yaralanmadı. (Prens) yine şöyle düşündü.

18 Krş. NobelÇin, 339: Nachdem der Bodhisattva dies gesehen hatte, bestieg er einen hohen Berg, warf seinen Körper (von dort) auf die Erde (herunter). [(Doch) da hielten ihn die Gottheiten und Rsis mit ihren Händen auf, so dass er keinen Schaden Nachdem der Bodhisattva dies gesehen hatte, bestieg er einen hohen Berg, warf seinen Körper (von dort) auf die Erde (herunter). (Doch) da hielten ihn die Gottheiten und Rsis mit ihren Händen auf, so dass er keinen Schaden erlitt.en erlitt.]

U 6478a arka: Onuncu (kitap) 24. (bölüm) (1) ... (2) türlü ... (3) gelip ... (4) dalgalandı.

Taishō 452a07-08¹⁹: O vakit büyük yer altı türlü titredi. Tıpkı rüzgârın suyu dalgalandırdığı gibi şiddetle yükseldi, sükûnet bulmadı.

Açıklamalar

U 6478a arka: *onunç tört [otuz]* “10. (kitap) 24. (varak)”, oysa yazmanın içeriği Uygurca metnin St. Petersburg versiyonunda 10. kitap 26. bölümü Suv 617. sayfasındaki başlık *onunç ülüş on* “10. fasıl/kitap 10. (varak)” şeklindedir. Raschmann söz konusu yazmanın arka yüzünde eksik korunmuş olan sayfa başlığını VOHD 13.15’de yer alan katalog numarası 588 (U 2817), 590 (U 2639) olan parçalara göre tamamlandığını söyler. İçerik olarak Suv (616/6-12) satır arasına denk gelen U 2817 parçasının arka yüzündeki sayfa başlığı ise, U 834 (Katalog Nu. 584; Suv 612/4-12) yazmasının arka yüzünde bulunan *onunç yėti y(è)girmi* “10. (kitap) 17. (varak)” şeklindeki sayfa başlığına dayanılarak *onunç üç [yègirmi]* “onuncu (kitap) 13. (varak)” şeklinde tamamlandığı açıklanır (bk. VOHD 13.15, s. 176, dipnot 2). Ancak yine katalog çalışmasının aynı sayfasında, U 2817 parçasının yazı çevirisinden önce sayfa başlığı Almanca “X. (Buch), (Blatt) [2]3” şeklinde verilir. Hem Suv 616 sayfasına denk gelebilmesi, hem U 6478a parçasındaki sayfanlandırmayla örtüşmesi için U 2817 parçasının sayfa başlığı da *onunç üç [otuz]* “10. (kitap) 23. (varak)” şeklinde tamamlanmasının daha uygun olduğu kanısındayım.

U 2364 (TID 669)

U 2364 ön (DTA I: Seite 2)

<https://turfan.bbaw.de/dta/u/images/u2364seite2.jpg>

U 2364 arka (DTA I: Seite 1)

<https://turfan.bbaw.de/dta/u/images/u2364seite1.jpg>

19 Krş. NobelÇin, 339: Da erbehte die grosse Erde in sechsfacher Weise, wie Wasser, das der Wind in Erregung versetzt, auf und nieder geht, ohne Ruhe zu finden.

Her iki tarafına da yazılmış, altı satırlık portre biçimli bir pusaka yaprağından kalan bu küçük metin parçasının fiziksel özellikleri için bk.:

https://orient-mss.kohd.adw-goe.de/receive/KOHDOldUygurMSBook_manuscript_00001900

Parça metin içeriği bakımından U 802 + U 779 birleşimi, özellikle U 779 ile örtüşmektedir. U 802 + U 779 için bk. VOHD (13.15), 181-182; Gulcalı 2015, 61-62.

Metin

U 2364 ön (Suv 619/9-16; Taishō 452a25-27)

(1) ... baya]k1 ol b[ar]s ²⁰ yat[ur ... ... ///qy 'wl p//s y't// ...	即共相隨還 ^{452a26} 至虎所。
(2) ...t[e]gd[ü]kte ötrü inisi ²¹ [... t/kd/kt' 'wytrw 'ynysy ...	見弟
(3) ... tonı kam[ı]ş butıki [üze... ... twny q'm]ş pwdyqy /// / ...	衣服在竹枝上,
(4) ... sını sü]ñöki [saçı ... ... /// ///kwk y /// ...	骸骨及髮 ^{452a27} 在處縱
(5) ... ak]mış kamı ²² [... ... ///myş q'ny ...	橫, 血流
(6) ... yukup t]jurmışın [... ... /// /wrmıyş yn ...	成泥露汚其地。

U 2364 arka (Suv 619/17-620/1; Taishō 452a28-452b01)

(1) ... sü]ñök üze [... ... ///kwk 'wyz '...	^{452a28} 不能自持, 投身骨上。
(2) ...neçete] kén tém[in ... ... /// /kyn tym// ...	久乃得蘇,
(3) ... örü kö]türüp ul[ug... ... /// /twrwp 'wl// ...	即起舉 ^{452a29} 手哀號大哭。
(4) ... sıg]tayu inçe tép t[ediler ... ... ///t'yw 'ynç' typ t/// /// ...	俱時歎曰:

20 Suv 619/9: p'rz; U 779 ön (1): p'rs

21 Suv 619/11: inileri; U 779 ön (1): inisi.

22 Suv 619/14: q 'n y.

(5) ...] <i>inimiz</i> erdiñ küvez [e ... ... 'ynymyz 'rdynk kwyv'z / ...	452b01我弟貌端嚴。
(6) ...] <i>artokrak</i> ²³ <i>sevi</i> [<i>tmiş</i> ²⁴ .... 'rtwqr'q s 'vy/// ...	父母偏愛念。

Aktarım

Uygurca Metnin Türkiye Türkçesine Aktarımı:	Çince Metnin Türkiye Türkçesine Aktarımı
U 2364 ön: (1) ... az önceki o kaplanın yattığı [yere]... (2) ... (yere) değince inisi... (3) kıyafetinin kamyş budağı [üzerine] ... (4) ...vücudu kemiği [saçı]...(5) ... akan kanı ...	Taishō 452a25-27 ²⁵ : Kaplanın bulunduğu yere vardılar. Kardeşlerinin giysisini kamyş dalı üzerinde durduğunu, naşı ve kemiklerinin saçlarıyla karışıp her yere dağıldığını, akan kanının çamur olup toğrağa karıştığını gördüler.
U 2367 arka:(1) ...kemik(lerin) üzerine ... (2) ...bir süre sonra ... (3) ... [yukarı] kaldırıp yüksek ... (4) ... feryat ederek şöyle dediler... (5) ...kardeşimiz idin ey gururlu ... (6) ... daha fazla sevdirmiş ...	Taishō 452a28-452b01 ²⁶ : kendilerini kemik üzerine attılar. Uzun süre sonra ayıldılar ve ellerini yukarı kaldırıp yüksek sesle ağladılar. Birlikte iç çekerek (şöyle) dediler: “güzel yüzlü kardeşimiz, anne babamız (seni) ayrıca bir severdi/sana çok düşküdü”

Açıklamalar

U 2364 arka (6): **artokrak *sevi*[*tmiş*]**: yıpranmış olsa da 'rtwqr'q s 'vy/// şeklinde harf çevirisi yapılabilir. *artokrak* için Çince metinde 偏 *pian* (G 9215) “meyilli, düşkün”, *sevit-* için ise 愛念 *ai nian* (G 15, 8303) “sevmek, el üstünde tutmak” ibareleri vardır. Ancak Raschman bu kısmı *ärtiñ kađaša* şeklinde okur (bk. KOHD, U 2364: /v/04). *artokrak* sözü St. Pt. Yazmasında geçmiyor ancak metinle paralellik gösteren diğer Berlin metin parçalarında geçmektedir. Örneğin:

23 Raschmann: *ärtiñ* (KOHD, U 2367: /v/04);Suv 619/23-620/1:-; U 779 arka (6): 'rtwqr'q; Mz 843 ön (11): 'rtwqr'q.

24 Raschmann: *kađaša* (KOHD, U 2367: /v/04).

25 Krş. NobelÇin, 340-341: gingen zusammen zur Tigerin zurück. Sie sahen die Kleider ihres Bruders auf einem Bambuszweig hängen, seine Knochen und Haare überall verstreut liegen und den Erdboden allenthalben von dem geflossenen Blut, das Pfützen gebildethatte, durchtränkt.

26 Krş. NobelÇin, 341: konnten sich nicht mehr halten und warfen sich auf die Knochen. Nach langer Zeit erlangten sie das Bewusstsein wieder, standen auf, hoben die Hände empor, jammerten und weinten laut und klagten zu gleicher Zeit: “Unser Bruder von strahlenschönem Angesicht, den Vater und Mutter mit besonderem Vorzug liebenwarum hat er.”

U 779 arka (6): ;

Mz 843 arka (11): .

Sonuç

Buddist Uygur edebiyatının en iyi belgelenmiş eserlerinden biri olan Altun Yaruk Sudur'un (Skr. *Suvarṇaprabhāsottama sūtra*; Çin. 金光明最勝王經; Uyg. *altun öñlüg y(a)ruk yaltrıklıg kopta kötrülmiş nom eligi atl(ı)g nom bitig*) "Bedenin Teslimiyeti" başlıklı 26. bölümü, gelecekteki Buda'nın Budalığa ulaşma yolunda vücudunun bazı kısımlarını ve hatta hayatını feda edişini anlatan hikâyeler türüne aittir. *Aç Bars* adıyla ünlenmiş bu bölüm şüphesiz hem Mahâyāna Budizminin hem de Eski Uygurcaya çevrilen Mahâyāna Budizmi içerikli metinlerin en iyi bilinen ve en popüler bölümlerinden biri olmalı. Bunu bahsi geçen Jātaka hikâyesinin gerek Orta Asya duvar resimlerinde sıklıkla rastlanılması gerek hikâyenin Çince versiyonlarının ta 3. yüzyılda kayda geçmiş olması açıkça gösterir (bk. Raschmann-Semet 2008: 241). Bütün bunlara ilaveten, Berlin Turfan Koleksiyonundaki Eski Türkçe yazmaların sayı bakımından büyük bir kısmının da AYS'ye özellikle de *Aç Bars* hikâyesine ait parçaları olduğu, üstelik bu parçaların farklı el yazmalara ait olmaları da söz konusu hikâyenin ne kadar önemli ve yaygın olduğunu kanıtlar niteliktedir, örneğin, Raschmann o güne kadar tespit edilen AYS fragmanları ve ilgili materyal kataloğunun derlenmesi sırasında en az 69 farklı el yazması ve blok baskı ayırt edebildiğini belirtir (Raschmann 2013: 94).

Bu yazıda ele alınan fragmanlar mevcut Berlin Koleksiyonu üzerinde yapılan tasnif çalışmaları sonucu henüz yeni tespit edilen metinlerdir. Burada her fragmanın yazı çevirisi ve harf çevirisi yapıldı, metin içeriği bakımından örtüşen Berlin fragmanlarından ve St. Petersburg yazmasından farklı olan kısımlar dipnotlarla gösterildi; her fragmanın ve Çince metindeki paralel kısımların Türkiye Türkçesine aktarımı tablo içinde yan yana verildi, Çince metnin Nobel tarafından yapılan Almanca çevirisi de dipnot kısmında sunuldu; gerekli olan yerlerde açıklamalar yapıldı.

Tespit çalışmaları sürdükçe AYS'nin farklı bölümlerine ait yeni metin parçalarının ortaya çıkması olağandır. Bu hem parça sayısı hem de el yazma nüsha sayısı açısından güncellemeler gerektirecektir. AYS üzerindeki çalışmalarımızın bu yeni metinlerin de dâhil edilmesiyle yeni bir ivme kazanacağını temenni ediyorum.

Kaynakça ve Kısaltmalar

Altun Yaruk Sudur [AYS]

Emmerick, R. E. (1970). *The Sūtra of the Golden Light. Being a Translation of the Suvarṇabhāsottamasūtra*. London. (Sacred Books of the Buddhists. 27.)

Giles, H. A. (1912). *A Chinese-English Dictionary. I-2, 2. bs.*, Shanghai. [G]

Gulcalı, Z. (2015). *Eski Uyurca Altun Yaruk Sudur'dan "Aç Bars" Hikâyesi*, Ankara: TDK Yayınları, [2. baskı].

Gulcalı, Z. (2021a). *Altun Yaruk Sudur X. Kitap*. Ankara: TDK Yayınları.

Gulcalı, Z. (2021b). "British Library'de Korunan Aç Bars Hikâyesine Ait Bir Metin Parçası: Or. 8212/1746", *Eski Türkçe Üzerine Filolojik Araştırmalar*, Ed.: İbrahim Taş, Zemire Gulcalı, Tümer Karaayak, Çanakkale: Paradigma Akademi, s. 121-130.

Kaya, C. (2021). *Uyurca Altun Yaruk. Giriş, Metin ve Dizin*. Ankara: TDK Yayınları.

Nobel, J. (1958; 1991), *Suvarṇaprabhāsottamasūtra. Das Goldglanz-Sūtra. Ein Sanskrittext des Mahāyāna-Buddhismus. I-tsing's chinesische Version und ihre tibetische Übersetzung. Bd. 1: I-tsing's chinesische Version. Übersetzt, eingeleitet, erläutert und mit einem photomechanischen Nachdruck des chinesischen Textes versehen. Bd. 2: Die tibetische Übersetzung mit kritischen Anmerkungen herausgegeben. Leiden 1958. Erdal, Marcel: Old Turkic Word Formation. I-II. Wiesbaden. [NobelChin]*

Raschmann, S. C. (2012). "Three New Fragments of the *Altun Yaruk Sudur* from Bezeklik". *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hung.* Volume 65 (3), 2012: 271–284.

Raschmann, S. C. (2013). "The Pre-eminent Sūtra. New Traces of the Altun Yaruk Sudur". In: T. Pang/S.-Ch. Raschmann/G. Winkelhane (eds.): *Unknown Treasures of the Altaic World in Libraries, Archives and Museums. 53rd Annual Meeting of the PIAC, IOM, RAS. St. Petersburg, July 25-30, 2010*. Berlin, pp. 93-113. (SSGKT. 13.)

Raschmann, S. C., Semet, A. (2008). "Neuse zur alttürkischen 'Geschichte von der hungrigen Tigerin'", *Aspects of research into Central Asian Buddhism: in memoriam Kogi Kudara*, Turnhout, pp. 237-275.

Radloff, W.; Malov, S. E. (1913). *Suvarṇaprabhāsa (sutra zolotogo bleska)*. Tekst ujugurskoj redakcii. I-II. Sanktpeterburg. (Bibliotheca Buddhica. 17). [Suv]

Taishō (1924-1935) 大正新脩大藏經 *Taishō, shinshū daizōkyō* (Yay. Haz.: 高楠順次郎 Takakusu Junjirō, Watanabe Kaigyoku), Tōkyō.

VOHD *Verzeichnis der Orientalischen Handschriften in Deutschland*.

VOHD 13.10 (1987) *Alttürkische Handschriften. Teil 2. Das Goldglanzsūtra und der buddhistische Legendenzyklus Daśakarmaphāvadānamālā*. Depositum der Preußischen Akademie der Wissenschaften (Staatsbibliothek Preußischer Kulturbesitz, Berlin). Beschrieben von Gerhard Ehlers. Stuttgart (VOHD. Band XIII,10).

VOHD 13.13 (2000) *Alttürkische Handschriften. Teil 5. Berliner Fragmente des Goldglanz-Sūtras Teil 1: Vorworte und Erstes bis Drittes Buch*. Beschrieben von Simone-Christiane Raschmann. Stuttgart (VOHD. Band XIII,13).

VOHD 13.14 (2002) *Alttürkische Handschriften*. Teil 6. Berliner Fragmente des Goldglanz-Sūtras Teil 2: Viertes und Fünftes Buch. Beschrieben von Simone-Christiane Raschmann. Stuttgart (VOHD. Band XIII,14).

VOHD 13.15 (2005) *Alttürkische Handschriften*. Teil 7. *Berliner Fragmente des Goldglanz-Sūtras*. Teil 3: Sechstes bis zehntes Buch. Kolophone, Kommentare und Verifizierungen. Gesamtkonkordanzen. Beschrieben von Simone-Christiane Raschmann. Stuttgart (VOHD. Band XIII,15.)

Zieme, P. (2011). "Nicht-uirgische Besonderheiten in altauigurischen Texten". *Türk Dilleri Araştırmaları*, 21.2, s. 279-291.

<http://turfan.bbaw.de/dta/index.html> (erişim tarihi: 02/12/ 2021)

<http://cbeta.org/result/T16/T16n0665.html> (erişim tarihi: 02/12/ 2021)

<https://orient-mss.kohd.adw-goe.de/content/index.xml?XSL.lastPage.SESSION=/content/index.xml> (erişim tarihi: 02/12/ 2021)

EKLER:

Berlin Fragmanları Kullanım/Yayın İzni:

Depositum der

BERLIN-BRANDENBURGISCHEN AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN

in der

STAATSBIBLIOTHEK ZU BERLIN - Preussischer Kulturbesitz Orientabteilung

***Altun Yaruk Sudur* 8. Kitaba İlişkin Berlin Koleksiyonunda Yeni Tespit Edilen Bazı Metin Parçaları^(*)**

Tümer KARAAAYA^(**)

Bilecik

1. Giriş

*Altun Yaruk Sudur*¹, Çin'in *Gansu* [甘肃] bölgesinde *Suzhou* [肃州] şehri yakınlarındaki *Wenshugou* [文殊沟] adlı küçük bir köyün yakınlarındaki Budistlere ait bir tapınakta Rus Türkolog Sergey Yefimoviç Malov [Сергей Ефимович Малов] tarafından 1910 yılında bulunmuştur. Eserin Eski Uygurca başlığı *Altun Öñlüg Y(a)ruk Y(a)ltrıklıg Kopta Kötrülmiş Nom Eligi*, Çincesi 金光明最勝王經 *guang ming zui sheng wang jing* ve Sanskritçesi *Suvarṇa-prabhāsa-uttamarāja sūtra*'dır (Ölmez 1991: 7; Gulcalı 2021: 15).

Altun Yaruk Sudur'un Malov tarafından bulunan nüshası², bugün St. Petersburg'daki Rusya Bilimler Akademisi [Российская академия наук], Doğu El Yazmaları Enstitüsü [Института восточных рукописей], Serindia Koleksiyonu [Сериндийский фонд] (SI 4498 kayıt numarasıyla) içerisinde yer alan Malov (alt) koleksiyonunda [Коллекция Малова] (M/1 kayıt numarasıyla) saklanmaktadır (Lundysheva, Turanskaya, Umemura 2021: 68-69). Yazma, Radloff ve Malov tarafından dökme Uygur harfleriyle ya-

(*) Bu çalışma TÜBİTAK 2214-A Yurt Dışı Doktora Sırası Araştırma Bursu ile desteklenmektedir.

(**) Misafir Araştırmacı, Göttingen Georg-August Üniversitesi, Türkoloji ve Orta Asya Araştırmaları Semineri, Almanya. tumer.karaayak@uni-goettingen.de § Arş. Gör., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Türkiye. tumerkaraayak@gmail.com ORCID: [0000-0002-2322-9663](https://orcid.org/0000-0002-2322-9663)

- 1 *Altun Yaruk Sudur* üzerine yapılan çalışmalar için bkz. Ölmez 1991: 7-11; Uçar, Erdem (2013a): "Altun Yaruk Sudur Üzerine Yapılan Çalışmalar Hakkında Açıklamalı Bir Kaynakça Denemesi". *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, Yıl 1, Sayı 1: 227-251; Karahan, Akartürk (2013): "Altun Yaruk" İle İlgili Türkiye'deki Çalışmalara Bir Bakış". *Dil Araştırmaları*, Sayı 12: 277-287.
- 2 Nüsha hakkındaki bilgiler için ayrıca bkz. Umemura, Shōgaito, Yoshida, Yakup 2002: 163-164; Vorob'eva-Desjatovskaja 1996: 380-381; Elverskog 1997: 65-71; Uçar 2017a: 101.

yınlanmıştır³. Radloff ve Malov, daha sonra bu metnin Almanca tercümesini yayınlamışlardır³.

Altun Yaruk Sudur'a diğer fragmanlar ise Berlin Brandenburg Bilimler Akademisi (BBAW) Turfan Koleksiyonu'nda saklanmaktadır. Bu fragmanlar, hiçbirisi tam olmayan ve farklı müstensihler tarafından oluşturulmuş parçalardan ibarettir. Berlin'de muhafaza edilen bu fragmanlar üzerine çeşitli katalog çalışmaları hazırlanmıştır⁴. Bu kataloglama çalışması Göttingen Bilimler Akademisi içerisinde *Almanya'daki Doğu El Yazmalarının Kataloglanması [Katalogisierung der Orientalischen Handschriften in Deutschland = KOHD]* projesi kapsamında dijital olarak devam etmektedir⁵.

Altun Yaruk Sudur VIII. Kitap üzerine yapılan çalışmaların başlangıcı F. W. K. Müller'e kadar gitmektedir. Müller, *Uigurica [I]* çalışmasında *Altun Yaruk Sudur*'a ait metin parçaları yayınlamıştır⁶. 1982 yılında Kōgi Kudara ile Klaus Röhrborn, St. Petersburg yazmasının kayıp iki parçasını yayınlamışlardır⁷. Altun Yaruk Sudur VIII. kitaba ilişkin çeşitli bölümler Şinasi Tekin⁸, İbrahim Muti'i⁹, Roger Finch¹⁰, Ceval Kaya¹¹, İsrabil Yüsüp-Ablim

3 Radloff, F. W.; S. E. Malov (1913-1917): *Suvarnaprabhāsa (The Sūtra of Golden Light). The text of Uigur Version*. St Petersburg: Typography of the Imperial Academy of Sciences. [Bibliotheca Buddhica XVII].

4 Radloff, W. (1930): *Suvarnaprabhāsa (Das Goldglanz-Sūtra)*. Aus dem uigurischen ins Deutsche übersetzt. Nach dem Tode des Übersetzers mit einleitung von S. Malov herausgegeben. I-III. Leningrad: The USSR Academy of Sciences Press, 1930. II, 256 p. [Bibliotheca Buddhica XXVII].

5 Ehlers, Gerhard (1987): *Altürkische Handschriften Teil 2: Das Goldglanzsūtra und der buddhistische Legendenzyklus Daśakarmapathāvadānamālā Depositum der Preußischen Akademie der Wissenschaften (Staatsbibliothek Preußischer Kulturbesitz, Berlin)*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag Wiesbaden GMBH. (Verzeichnis der Orientalischen Handschriften in Deutschland. XIII, 10.).

Raschmann, Simone-Christiane (2000): *Altürkische Handschriften Teil 5: Berliner Fragmente des Goldglanz-Sūtras. Teil 1: Vorworte und erstes bis drittes Buch*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag. (Verzeichnis der Orientalischen Handschriften in Deutschland. XIII, 13.).

Raschmann, Simone-Christiane (2002): *Altürkische Handschriften Teil 6: Berliner Fragmente des Goldglanz-Sūtras. Teil 2: Viertes und fünftes Buch*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag. (Verzeichnis der Orientalischen Handschriften in Deutschland. XIII, 14.).

Raschmann, Simone-Christiane (2005): *Altürkische Handschriften Teil 7: Berliner Fragmente des Goldglanz-Sūtras. Teil 3: Sechstes bis zehntes Buch, Kolophone, Kommentare und Versifizierungen, Gesamtkonordanzen*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag. (Verzeichnis der Orientalischen Handschriften in Deutschland. XIII, 15.).

6 <https://orient-mss.kohd.adw-goe.de/content/index.xml?XSL.lastPage.SESSION=/content/index.xml> [erişim tarihi: 08.02.2022].

7 Müller, Friedrich Wilhelm Karl (1908): *Uigurica [I]*. 1. *Die Anbetung der Magier; ein christliches Bruchstück*. 2. *Die Reste des buddhistischen „Goldglanz-Sūtra“*. Ein vorläufiger Bericht. Berlin. (Abhandlungen der Königlich Preussischen Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-historische Classe. 1908:2.).

8 Kudara, Kōgi; Klaus Röhrborn (1982): "Zwei verirrte Blätter des uigurischen Goldglanz-Sūtras im Etnografiska Museum, Stockholm". *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, Vol 132, No 2: 336-347.

9 Tekin, Şinasi (1987): "Altun Yaruk'un 20. Bölümü: İligler Qanlarının Köni Törüsün Aymaq (=Räjaşāstra)". *Journal of Turkish Studies / Türklük Bilgisi Araştırmaları*, Volume 11: 133-199.

10 Muti'i, İbrahim (1990): *İlmiy Maqaliliri. Beyjing*: Millätlär nāşriyatı.

11 Finch, Roger (1993): "Chapters XVI and XVII From the Uighur *Suvarnaprabhāsottama-sūtra (Altun Yaruq)*". *Journal of Turkish Studies / Türklük Bilgisi Araştırmaları*, Volume 17: 37-197

Qeyum¹², Tursun Ayup-Muhämmätrehim Sayit¹³, Erdem Uçar¹⁴ ve Engin Çetin¹⁵ tarafından yayınlanmıştır (Raschmann, Semet 2006: 234, 239-240; Çetin 2017: 7-9; Uçar 2017c: 152; Çetin 2020: 19-20).

Altun Yaruk Sudur VIII. Kitaba ait Berlin yazmaları Prof. Dr. Ceval Kaya danışmanlığında Ayhan Tergip¹⁶, Yahya Küçük¹⁷, Ümit Özgür Demirci¹⁸, Alpay Sarıyıldız¹⁹, Yıldız Soydan²⁰, Şenol Korkmaz²¹, Mithat Usta²², Yusuf Savaşçı²³, Emel Topçu²⁴, Tülin Ayşe Koç²⁵ ve Muammer Yücal²⁶ tarafından hazırlanan tezlerde ele alınmıştır (Uçar 2017c: 152-153; Çetin 2020: 21).

2. *Altun Yaruk Sudur* 8. Kitaba İlişkin Berlin Koleksiyonda Yeni Tespit Edilen Fragmanlar

Eski Uygurca metinlere ait Berlin’de korunan fragmanların kataloglama çalışması dijital ortamda devam etmektedir. Dijital ortamda devam eden bu

-
- 12 Kaya, Ceval (1994): *Uygurca Altun Yaruk. Giriş, Metin ve Dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
Kaya, Ceval (2021): *Uygurca Altun Yaruk. Giriş, Metin ve Dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- 13 Yüsüp, İsrail; Ablim Qeyum (2001): “Altun yaruqniñ 8inçi cildiniñ 16inçi bölümi üstidä tättiqat”. *Turpaşunaslıq Tättiqatı* 1: 15-37;
Yüsüp, İsrail; Ablim Qeyum (2001): “Qädimki uygur tilidiki altun yaruqniñ 8inçi cildiniñ 15inçi bölümi (2inçi) üstidä tättiqat”. *Turpaşunaslıq Tättiqatı* 2: 1-43.
- 14 Ayup, Tursun; Muhämmätrehim Sayit (2001): *Qädimki uygur til-yezidiki altun yaruq. Huihuwen jinguamgingjing*. Ürümqi.
- 15 Uçar, Erdem (2017a): “Altun Yaruk Sudur: VIII. Tegziñ, Yüce Sarasvatı (XV. Bölök, II. Kısım)”. *Dede Korkut, Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, Cilt 6, Sayı 12: 100-150.
Uçar, Erdem (2017b): “Altun Yaruk Sudur: VIII. Tegziñ, XIX. Bölök (Yeni Neşir)”. *Prof. Dr. Talat Tekin Hatıra Kitabı*, Cilt 2. İstanbul: Çantay Yayınları: 1197-1250.
- 16 Çetin, Engin (2017): *Altun Yaruk Sekizinci Kitap. Berlin Bilimler Akademisindeki Metin Parçaları, Karşılaştırmalı Metin, Çeviri, Açıklamalar, Dizin*. Adana: Karahan Kitabevi.
- 17 Çetin, Engin (2020): *Altun Yaruk Sekizinci Kitap. Berlin Bilimler Akademisindeki Metin Parçaları. (Karşılaştırmalı Metin, Çeviri, Açıklamalar, Dizin)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- 18 Tergip, Ayhan (2003): *Uygurca Altun Yaruk'a Ait Belgeler*. Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- 19 Küçük, Yahya (2003): *Uygurca Altun Yaruk'a Ait 50 Belge*. Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- 20 Demirci, Ümit Özgür (2004): *Uygurca Altun Yaruk'a Ait Belgeler (251-300)*. Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- 21 Sarıyıldız, Alpay (2004): *Uygurca Altun Yaruk'a Ait Belgeler (101-150)*. Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- 22 Soydan, Yıldız (2004): *Uygurca Altun Yaruk'a Ait Belgeler (201-250)*. Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- 23 Korkmaz, Şenol (2005): *Uygurca Altun Yaruk'a Ait Belgeler (501-550)*. Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- 24 Usta, Mithat (2005): *Uygurca Altun Yaruk'a Ait Belgeler (451-500)*. Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- 25 Savaşçı, Yusuf (2006): *Uygurca Altun Yaruk'a Ait Belgeler (401-450)*. Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- 26 Topçu, Emel (2011): *Uygurca Altun Yaruk'a Ait Belgeler (601-650)*. Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- 27 Koç, Tülin Ayşe (2014): *Uygurca Altun Yaruk'a Ait Belgeler (701-750)*. Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

çalışma kapsamında *Altun Yaruk Sudur*'a ait Berlin fragmanları tespit edilmeye devam etmektedir. Bu çalışmada dijital katalog²⁷ aracılığıyla *Altun Yaruk VIII*. kitaba ait yeni tespit edilen U 1928, U 2925, U 2845, Mainz 668d ve U 2850 + U 2816²⁸ numaralı fragmanlar ele alınmıştır. Çalışmaya dâhil edilen fragmanlar şu şekildedir:

Dijital Katalog Aracılığıyla Tespit Edilen Fragmanlar					
Sıra No:	Katalog Numarası	Fragman Numarası	Bulunduğu Yer	RM Metnindeki Yeri	RM Metni Üzerine Yapılan Çalışmalar
15. Bölüm					
1	Nachtrag zu VOHD 13,13 - 13,15	U 1928 ön yüz	T III M 163	RM 505 ₂₁ -506 ₅	Kaya 1994: 277, 505 ₂₁ -506 ₅ Uçar 2017a: 116-117 ₁₆₄₋₁₇₀ Çetin 2017: 238 ₁₅₉₋₁₆₅ Çetin 2020: 235 ₁₅₉₋₁₆₅ Kaya 2021: 502 ₁₃₁₇₃₋₁₃₁₇₉
2	Nachtrag zu VOHD 13,13 - 13,15	U 1928 arka yüz	T III M 163	RM 505 ₂₁ -506 ₅	Kaya 1994: 277, 507 ₇₋₁₃ Uçar 2017a: 119-120 ₁₉₆₋₂₀₂ Çetin 2017: 240-241 ₁₉₁₋₁₉₇ Çetin 2020: 237-238 ₁₉₂₋₁₉₇ Kaya 2021: 503 ₁₃₂₀₅₋₁₃₂₁₁
3	Nachtrag zu VOHD 13,15	U 2925 ön yüz	T II S 32a	RM 510 ₁₇₋₁₉	Kaya 1994: 279, 510 ₁₇₋₂₀ Uçar 2017a: 126 ₂₇₆₋₂₇₉ Çetin 2017: 248-249 ₁₇₋₂₀ Çetin 2020: 244 ₂₇₁₋₂₇₄ Kaya 2021: 505 ₁₃₂₈₅₋₁₃₂₈₈
4	Nachtrag zu VOHD 13,15	U 2925 arka yüz	T II S 32a	RM 511 ₇₋₈	Kaya 1994: 279, 511 ₇₋₈ Uçar 2017a: 127 ₂₉₁₋₂₉₂ Çetin 2017: 250 ₂₈₆₋₂₈₇ Çetin 2020: 245 ₂₈₆₋₂₈₇ Kaya 2021: 505 ₁₃₃₀₀₋₁₃₃₀₁
17. Bölüm					

27 Yücal, Muammer (2014): *Uygurca Altun Yaruk'a Ait Belgeler (651-700)*. Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

28 <https://orient-mss.kohd.adw-goe.de/content/index.xml?XSL.lastPage.SESSION=/content/index.xml> [erişim tarihi: 08.02.2022]

5	Nachtrag zu VOHD 13,13 - 13,15	U 2845 ön yüz	T II S 32a	RM 520 ₁₅₋₂₃	Finch 1993: 58, 520 ₁₅₋₂₃ Kaya 1994: 282-283, 520 ₁₅₋₂₃ Çetin 2017: 272-273 ₅₀₄₋₅₁₂ Çetin 2020: 264-265 ₅₀₄₋₅₁₂ Kaya 2021: 512-513 ₁₃₅₁₈₋₁₃₅₂₆
6	Nachtrag zu VOHD 13,13 - 13,15	U 2845 arka yüz	T II S 32a	RM 521 _{başlık} RM 521 ₃₋₁₃	Finch 1993: 58, 521 _{başlık} ; 521 ₃₋₁₃ Kaya 1994: 283 ₅₂₁ ; 283 ₃₋₁₃ Çetin 2017: 273 ₅₁₃ ; 274 ₅₁₆₋₅₂₆ Çetin 2020: 265 ₅₁₃ ; 265-266 ₅₁₆₋₅₂₆ Kaya 2021: 513 ₁₃₅₂₇ ; 513 ₁₃₅₃₀₋₁₃₅₄₀
7	Nachtrag zu VOHD 13,13-15; VOHD 13,18	Mainz 668d ön yüz	T I [T.M. 443]	RM 521 ₁₁₋₁₈	Finch 1993: 58, 521 ₁₁₋₁₈ Kaya 1994: 283, 521 ₁₁₋₁₈ Çetin 2017: 275 ₅₂₄₋₅₂₉ Çetin 2020: 266 ₅₂₄₋₅₂₉ Kaya 2021: 513 ₁₃₅₃₈₋₁₃₅₄₃]
8	Nachtrag zu VOHD 13,13-15; VOHD 13,18	Mainz 668d arka yüz	T I [T.M. 443]	RM 522 ₁₉₋₂₃	Finch 1993: 58, 522 ₁₉₋₂₃ Kaya 1994: 284, 522 ₁₉₋₂₃ Çetin 2017: 278-279 ₅₅₅₋₅₅₉ Çetin 2020: 268-269 ₅₅₅₋₅₅₉ Kaya 2021: 515 ₁₃₅₆₉₋₁₃₅₇₃
20. Bölüm					
9	VOHD 13,15 # 521	U 2850 + U 2816 ön yüz	T II S 32a	RM 547, VIII 26 ₁₅₋₂₃	Kaya 1994: 294 ₄₂₋₅₀ Çetin 2017: 340-341 ₁₁₆₇₋₁₁₇₅ Çetin 2020: 319-320 ₁₁₆₇₋₁₁₇₅ Kaya 2021: 535 ₁₄₁₈₁₋₁₄₁₈₉

10	VOHD 13,15 # 521	U 2850 + U 2816 arka yüz	T II S 32a	RM 547, VIII 26 ₂₄ - RM 547, VIII 27 ₂₋₃	Kaya 1994: 294 ₅₁₋₅₇ Çetin 2017: 341 ₁₁₇₆₋₁₁₇₉ Çetin 2020: 320 ₁₁₇₆₋₁₁₇₉ Kaya 2021: 535 ₁₄₁₉₀₋₁₄₁₉₆
----	---------------------	--------------------------------	------------	--	--

3. Metin, Çeviri, Çince Metin Denkliği, Açıklamalar

Bu bölümde Berlin fragmanlarının transkripsiyon ve transliterasyonları yapılmış, fragmanlarda yıpranmış/kopuk olan kısımlar Radloff-Malov yayınına göre tamamlanmıştır. Metinlerin transkripsiyonu ve transliterasyonunda *Uigurisches Wörterbuch*'da uygulanan yöntem kullanılmıştır (UW: 9-10, 13-14; UWW I: XXXIII-XXXV). Metinde koyu olarak verilen kısımlar Berlin fragmanlarına aittir. Köşeli ayraç [...] içerisinde verilen kısımlar ise Radloff-Malov metnine göre verilmiştir. Radloff-Malov yayınına ait satırlar, bu yayın üzerine yapılan diğer çalışmalarda göz önünde bulundurulmuş ve açıklanmıştır. Daha önceki çalışmalarda yapılan düzeltmeler, yorumlar ve açıklamalar göz önünde bulundurulmuş ve açıklanmıştır. Bu bölüm okuyucuya kolaylık olması açısından her bir fragman için ayrı ayrı metin, çeviri, Çince metin ve açıklamalar şeklinde düzenlenmiştir.

1) U 1928 ön yüz

Raschmann, bu fragmanın *Altun Yaruk VIII*. kitap 15. bölüme ait olduğunu, St. Petersburg yazmasında Suv 505.21-506.5 arasına denk geldiğini belirtir (KOHD Digital).

Metin [= RM 505₂₁-506₅ → RM yayınları için bk. Kaya 1994: 277, 505₂₁-506₅; Uçar 2017a: 116-117₁₆₄₋₁₇₀; Çetin 2017: 238₁₅₉₋₁₆₅; Çetin 2020: 235₁₅₉₋₁₆₅; Kaya 2021: 502₁₃₁₇₃₋₁₃₁₇₉]

01	01	[üzüksüz armaksız ke]rtü sözüg ,, ///// ///// /// //rtw swyz wk ,,	RM 505 ₂₁₋₂₂ + U 1928 ₁
02	02	[tılanurmak] ärkligi tözün t(ä)ñri ////////// 'rklyky twyz wn tkry	RM 505 ₂₂ -506 ₁ + U 1928 ₂
03	03	[kızı-y]-a ,, kılığ meni tükäl- /// / / ' ,, qylynk myny twyk'l-	RM 506 ₁₋₂ + U 1928 ₃

04	04	[-lig ,, bo ädrä]mlärkä ägsüksüz ,, -/// /// /// ///m l'r k' 'kswk swz ,,	RM 506 ₂₋₃ + U 1928 ₄
05	05	[kut kolar m(ä)n ,, k]üsäyü t(ä)ñri kızı /// /// /// /// /wys'yw tkry qyz y	RM 506 ₃₋₄ + U 1928 ₅
06	06	[siz kälip ,,] kılıñ meni /// /// /// /// qylynk myny	RM 506 ₄₋₅ + U 1928 ₆

Çeviri [→ krş. Uçar 2017a: 116₁₆₃₋₁₆₅, 118₁₆₅₋₁₇₁; Çetin 2017: 238₁₅₉₋₁₆₅; Çetin 2020: 368₁₅₇₋₁₆₅]

01) Ben yalansız, hilesiz doğru sözü söylerim. 02-03) Ey belâgatın sâhibesi, soylu Tanrıça! 03-04) Beni bu (belâgat) becerilerine eksiksiz ve tam olarak ulaştırın. 05-06) Size yalvarıyorum₂ “(ey) Tanrıça, siz gelip beni [belâgat sahibi] yapın”.

Çince metin [Taishō 438b01-03 → Ayrıca krş. Uçar 2017a: 117_{438 a23-b1}, 119_{438 b2-8}; Çetin 2017: 238₁₅₉₋₁₆₅; Çetin 2020: 235₁₅₉₋₁₆₅].

T438b01: 無誑語 *wu kuang yu* T438b02: 天女妙辯才 令我得成就
tian nü miao bian cai wu kuang yu ling wo de cheng jiu T438b03: 惟願天
女來 令我語無滯 *wei yuan tian nü lai ling wo yu wu zhi*

Açıklamalar

01 [äzüksüz armaksız ke]rtü söz: “yalansız, hilesiz doğru söz”. Bu kısım Çince metinde 無誑語 *wu kuang yu* “yalansız, hilesiz söz” şeklinde geçmektedir (T438b01). Çince metinde olmayan *kertü* sözcüğü Uygurca metinde ekleme olmalıdır. Ayrıca krş. Uçar 2017a: 136_{134-135. not}; Çetin 2020: 235.

02 [tılañurmak] ärkligi: “belâgatın sâhibesi (= Tanrıça Sarasvatī)” (HdA: 713a). *tılañurmak* karşılığı Çince metinde 辯才 *bian cai* şeklindedir (T438b02). Ayrıca krş. Uçar 2017a: 137_{165-168. not}; Çetin 2020: 235; UWN II: 272.

02-03 **tözün t(ä)ñri** [kızı]: “soylu Tanrıça, soylu Tanrı kızı” (HdA: 748a, 696a). *t(ä)ñri* [kızı] ibaresinin Çince metindeki karşılığı 天女 *tian nü*’dür (T438b02). Ayrıca krş. Uçar 2017a: 137_{165-168. not}; Uçar 2017c: 155₁₆₁.

03-04 **kılıñ meni tükäl**[lig]: Bu kısım Çince metinde 令我得成就 *ling wo de cheng jiu* karşılığındadır (T438b02). Ayrıca krş. Uçar 2017a: 137_{165-168. not};

04 [bo ädrä]mlärkä ägsüksüz: Bu ibarenin Çince metinde karşılığı yoktur.

05 [kut kolar m(ä)n ,, k]üsäyü: Bu kısım Çince metinde 惟願 *wei yuan* şeklinde geçmektedir (T438b03). Benzer kullanım ve açıklama için bk. AYS X₁₁₆₄₋₁₁₆₅: *yalvarur m(ä)n küsäyü* (Gulcalı 2021: 378). Ayrıca krş. Uçar 2017a: 137_{168-171. not};

2) U 1928 arka yüz

Raschmann, bu fragmanın Altun Yaruk VIII. kitap 15. bölüme ait olduğunu, St. Petersburg yazmasında 507, 8-13 arasına denk geldiğini belirtir. Fragmanda *burhan* kelimesi kırmızı ile yazılmıştır (KOHD Digital).

Metin [= RM 507₇₋₁₃ → RM yayınları için bk. Kaya 1994: 277, 507₇₋₁₃; Uçar 2017a: 119-120₁₉₆₋₂₀₂; Çetin 2017: 240-241₁₉₁₋₁₉₇; Çetin 2020: 237-238₁₉₂₋₁₉₇; Kaya 2021: 503₁₃₂₀₅₋₁₃₂₁₁]

07	01	[anantraş ay]ig [kılınçığ] //////// //yq //////////	U 1928 ₁ + RM 507 ₇₋₈
08	02	„ burhanlarn[ıy y(a)rlığı ,,] „ pwrq'n l'r n// //// / //	U 1928 ₂ + RM 507 ₈₋₉
09	03	yavalturur bokurur „ a[zu ymä] y'v'ltwrwr pqqrwr ,, ' // //	U 1928 ₃ + RM 507 ₉₋₁₀
10	04	ulati ayagka tägim/[ig arhant]- 'wl'ty ''y'q q' t'kym// //////////-	U 1928 ₄ + RM 507 ₁₀₋₁₁
11	05	-larnıy „ kayu näçä [bar ärsär ,,] -l'r nynk ,, q'yw n'ç' // //// //	U 1928 ₅ + RM 507 ₁₁₋₁₂
12	06	ädgü tüşlög ²⁹ sav[ları ,,] 'dkw twyş lwk s'v //// //	U 1928 ₆ + RM 507 ₁₂₋₁₃

Çeviri [→ krş. Uçar 2017a: 120₁₉₅₋₂₀₂; Çetin 2017: 240-241₁₉₁₋₁₉₇; Çetin 2020: 369₁₉₂₋₁₉₇]

29 Kaya 1994: 277, 507₁₂ tözlüg; Uçar 2017a: 120₂₀₁ tüşlög; Çetin 2017: 241₁₉₆ tözlüg; Çetin 2020: 238₁₉₆ tözlüg; Kaya 2021: 503₁₃₂₁₀ tüşlög

07-09) *Ānantarya* günah(lar)ını₂ işleyenler varsa *Buddha*'ların buyruğu (günahlarını) yumuşatır, 09-12) ve de saygıdeğer *Arhat*'ların iyiliğinin karşılığı olan ne kadar sözü varsa, ...

Çince metin [Taishō 438b11-12 → krş. Uçar 2017a: 121_{438 b9-16}; Çetin 2017: 240-241₁₉₁₋₁₉₇; Çetin 2020: 369₁₉₂₋₁₉₇]

T438b11: 有作無間罪 佛語令調伏 *you zuo wu jian zui fo yu ling diao fu* T438b12: 及以阿羅漢 所有報恩語 *ji yi a luo han suo you bao en yu*

Açıklamalar

07 [anantraş ay]ıg [kılınç]: “*Ānantarya* günahı”. Çince metinde 無間罪 *wu jian zui* karşılığındadır (T438b11). *anantraş* < Toh B. *anantārś* < Skr. *ānantarya* “beş ağır günah” (UW: 130; UWN I: 145-146; Uçar 2017a: 138_{196-197. not}; HdA: 47b). Sürekli olarak cehennemde yeniden doğuşa yol açan beş çeşit kötü günah, Çince 五無間罪 *wu wu jian zui* ve Sanskritçe *pañcānantarya* karşılığındadır (DBD; Hirawaka 1997: 88b).

08 **burhanlarn**[ıı y(a)rlığı]: “*Buddha*'ların buyruğu”. Çince metinde 佛語 *fo yu* “*Buddha*'nın sözleri” (T438b11) ve Sanskritçe *buddha-vacana*'dır (DBD; Monier-Williams 1899: 733c; Hirakawa 1997: 119a).

09 **yavaltur- bokur-**: “yumuşatmak₂; zapt etmek₂; yenmek₂ (HdA: 877b). Çince metinde 調伏 *diao fu* şeklinde geçmektedir (T438b11; Uçar 2017a: 138_{198. not}; Uçar 2017c: 155₁₇₆).

09-10 **a**[zu ymä] **ulati**: Çince metinde 及以 *ji yi* karşılığındadır (T438b12).

10 **ayagka tągiml**[ıg arhant]: “saygıdeğer *Arhat*” (HdA: 86a; 59a). Çince metinde 阿羅漢 *a luo han* karşılığındadır (T438b12). *arhant* < Soğd. *'rx'nt* < Skr. *arhat* “kurtuluş yolunun dördüncü aşamasında olan rahip” (UWN I: 228-231; HdA: 59a).

12 **ädgü tüşlüg sav**: RM yayınında şeklinde olan kısım Kaya (1994: 277, 507₁₂) ve Çetin (2017: 241₁₉₆; 2020: 238₁₉₆) tarafından *tözlüg* olarak okunmuştur. Uçar ise kelimeyi *tüşlüg* şeklinde okumuştur (Uçar 2017a: 120₂₀₁). Kaya çalışmasının yeni baskısında Uçar'ın okuyuşuna atıfla bu satırı *tüşlüg* olarak vermiştir (Kaya 2021: 503₁₃₂₁₀). Bu kısım Çince metinde 報恩語 *bao en yu* “iyiliğin karşılığı olan söz” (T438b12) şeklinde geçmektedir (Uçar 2017a: 138_{201-202. not}).

3) U 2925 ön yüz

Raschmann, Zieme tarafından tespit edilen bu fragmanın *Altun Yaruk* VIII. kitap 15. bölüme ait olduğunu, Radlaff-Malov yayınında ise Suv 510, 17-19 arasında denk geldiğini belirtir (KOHD Digital).

Metin [= RM 510₁₇₋₂₀ → RM yayınları için bk. Kaya 1994: 279, 510₁₇₋₂₀; Uçar 2017a: 126₂₇₆₋₂₇₉; Çetin 2017: 248-249₁₇₋₂₀; Çetin 2020: 244₂₇₁₋₂₇₄; Kaya 2021: 505₁₃₂₈₅₋₁₃₂₈₈]

13	01	-[ünlär ,, bi]rgärü mañ[a berzünlär ³⁰ ,, tıdıgsız ulug] -// /// //rk'rw m'nk/ //// // /// // //// // ///	RM 507 ₁₇ + U 1928 + RM 507 ₁₇₋₁₈
14	02	[tılañurmak ,, ka]yu näçä bar (P) [ärsär ,, ağınlar] ////////// // //yw n'ç' p'r //// (P) //// // ''tyn l'r	RM 507 ₁₈₋₁₉ + U 1928 + RM 507 ₁₉₋₂₀

Çeviri [→ krş. Uçar 2017a: 126₂₇₆₋₂₇₉; Çetin 2017: 248-249₁₇₋₂₀; Çetin 2020: 370₂₇₁₋₂₇₄].

13-14) (aşağıya in)sinler ve engelsiz olağanüstü belâgat yeteneğini bana birlikte versinler. Her ne kadar başkalar(ın) ... ..

Çince metin [Taishō 438c07 → krş. Uçar 2017a: 126_{438 c3-c9}; Çetin 2017: 248-249₁₇₋₂₀; Çetin 2020: 244₂₇₁₋₂₇₄]

T438c07: 與我無礙辯 *yu wo wu ai bian* T438c07: 一切人天衆 *yi qie ren tian zhong*

Açıklamalar

13 [bi]rgärü mañ[a ber-]: Bu satır Çince metinde 與我 *yu wo* ifadesine denk gelmektedir (T438c07; Uçar 2017a: 141₂₇₆. not). RM yayınında *ber-* yerine *kör-* vardır (Çetin 2017: 248₂₁₉. dipnot; Çetin 2020: 244₂₁₉. dipnot).

13-14 [tıdıgsız ulug tılañurmak]: Bu kısım Çince metinde 無礙辯 *wu ai bian* “engelsiz belâgat yeteneği” şeklinde geçmektedir. Çince metinde olmayan *ulug* kelimesi Uyğurca metne eklemelidir (T438c07).

14 [ka]yu näçä bar [ärsär]: RM yayınında [ka]yu näçä bar ärsär] geçen kısım Çince metinle uyuşmamaktadır. Çince metinde 一切人天衆 *yi qie ren tian zhong* şeklinde geçmektedir (Uçar 2017a: 141-142₂₇₈. not).

4) U 2925 arka yüz

30 Kaya 1994: 279, 510₁₇₋₁₈ körsünler; Uçar 2017a: 126₂₇₆₋₂₇₇ berzünlär; Çetin 2017: 248₁₇₋₁₈ berzünler; Çetin 2020: 244₂₇₁₋₂₇₂ bërzünler; Kaya 2021: 505₁₃₂₈₅₋₁₃₂₈₆ birsünler

Raschmann, Zieme tarafından tespit edilen bu fragmanın *Altun Yaruk* VIII. kitap 15. bölüme ait olduğunu, Radlaff-Malov yayınında ise Suv 511, 7-8 arasında denk geldiğini belirtir (KOHD Digital).

Metin [= RM 511₇₋₈ → [RM yayınları için bk. Kaya 1994: 279, 511₇₋₈; Uçar 2017a: 127₂₉₁₋₂₉₂; Çetin 2017: 250₂₈₆₋₂₈₇; Çetin 2020: 245₂₈₆₋₂₈₇; Kaya 2021: 505₁₃₃₀₀₋₁₃₃₀₁]

15	01	-[lar te]p munçulayu [ötünmiş] ... .. //p mwnçwl'yw '////////	RM 511 ₇ + U 1928 + RM 511 ₇
16	02	[k(ä)rgäk ,, an]ta ötrü t[(ä)ñri] ///// // ///t' wytrw t/////	RM 511 ₇₋₈ + U 1928 + RM 511 ₇₋₈

Çeviri [→ krş. Uçar 2017a: 128₂₉₁₋₂₉₂; Çetin 2017: 250₂₈₆₋₂₈₇; Çetin 2020: 370₂₈₆₋₂₈₇]

15-16) ...lar diyerek bu şekilde arz etmek gerek. Ondan sonra Tanrı(ça)

... ..

Çince metin [Taishō T438c12 → krş. Uçar 2017a: 129_{438 c10-c18}; Çetin 2017: 250₂₈₆₋₂₈₇; Çetin 2020: 245₂₈₆₋₂₈₇].

T438c12: 爾時辯才天女 *er shi bian cai tian nü*

Açıklamalar

15 [an]ta ötrü t[(ä)ñri]: RM yayınında *munçulayu ötünmiş k(ä)rgäk t(ä)ñri kızı* şeklindedir (RM 511₇₋₈). Çince metinde *anta ötürü* 爾時 *er shi*'yi karşılamaktadır. Çince metninde *t[(ä)ñri kızı]* karşılığı 辯才天女 *bian cai tian nü* “Sarasvati Tanrıça” olarak geçmektedir (T438c12).

5) U 2845 ön yüz

Raschmann, *Altun Yaruk* Sudur VIII. kitap 17. bölüme ait olduğunu, Radlaff-Malov yayınında ise Suv 520.15-22 veya 521.4-12 (değişimlerle) denk geldiğini belirtir (KOHD Digital).

Metin [= RM 520₁₅₋₂₃ → RM yayınları için bk. Finch 1993: 58, 520₁₅₋₂₃; Kaya 1994: 282-283, 520₁₅₋₂₃; Çetin 2017: 272-273₅₀₄₋₅₁₂; Çetin 2020: 264-265₅₀₄₋₅₁₂; Kaya 2021: 512-513₁₃₅₁₈₋₁₃₅₂₆]

17	01	b(ä)k k[at]ıg k [ertü sav sözläyü inçä tep tezüñ ,,] pk q//yq k //// // // // // // // // // // // //	U 2845₁ + RM 520 ₁₅₋₁₆
18	02	t(ä)rkin ta [vratı ötünür m(ä)n ,, şirikini kut t(ä) ırisin ,,] trkyn t' //// // // // // // // // // // // (P) // //	U 2845₂ + RM 520 ₁₆₋₁₈
19	03	kut küs [üş kolar m(ä)n ,, birök sizin savınız ,,] qwt kwys / // // // // // // // // // // //	U 2845₃ + RM 520 ₁₈₋₂₀
20	04	köni [kertü çin ärsär bo mäniñ ötünmiş ötüğ]- kwyny // // // // // // // // // // // // //	U 2845₄ + RM 520 ₂₀₋₂₂
21	05	-ümin [, yoksuz kurug kılmañ tep ,, munçulayu] -wmyn // // // // // // // // // // // // //	U 2845₅ + RM 520 ₂₂₋₂₃

Çeviri [→ krş. Çetin 2017: 272-273₅₀₄₋₅₁₂; Çetin 2020: 372-373₅₀₄₋₅₁₂]

17) sağlam₂, gerçek sözler söyleyip şu şekilde sorsun: 18-19) “Şrıkanyā şans tanrıçasına hemen₂ arz ediyorum. (Size) yalvarıyorum₂. 19-21) Eğer sizin sözünüz doğru₂ ve hakiki söz ise benim bu dilemiş olduğum dilek(ler) imi nafile kılmayın” diyerek bu şekilde arz etsin.

Çince metin [Taishō 439b16-18 → krş. Çetin 2017: 272-273₅₀₄₋₅₁₂; Çetin 2020: 264-265₅₀₄₋₅₁₂]

T439b16: 實言 *shi yan*, T439b17: 邀請大吉祥天 發所求願 若如所言是不 *yao qing da ji xiang tian fa suo qiu yuan ruo ru suo yan shi bu*, T439b18: 虛者。於我所請勿令空爾。 *xu zhe □ yu wo suo qing wu ling kong er □*

Açıklamalar

17 **k**[ertü sav sözläyü]: Çince metinde 實言 *shi yan* (T439b16) karşılığında olup Sanskritçesi *satya-vacana*'ya olmalıdır (Hirakawa 1997: 387).

18 [ötün-]: Çince metinde 邀請 *yao qing* (T439b17) ile karşılanmaktadır.

18 [şirikini kut t(ä)ıri]: Çince metinde 大吉祥天 *da ji xiang tian* ifadesiyle karşılanmaktadır (T439b17). *şirikini* için ayrıca bk. AYS VI, 0477 425.5. not (Ayazlı 2012: 221-222).

19 **kut küs**[üş kol-]: Bu satır Çince metinde 求願 *qiu yuan* ifadesine denk gelmektedir (T439b17). Ayrıca krş. Finch 1993: 99_{520.18. not}

20 **köni** [kertü çin]: Bu satır Çince metinde 不虛 *bu xu* ifadesinde denk gelmektedir (T439b17-18).

21 [yoksuz kurug]: Bu kısım Çince 空 *kong* ifadesine denk gelmektedir (T439b18; Finch 1993: 99-100_{520.22.not}).

6) U 2845 arka yüz

Raschmann, Altun Yaruk Sudur VIII. kitap 17. bölüme ait olduğunu, Radlaff-Malov yayınında ise Suv 520.15-22 veya 521.4-12 (değişimlerle) denk geldiğini belirtir. Bu fragmanda [s]äkizinç ülüş otuz “8. kitap, 30. (yaparak)” şeklinde sayfa numaralandırması olduğunu belirtir (KOHD Digital).

Metin [= RM 521_{başlık}; RM 521₃₋₁₃ → RM yayınları için bk. Finch 1993: 58, 521_{başlık}; 521₃₋₁₃; Kaya 1994: 283₅₂₁; 283₃₋₁₃ Çetin 2017: 273₅₁₃; 274₅₁₆₋₅₂₆; Çetin 2020: 265₅₁₃; 265-266₅₁₆₋₅₂₆; Kaya 2021: 513₁₃₅₂₇; 513₁₃₅₃₀₋₁₃₅₄₀]

22		[s]äkizinç ülüş otuz ³¹ ,, /’kyz ync ’wylwş ’wtwz ,,	RM 521 _{başlık}
23	01	[ävintä ışın tarıgın ädin tavarın aşın içgüsin asa] // // // // // // // // // // // // // // // //	U 2845 ₁ + RM 521 ₃₋₄
24	02	ükl[itü tägingäy m(ä)n ,, bo d(a)rnig sözläyü meni okız]- ’wykl// // // // // // // // // // // // // // // // (P) // // // // -	U 2845 ₂ + RM 521 ₅₋₆
25	03	-unl[ar ötünzünlär ,, okıduktä ötündüktä aşnuça bo burhan]- -wn l// // // // // // // // // // // // // // // //	U 2845 ₃ + RM 521 ₇₋₉
26	04	-lar b[o bodis(a)t(a)vlar atın atayu süzök köjülin] -l’r p// // // // // // // // // // // // // // //	U 2845 ₄ + RM 521 ₉₋₁₁
27	05	yügärü kı[u yükünü inçä tep tezünlär ,,] ywk’rw qyl// // // // // // // // // // //	U 2845 ₅ + RM 521 ₁₁₋₁₂
28	06	yükünür m(ä)n [üç üdki ondın sınar yertinçütä ärigmä] ywkw nrwrmn // // // // // // // // // // // // //	U 2845 ₆ + RM 521 ₁₂₋₁₃

Çeviri [→ krş. Çetin 2017: 274-275₅₁₆₋₅₂₆; Çetin 2020: 373₅₁₆₋₅₂₆]

31 RM 521_{başlık} säk(i)zinç y(e)g(i)rmi üç ,,

22) Sekizinci bölüm otuz 23-24) evindeki hububatını₂ malını mülkünü yiyecek içeceğini çoğaltacağım₂. 24-25) Bu *dharani*'yi söyleyip beni çağırınlar (ve benden) istesinler. 25-27) Beni çağırıp benden istemeden önce bu *Buddhaların*, bu *Bodhisattvaların* adlarını anarak canı gönlüyle (bunu) gerçekleştirip hürmet ederek şöyle desinler. 28) Üç zamana ait on taraftaki dünyada bulunan ... .. saygıyla eğiliyorum.

Çince metin [Taishō 439b19-22 → krş. Çetin 2017: 273₅₁₃; 274₅₁₆₋₅₂₆; Çetin 2020: 265₅₁₃; 265-266₅₁₆₋₅₂₆]

T439b19: 令其宅中財穀增 *ling qi zhai zhong cai gu zeng*, T439b20: 長。即當誦呪請召於我。先稱佛名及菩薩 *zhang* □ *ji dang song zhou qing zhao yu wo* □ *xian cheng fo ming ji pu sa*, T439b21: 名字。一心敬禮 *ming zi* □ *yi xin jing li*, T439b22: 南謨一切十方三世 *na mo yi qie shi fang san shi*

Açıklamalar

22 [s]äkizinc̄ üliş otuz: Berlin U 2845 numaralı fragmanın arka yüzünde [s]äkizinc̄ üliş otuz “sekizinci bölüm otuz” olarak yazılmıştır. Bu kısım St. Petersburg yazmasında üç *y(e)g(i)rmi* olması gerekirken yanlışla *y(e)g(i)rmi üç* olarak yazılmış. Yanlış yazılan bu yazma numarası RM yayınında da aynı şekilde yer verilmiştir (Kaya 1994: 283_{521, 1. dipnot}; Çetin 2017: 273_{329.dipnot}; Çetin 2020: 265_{329. dipnot}; Kaya 2021: 513_{2777. dipnot}).

23 [ävintä ışın tarıgın ädin tavarın]: Bu kısım Çince metinde 其宅中財穀 *qi zhai zhong cai gu* ifadesine denk gelmektedir (T439b19). Eski Uygurca metindeki *ı tarıg ve äd tavar* ikilemesinin sıralaması Çince metinde 財穀 *zhong cai* “malk mülk ve hububat” tam tersi şekildedir. Çince metinde karşılığı olmayan *aş içgü* Eski Uygurca metne eklemeye yapılmış olmalıdır. Ayrıca krş. Finch 1993: 100_{521.2. not}.

23-24 [asa] ükl[itü]: Eski Uygurca *as- üklit-* ikilemesi Çince metinde 增長 *zeng zhang* ifadesine denk gelmektedir (T439b19-20). Ayrıca krş. Finch 1993: 100_{521.5. not}.

24 [d(a)rniğ sözläyü]: Çince metinde 誦呪 *song zhou* ifadesine denk gelmektedir (T439b20). Çince ifadenin Sanskritçe karşılığı *jāpa*'dır (Hirakawa 1997: 1079). *d(a)rni* < Skr. *dhāraṇī* “sihirli söz, büyü formülü” (HdA: 245b).

24-25 [okız]unl[ar ötünzünlär]: Bu kısım Çince metinde 請召 *qing zhao* ifadesine denk gelmektedir (T439b20). Eski Uygurca metinde *okı-*

ötün- şeklinde olan yapı Çince metinde ise 請 *qing* “istemek” ve 召 *zhao* “çağırma” şeklindedir.

25-26 [aşnuça bo burhan]lar b[o bodis(a)t(a)vlar]: Yazmada görülebilen harfler ve RM metnindeki ilgili satır göz önünde bulundurularak [aşnuça bo burhan]lar b[o bodis(a)t(a)vlar şeklinde tamamlanmıştır. RM metninde ise bu kısım *bo burhanlar atın bo bodis(a)t(a)vlar atın* şeklinde geçmektedir (RM 521₉₋₁₀). Bu kısım Çince metinde 先稱佛名及菩薩名字 *xian cheng fo ming ji pu sa ming zi* şeklinde geçmektedir (T439b20-21). Çince metinle Eski Uygurca metin arasında farklar bulunmaktadır: *asnuça* 先 *xian*; *burhanlar atın ata-* 稱佛名 *cheng fo ming*; *ymä* 及 *ji*; *bodis(a)t(a)v atın* 菩薩名字 *pu sa ming zi*. Ayrıca krş. Finch 1993: 100-101_{521.10. not}

27 [süzök köñülin] **yügärü kıl**[u yükünü]: Eski Uygurca RM metninde *süzök köñülin*, Çince metinde 一心 *yi xin* “canı gönlüyle” ifadesine denk gelmektedir (T439b21). U 2845 numaralı Berlin yazmasının arka yüzünün 5. satırında *yügärü kıl-* ifadesi okunmaktadır. RM metninde ise bu kısım *yükünü inçä tep tezünlär* şeklinde devam etmektedir (RM 521₁₁₋₁₂). Çince metinde 敬禮 *jing li* RM yayınında *yükün-* fiiline karşılık gelmektedir (T439b21). Ayrıca krş. Finch 1993: 101_{521.10. not}

28 **yükün-**: Çince metinde bu kısım 南謨 *na mo* ifadesi ile karşılanmaktadır (T439b22). Çince 南謨 *na mo* ifadesi Sanskritçe *namaḥ* karşılığındadır (DBD; Hirakawa 1997: 220). Ayrıca krş. Finch 1993: 101_{521.10. not}

28 [üç üdki ondın sıñar yertinçütä]: Bu kısım Çince metinde 十方三世 *shi fang san shi* “on taraftaki üç zaman” şeklinde geçmektedir (T439b22). RM yayınındaki metin ile sıralama tersi şeklindedir. Eski Uygurca *ondın sıñar*, Çince 十方 *shi fang* yapısının Sanskritçe karşılığı *daśa-diś*’dir (Hirakawa 1997: 217). Eski Uygurca *üç üdki*, Çince 三世 *san shi* yapısının karşılığı *traiya-dhivika*’dır (Hirakawa 1997: 21). Ayrıca krş. Finch 1993: 101_{521.12. not}

7) Mainz 668d ön yüz

Raschmann, Altun Yaruk Sudur VIII. kitap 17. bölüme ait olduğunu belirtir. Fragmanın metin paralellliği Radlaff-Malov yayınında Suv 521.11-18’e denk geldiğini belirtir (KOHD Digital).

Metin [= RM 521₁₁₋₁₈ → RM yayınları için bk. Finch 1993: 58, 521₁₁₋₁₈; Kaya 1994: 283, 521₁₁₋₁₈; Çetin 2017: 275₅₂₄₋₅₂₉; Çetin 2020: 266₅₂₄₋₅₂₉; Kaya 2021: 513₁₃₅₃₈₋₁₃₅₄₃]

8) Mainz 668d arka yüz

Raschmann, bu fragmanın *Altun Yaruk Sudur* VIII. kitap 17. bölümüne ait olduğunu belirtir. Fragmanın metin paralelliğinin ise Radlaff-Malov yayınında Suv 522.19-23'e denk geldiğini belirtir (KOHD Digital).

Metin [= RM 522₁₉₋₂₃ → RM yayınları için bk. Finch 1993: 58, 522₁₉₋₂₃; Kaya 1994: 284, 522₁₉₋₂₃; Çetin 2017: 278-279₅₅₅₋₅₅₉; Çetin 2020: 268-269₅₅₅₋₅₅₉; Kaya 2021: 515₁₃₅₆₉₋₁₃₅₇₃]

35	01	okıyur m[(ä)n şirikini kut t(ä)ñri]- 'wqyywr m/ // // // // // // // // // // -	Mainz 668d ₁ + RM 522 ₁₉
36	02	-sin ,, küs[ämiş küsüşümin kanturda]- -syn ,, kwys/// // // // // // // // // // -	Mainz 668d ₂ + RM 522 ₂₀₋₂₁
37	03	-çig ,, kılm[ış işimin bütürtäçig] -çyq ,, qyım// // // // // // // // // //	Mainz 668d ₃ + RM 522 ₂₁
38	04	darnis[i bo ärür ,, tatyada namo] d'rnys/ // // // // // // // // // //	Mainz 668d ₄ + RM 522 ₂₂
39	05	/y y... .. /y y... ..	Mainz 668d ₅ + RM 522 ₂₃

Çeviri [→ krş. Çetin 2017: 278-279₅₅₅₋₅₅₉; Çetin 2020: 373₅₅₅₋₅₅₉]

35-36) ... Şrikanyā, şans tanrıçasını çağırıyorum. 36-38) Dilemiş (olduğum) dileğimi yerine getirecek, gerçekleştirmiş olduğum işimi bitirecek (olan) dhārañī budur. 38-39) tatyada namo ... ..

Çince metin [Taishō 439c03-05 → krş. Çetin 2017: 278-279₅₅₅₋₅₅₉; Çetin 2020: 268-269₅₅₅₋₅₅₉]

T439c03: 吉祥天女。由此呪力。所求之事皆得成就。 *ji xiang tian nü* □ *you ci zhou li* □ *suo qiu zhi shi jie de cheng jiu* □, T439c04: 即說呪曰 *ji shuo zhou yue*, T439c05: 南謨室唎莫訶天女 *na mo shi li mu he tian nü*

35 [şirikini kut t(ä)ñri]: Çince metinde 吉祥天女 *ji xiang tian nü* yapısına karşılık gelmektedir. 吉祥 *ji xiang* “kut, şans” ve 天女 *tian nü* “tanrıça” anlamındadır (T439c03). Ayrıca krş. 吉祥天女 *ji xiang tian nü* “Mahāsīrī”, Skr. *Lakṣmī* (DBD; Hirakawa 1997: 240). Ayrıca bk. 18. not.

36-37 **küs**[ämiş küsüşümin kanturda]**çig** ,, **kılm**[ış işimin bütürtäçig]: Bu kısım Çince metinde 所求之事皆得成就 *suo qiu zhi shi jie de cheng jiu* kısmına denk gelmektedir (T439c03). Eski Uyгурca metinde **küs**[ämiş

küsüş] ve *kalm*[ış iş] yapıları Çince 所求之事 *suo qiu zhi shi*; [kanturda]cı ve [bütürtäçi] yapıları ise Çince 得成就 *de cheng jiu* kısmına denk gelmektedir. Çince metinde yer alan 皆 *jie* “hepsi, bütün” anlamındadır ve Eski Uygurca metinde karşılığı yoktur.

9) U 2850 + U 2816 ön yüz

Raschmann, bu fragmanın *Altun Yaruk Sudur* VIII. kitap 20. bölüme ait olduğunu belirtir. U 2850 numaralı fragmanın U 2816 numaralı fragmanın başka bir parçası olduğunu ve her iki fragmanın doğrudan bir araya getirilemeyeceğine yer verir (KOHD Digital). U 2816 numaralı fragman daha önce Raschmann tarafından katalogunda tespit edilmiş (Raschmann 2005: 118, Kat. No. 521) ve Engin Çetin tarafından fragmanın transkripsiyon ve transliterasyonu yapılmıştır (Çetin 2017: 150; Çetin 2020: 155-156).

Metin [= [RM 547] VIII 26₁₅₋₂₃ → RM yayınları için bk. Kaya 1994: 294₄₂₋₅₀; Çetin 2017: 340-341₁₁₆₇₋₁₁₇₅; Çetin 2020: 319-320₁₁₆₇₋₁₁₇₅; Kaya 2021: 535₁₄₁₈₁₋₁₄₁₈₉]

40	01	[m(ä)n] ötrü [ol raçaşastr törö] // 'wytrw /// // // // //	U 2850 ₁ + [RM 547], VIII 26 ₁₅
41	02	[bitig]kä [tayaklığın] iki tü [män yıl başladım ,,] ////k' // // // // // 'yky tw//// // // // //	U 2816 ₁ + [RM 547], VIII 26 ₁₅ + U 2850 ₂ + [RM 547], VIII 26 ₁₆₋₁₇
42	03	ol ança y[1]/ ärtginçä b [irk(i)yä ymä törösüz] 'wl ''nç' y/l 'rtkynç' p//// // // // //	U 2816 ₂ + U 2850 ₃ + [RM 547], VIII 26 ₁₇₋₁₉
43	04	törö k1/[tukum]m ömäz [m(ä)n ,, s(ä)n ymä amtı] twyrw qy////yn 'wym'z // // // // //	U 2816 ₃ + [RM 547], VIII 26 ₁₉ + U 2850 ₄ + [RM 547], VIII 26 ₂₀
44	05	[oglu]m ol törög [tutup raçaşastr törö bitigdäkiçä] ////m 'wl twyrwk // // // // // // ////////	U 2816 ₄ + [RM 547], VIII 26 ₂₁₋₂₂
45	06	[köni] <i>yorıp</i> [el başlamışın] k(ä)rgäk kayu ärür ol] //// ywryp // // // // // // // // //	[RM 547], VIII 26 ₂₂ + U 2816 ₅ + [RM 547], VIII 26 ₂₂₋₂₃

Çeviri [→ krş. Çetin 2017: 340-341₁₁₆₇₋₁₁₇₅; Çetin 2020: 350₁₁₆₇₋₁₁₇₅]

40-41) Ben de o Rājaśāstra (adlı) kanun kitabına dayanarak (ülkeyi) yirmi bin yıl yönettim. 42-43) O kadar süre boyunca bir kez bile kanun dışında hareket ettiğimi düşünmüyorum. 43-45) Sen de şimdi oğlum, o kanun (kitabını) uyup Rājaśāstra (adlı) kanun kitabındaki gibi gerçeğe uygun davranarak ülkeyi yönetmeye (senin) başlamış olman gerekir.

Çince metin [Taishō 442a28-442b02 → krş. Çetin 2017: 340-341₁₁₆₇₋₁₁₇₅; Çetin 2020: 319-320₁₁₆₇₋₁₁₇₅]

T442a28: 王法正論。我依此論。 *wang fa zheng lun* □ *wo yi ci lun* □, T442a29: 於二萬歲善治國土。我不曾憶起一念心 *yu er wan sui shan zhi guo tu* □ *wo bu ceng yi qi yi nian xin*, T442b01: 行於非法。汝於今日亦應如是。勿以非 *xing yu fei fa* □ *ru yu jin ri yi ying ru shi* □ *wu yi fei* T442b02: 法而治於國。 *fa er zhi yu guo* □

Açıklamalar

40-41 [raçaşastr törö bitig]: Bu kısım Çince metinde 王法正論 *wang fa zheng lun* karşılığındadır (T442a28). Çince 王法 *wang fa* “kraliyet hukuku, bir kralın ülkesini yönetmesi için gerekli olan yasa”, Sanskritçe *rājadharma* karşılığındadır (DBD; Hirakawa 1997: 820). Çince 正論 *zheng lun* “doğru öğreti” ise Sanskritçe *śāstra* karşılığındadır (DBD; Hirakawa 1997: 687). *raçaşastr* < Skr. *rājaśāstra* “bir bölüm başlığı; kanunun bir türü” (HdA: 566b-567a).

41 **iki tü**[mān yıl başla-]: Çince metinde 二萬歲善治國土 *er wan sui shan zhi guo tu* şeklinde geçmektedir (T442a29). Çince metinde geçen 善 *shan* ve 國土 *guo tu* kelimesinin Uygurca metinde birebir karşılığı yoktur. *iki tü*[mān] 二萬 *er wan*; yıl 歲 *sui*, Skr. *vatsara*; başla- 治 *zhi*. Ayrıca bk. EUy. **iki tü**[mān], Çin. 二萬 *er wan*, Skr. *viṃśati-sahasra*; EUy. **iki tü**[mān] yıl, Çin. 二萬劫 *er wan jie*, Skr. *viṃśati-kalpa-sahasra* (Hirakawa 1997: 85).

42-43 [törösüz] törö kıl-: Bu kısım Çince metinde 行於非法 *xing yu fei fa* karşılığındadır (T442b01). Eski Uygurca [törösüz] törö, Çince 非法 *fei fa*, Skr. *adharmā, adhārmika* (Hirakawa 1997: 1250).

45 [el başla-]: Bu kısım Çince metinde 治於國 *zhi yu guo* karşılığındadır (T442b02).

10) U 2850 + U 2816 arka yüz

Metin [= [RM 547], VIII 26₂₄- [RM 547], VIII 27₂₋₃ → RM yayınları için bk. Kaya 1994: 294₅₁₋₅₇; Çetin 2017: 341₁₁₇₆₋₁₁₇₉; Çetin 2020: 320₁₁₇₆₋₁₁₇₉; Kaya 2021: 535₁₄₁₉₀₋₁₄₁₉₆]

46	01	[tep te]sär [„ anı amtı s(ä)n tetrü] /// //s'r // //// //// // ////	U 2816 ₁ + [RM 547], VIII 26 ₂₄
47	02	tıñlagıl [ädgüti köñülgärgil m(ä)n şaşa] tynkl'qyl // //// // //// // ////	U 2816 ₂ + [RM 547], VIII 26 ₂₄₋₂₅
48	03	sözläyü [beräyin tep „ anta ötrü] swyz l'yw // //// // //// // ////	U 2816 ₃ + [RM 547], VIII 26 ₂₅₋₂₆ + U 2850 ₁
49	04	baladivaçe [at(ı)g elig b[äg şlok tak- şutın] p'l' dyv'çy ///q 'ylyk p//	U 2816 ₄ + [RM 547], VIII 26 ₂₆₋₂₇ + U 2850 ₂
50	05	[oglıña] inçä [tep te]di „ ... . //// //// // // //dy „	[RM 547], VIII 26 ₂₇ + U 2816 ₅ + [RM 547], VIII 27 ₁ + U 2850 ₃
51	06	[m(ä)n amtı anı sözläyin bağlar törösi şas]trı[g] ... // //// //// //// //// //// //// //// //tr y/	[RM 547], VIII 27 ₂₋₃ + U 2850 ₄

Çeviri [→ krş. Çetin 2017: 341-342₁₁₇₆₋₁₁₈₂; Çetin 2020: 380-381₁₁₇₆₋₁₁₈₂]

46-47) ... .. diye sorarsan, “onu şimdi sen dikkatlice dinle, doğru şekilde düşün. 47-48) Ben sana anlatıvereyim” dedi. 48-50) Ondan sonra *Baladhvaja* adlı hükümdar₂ şiirle oğluna şunları söyledi. ... .. 51) Ben şimdi onu; “beyler için talimat *Śāstra*’sını” (sana) söyleyeyim.

Çince metin [Taishō 442b02-05 → krş. Çetin 2017: 341₁₁₇₆₋₁₁₇₉; Çetin 2020: 320₁₁₇₆₋₁₁₇₉]

T442b02: 云何名爲王法正論。汝今善 *yun he ming wei wang fa zheng lun* □ *ru jin shan*, T442b03: 聽。當爲汝說。爾時力尊幢王。即爲其子以 *ting* □ *dang wei ru shuo* □ *er shi li zun chuang wang* □ *ji wei qi zi yi*, T442b04: 妙伽他說正論曰 *miao qie ta shuo zheng lun yue*, T442b05: 我說王法論 *wo shuo wang fa lun*

Açıklamalar

46-47 [amtı s(ä)n tetrü] tınla-: Bu kısım Çince metinde 汝今善聽 *ru jin shan ting* karşılığındadır (T442b02-03). Eski Uygurca ifadenin devamındaki *[ädgüti köñülgärgil]* ifadesi Çince metinde geçmez.

47-48. [m(ä)n saña] sözlüyü [beräyin]: Bu kısım Çince metinde 當爲汝說 *dang wei ru shuo* karşılığındadır (T442b03).

49 baladivaçe [atl(ı)]**g elig b**[äg]: Bu kısım Çince metinde 力尊幢王 *li zun chuang wang* karşılığındadır (T442b03).

49 [şlok takşut]: Bu kısım Çince metinde 伽他 *qie ta* karşılığındadır (T442b04). Ayrıca krş. EUyg. *şlok takşut*, Çin. 伽他 *qie ta*, Skr. *gāthā* (Hirakawa 1997: 108).

51 bağlar törösi şas]trı[g]: Bu kısım Çince metinde 王法論 *wang fa lun* karşılığındadır (T442b05). Çince 王法 *wang fa* “kraliyet hukuku, bir kralın ülkesini yönetmesi için gerekli olan yasa”, Sanskritçe *rāja-dharma* karşılığındadır (DBD; Hirakawa 1997: 820). Ayrıca bk. 40-41. not.

4. Dizin ve Sözlük

A	
a	(→ -y-a) ‘(önceki kelimeyle birleşen) seslenme edatı; ey’
	<i>t(ä)ñri kızı-y-a</i> 03
açın	‘başka’
	<i>[a.+lar]</i> 14
alku	‘bütün’
	<i>[a.] kamag [burhanlar]</i> 31
amtı	‘şimdi’
	<i>[ymä a. oğlu]m</i> 43 <i>[anı a. s(ä)n]</i> 46 <i>[m(ä)n a. anı]</i> 51
anantraş	< Toh B. <i>anantārś</i> < Skr. <i>ānantarya</i> ‘beş ağır günah’
	<i>[a. ay]ıg [kılınçığ]</i> 07
ança	‘o kadar’
	<i>ol a. y[ı]l</i> 42
anı	‘onu’

	<i>[a. amtı s(ä)n]</i> 46 <i>[m(ä)n amtı a.]</i> 51
anta	‘ondan’
	<i>[a.] ötrü</i> 16 <i>[a. ötrü]</i> 48
arhant	< Soğd. <i>’rx’nt</i> < Skr. <i>arhat</i> ‘kurtuluş yolunun dördüncü aşamasında olan rahip’
	<i>ayagka tögiml[ig a.]larnıy</i> 10-11
armaksız	‘hilesiz’
	<i>[üzügsüz a.]</i> 01
as-	‘çoğaltmak’
	<i>[a.-a] ükl[itü]</i> 23-24
aş	‘yiyecek’
	<i>[a.+ın içgüsin]</i> 23
aşnuça	‘önce’
	<i>[a. bo burhan]lar</i> 25
aş	‘ad, isim’
	<i>[a.+ın atayu]</i> 26
ata-	‘anmak’
	<i>[aın a.-yu]</i> 26
atl(ı)g	‘adlı’
	<i>[ratnaşiki a. bur]han</i> 33 <i>baladivaçe [a.] elig b[äg</i> 49
ayagka tögimlig	‘saygıdeğer’
	<i>[a. t. arhant]larnıy</i> 10
ayıg kılınç	‘günah’
	<i>[anantraş a. k.+ıg]</i> 07
azu	‘yahut’
	<i>a. [ymä]</i> 09
B	
baladivaçe	<< Skr. <i>baladhvaça</i> ‘bir kralın adı’

	<i>b. [atl(i)]g elig b[äg] 49</i>
bar	‘var’
	<i>kayu nücü [b. ärsär] 11</i> <i>[ka]yu nücü bar [ärsär] 14</i>
başla-	‘yönetmek’
	<i>iki tü[män yıl b.-dım] 41</i> <i>[el b.-mıſıñ k(ä)rgäk] 45</i>
bäg	‘hükümdar’
	<i>baladivaçe [atl(i)]g elig b. 49</i> <i>[b.+lär törösi ſas]trı[g] 51</i>
b(ä)k	‘sağlam’
	<i>b. k[af]ıg k[ertü sav] 17</i>
ber-	‘vermek’
	<i>[bi]rgärü mañ[a b.-zünlär] 13</i> <i>sözläyü [b.-äyin] 48</i>
birgärü	‘birlikte’
	<i>[b.] mañ[a berzünlär] 13</i>
bir(i)yä	‘bir kez’
	<i>b. [ymä törösüz] 42</i>
birök	‘eğer’
	<i>[b. siziñ savıñız] 19</i>
bitig	‘kitap’
	<i>[raçaşaſtr törö b.]+kä 41</i> <i>[raçaşaſtr törö b.+däkiçä] 44</i>
bo	‘bu’
	<i>[b. ä.]+lärkä 04</i> <i>[b. mäniñ ötünmiſ ötüğ]ümin 20</i> <i>[b. d(a)rnig sözläyü] 24</i> <i>[b. burhan]lar b[o bodis(a)t(a)vlar] 25</i> <i>[bo burhan]lar b[. bodis(a)t(a)vlar] 26</i> <i>darnis[i b. ärür] 38</i>

bodis(a)t(a)v	< Soğd. <i>pwδyśβ</i> < Part. <i>bōdisadf</i> < Skr. <i>bodhisattva</i> ‘aydınlanma varlığı (gelecekteki Buddha)’
	<i>[bo burhan]lar b[o b.+lar]</i> 26
bokur-	‘yumuşatmak’
	<i>yavalturur b.-ur</i> 09
burhan	‘Buddha’
	<i>b.+larn[ıy y(a)rlığı]</i> 08 <i>[bo b.]lar b[o bodis(a)t(a)vlar]</i> 25-26 <i>[alku] kamag [b.+lar]</i> 32 <i>[ratnaşiki atl(i)g b.]</i> 33
bütür-	‘bitirmek’
	<i>kılm[ış işimin b.-täçig]</i> 37
Ç	
çın	‘gerçek’
	<i>köni [kertü ç. ärsär]</i> 20
D	
d(a)rni ~ darni	<< Skt. <i>dhāraṇī</i> ‘sihirli söz’
	<i>[bo d.+g sözläyü]</i> 24 <i>d.+s[i bo ärür]</i> 38
Ä	
äd	‘mal’
	<i>ä.+in tavarın</i> 23
ädgü	‘iyilik’
	<i>ä. tüşlög sav[ları]</i> 12
ädgüti	‘doğru şekilde’
	<i>ä. köñülgärgil</i> 47
ädräm	‘beceri’
	<i>bo ä.+lärkä</i> 04
ägsüksüz	‘eksiksiz’
	<i>[bo ädrä]mlärkä ä.</i> 04
är-	‘-dır/-dir; bulunmak’

	<p>kayu nücü [bar ä.-sär] 11 [ka]yu nücü bar [ä.-sär] 14 köni [kertü çın ä.-sär] 20 [yertinçütä ä.-igmä] 28 [yertinçütä ä.-igmä] 31 darnis[i bo ä.-ür] 38 [kayu ä.-ür ol] 45</p>
ärklig	‘sahip’
	[tulaşurmak] ä.+i 02
ärt-	‘geçmek’
	ol ança y[ı]l ä.-ginçü 42
äv	‘ev’
	[ä.+intä ışın tarıgın] 23
äzügsüz	‘yalansız’
	[ä. armaksız] 01
E	
el	‘ülke’
	[e. başlamışın] 45
elig	‘hükümdar’
	baladivaçe [atl(ı)] g e. b[äg] 49
I	
ı	‘hububat’
	[ı+şın tarıgın] 23
î	
içgü	‘içecek’
	[aşın i.+sin] 23
iki	‘iki’
	i. tü [män yıl] ‘yirmi bin yıl’ 41
inçä	‘şu şekilde’

	<i>[i. tep tezün] 17</i> <i>[i. tep tezünlär] 27</i> <i>[i. te]p tezün[lär] 29</i> <i>i. [tep te]di 50</i>
iş	‘iş’
	kulm [ış i. +imin büürtäçig] 37
K	
kamag	‘bütün’
	<i>[alku] k. [burhanlar] 31</i>
kantur-	‘yerine getirmek’
	küs [ämiş küsüşümin k.-da]çığ 36
kağıg	‘sağlam’
	b(ü)k k. k [fertü sav] 17
kayu	‘ne kadar’
	k. nücü [bar ärsär] 11 <i>[k.] nücü bar [ärsär] 14</i> <i>[k. ärür ol] 45</i>
k(ä)rgäk	‘gerek’
	munçulayu [ötünmiş k.] 16 <i>[el başlamışın k.] 45</i>
käl-	‘gelmek’
	t(ü)ñri kızı [siz k.-ip] 05-06
kertü	‘doğru’
	<i>[k]. sözüg 01</i> b(ü)k k[at]ıg k. [sav] 17 köni [k. çın] 20
kıl-	‘ulaştırmak, yapmak, gerçekleştirmek’
	k.-ıñ meni tükäl [lig] 03 k.-ıñ meni 06 <i>[yoksuz kurug k.-man] 21</i> yügürü k.-[u yükünü] 27 k.-m [ış işimin büürtäçig] 37 <i>[törösüz] törö k.-[tukum]ın</i> 43

kız	‘kız’
	t(ä)ñri [k.+ı-y]-a 03 t(ä)ñri kız+ı 05
kol-	‘yalvarmak’
	[kut k.-ur m(ä)n] 05 kut küs [üş k.-ur m(ä)n] 19
köni	‘doğru’
	k. [kertü çın] 20 [k.] yorıp 45
könül	‘gönül’
	süzök k.+in 26
könülgär-	‘düşünmek’
	[ädgüti k.-gil] 47
kurug	‘nafile’
	[yoksuz k. kılman] 21
kut	‘şans, kutsallık’
	[k. kolur m(ä)n] 05 [şirikini k. t(ä)ñrisin] 18 k. küs [üş kolur m(ä)n] 19 [burhanlar k.+ıña] 32 [ratnaşiki atl(ı)g bur] han [k.+ıña] 34 [şirikini k. t(ä)ñri] sin 35
küsä-	‘dilemek’
	k. [-miş küsüşümin kanturda] çığ 36 [k].-yü t(ä)ñri kızı 05
küşü	‘dilek’
	kut k. [kolur m(ä)n] 19 küs [ämiş k.+ümin kanturda] çığ 36
M	
m(ä)n	‘ben’

	<p>[kut kolur m.] 05</p> <p>t(ü)rkın ta[vraıı ötünür m.] 18</p> <p>kut küs[üş kolur m.] 19</p> <p>[asa] ükl[itü tägingäy m.] 24</p> <p>yükünür m. 28</p> <p>[yükünür m.] 30</p> <p>[yükünür m.] 32</p> <p>[yükünür] m. 34</p> <p>okıyur m. 35</p> <p>[m.] ötrü 40</p> <p>kıl[tukum]ın ömüz [m.] 43</p> <p>[m. saıa sözläyü] 47</p> <p>[m. amtı anı sözläyin] 51</p>
mäniı	‘benim’
	[m. ötünmiş ötüg] ümin 20
maıa	‘bana’
	[bi] rgärü m. [berzünlär] 13
meni	‘beni’
	kılıı m. tükäl [lig] 03
	kılıı m. 06
	[meni okız] unl [ar] 24
munıulayı	‘bu şekilde’
	m. [ötünmiş] 15
	[yoksuz kurug kılmaı tep ., m.] 21
N	
namo	< Toh A. <i>namo</i> < Soğd. <i>n’mw ~ nm’w</i> < Skr. <i>namas</i> ‘saygı, hürmet’
	[tatıyada n.] 38
näıä	‘ne’
	kayı n. [bar ärsär] 11
	[ka] ıy n. bar [ärsär] 14
O	
ogul	‘oğul’

	<i>[s(ä)n ymä amtı o.+u]m</i> 44 <i>[o.+ıya] inçä [tep te]di</i> 50
okı-	‘çağırmaq’
	<i>[meni o.]-zunl[ar ötünzünlär]</i> 25 <i>[o.-dukta ötündüktä]</i> 25 o.-yur m[(ä)n] 35
ol	‘o; -dır/dir’
	<i>[o. raçaşastr törö bitig]kä</i> 40 <i>o. ança y[ı]l ürtginçä</i> 42 <i>o. törög [tutup]</i> 44 <i>[kayu ärür o.]</i> 45
ondın ~ ontın	‘on ...da’
	<i>[üç üdki o. sıyar]</i> 28 <i>[üç ü]dki o. [sıyar]</i> 30
otuz	‘otuz’
	sükizinç ülüş o. 22
Ö	
ö-	‘düşünmek’
	ö-müz <i>[m(ä)n]</i> 43
ötrü	‘-de/-da; sonra’
	<i>[an]ta ö. t[(ä)ri]</i> 16 ö. <i>[ol raçaşastr törö]</i> 40 <i>[anta ö.]</i> 48
ötüg	‘dilek’
	<i>[mäniñ ötünmiş ö.]</i> + ümin 21
ötün-	‘dilemek’
	munçulayu <i>[ö.-miş]</i> 15 <i>[ö.-ür m(ä)n]</i> 18 <i>[mäniñ ö.-miş ötüğ]ümin</i> 20 <i>[meni okız]unl[ar ö.-zünlär]</i> 25 <i>[okıduktä ö.-düktä aşnuça]</i> 25
R	
raçaşastr	< Skr. <i>rājaśāstra</i> ‘bir bölüm başlığı; kanunun bir türü’

	<i>[r. törö bitig]kä</i> 40 <i>[r. törö bitigdäkiçä]</i> 44
ratnaşiki	< Toh A. <i>ratnaşiki</i> ~ <i>ratnaşiki</i> < Toh B. <i>ratnaşiki</i> < Skr. <i>ratnaşikhin</i> ‘bir Buddha’nın adı’
	<i>[r. atl(i)g bur]han</i> 33
S	
saŋa	‘sana’
	<i>[s.] sözläyü [beräyin]</i> 47
sav	‘söz’
	ädgü tüşlüg <i>s.[+ları]</i> 12 k[ertü <i>s. sözläyü]</i> 17 <i>[birök siziŋ s.+ıñız]</i> 19
säkiziŋç	‘sekizinci’
	s. ülüş otuz 22
s(ä)n	‘sen’
	<i>[s. ymä amtı]</i> 43 <i>[anı amtı s. tetrü]</i> 46
sıŋar	‘taraf’
	<i>[üç üdki ondın s. yertinçütä]</i> 28 <i>[üç ü]dki ontın [s. yertinçütä]</i> 31
siz	‘siz’
	<i>[s. kälip]</i> 06
siziŋ	‘sizin’
	<i>[s. savıñız]</i> 19
söz	‘söz’
	[ke]rtü <i>s.+üg</i> 01
sözlä-	‘söylemek’
	k[ertü <i>sav s.-yü]</i> 17 <i>[bo d(a)rnig s.-yü]</i> 24 <i>s.-yü [beräyin]</i> 48 <i>[amtı anı s.-yin]</i> 51
süzök	‘içten, canı, samimi’

	[s. köñülin] 26
Ş	
şaştr	< Toh A./B. <i>śāśtār</i> < Soğd. <i>š'str</i> < Skr. <i>śāstra</i> ‘Budişt öğreti metni’
	<i>bāglār törösi ş.] -t[gl</i> 51
şirikini	<< Skr. <i>*śrīkanyā</i> ‘bir tanrıçanın adı’
	[ş. kut t(ä)ñrisin] 18 [ş. kut t(ä)ñri]sin 35
şlok	< Toh A./B. <i>ślok</i> < Soğd. <i>šl'wk</i> < Skr. <i>śloka</i> ‘şiiir’
	elig b [äg ş. takşutın] 49
T	
takşut	‘şiiir’
	elig b [äg şlok t.-in] 49
tarıg	‘hububat’
	[ışın t.+in] 23
tatyada	< Skr. <i>tadyathā</i> ‘Dhāraṇī’ nin giriş sözcüğü’
	[t. namo] 38
tavar	‘mülk’
	[ädin t.+in] 23
tavraıı	‘hemen’
	t(ä)rkın t. 18
tayaklıg	‘dayanarak’
	[raçaşasır törö bitig]kä [t.+in] 41
t(ä)ñri	‘Tanrı’
	[tulañurmak] ürkligi tözün t. 02 [k]üsüyü t. kızı 05 [an]ta ötrü t. 16 [şirikini kut t.+sin] 18 [şirikini kut t.] +sin 35
t(ä)rkın	‘hemen’
	t. ta [vraıı] 18
tägin-	‘yapmak; (saygı ifadesi) yerine getirmek’

	<i>[asa] ükl[itü t.-gäy]</i> 24
te-	‘demek, söylemek’
	<i>[t.-]p munçulayu [ötünmiş]</i> 15 <i>[inçä t.-p tezün]</i> 17 <i>[inçä tep t.-zün]</i> 17 <i>[yoksuz kurug kılmaı t.-p]</i> 21 <i>[inçä t.-p tezünlär]</i> 27 <i>[inçä tep t.-zünlär]</i> 27 <i>[inçä t.-]p tezün[lär]</i> 29 <i>[inçä te]p t.-zünlär</i> 29-30 <i>[t.-p te]sär</i> 46 <i>[tep t.-]sär</i> 46 <i>sözläyü [beräyin t.-p]</i> 48 <i>[t.-p te]di</i> 50 <i>[tep t.-]di</i> 50
tetrü	‘dikkatlice’
	<i>[s(ä)n t. tuılagı]</i> 46
tıdıgsız	‘engelsiz’
	<i>[t. ulug tıııurmak]</i> 13
tıııurmak	‘belâgat’
	<i>[t.] ürkligi</i> 02 <i>[tıdıgsız ulug t.]</i> 13-14
tıııla-	‘dinlemek’
	<i>[tetrü t.+gıl]</i> 47
törö	‘kanun, talimat’
	<i>[raçaşasır t. bitig]kä</i> 40 <i>[törösüz] t. kıl[tukum]ın</i> 43 <i>ol t.+g [tutup]</i> 44 <i>[raçaşasır t. bitigdäkiçä]</i> 44 <i>[bäglär t.+si şas]tırı[g]</i> 51
törösüz	‘kanun dışında, kanunsuz’
	<i>[t.] törö kıl[tukum]ın</i> 42
tözün	‘soylu’

	t. t(ä)ŋri 02
tut-	‘uymak’
	<i>törö-g [t.-up]</i> 44
tükällig	‘tam olarak’
	kılıŋ meni tükäl[lig] 03-04
tümän	‘on bin’
	iki t. [yıl başladım] 41
tüşlüg	‘karşılık, karşılığı olan’
	ädgü t. sav[ları] 12
U	
uladı	‘ve de; ve diğerleri’
	a[zu ymä] u. 10
ulug	‘olağanüstü’
	[tıdıgsız u. tılaŋurmak] 13
Ü	
üç	‘üç’
	[ü. üdki ondın sıŋar yertinçütä] 28 [ü. ü] dkı ontın [sıŋar yertinçütä] 30
üdkı	‘zamana ait’
	[üç ü. ondın sıŋar yertinçütä] 28 [üç ü.] ontın [sıŋar yertinçütä] 30
üklit-	‘çoğaltmak’
	[asa] ü.-[ü tägingäy] 24
ülüş	‘bölüm’
	säkizinç ü. otuz 22
Y	
y(a)rılıg	‘buyruk’
	burhanlarn[ıŋ y.+ı] 08
yavaltur-	‘yumuşatmak’
	y.-ur bokurur 09

yertinçü	‘dünya’
	<i>[üç üdki ondın sıñar y. +tä]</i> 28 <i>[üç ü]dki ontun [sıñar y. +tä]</i> 31
yıl	‘yıl’
	<i>iki tü[män y. başladım]</i> 41 <i>ol ança y. ürtginçü</i> 42
ymä	‘-de/-da; bile’
	<i>a[. ymä]</i> 09 <i>[y. törösüz] törö</i> 42 <i>[s(ä)n y. amtı]</i> 43
yoksuz	‘nafile’
	<i>[y. kurug kılman]</i> 21
yorı-	‘uygun davranmak’
	<i>[köni] y.-p</i> 45
yügärü	‘belirgin, mevcut’ ~ <i>yügärü kıl-</i> ‘ortaya koymak, meydana çıkmak’
	<i>y. kıl[u yükünü]</i> 27
yükün-	‘saygıyla eğilmek; hürmet etmek’
	<i>yügärü kıl[u y.-ü]</i> 27 y.-ür m(ü)n 28 <i>[y.-ü inçä te]p tezün[lär]</i> 29 <i>[y.-ür m(ä)n]</i> 30 <i>[y.-ür m(ä)n]</i> 32 <i>[y.-ür] m(ü)n</i> 34

Sonuç

Bu çalışma, Altun Yaruk Sudur’a ait Berlin koleksiyonunda yeni tespit bazı fragmanların neşrini ihtivâ etmektedir. Çalışma, Eski Uygurcanın temel metinlerinden olan Altun Yaruk Sudur’a ait Berlin koleksiyonunda yer alan yayımlanmamış fragmanların bazılarının yayınlanması amacını taşımaktadır. Altun Yaruk çalışmalarına küçük bir katkı sağlamak amacıyla hazırlanmış bu çalışma neticesinde; daha önceki çalışmaların vasıtasıyla VIII. kitaba ait Berlin fragmanları ve bu fragmanların denk satırlarının Radloff-Malov metnine göre tamamlanarak eşleştirmesinin yapılması, Çince denkliklerinin

gösterilmesi, çevirisinin yapılması ve kısa açıklamalara yer verilmesi amacıyla hazırlanmıştır.

Kısaltmalar

AYS	Altun Yaruk Sudur
BBAW	Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften
bk.	Bakınız
Çin.	Çince
DBD	Digital Dictionary of Buddhism
EUy.	Eski Uygurca
HdA	<i>Handwörterbuch des Altuigurischen. Altuigurisch – Deutsch – Türkisch</i> , bk. Wilkens 2021b.
Kat. No.	Katalog numarası
KOHD Digital	Katalogisierung der Orientalischen Handschriften in Deutschland Digital
krş.	Karşılaştırınız
M	Malov (alt) koleksiyonu
Part.	Partça
RM	Radloff-Malov yayını
SI	Serindia koleksiyonu
Skr.	Sanskritçe
Soğd.	Soğdca
Suv	<i>Suvarṇaprabhāsa (The Sūtra of Golden Light). The text of Uigur Version</i> . St Petersburg: Typography of the Imperial Academy of Sciences. bk. Radloff-Malov 1913-1917.
T	Taishō
Toh A	Tohar A lehçesi
Toh B	Tohar B lehçesi
U	Uygurca Berlin Fragmanları
UW	<i>Uigurisches Wörterbuch. Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien</i> , 1-6, bk. Röhrborn 1977-1998.

UWN I	<i>Uigurisches Wörterbuch. Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien. Neubearbeitung. II. Nomina-Pronomina-Partikel. Band 1: a-asvik, bk. Röhrborn 2015.</i>
UWN II	<i>Uigurisches Wörterbuch. Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien. Neubearbeitung. II. Nomina-Pronomina-Partikel. Band 2: aš-äzüük, bk. Röhrborn 2017.</i>
UWV I	<i>Uigurisches Wörterbuch. Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien, I. Verben. Band 1: ab- – äzüglä-, bk. Röhrborn 2010.</i>
VOHD	Verzeichnis der Orientalischen Handschriften in Deutschland

Kaynakça

Ayazlı, Ö. (2012). *Altun Yaruk Sudur VI Kitap. Karşılaştırmalı Metin Yayını*. İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ayup, T.; Sayit, M. (2001). *Qədimki uygur til-yeziqidiki altun yaruq. Huihuwen jing-amgmingjing*. Ürümçi.

Çetin, E. (2017). *Altun Yaruk Sekizinci Kitap. Berlin Bilimler Akademisindeki Metin Parçaları, Karşılaştırmalı Metin, Çeviri, Açıklamalar, Dizin*. Adana: Karahan Kitabevi.

Çetin, E. (2020). *Altun Yaruk Sekizinci Kitap. Berlin Bilimler Akademisindeki Metin Parçaları. (Karşılaştırmalı Metin, Çeviri, Açıklamalar, Dizin)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Demirci, Ü. Ö. (2004). *Uygurca Altun Yaruk'a Ait Belgeler (251-300)*. Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Ehlers, G. (1987). *Alttürkische Handschriften Teil 2: Das Goldglanzsūtra und der buddhistische Legendenzyklus Daśakarmapathāvadānamālā Depositum der Preußischen Akademie der Wissenschaften (Staatsbibliothek Preußischer Kulturbesitz, Berlin)*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag Wiesbaden. GMBH. (Verzeichnis der Orientalischen Handschriften in Deutschland. XIII, 10.).

Elverskog, J. (1997). *Uygur Buddhist Literature*. Turnhout: Brepols.

Finch, R. (1993): "Chapters XVI and XVII From the Uighur *Suvarnaprabhāsottama-sūtra (Altun Yaruq)*". *Journal of Turkish Studies / Türklük Bilgisi Araştırmaları*, Volume 17: 37-197.

Gulcalı, Z. (2021). *Altun Yaruk Sudur X. Kitap (Metin-Türkiye Türkçesine Aktarımı-Çince Metinle Karşılaştırmalı Açıklamalar-Sözlük-İkilemeler Dizini)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Hirakawa, A. (1997). *A Buddhist Chinese-Sanskrit Dictionary*. Tōkyō: Reiyukai.

Karahan, A. (2013). "“Altun Yaruk” İle İlgili Türkiye’deki Çalışmalara Bir Bakış”. *Dil Araştırmaları*, Sayı 12: 277-287.

Kaya, C. (1994). *Uygurca Altun Yaruk. Giriş, Metin ve Dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Kaya, C. (2021). *Uygurca Altun Yaruk. Giriş, Metin ve Dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Koç, T. A. (2014). *Uygurca Altun Yaruk'a Ait Belgeler (701-750)*. Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Korkmaz, Ş. (2005). *Uygurca Altun Yaruk'a Ait Belgeler (501-550)*. Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Kudara, K.; Röhrborn, K (1982). "Zwei verirrte Blätter des uigurischen Goldglanz-Sutras im Etnografiska Museum, Stockholm". *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, Vol 132, No 2: 336-347.

Küçük, Y. (2003). *Uygurca Altun Yaruk'a Ait 50 Belge*. Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Lundysheva, O.; Turanskaya, A.; Umemura, H. (2021). *Catalogue of the Old Uyghur manuscripts and blockprints in the Serindia Collection of the Institute of Oriental Manuscripts, RAS*. Volume 1. Tokyo: The Toyo Bunko.

Monier-Williams, M. (1899). *A Sanskrit-English Dictionary*. Oxford: Oxford University Press.

Muti'i, İ. (1990). 'İlmiy Maqaliliri. Beyjing: Millätlär nāşriyati.

Müller, F. W. K. (1908). *Uigurica [I]*. 1. *Die Anbetung der Magier; ein christliches Bruchstück*. 2. *Die Reste des buddhistischen „Goldglanz-Sūtra“*. Ein vorläufiger Bericht. Berlin. (Abhandlungen der Königlich Preußischen Akademie der Wissenschaften. Philologisch-historische Classe. 1908:2.).

Ölmez, M. (1991). *Altun Yaruk III. Kitap (= 5. Kitap) (Suvarṇaprabhāsasūtra)*. Ankara: Odak Ofset (Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 1).

Radloff, F. W.; Malov, S. E. (1913-1917). *Suvarṇaprabhāsa (The Sūtra of Golden Light). The text of Uigur Version*. St Petersburg: Typography of the Imperial Academy of Sciences. [Bibliotheca Buddhica XVII].

Radloff, W. (1930). *Suvarṇaprabhāsa (Das Goldglanz-Sūtra)*. Aus dem uigurischen ins Deutsche übersetzt. Nach dem Tode des Übersetzers mit einleitung von S. Malov herausgegeben. I-III. Leningrad: The USSR Academy of Sciences Press, 1930. II, 256 p. [Bibliotheca Buddhica XXVII].

Raschmann, S.-C. (2000). *Altürkische Handschriften Teil 5: Berliner Fragmente des Goldglanz-Sūtras. Teil 1: Vorworte und ertes bis drittes Buch*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag. (Verzeichnis der Orientalischen Handschriften in Deutschland. XIII, 13.).

Raschmann, S.-C. (2002). *Altürkische Handschriften Teil 6: Berliner Fragmente des Goldglanz-Sūtras. Teil 2: Viertes und fünftes Buch*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag. (Verzeichnis der Orientalischen Handschriften in Deutschland. XIII, 14.).

Raschmann, S.-C. (2005). *Altürkische Handschriften Teil 7: Berliner Fragmente des Goldglanz-Sūtras. Teil 3: Sechstes bis zehntes Buch, Kolophone, Kommentare und Versifi-*

zierungen, Gesamtkonkordanzen. Stuttgart: Franz Steiner Verlag. (Verzeichnis der Orientalischen Handschriften in Deutschland. XIII, 15.).

Raschmann, S.-C.; Semet, A. (2006). "Kommentierte Bibliographie von ausgewählten chinesischen und uigurischen Arbeiten zum Altun Yaruk Sudur". *Ural-altaische Jahrbücher* Neue Folge 20: 233-240.

Röhrborn, K. (1977-1998). *Uigurisches Wörterbuch. Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien*, 1-6. Wiesbaden: Steiner.

Röhrborn, K. (2010). *Uigurisches Wörterbuch. Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien, Neubearbeitung. I. Verben*. Band. 1: ab- - äzüglä-. Stuttgart: Steiner.

Röhrborn, K. (2015). *Uigurisches Wörterbuch. Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien. Neubearbeitung. II. Nomina-Pronomina-Partikel*. Band 1: a-asvık. Stuttgart: Steiner.

Röhrborn, K. (2017). *Uigurisches Wörterbuch. Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien. Neubearbeitung. II. Nomina-Pronomina-Partikel*. Band 2: aš-äzüük. Stuttgart: Steiner.

Sarıyıldız, A. (2004). *Uygurca Altun Yaruk'a Ait Belgeler (101-150)*. Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Savaşçı, Y. (2006). *Uygurca Altun Yaruk'a Ait Belgeler (401-450)*. Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Soydan, Y. (2004). *Uygurca Altun Yaruk'a Ait Belgeler (201-250)*. Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.,

Tekin, Ş. (1987). "Altun Yaruk'un 20. Bölümü: İligler Qanlarning Köni Törüsün Aymaq (=Räjaşāstra)". *Journal of Turkish Studies / Türklük Bilgisi Araştırmaları*, Volume 11: 133-199.

Tergip, A. (2003). *Uygurca Altun Yaruk'a Ait Belgeler*. Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Topçu, E. (2011). *Uygurca Altun Yaruk'a Ait Belgeler (601-650)*. Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Uçar, E. (2013a). "Altun Yaruk Sudur Üzerine Yapılan Çalışmalar Hakkında Açıklamalı Bir Kaynakça Denemesi". *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, Yıl 1, Sayı 1: 227-251.

Uçar, E. (2013b). "On Taraftaki Bodhisattva'nın Buddha'ya Methiyesi: Altun Yaruk Sudur: X. Tegzinç, XVII. Bölök [R-M 644/18-649/08]". *Dil Araştırmaları*, 12: 31-57.

Uçar, E. (2017a). "Altun Yaruk Sudur: VIII. Tegzinç, Yüce Sarasvatī (XV. Bölök, II. Kısım)". *Dede Korkut, Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, Cilt 6, Sayı 12: 100-150.

Uçar, E. (2017b). "Altun Yaruk Sudur: VIII. Tegzinç, XIX. Bölök (Yeni Neşir)". *Prof. Dr. Talat Tekin Hatıra Kitabı*, Cilt 2. İstanbul: Çantay Yayınları: 1197-1250.

Uçar, E. (2017c). "Engin Çetin. Altun Yaruk, Sekizinci Kitap, Berlin Bilimler Akademisindeki Metin Parçaları, Karşılaştırmalı Metin, Çeviri, Açıklamalar, Dizin, Karahan

Kitabevi, Adana, 2017, ss. X+525, ISBN: 978-605-9374-59-0". *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi (TÜRKLAD)*, Cilt 1, Sayı 2: 151-165.

Umamura, H.; Shōgaito, M.; Yoshida, Y.; Yakup, A. (2002). *A Provisional Catalogue of the Microfilms of Uighur, Sogdian and Manichaean Manuscripts belonging to the St. Petersburg Branch of Institute of Oriental Studies Russian Academy of Sciences brought to the Toyo Bunko, 1st edition.*

Usta, M. (2005). *Uygurca Altun Yaruk`a Ait Belgeler (451-500)*. Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Vorob`eva-Desjatovskaja, M. I. (1996). "New Manuscripts from the S. E. Malov Collection". *Turfan, Khotan und Dunhuang. Vorträge der Tagung „Annemarie v. Gabain und die Turfanforschung“*, veranstaltet von der Berlin-Brandenburgischen Akademie der Wissenschaften in Berlin (9.-12. 12. 1994). Herausgegeben von Ronald E. Emmerick, Werner Sundermann, Ingrid Warnke und Peter Zieme. Berlin: Akademie Verlag: 379-384.

Wilkens, J. (2021a). *Uigurisches Wörterbuch. Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien, III. Fremdelemente*. Band 1: eç – bodis(a)v(a)tv. Stuttgart: Franz Steiner Verlag.

Wilkens, J. (2021b). *Handwörterbuch des Altuigurischen. Altuigurisch – Deutsch – Türkisch, Eski Uygurcanın El Sözlüğü. Eski Uygurca – Almanca – Türkçe*. Göttingen: Universitätsverlag.

Yücal, M. (2014). *Uygurca Altun Yaruk`a Ait Belgeler (651-700)*. Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Yüsüp, İ.; Qeyum, A. (2001). "Altun yaruqniñ 8inçi cildiniñ 16inçi bölümi üstidä tätqiqat". *Turpañsunasliq Tätqiqati* 1: 15-37;

Yüsüp, İ.; Qeyum, A. (2001). "Qädimki uygur tilidiki altun yaruqniñ 8inçi cildiniñ 15inçi bölümi (2inçi) üstidä tätqiqat". *Turpañsunasliq Tätqiqati* 2: 1-43.

Elektronik Kaynaklar

DDB = Digital Dictionary of Buddhism, www.buddhism-dict.net (Erişim tarihi: 09.02.2022).

Gandhari = <https://gandhari.org/dictionary> (Erişim tarihi: 09.02.2022).

Taishō = <https://21dzk.l.u-tokyo.ac.jp/SAT/satdb2015.php> (Erişim tarihi: 09.02.2022).

KOHD Digital = <https://orient-mss.kohd.adw-goe.de/content/index.xml> (Erişim tarihi: 09.02.2022).

1) U 1928 ön yüz: <http://turfan.bbaw.de/dta/u/images/u1928seite1.jpg> (Erişim tarihi: 09.02.2022).

2) U 1928 arka yüz: <http://turfan.bbaw.de/dta/u/images/u1928seite2.jpg> (Erişim tarihi: 09.02.2022).

3) U 2925 ön yüz: <http://turfan.bbaw.de/dta/u/images/u2925seite2.jpg> (Erişim tarihi: 09.02.2022).

4) U 2925 arka yüz: <http://turfan.bbaw.de/dta/u/images/u2925seite1.jpg> (Erişim tarihi: 09.02.2022).

5) U 2845 ön yüz: <http://turfan.bbaw.de/dta/u/images/u2845seite2.jpg> (Erişim tarihi: 09.02.2022).

6) U 2845 arka yüz: <http://turfan.bbaw.de/dta/u/images/u2845seite1.jpg> (Erişim tarihi: 09.02.2022).

7) Mainz 668d ön yüz: http://turfan.bbaw.de/dta/mainz/images/mainz0668_seite1_detail1.jpg (Erişim tarihi: 09.02.2022).

8) Mainz 668d arka yüz: http://turfan.bbaw.de/dta/mainz/images/mainz0668_seite2_detail1.jpg (Erişim tarihi: 09.02.2022).

9) U 2850 + U 2816 ön yüz: → U 2850: <http://turfan.bbaw.de/dta/u/images/u2850seite1.jpg> (Erişim tarihi: 09.02.2022). U 2816: <http://turfan.bbaw.de/dta/u/images/u2816seite2.jpg> (Erişim tarihi: 09.02.2022).

10) U 2850 + U 2816 arka yüz: → U 2850: <http://turfan.bbaw.de/dta/u/images/u2850seite2.jpg> (Erişim tarihi: 09.02.2022). U 2816: <http://turfan.bbaw.de/dta/u/images/u2816seite1.jpg> (Erişim tarihi: 09.02.2022).

Altun Yaruk'ta Birleşik Zarf-Fiil Ekleri Üzerine

Berker KESKİN^(*)

İstanbul

1. Giriş

Eski Uygur edebiyatının önde gelen eserlerinden biri olan *Altun Yaruk sudur*, on esas bölümden (=Uyg. *tägziñç*) oluşan ve Budist inanç özellikleri ile Gautama Buddha'nın yaşamından kesitler aktaran felsefi-dinî bir metindir. Aslı Sanskritçe olan eser, Çince'den tercüme edilmiş olup Eski Uygurca tam adı *altun öñlüg yaruk yaltrıklıg kopda kötrülmiş nom eligi* “altın ışıklı, parlak renkli, her şeyden yüce kanun hükümdarı” şeklindedir. Eser, içeriği yönüyle belli bir dönem Uygurlar arasında geniş bir inanır kitlesine sahip olan Mahāyāna Budizmine ve dolayısıyla Türklerin dinî tarihine ışık tutarken kullanılan dil vasıtasıyla tarihî Türk dili araştırmaları için eşsiz bir kaynak oluşturur. Çeviri bir metin olmasına rağmen başta Türkçenin dinî terimleri karşılama yolları olmak üzere çeşitli dil ilişkileri, dönem dilinin söz varlığı ve yapısı gibi pek çok konu hakkında bu eser üzerinden bilgi edinmek mümkündür. AY'de yer alan birleşik zarf-fiil ekleri, çalışmanın esasını oluşturmaktadır. Kısa bir girişten sonra eser ana hatlarıyla tanıtılmış ve birleşik zarf-fiil konusu ele alınmıştır. Ardından tespit edilen çeşitli örnek yapılar sıralanarak bunların anlam ve işlevi üzerine değerlendirmede bulunulmuştur.

2. Altun Yaruk

Eserde Budizm'in çeşitli cepheleri üzerinde Buddha'nın konuşmaları bulunmaktadır. Zira her bölümde ayrı bir konu ele alınır ve Buddha'ya yöneltilen bir soruyla konuya girilir (Kaya 1994: 11). Bunun yanı sıra Budizm

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul/Türkiye. El-mek: berker.keskin@istanbul.edu.tr. ORCID: 0000-0001-8599-286X

için önem taşıyan pek çok dinî şahsiyetin farklı konular hakkında gerek Buddha'ya gerekse toplulukta bulunan diğer kişilere karşı yaptığı konuşmaları da eserde görmek mümkündür. Muhtemelen Sanskritçe versiyonunun üçüncü bölümündeki günahların itirafı etrafında şekillenmiş ve zamanla *jātakaların* (=Uyg. *çatık*) eklenmesi, *sūnyatā* (boşluk) kavramının açıklanması, hükümdarlıkla ilgili siyasi fikirler ve bazı Tantrik kavramlar ile sürekli olarak genişletilmiştir (Elverskog 1997: 65). Eski Uygurca çeviri ve uyarlama, X. yüzyılda yaşayan Beşbalıklı Şiņko Şāli Tutuņ tarafından yapılmış olup kendisi Hsüen-Tsang biyografisi başta olmak üzere bilindiği kadarıyla dört eseri daha Eski Uygurcaya kazandırmıştır (Zieme 1976: 767-769). Ancak yaşam öyküsü hakkında çok fazla bilgi bulunmamaktadır.

XX. yüzyılın başlarından günümüze kadar yurtiçi ve yurtdışında çeşitli çalışmalara konu olan AY'nin ülkemizde bütünlüklü ilk neşri Prof. Dr. Ceval Kaya'ya aittir. 1989 yılında tamamladığı Doktora tezinde ilgili eserin transkripsiyonunu ve dizinini hazırlayan Kaya'nın bu çalışması, sonrasında *Uygurca Altun Yaruk–Giriş, Metin ve Dizin* adıyla TDK tarafından yayınlanmıştır (Kaya: 1994). İlerleyen dönemlerde AY'yi oluşturan bölümlerin müstakil olarak değerlendirildiği, Berlin ve St. Petersburg nüshaları ile Çince şeklin mukayese edildiği birçok çalışma gerçekleştirilmiştir. Son olarak Kaya'nın uzun yıllar Eski Uygurca araştırmaları için kaynak olma özelliği taşıyan eserinin gözden geçirilmiş şekliyle 2021 yılında yeniden yayınlandığı belirtilmelidir.

3. Birleşik Yapıdaki Zarf-Fiil Ekleri Hakkında

Zarf-fiiller zaman ve şahıs eki almayan, cümlede eylemin gösterdiği iş, oluş ve hareketi belirli açılardan niteleyen, onu açıklayan yapılardır. Genellikle eylem kök veya gövdelerinin belli başlı bazı ekleri alması suretiyle meydana getirilirler. Türkçenin yazılı metinlerinin takip edilmeye başlandığı Orhon Türkçesi dönemi metinlerinden günümüze “zarf-fiil eki” olarak bilinen bazı eklerin “basit” yapıda olduğu, buna karşın temelde zarf yapma özelliğine sahip olmayan birden fazla ekin ise bir araya gelerek “birleşik” yapıda zarf-fiil eki oluşturduğu söylenebilir. Aşağıda konunun detaylandırılması adına çeşitli Türk dili araştırmacılarının zarf-fiil ve bunun yapısı hakkındaki görüşlerine yer verilmiştir.

Tahsin Banguoğlu (2011: 427) fiilin zarf işleyişine girmek üzere aldığı özel şekiller olarak tanımladığı zarf-fiilleri anlam bakımından ulama, hâl,

karşıtlama, zaman, sebep ve karşılaştırma olmak üzere altı grupta değerlendirilmiştir.

Nesrin Bayraktar (2018: 137) zarf-fiilleri “kişi ve zaman kavramı olmadan temel cümlelerin ya da yan cümlelerin yüklemine niteleyen, cümlede genellikle zarf tümleci olarak görev yapan fiilimsiler” şeklinde tanımlamış ve bunların yardımcı fiillerle birlikte kullanılarak birleşik fiiller kurabileceğini, kalıcı sözcük yapımında kullanılabileceğini ifade etmiştir.

Jean Deny (2012: 424) zarf-fiillerin hâl ve şarta ait uymak eylemleri; yani ana eylem için zaman, sebep, hâl gibi hâl ve şartlar görevini yapan ikinci derece eylemleri bildirdiğini belirtmiştir. Birleşik yapıdaki zarf-fiiller içinse “zarf-fiil deyimleri” tanımlamasını kullanan araştırmacı, bunların değişmesiz ve değişmeli olarak ikiye ayrıldığını, ilk gruptakilerin *olmak üzere* deyiminde olduğu gibi, yani *olmak için* anlamında olup bazen *olarak* zarf-fiiliyle aynı anlamda kullanıldığını, ikinci gruptakilerin ise genellikle bir iş adıyla ona bağlı bir iyelik ekinden, onun ardınca gelen bir edattan, zarf deyiminden veya hâl ekinden tamlama olduğunu ortaya koymuştur (Deny 2012: 427).

Kemal Eraslan (2012: 399-420) bunların kök veya gövde hâlinde soyut hareket ifade eden fiillerin hususi şekillerinden biri olduğunu söyleyerek Eski Uygurcada kullanılmış zarf-fiilleri işlevlerini de açıklamak suretiyle sıralamıştır.

Muharrem Ergin (2012: 338) *gerundium* olarak da bilinen zarf-fiillerin hareket hâli ifade eden fiil şekilleri olduğunu belirterek bunların ne fiil çekimleri gibi şekle, zamana ve şahsa bağlanmış bir hareket ne de partisipler gibi nesne ifade ettiğini ortaya koyar. “*Asıl hareketin yardımcı hareketlerini ifade eden kelimeler olarak gerundiumlar Türkçeyi birkaç hareketi basit bir cümle ile karşılayan, böylece cümle kalabalığından uzak bulunan bir dil hâline sokarlar*” (Ergin 2012: 339).

Annemarie von Gabain (2007: 84) zarf-fiilin fonksiyonunun yüklem belirleyicisi, cümle belirleyicisi ve cümle başlatıcılarla aynı olduğunu ifade ederek Uygurcada tasvirî veya modal bir yardımcı fiille bağlanan (mantikî) bir esas fiilin, bu isim olmayan şekillerin birinde bulunacağına değinmiştir.

Gürer Gülsevin (2001: 127) aslen zarf-fiil eki olmayan birtakım eklerin başka bazı ek ve edatlarla birleşerek, fiilleri cümle içinde “geçici zarf” durumuna getirdiğini belirtmiş, ayrıca bununla ilgili bir tanımlama yaparak birleşik zarf-fiil adlandırmasının yaygınlaşmasına vesile olmuştur: “*Aslen zarf-fiil olarak doğmamış bazı ekler ile eklerin ve/veya edatların düzenli ve*

kurallı bir biçimde birleşip fiillere ulanarak geçici zarf oluşturduğu yapılara quasi gerundium (birleşik zarf-fiil) denir.” Bu bakımdan Gülsevin (2001: 142) çalışmasının sonunda Türkçede zarf-fiilleri iki gruba ayırmış, birinci gruptakilerin aslî görevlerinin fiilleri geçici olarak zarflaştırmak olan müstakil ekler ve ikinci gruptakilerin ise aslen zarf-fiil eki olarak doğmamış, farklı fonksiyondaki bazı eklerin ve edatların bir araya gelmesiyle oluşan birleşik yapılar olduğunu ifade etmiştir.

Zeynep Korkmaz (2009: 983-984) zarf-fiillerin fiil yönleriyle hareket ve zaman kavramını, zarf yönüyle de oluş ve kılınışın durum ve tarzını bildirme niteliğine sahip olduğunu belirtir. Türkiye Türkçesinde bulunan zarf-fiilleri “1. Gerçek zarf-fiiller, 2. Sıfat-fiillere bazı çekim ekleri getirilerek yapılan zarf-fiiller, 3. Yapıca bunların dışında kalan veya zarf-fiil olarak kullanılan şekiller” olarak tasnif etmiştir. Burada ele alınan birleşik zarf-fiillerin bir kısmının Korkmaz tarafından ikinci grupta toplandığı anlaşılmalı birlikte bunların “Türkçenin yapısındaki esnekliğin verdiği bir olanak” neticesinde oluştuğu belirtilmiştir (Korkmaz 2009: 1020).

4. Altun Yaruk'ta Yer Alan Birleşik Zarf-Fiil Ekleri

4.1. -DUK+DA

kaçan birök tığşilip yalañuklar ara intükdä yalañuklar kanı bolurlar ärsintäçi öz ärkçä <öz> tapça (AY_{550/7-11}) “Durumları değiştiği zaman insanlar arasına indiklerinde kendi seçimlerine uygun bir şekilde insanlar hanı olurlar.”

Sıfat-fiil eki + hâl eki yapısına sahip olan bu birleşik zarf-fiil eki, Türkiye Türkçesinde kullanılan -DIK+İyelik eki+da ve -(y)Inca gibi eklerle aynı anlamdadır. Orhon Türkçesinden başlamak suretiyle Eski Anadolu Türkçesi dönemine kadar tarihî lehçelerin tamamında kullanılan ekin Eski Uygurcada *ötrü* zarfıyla birlikte kullanıldığı örnekleri de bulunmaktadır (Bayraktar 2018: 233-236). Eraslan (2012: 373) ekin zaman ifadesi taşıdığını ve zarf olarak kullanıldığını, ayrıca Eski Türkçedeki -gInça ile aynı işlevde olduğunu belirtirken Erdal da (2004: 318) hem yazıtlarda hem de Uygur metinlerinde oldukça yaygın görüldüğünü ve hâl ekinden önce iyelik ekiyle de kullanılabileceğini ifade etmiştir. Bu şekilde AY'de de ilgili zarf-fiil ekinin iyeliklerle genişletilmiş biçimlerinin kullanıldığı pek çok örnek bulunmaktadır.

4.2. -DUk+İyelik eki+DA

t(ä)ñri yerintä togdukumda t(ä)ñrilärtä yeg adruk boltum (AY_{187/18-19})
“Tanrı yerinde doğduğumda tanrılardan daha mükemmel oldum.”

AY’de -DUk+DA birleşik zarf-fiil ekinin iyelik ekleriyle genişletilmiş pek çok türevinin kullanıldığı görülmektedir. Öyle ki yukarıdaki cümlede geçen örneğin dışında üçüncü teklik, birinci çokluk ve üçüncü çokluk şahıs iyelik ekleriyle kurulmuş yapılar da bulunmaktadır. Orhon Yazıtlarından itibaren kullanılan ek, Kutadgu Bilig’de yalnızca bir kez tespit edilmiştir (Bayraktar 2018: 237-238).

4.3. -gU+çA

birök b(ä)k katıg süzük kertgünç köñülin bo dar(a)nıg bir sözlägüçä ärsär küsämiş küşüşi kangay (AY_{537/3-6}) “Eğer kuvvetli₂ ve temiz₂ bir gönülle bu dhārañiyi söylemeye niyet ederse arzu ettiği bütün istekleri tatmin olacaktır.”

Sıfat-fiil eki + hâl eki şeklinde kurulmuş bu ekin AY’deki tüm örnekleri, *är-* yardımcı eyleminin şart kipi olan *ärsär* ile birlikte tespit edilmiştir. Oluşumunda görev üstlenen +çA eşitlik hâli ekinin etkisiyle “benzerlik” anlamı taşıdığından temelde Türkiye Türkçesindeki *-(y)AcAk kadar, gibi, şekilde...* yapılarıyla benzer bir anlama sahiptir. Bununla birlikte AY’de bulunan cümle örneklerinden hareketle, ilgili birleşik zarf-fiilin yine hâl ekinin etkisiyle niyet bildirdiği de anlaşılmaktadır. Bayraktar (2018: 260) ekin Karahanlı Türkçesi metinlerinde iki kez yer aldığını, Harezmi Türkçesinde ise yalnızca *-güçe* biçimiyle kullanıldığını tespit etmiştir. Erdal (2004: 468, 496) bu ekin *-mIşçA* ile birlikte sayı, derece veya miktar ifade ettiğini, *-gUçA ärsär* ibaresinin de “eğer bu noktaya gelirse ... olur” anlamına sahip olduğunu belirtmiştir. Son olarak Eraslan (2012: 380) *-gU* ekli yapıların eşitlik hâlinin cümlede zarf unsuru teşkil ettiğine değinmiştir.

4.4. -gU+DA

bo nomug okıguda 'añ başlayuçä dyanıg sakınıp tapıg ötünüp bo säkiz çaytı yükünçüg sözläyü yükünüp yänä nomnuñ bir şlük änätkäkçä azu türkçä atın atap yükünüp yi darma sözläp bo nomug okıgu ol (AY_{33/21-34/2}) “Bu öğretiyi okurken ilk önce meditasyonu düşünüp, saygı gösterip bu sekiz manastır secdesini saygıyla anlatıp yine öğretinin Hintçe veya Türkçe manzum bir adını koyup secde ederek (Budist) amentüsünü okumalıdır.”

Sıfat-fiil eki + hâl eki yapısına sahip bu ek, *-DUk+DA* ekinde olduğu gibi Türkiye Türkçesinde kullanılan *-DIK+iyelik eki+da*, *-(y)IncA* ve özellikle de *-ken* ile benzer bir anlama sahiptir. AY’de çok fazla örneği bulunmamaktadır, ayrıca ekin iyelik ekiyle genişletilmediği de belirtilmelidir (Erdal 2004: 472)

4.5. *-gU+kA*

alku ämgäklig tolgaklıg tınl(ı)glarıg ozgurguka kutgarguka ötlämäk buyan ädgü kılınçka yetmüz (AY_{179/23-180/2}) “Eziyetli₂ tüm canlıları kurtarmak için₂ nasihat etmek, sevap (kazanmaya) yetmez.”

Sıfat-fiil eki + hâl eki yapısına sahip olan bu ek, Türkiye Türkçesinde bulunan *-mAk için* yapısıyla aynı anlam ve görevdedir. Dolayısıyla dâhil edildiği yan eylemin, ana cümledeki eylemin gerçekleşme nedeni olduğunu göstermektedir. Eski Uygurca metinlerde ilk olarak karşılaşılan bu ek, Karahanlı Türkçesi sonrasında kullanımdan düşmüştür.

Saadet Çağatay (1945: 148) ekin yapısını mastar-datif şeklinde açıklamış ve bunun “-mağa” anlamına sahip olduğunu ifade etmiştir. Eraslan (2012: 378-379) Eski Türkçeden beri bütün lehçe ve şivelerde yaygın şekilde kullanılan, *gerekliklik* ve *gelecek zaman* ifadesi taşıyan isim-fiil eki olarak açıkladığı *-gU* ekinin yönelme hâli ekiyle birlikte kullanıldığında hareket ifadesi taşıdığını, genellikle maksat bildirdiğini ve Türkiye Türkçesindeki *-mağa / -mege*, *-mak / -mek için* ile aynı işlevde olduğunu belirtmiştir. Erdal (2004: 360) *-gU+kA* veya *-mAk+kA* eklerinin karmaşık zarf-fiil mi yoksa yönelme hâli ekli yapı olarak mı değerlendirileceği hakkında bir soru yöneltmiş ve bu durumda, bunların kendi başlarına bağımsız bir ek görünümünde olduğu için karmaşık zarf-fiil şeklinde ele alınması gerektiğini ifade etmiştir. Ayrıca Uygur ve Karahanlı metinlerinde ekin, dâhil olduğu tümceye “bir şeyi yapmak (veya elde etmek) için” anlamı kattığını belirterek *-gU için* ile de benzer bir kullanıma sahip olduğunu ortaya koymuştur (Erdal 2004: 491). Son olarak Gabain (2007: 83) de ilgili ekin “mecburiyet” ve “gaye” ifade eden *-gU* ekinin yönelme hâli ekiyle genişletilerek oluştuğunu ve bunun da modal yardımcı fiillerle yan yana geldiğinde bazen daha çok *-u* veya *-gAll* anlamı verdiğini söylemiştir.

4.6. *-mAk+sIz+In*

yänä şakımunı t(ä)ñri burkanıg turkaru unıtmaksızın öyäyin sakınayın (AY_{116/2-4}) “Yine Śākya-muni Buddha’yı daima, unutmaksızın öveyim (onu) düşüneyim.”

Mastar eki + yapım eki + hâl eki şeklindeki bu birleşik zarf-fiil eki, Türkiye Türkçesinde aynı şekilde kullanılmaya devam etmektedir. Erdal (2004: 316, 467) ekin az çok *-mA-tIn* ile eşdeğer olduğunu belirtmiş ve bağlı bulunduğu yapıdaki öznenin ana cümlede yer alan özneye aynı olduğundan hiçbir surette ona atıfta bulunmak için iyelik ekine ihtiyaç duymadığını ortaya koymuştur.

4.7. *-mA-yUk+kA*

yeti änükläri eyip (?) mäñ yumşak tilägü ok täginç bulmayukka anın açmak suvsamak ämgäk üzä sıkılıp yanturu yänä öz änüklärin yegäli kılınur (AY_{610/3-7}) “Yedi yavrusu yiyecek₂ istedi; (ancak) bulamadığı için, bundan dolayı, açlık susuzluk eziyetinden sıkılıp yine₂ kendi yavrularını yemeye yeltenmektedir.”

Olumsuzluk eki + sıfat-fiil eki + hâl eki şeklinde oluşmuş bir yapıdır. Sebep bildirir ve bu bakımdan *-mİş+kA* birleşik zarf-fiilinin olumsuzudur (Erdal 2004: 240).

4.8. *-mİş+çA*

tört m(a)harañçalara k(a)ltı ol ellär kanı m(ä)n y(a)rlıkamış-ça ağır ayag tükäl kılıp k(ä)ntü özläri yadag yorıp adakların irkläyü manş sayu manş manmışça yüz miñ tümän koltı nayut sanınça burkanlarka barçaka ağır ayag kılmış bolur (AY_{418/19-419/3}) “Ey dört Mahārājalar! O ülkelerin hanları, benim buyurduğum gibi bütünüyle saygı₂ gösterip kendileri yayan yürüyüp ayaklarıyla yere basarak (ve) adımlarını sayarak attıkları her adımda yüz bin tümen koti nayuta sayısınca bütün Buddhalara saygı göstermiş olur.”

Sıfat-fiil eki + hâl eki şeklinde oluşan ek, Türkiye Türkçesinde kullanılan *-DİK+İyelik eki gibi* veya *-mİş gibi* birleşik yapılarıyla benzerlik taşır. Bayraktar (2018: 243-244) bunun Karahanlı ve Harezmi Türkçelerinde de kullanıldığını, ancak Eski Anadolu Türkçesi dönemiyle birlikte kullanımdan düşmeye başladığını belirtmiş, Türkiye Türkçesinde üçüncü teklik şahıs iyelik eki ve yönelme hâl ekiyle birleşerek *-mİşçAsInA* biçimine sahip olduğunu ortaya koymuştur. Eraslan (2012: 389) ekin veya oluşturduğu grubun hareket ifadesiyle cümlenin zarf unsurunu oluşturduğunu belirtmektedir. Erdal’a göre (2004: 468) işlevi derece ve niceliği karşılaştırmaktır.

4.9. -mİş+çA+DA

[ançulayu tavratu eltür] ärkän yol [otrasına tägmişçä]dä ol meni eltdäçi [yäklär] inçä tep tediler (AY_{8/3-5}) “Böyle acele ederek götürürken yol ortasına gelince o beni götüren şeytanlar şöyle dediler.”

Sıfat-fiil eki + hâl eki + hâl eki yapısına sahip bu birleşik zarf-fiil eki, AY’de yalnızca bir kez tespit edilebilmiştir. Anlam bakımından -DIK+İyelik eki+da ve -(y)InçA zarf-fiil ekleriyle benzerlik gösterir.

4.10. -mİş+DA

tingalı olurmuşda ’äñ uluğı tegin iki iniläriñä inçä tep tedi (AY_{608/15-17}) “Dinlenmek için oturduklarında en büyük prens, iki küçük kardeşine şöyle dedi.”

Sıfat-fiil eki + hâl eki kuruluşuna sahip bu ek, Türkiye Türkçesinde bulunan -DIK+İyelik eki+da, -DIK+İyelik eki zaman veya -(y)InçA gibi yapılarla benzer bir anlama sahiptir. Yalın olarak kullanımının yanı sıra gerek her iki ek arasına gelen bir iyelik ekiyle gerekse ken edatıyla genişletilmiş biçimleri AY’de tespit edilebilmektedir. Bunlardan özellikle ikincisi, metin boyunca en sık karşılaşılan birleşik zarf-fiil örnekleri arasında yer almaktadır. Orhon Türkçesinde örneği bulunmamaktadır (Erdal 2004: 473). Karahanlı ve Harezmi Türkçesi eserlerinde ise yalın hâlde kullanımının yanı sıra kedin ve şoñ zaman zarflarıyla birlikte kullanıldığı tespit edilmiştir (Bayraktar 2018: 247). Eraslan (2012: 389) bulunma-çıkma hâlindeki isim-fiil veya isim-fiil grubunun hareket ifadesi taşıdığı için zarf-fiillere yaklaştığını, zaman ifadesiyle cümlede zarf tamlayıcısı olarak görev yaptığını belirtmiştir.

4.11. -mİş+İyelik eki+DA

ötrü ol tülintin odunmuşında ap ögüz kızığı ap ymä suvda ämgänmäkdä ulatı savlar näñ idi közünmüz (AY_{76/3-6}) “daha sonra o rüyadan uyandığında gerek nehir kıyısında gerekse suda eziyet çekmekten başka sözler asla₂ ortaya çıkmaz.”

-mİş+DA birleşik zarf-fiil ekinin iyelik ekiyle genişletilmiş çeşitli şekilleri bulunmaktadır. AY’de özellikle üçüncü şahıs iyelik ekli yapılara daha sık rastlanmaktadır.

4.12. *-mİş+kA*

edikmişkä yavızlar ayagsız bolmuşka [ädgü]lär montada adın üç [tör] lüg ada tudalar [b(ä)l]gürär (AY_{556/22-557/3}) “Kötüler değer gördüğünde, iyiler değersiz olduğunda bundan başka üç türlü tehlike₂ daha ortaya çıkar.”

Sıfat-fiil eki + hâl eki şeklinde oluşmuş bir birleşik zarf-fiil ekidir. Erdal (2004: 486) bu ek birleşiminin Budist metinlerde nedensel, sebep gösteren yapılar için kullanıldığını belirtmiştir. Ancak yukarıda verilen örnekten hareketle ekin bir de zaman bildirme işlevine sahip olduğu anlaşılmaktadır. Öncelik-sonralık ilişkisi içerisinde ana cümlede belirtilen eylemin, ilgili zarf-fiil ekinin ekli bulunduğu yan eylemin gerçekleşmesiyle birlikte ortaya çıkacağını göstermektedir. Bu yönüyle Türkiye Türkçesindeki *-DİK+İyelik eki+dA* ve *-IncA* zarf-fiil ekleriyle aynı anlam ve göreve sahiptir. Eraslan (2012: 389) bu yapının veya ekli bulunduğu grubun şekil olarak cümlenin yer tamlayıcısı, anlam bakımından ise zarf unsuru olduğuna değinmektedir.

4.13. *-mİş+İyelik eki+kA*

yänä ymä bodıs(a)t(a)v-lar başdınkı orunka köñül öritmişlärintä sogançığ ärdini atl(i)g samadı dyanıg öritürlär (AY_{323/1-4}) “Yine de Bodhisattvalar baştaki yeri gönüllerinden geçirdiklerinde muhteşem mücevher isimli meditasyonu₂ yüceltirdiler.”

-mİş+kA birleşik zarf-fiil ekinin üçüncü çokluk şahıs iyelik ekiyle genişletilmiş şeklidir. Örnek olarak verilen cümleden hareketle bu yapının zaman bildirdiği anlaşılmaktadır.

4.14. *-Ur+çA*

ötrü ol tınl(i)glar k(a)ltı başda tamtulmuş tonta tutunmuş köyär otug öçürgäli tavrınurça ol tsuy erinçü ağır ayıg kılınçların aça yada ökünü bilinü kşantı kılmuş k(ä)rgäk (AY_{141/7-12}) “Daha sonra o canlıların başta yanan, elbisede tutuşan ateşi söndürmek için davranır gibi o günahlarını₂ (ve) kötü davranışlarını açıklayarak pişmanlık gösterip (bunları) itiraf etmeleri gereklidir.”

Sıfat-fiil eki + hâl eki yapısına sahiptir ve Türkiye Türkçesindeki karşılığı *sıfat-fiil eki+cAsInA* veya *-(y)AcAk* gibi, *-mİş* gibi, *-(X)r* gibi şeklindeki yapılardır.

5. Altun Yaruk'ta Zarf Yapan Birleşik Yapılar

AY'de *ken*, *ötrü*, *üçün* ve *tägi* gibi edatlarla birlikte kurulan ve ait olduğu unsura cümlede zarf görevi yükleyen çeşitli yapılar da bulunmaktadır.

5.1. -gInçA+kA tägi

inçip m(ä)n kavşığıya ol üdtin bärü burkan kutın bulgınçaka tägi tört törlüg yavlaq yollartın ärtip ozup iki ajunlarta togdum (AY_{187/13-16}) “Ey Kausika! İşte ben, o zamanda beri Buddha saadetini buluncaya kadar dört türlü kötü yoldan geçip kurtularak iki varlık şeklinde doğdum.”

Zarf-fiil eki + hâl eki + edat şeklinde kurulan -gInçA+kA tägi yapısı, Türkiye Türkçesindeki -(y)IncA+yA kadar/dek ile aynı anlama sahiptir. Eski Uygurca döneminde oluşmuş bir birleşiktir. İlk unsuru olan -gInçA zarf-fiil ekinin de temelde birden fazla ekin bir araya gelmesiyle oluştuğu anlaşılmaktadır. Örneğin Gabain'e göre (2007: 87) -(X)g fiilden isim yapım eki, +In üçüncü teklik şahıs iyelik eki ve +çA eşitlik hâli ekinin birleşmesiyle oluşmuştur. Erdal da (2004: 153, 317) -(X)g+(s)I(n)+çA şeklinde bir açıklama yapar, ancak bunun farazi olduğunu belirtir. Ergin (2012: 341), ekin -GIn yapım eki ve +çA eşitlik hâli ekinin birleşmesiyle oluştuğunu düşünmektedir. Ancak tüm bu eklerin kalıplaşarak artık başka bir anlam ve görevde yepyeni bir eki meydana getirmiş olması, ortaya çıkan yeni ekin gelişim sürecini tamamlayarak tek başına kullanımında dahi dâhil edildiği eylemi cümlede zarf hâline getirmesi gibi sebeplere dayanarak burada -gInçA değil de yalnızca -gInçA+kA tägi ibaresi, birleşik bir yapı olarak kabul edilmiştir.

5.2. -gU üçün

burkan kutın bulgu üçün nomug şasanıg elig uluşug küzätgü üçün tört m(a)haranç t(ä)ñrilärkä dorma ötünäyin tep bodı kön[gül] öritgil (AY_{27/10-14}) “Buddha saadetini bulmak için, dini (ve) memleketi gözetmek için dört Mahārāja tanrılara adak adayayım diye Bodhi zihniyetini yücelt.”

Sıfat-fiil eki + edat şeklindeki bu yapı, Türkiye Türkçesinde kullanılan -mAk için, -mAk üzere ile aynı anlam ve göreve sahiptir. AY'de de örnekleri tespit edilen -gU+kA birleşik zarf-fiiliyle birlikte amaç bildirmektedir (Erdal 2004: 306, 491). Buna ek olarak Eski Uygurcada -gUIUk (<-gU+IUk) ekinin de üçün edatıyla birlikte çeşitli eserlerde kullanıldığı görülmektedir.

5.3. -mAk+İyelik eki için

tutyaksız bolmakları için barmaksız kalmaksız ärürlär (AY_{346/15-16}) “Ya-pışmasız oldukları için varmasız (ve) gelmesizdirler.”

İsim-fiil eki + İyelik eki + edat kuruluşuna sahip bu yapı, Türkiye Türk-çesinde kullanılan -DİK+İyelik eki için ile aynı anlam ve göreve sahiptir.

5.4. -mA-yUk+İyelik eki için

bo kamağ tınl(ı)glar üç törlüg köñül-üg tarkaru ketärü umayukları için üç ät'özdin irak öñi üdrülüp üç ät'özkä täggäli umazlar (AY_{58/1-5}) “Bütün bu canlılar üç türlü gönlü ortadan kaldıramayacakları için üç vücuttan uzak, ayrı bir şekle seçilip üç vücuda ulaşamazlar.”

Olumsuzluk eki + Sıfat-fiil eki + iyelik eki + edat şeklinde oluşan bu yapı, anlam ve görev bakımından -mA+(y)AcAK+İyelik eki için ile aynı özelliklere sahiptir.

5.5. -mAz için

yänä alku buyanlar barça anta tutulmaz için anın antag tetir (AY_{156/16-17}) “Yine bütün sevapların hepsi orada tutulmadığı için öyledir.”

Sıfat-fiil eki + edat şeklinde kurulmuştur ve Türkiye Türkçesindeki -mA-DİK+İyelik eki için ile aynı anlam ve görevdedir.

5.6. -mİş için

bilgä [bilig] arımış süzülmiş için tüş [ät'öz közünür] (AY_{77/7-9}) “Hikmet temizlendiği için meyve vücudu görünür.”

Sıfat-fiil eki + edat yapısına sahip bu yapı, -DİK+iyelik eki için ile aynı anlam ve göreve sahiptir. -DUK için şekline nazaran Budist metinlerde daha sık karşılaşılmaktadır (Erdal 2004: 485).

5.7. -mİş+İyelik eki için

monçulayu üç törlüg tözläriğ tınl(ı)glar oğlanı ukmamışları için öçürmämışläri için arıtmamışları için anın üç törlüg ät'özlärkä tägü umazlar (AY_{57/12-17}) “İnsanoğlu bu şekilde üç türlü kaideyi anlamadığı, söndürmediği (ve) temizlemediği için üç türlü vücuda ulaşamaz.”

-mİş için birleşiminin iyelik ekiyle genişletilmiş şeklidir, anlam bakımından aralarında herhangi bir fark bulunmamaktadır.

5.8. -mİş+DA ken

aş yemişdâ ken inçip täpräyür leşip tözlüg ig agrıg (AY_{592/5-6}) “Yemek yedikten sonra balgam kaynaklı hastalıklar, böyle ortaya çıkar.”

Sıfat-fiil eki + hâl eki + edat şeklinde kurulmuştur. Türkiye Türkçesindeki karşılığı -*DIK+tAn sonra* şeklindedir. Eski Uygurca metinlerden itibaren tespit edilmektedir, ancak aynı anlama gelen ve bir benzeri olan -*DUk+DA kesrâ* yapısının Orhon Türkçesinde kullanıldığı görülmektedir: *yaguru kontukda kisre ańıg bilig anta öyür ermiş* (KT_{Güney-5}). Gerek -*mİş+DA* gerekse -*DUk+DA* şekillerinin *bärü, ken, ötrü* veya *kesrâ* gibi edatlarla bir araya geldiğinde zaman anlamına sahip olduğu ortadadır (Erdal 2004: 320).

Sonuç

AY, oldukça hacimli bir eser olması dolayısıyla Eski Uygurca dil bilgisi özelliklerine dair sayısız örnek barındırmaktadır. Bu bakımdan eserde tespit edilen birleşik zarf-fiil ekleri de yapıları bakımından çeşitlilik gösterir. Çalışmada on dört farklı yapı ve bunların yer aldığı cümleler sıralanmıştır. Bunlar arasında özellikle sıfat-fiil eklerinin hâl ekleriyle birleşerek oluşturduğu yapılar dikkat çekicidir, iyelik ekleriyle genişletilmiş şekilleri de göz önünde bulundurulduğunda bu yapıların AY’de en sık kullanılan birleşik zarf-fiil ekleri arasında olduğu anlaşılır. Benzer şekilde yine edatlarla birlikte kurulan yapılara dair pek çok örneği eserde görmek mümkündür. Ancak bunların nasıl değerlendirileceği sorusu hâlâ ortadadır. Temelde sıfat-fiil veya zarf-fiil ekleriyle “birleşen” edatlarla kurulduğu için birleşik zarf-fiil olarak mı ele alınmalı yoksa kendisinden önce bir isim unsuru isteyen edatlarla kurulduğu için edat grubu olarak mı düşünülmelidir? Anlaşıldığı kadarıyla edatlarla kurulan bu yapıların ilk unsuru genellikle sıfat-fiil eki almıştır ve içinde zarf-fiil eki bulunan bir örnekte de yönelme hâli eki bulunmaktadır. Dolayısıyla bu eklerin, dâhil olduğu eylemleri geçici isim hâline getirdiği ve bu şekilde sebep, benzerlik, miktar ve zaman ifadeleri bulunan edatlara bağlayarak edat grubu yaptığı düşünülebilir. Sonuç olarak bağlı buldukları cümlede zarf yapılar ki bu, edatların temel görevleri arasında yer alır.

AY’de kullanılan bu gibi yapıların ilk unsurları farklı olsa da anlamları genellikle -*DIK+İyelik eki için* ile sınırlı durumdadır. -*gU için* yapısı ise sebep bildirme özelliğiyle diğerlerinden ayrılmaktadır, bunun da sebebi -*gU* biçimbiriminin zaman ifadesine ek olarak sahip olduğu gereklilik anlamıdır. Sonuç olarak AY’de yer alan tüm bu ve benzeri yapılar düşünüldüğünde

Eski Uygur Türkçesinin birleşik zarf-fiil ekleri konusunda oldukça üretken olduğu ve çeşitli ekleri bir araya getirerek onlara farklı görevler yükleme noktasında esnek davrandığı ortaya çıkmaktadır.

Kısaltmalar

AY	Altun Yaruk, bk. Kaya 1994
bs.	baskı
KT	Kül Tegin, bk. Ercilasun 2016
TDK	Türk Dil Kurumu
Uyg.	Uygurca

Kaynakça

- Banguoğlu, T. (2011). *Türkçenin grameri* (9. bs.). Ankara: TDK Yayınları.
- Bayraktar, N. (2018). *Türkçede filimsiler* (2. bs.). Ankara: TDK Yayınları.
- Çağatay, S. (1945). *Altun Yaruk'tan iki parça*. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları.
- Deny, J. (2012). *Türk dil bilgisi–modern Türk dil bilgisi çalışmalarının kapsamlı ilk örneği* (A. U. Elöve, çev., A. Benzer, haz.). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Elverskog, J. (1997). *Uygur buddhist literature*. Silk Road Studies I. Turnhout: Brepols.
- Eraslan, K. (2012). *Eski Uygur Türkçesi grameri*. Ankara: TDK Yayınları.
- Ercilasun, A. B. (2016). *Türk kağanlığı ve Türk bengü taşları*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Erdal, M. (2004). *A grammar of Old Turkic*. Leiden: Brill.
- Ergin, M. (2012). *Türk dil bilgisi*. İstanbul: Bayrak Basım/Yayım/Tanıtım.
- Gabain, A. von. (2007). *Eski Türkçenin grameri* (5. bs.). (M. Akalın, çev.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gülsevin, G. (2001). Türkiye Türkçesinde birleşik zarf-fiiller. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2/2, 125-144.
- Kaya, C. (1994). *Uygurca Altun Yaruk–Giriş, metin ve dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2009). *Türkiye Türkçesi grameri şekil bilgisi* (3. bs.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Zieme, P. (1976). Sıngqu Sâli Tutung–Übersetzer buddhistischer Schriften ins Uigurische. W. Heissig, J. R. Krueger, F. J. Oinas, vd. (Ed.), *Tractata Altaica. Denis Sinor; sexagenario optime de rebus altaicis merito dedicata* içinde (s. 767-775). Wiesbaden: Otto Harrassowitz.

Some Notes on the Mongolian Translations of the *Golden Light Sūtra*

Altan KHASBAATAR^(*)

Hohhot

As it was very popular among the Uyghurs in the pre-Islamic period, the *Golden Light Sūtra* (skt. *Suvarṇaprabhāsottama-sūtra*) has been widely transmitted among the Mongols since it was translated into Mongolian in Yuan Dynasty. The Mongolian titles of the *Golden Light Sūtra* are slightly different due to the different translations, but they are all shortened and commonly called as *Altan Gerel*. There are four Mongolian translations of this sūtra, three of them are translated in so-called Classic Mongolian, each in 21, 29 and 31 chapters, the fourth one is translated in Kalmyk (or so-called *Todo Bičig*, ‘Clear Script’), with 21 chapters. *Altan Gerel* in 29 chapters (hereafter as *AG-29*) is the earliest Mongolian translation, translated by the famous Buddhist monk and translator *Sirab-Sengge* (tib. *Šes-rab sen-ge*) in the first half of the 14th century. This translation is also the most popular one. Except those included in the Mongolian *Kanjur*, almost all of the known blockprints and manuscripts of the *Altan Gerel* written in classic Mongolian are derived from this translation. *Altan Gerel* in 21 (hereafter as *AG-21*) and in 31 (hereafter as *AG-31*) chapters are found almost exclusively in the Mongolian *Kanjur*, thus these two translations are considered to be translated in the period when the Mongolian *Kanjur* was compiled, i.e., in the early 17th century. The Kalmyk translation is translated in the mid-17th century by the famous Oirat Mongol Monk *Zaya Pandita Namqayijamsu* (tib. *Nam-mkha'i-rgya-mtsho*). In addition, there is also an abbreviated version, shortened by *Sdamba-darji* (also written as *Usdambadarji*, tib. *Bstam-pa-dar-rgyas*) based on *AG-29*.¹

The translation sources of *AG-21*, *AG-31* and the Kalmyk translation are relatively clear, all from the corresponding Tibetan texts. They are all the products

---

(*) Dr., Inner Mongolia University, Center for Mongolian Studies, Hohhot/China. E-mail: hasaa_im@outlook.com

1 See DAMDINSÜREN 1959, pp. 166-170. One other manuscript of it is kept in the Royal Library of Copenhagen with the signature Mong. 440. See HEISSIG 1971, p. 207.

of the revival of Tibetan Buddhism among the Mongols in the second half of the 16th century. In contrast to them, *AG-29* was one of the earliest Buddhist scriptures translated into Mongolian in the early days when the Mongols started believing in Buddhism. Because of its wide spread, it has undergone several revisions since the end of the 16th century. Therefore, the historical details of the Mongolian Buddhism and history of the Mongolian Buddhist scriptures can be clearly seen on *AG-29*.

In addition to the inclusion in *Kanjur*, there are about 200 individual manuscripts and blockprint copies of *AG-29* kept in the libraries and in private collections all over the world. Some of them, especially manuscripts, have preserved colophons from different periods with different contents. The existence of these colophons gives us an opportunity to glimpse into the history of the translation and transmission of this Buddhist scripture, and even the history of Mongolian Buddhism. Because of this important value, scholars began to pay attention to the *AG-29* at an early stage and made many pioneering research results.² However, due to the limited materials available, many issues related to *AG-29* have not been resolved so far. Since the beginning of the 21st century, more and more catalogs of Mongolian literature in the libraries of universities and research institutions in different countries have been published. This has made it possible to know at least the basic information about *AG-29*s, which was not known before. On this basis, I have been working on *AG-29* since 2014, and I think that I have made some progress in mastering the original texts compared to the predecessors. In this article, I intend to sort out the information obtained from studying the colophons of various manuscripts of *AG-29*, and further summarize the history of its translation and transmission.

1. Copies of the Original Colophon written by *Sirab-sengge*

In 1979, DAMDINSÜREN published two colophons of the two manuscripts of *AG-29* with transcription, English translation and their photo copies.³ The second one (Colophon B) is kept in the National Library of Mongolia. There are five other manuscripts with the same colophon as Damdinsüren's colophon B 1. Manuscript No. A3-52 (MH-406) kept in the Damdinsüren's Private Museum in Ulaanbaatar;⁴ 2. Manuscript I 61 (VIII, 5) kept in the Institute of Oriental Manuscripts of the Russian Academy of Sciences;⁵ 3. Manuscript Q418 kept also in the Institute of

2 Aalto 1950; Heissig 1954; Damdinsüren 1959, pp. 160-166; Kara 1968; Damdinsüren 1979; Čoyiji 2003, pp. 342-357; Čoyiji 2008, pp.127-135; Öljeitojtaqu 2008 etc.

3 DAMDINSÜREN 1979.

4 BILGÜÜDEJ etc. 2018, pp. 17-18.

5 SAZYKIN 2001, pp. 19-20.

Oriental Manuscripts of the Russian Academy of Sciences;⁶ 4. Manuscript kept in the Library of the Inner Mongolia University; 5. Manuscript reprinted in photocopy by *Buyansadun-u Mönġkebayatur* of Ordos Mongol.⁷ The colophons of these six manuscripts have only some spelling differences on some words, which can obviously be attributed to the mistakes of the scribes. In other words, they have the same origin. In following, I will discuss the colophons of these manuscripts collectively as Group-1.

In the colophons of Group-1 there are important information about the first translation of *AG-29*, which can be summarized as: *Sirab-Sengge* translated the Tibetan translation of the *Golden Light Sūtra* in 29 chapters into Mongolian, with the help of *Güంగా Irġalbu Günding Göösi*. But, the names of the medical plants listed in the 15th chapter of the Goddess *Sarasvatī* was, according to Chinese text, given their Chinese names in Mongolian script next to their Sanskrit names. Furthermore, one stanza verse in the 20th chapter of *Devendrasamayaparivarta* was also translated from Chinese text.

So far things we know about *Sirab-Sengge* is that he is the translator not only of *AG-29* but also of the Mongolian translation of *Pañcarakṣā* and the *Twelve deeds of Buddha*, and the information about him was briefly described in Mongolian chronicles from the 17th century onwards, such as *Erdeni-yin Tobġi*, *Altan Erike*. From this we can know that *Sirab-Sengge*'s translation activities were mainly in the 1420s and 30s. He was one of the two most famous translators of Mongolian Buddhist scriptures in the Yuan Dynasty, the other was *Čoski-odser*. About the second person mentioned in the colophon, *Güంగా Irġalbu Günding Göösi*, I have no idea who he is. However, the first two letters of his name *Güంగా Irġalbu* are clearly tib. *Kun-dga'rgyal-po*, *Günding* should be chin. *guan ding*灌頂, and *Göösi* is also from chin. *guo shi*國師.

The remaining question is the information on the Chinese text used in the translation of *AG-29*, namely the plants name in the 15th chapter and one stanza in the 20th chapter. As DAMDINSÜREN mentioned, AALTO has done a brief comparison on the names of plants and stated that these names in two *AG-29s* he used matched the Chinese *Golden Light Sūtra* compiled by *Yijing*義淨 (hereafter as *YJ*), while

6 SAZYKIN 2001, p. 20. About these two manuscripts in the St. Petersburg collection, I am particularly grateful to NATALIA SERGEYEVNA YAKHONTOVA (Наталья Сергеевна Яхонтова), who kindly helped me with the detailed information of these manuscripts.

7 This photocopy was published in 2018 after being initiated and funded by *Buyansadun-u Mönġkebayatur* of Ordos, scanned by *Sarangyov-a*, collated by *Uyiyudai Manglai*, and illustrated by *Gürriġab*. After publication it was aminated by Master *Jamuyang Tübdan*, the abbot of Yonghe temple, and distributed. The original text they used is, according to them, an early Qing manuscript copy *Sirab-sengge*'s translation.

the third translation appears to be a revision based on the Tibetan translation.⁸ I did a more in-depth comparative study on the names of these plants, and the conclusions are not only further confirmed AALTO's point of view, but also confirmed the authenticity of the colophon of Group-1.⁹ They showed a clear parallelism with *YJ*, not just the names, but also their order. But, the way these plant names are written down does not exactly match with the colophon. Most of the plant names that did not have corresponding Mongolian names were only transcribed in their Sanskrit form presumably according to *YJ*.

About the stanza translated from Chinese as recorded in the colophon, DAMDINSÜREN indirectly confirmed its accuracy based on the Tibetan translation of the *Golden Light Sūtra* in 31 chapters, which was translated from *YJ*.¹⁰ Here I intend to compare directly with the Chinese text. The stanza in *AG-29* which was failed in the Tibetan translation of the *Golden Light Sūtra* in 29 chapters is:

urida üiledügsen buyan-u küčün-iyer :
 tngri-ner-tür töröjü qaγan boloyu :
 ker ber kümün-ü dotor-a töröbesü ber :
 kümün-ü ejen bolon törömöi
 [by the force of the formerly exercised virtues,
 (he) will born among the gods and will be a king.
 If (he) is born among the human,
 he will be the master of human].

This stanza can be found in all three Chinese versions of the *Golden Light Sūtra* that have survived to this day. In the translation of *Dharmakṣema*曇無讖¹¹ and the Compilation of *Bao-gui*寶貴¹² it is identical:

因集業故，生於人中，
 王領國土，故稱人王。

8 AALTO 1950.

9 KHASBAATAR 2021. For two of these plant names, I would like to make some supplements here which I discovered after this article was published. The name *qabtasun* for 'Acorus calamus L.' under Nr. 1 can be found in the Chinese sources of *Ji men fang yu kao* 薊門防禦考 and *Lu long sai lue* 盧龍塞略 of the beginning of 17th century as *qabtasu (ha tuo su 哈脫速). See JIA & ZHU 1991, pp. 151, 179; For the 'Bezoar' under Nr. 2 there was big problem. Some spellings of its Mongolian names I could not even know how to read. However, recently I find that this plant is written as *γugurča* (or *qugurča*) in the manuscripts of *AG-29* kept in the Damdinsüren's Private Museum and in the Library of Ordos in Inner Mongolia. It seems to that *γugurča* is an incorrect spelling of skt. *gorocanā*, probably based on its Chinese transliteration *ju lu zhe na* 瞿盧折娜. If it is correct, then all transliterations I gave in my article can now be seen as falsifications of *γugurča*.

10 DAMDINSÜREN 1979.

11 Taisho, No. 0663, p. 347.

12 Taisho, No. 0664, p. 390.

[because of the collection of deed,
(he) will born among the human.
the king dominates the country,
thus he is called king of human].

In *YJ*¹³, however, it is different:

由先善業力，生天得作王，
若在於人中，統領為人主。

[because the force of the formerly good deeds,
(he) will born among the gods and will be a king.
If (he) is born among the human,
he will be the master of human].

It can be easily seen from the above that this stanza in *AG-29* is identical to the one in *YJ*. This proves that the colophon of Group-1 is accurate, and it also shows that the Chinese text which is used as the secondary source for the translation of *AG-29* is the most popular one - *YJ*.

Therefore, it can be confirmed that the colophon in Group-1 is the original colophon written by *Sirab-Sengge* himself after he translated *AG-29* in the first half of the 14th century.

2. ‘Fake’ colophons transferred from *Pañcarakṣā* translated by *Sirab-sengge*

The second colophon published by DAMDINSÜREN (Colophon A) was found at the temple of Janraiseg in Ulaanbaatar and consists of 166 lines. Nearly identical colophons to it are also found in two manuscripts collected at Damdinsüren’s Private Museum with signature A2-11 (MH-819) and A3-142 (MH-1436).¹⁴ In following, I refer to these manuscripts as Group-2 and discuss their colophons.

The colophon of Group-2 consists of three parts, in which recorded about the translation, revision (or copy?) and re-copy of *AG-29*. In the first part (Part A) it was written that *Sirab-Sengge* translated it from the Tibetan and Uyghur scriptures into Mongolian on the request of *Esen Temür Tayuta*; Because the names of Buddhas and Bodhisattvas did not consistent with the Mongolian, they were given in Indian form, but in accordance with the Uyghur usage; To translate the meanings and the words faultlessly, he compared the Indian, Tibetan and Uyghur

¹³ Taisho, No. 0665, p. 442.

¹⁴ BILGÜÜDEJ etc. 2018, pp. 11-15.

texts together with *Bunya siri sidu*, who is a connoisseur of Sanskrit and Tibetan. The second part (Part B) is alliteration quatrain consists of 33 stanzas written by *Qaradasi*, in which briefly described the history of Mongolian Buddhism from *Genghis Khan* to *Toyan Temür Qayan*, and recorded *Qaradasi*'s own completion of *AG-29*. In the history of Mongolian Buddhism, it is stated that although Buddhism did not become the religion of Mongols during the times of *Genghis Khan*, *Genghis Khan* exempted all Buddhist monks from tax and service after hearing the Buddhist teaching. After that, *Kublai Khan* invited 'Phags-pa to preach Buddhism and created the "Script of the Mongol" (*Mongyol-un üsüg*, which is the so-called 'Phags-pa script). However, in that period, there was no Buddhist texts translated into Mongolian, and most of the Mongols listened the Buddhist texts in Uyghur. Later, *Külüg Qayan* ordered the translator *Čoski-odser* to translate the Buddhist texts into Mongolian and spread them. At the time of *Buyantu Qayan* and the following emperors, the Buddhist texts were continued to be translated into Mongolian. At the end of Part B, it was recorded that by the great splendor of *Toyan Temür Qayan*, *Qaradasi* completed this sūtra for *Esen Temür tayuta*, which had not been completed by the previous scholars. In Part C it was written that *Čos irjamso* (tib. *Chos-rgya-mtsho*) copied it in Black-Cow-Year.

Slightly shortened versions of the Part A are also found in two manuscripts, one is kept in Damdinsüren's Private Museum with the signature III2-45 (MH-47)¹⁵, which was transcribed by *Qarliḡ-un tayiji Qongyorqan* under the request of *Činggiz iḡayurtu güng Lavangdorji erke dalai noyan* and *Eke čayan dar-a* in 1835, and the other one is in the Library of Ordos in Inner Mongolia with the signature 0019030000218.

DAMDINSÜREN believed that *Čos irjamso* in Part C is the grandson of *Altan Qayan* of Tümed, and thus presumed the Black-Cow-Year as 1613.¹⁶ I cannot provide more constructive comments on Part C, will focus only on Parts A and B.

Part A seems to be written by *Sirab-Sengge* himself after he translated *AG-29*. As a reminder, *Esen temür tayuta* can be found not only in the colophon of Group-2, but also in the colophons of Mongolian translation of *Pañcarakṣā* and *the Twelve Deeds of Buddha* translated by *Sirab-Sengge*. In which, the word *tayuda* is written differently in different colophons, such as *tiyu-da*, *dayidu-da*, *tiu-a-da*, *dayidu qota-da*, and even *qong siu*, *qong kvü*, etc. There are many discussions about *Esen temür* and *tayuta*,¹⁷ but none of them are fully convincing. *Bunya siri*

15 BILGÜÜDEJ etc. 2018, p. 10.

16 DAMDINSÜREN 1979.

17 POPPE 1967, 14-17; KARA 1979; BIRA 1997; TSERENSODNOM 2001, pp. 236; ČOYIḡI 2003, pp. 311, 319; SIRÜNKÜÜ 2006, p. 11; KESIGTOḡTAQU 2007; BULAF 2012, pp. 85, 303.

(skt. *Puṇyaśrī*) *sidü* (chin. si tu 司徒) is the one who translated *Avalokitesvara Sādhana* and *Śrīcakrasaṃvara Maṇḍala-Abhisamaya* from Tibetan into Uyghur.

The history of Mongolian Buddhism in Part B was presented up to *Toyan Temür Qayan*, and clearly recorded that *Qaradasi* completed by the great splendor of *Toyan Temür Qayan*. This shows that Part B was completed during the time of *Toyan Temür Qayan* (1333-1371). Although we still don't know who is the *Qaradasi*.¹⁸ But his work on the history of Mongolian Buddhism of the Yuan Dynasty is undoubtedly a very valuable historical source. Many Mongolian Chronicles written after 16th century, such as *Erdeni Tunumal Neretü Sudur*, *Merged Farqu-yin Oron* and *Altan Erike*, seem to all have used it as their historical source.

There is no doubt that *AG-29* was translated from Tibetan. However, the Part A of Group-2 stated that Uyghur Buddhist scripture, which means Uyghur translation of the *Golden Light Sūtra (Altun Yaruk)* was also used, and particularly emphasized the names of Buddhas and Bodhisattvas were written in Indian form, but in accordance with the Uyghur usage. Many studies have proved that the Buddhist terms in the Mongolian Buddhist scriptures of the Yuan Dynasty entered through Uyghur.¹⁹ Therefore, the particular emphasis in Part A is insufficient to prove that the Uyghur *Altun Yaruk* were used as secondary source by the translation of *AG-29*. DAMDINSÜREN pointed out that the structure of Part A is similar to the colophon of Group-1, and supposed that Part A was composed later on the basis of colophon of Group-1.²⁰ But I doubt about his supposition. If it is true, then we cannot explain why the original records about the translation from Chinese were removed and the contents of the Uyghur were added. I compared the story of *Hungry Tigress* in both *AG-29* and *Altun Yaruk*, and concluded that there is no direct relation between these two translations.²¹ Furthermore, almost the same colophon as Part A can be found in various Mongolian translation of *Pañcarakṣā*, not just at the end of whole sūtra, but also at the end of each chapter.²² As mentioned above, I propose that the colophon of Group-1 is the original colophon of *AG-29* by *Sirab-Sengge*. If the argument holds up, Part A of Group-2 can only be considered as a “fake” colophon.

Interestingly, like Part A, Part B of Group-2 is also found in the Mongolian *Pañcarakṣā*.²³ But the number of verses in the colophon of *Pañcarakṣā* is much

18 ŠONGQOR speculated that *Qaradasi* is the same person as *Sirab-sengge* (see ŠONGQOR 1993); KARA also made some speculations (see KARA 1979).

19 AALTO 1950; ZIEME 1973; SHÖGAI TO 1991; KARA 2001; SHÖGAI TO 2003 etc.

20 DAMDINSÜREN 1979.

21 KHASBAATAR 2018.

22 AALTO 1961; ČOYĪJI 2003, pp. 320-342; MUNKHSAIKHAN 2011.

23 AALTO 1961; ČOYĪJI 2003, pp. 320-342; MUNKHSAIKHAN 2011.

more than in Part B, the longest one has 55 stanzas, shortest has 39 stanzas.²⁴ Among the different versions of the Mongolian *Pañcarakṣā*, the colophon of two blockprints kept in the National Library of Mongolia and the Library of the Inner Mongolia Academy of Social Sciences were ended with “Boroγčin takiy-a jil-ün arban sara-yin sine nigen-de sudurlaju tegüsgebei” [*it is completed into the sūtra form on the first day of the tenth month of the Grey-Rooster-Year*], is probably the original version.²⁵ If we compare Part B with the colophon of *Pañcarakṣā*, 32 of all 33 stanzas of Part B can be found in *Pañcarakṣā*. And the remaining stanza of Part B, though are not exactly the same to *Pañcarakṣā*, can be easily seen as an adaptation of one from the other, which are shown as below:

Part B of the group-2

uduridun sayin nomčın bičijü ese tegüsčü
ulam qočoroγsan Qaradasi čuqui bičigüljü
ülemji nigülesügčid-ün adistid-iyar
učiraju jöb boloγsan buyan-iyar

[*it had not been completed by the previous excellent scholars
(I,) the rather backwarded Qaradasi čuqui made it write
by the blessings of the very merciful peoples
by the merit which become right after met*]

Pañcarakṣā

uduriduγčid sayin nomčın qočuraγsan-i nemetügei
ülemji nigülesügčid-ün adistid-iyar
učiraju jöb boluγsan buyan-iyar

ünen degedü yabudal-iyar yabuqu boltuγai
[*increase what was left by the leaders and good teachers
by the blessings of the very merciful peoples
by the merit which become right after met
(they) may go with the real and holy deeds*]

For the time being, I am not able to draw any definite conclusion about the presence of almost the same colophon in different sūtras. Therefore, I would like to purpose the following possibilities: 1. Both of them are original colophon written

24 MUNKHSAIKHAN 2011.

25 Čoyijı considered Boroγčin takiy-a jil (Grey-Rooster-Year) as 1705 without giving any explain (see Čoyijı 2003, pp. 321). I have not seen any literature recording Mongolian years with *Boroγčin*. But since they are blockprints, it must have been dated in the Qing Dynasty.

by *Qaradasi* himself, but in different time. For example, he revised (or copied?) *Pañcarakṣā* first and composed the colophon with 55 verses, after that he also made the revision of *AG-29* and reduced, adapted the verses of the colophon of *Pañcarakṣā*, and put it at the end of *AG-29*. Or vice versa; 2. One of them is a “pseudo” colophon, which was redacted by someone (or possibly even *Qaradasi* himself) from one sūtra to the another. Because Parts A and B of Group-2 always appear together, and the accuracy of the colophon of Group-1 as discussed above, I personally tend to believe in the second possibility, that is, the colophon of *Pañcarakṣā*’s was transposed to *AG-29*.

3. Two colophons of the revised versions of the 16th century

There are two manuscripts of *AG-29*, one is kept in the Royal Library in Copenhagen with signature Mong. 395 (hereafter as Cop-MS), while the other one is kept in the Library of the Hungarian Academy of Sciences in Budapest with signature Mong. 77 (hereafter as Bud-MS). In the colophons of both of them is stated that under the order of *Altan Qayan*, his grandson *Bayayud Bayatur* and *Narmai Taki* requested to carve the *Golden Light Sūtra* in the blocks and distribute it to the people. HEISSIG discussed the colophon of Cop-MS first and later described the whole Cop-MS in his catalogue of Copenhagen’s collections.²⁶ KARA transcribed the colophon of Bud-MS twice, first in his full transcription of Bud-MS and later in his catalogue of the Budapest collections.²⁷ Apart from them, it seems that only ČOYĪJI have noticed these manuscripts and investigated the colophon of Cop-MS.²⁸ But, all of them did not realized that most of the contents of the colophons of both Cop-MS and Bud-MS are identical. In fact, if we study these two colophons together, we can gain a more accurate and in-depth understanding of their contents and their value.

The colophon of Cop-MS contains 163 lines and consists of three parts. The main content of the first part is that after inviting the *third Dalai Lama*, *Altan Qayan* ordered the *Golden Light Sūtra* to be carved in blocks. So, his grandson *Bayayud Bayatur* and *Narmai Taki* instructed a group of writers and artisans headed by *Ačirai Güsi* and *Yivandan Sangbu Erkelüg* to carve this sūtra in blocks and distributed it. There is no date recorded in this part. Some of the main information in the second part are similar to the first part, but the presentation is slightly different. It says that *Altan Qayan* gave order to his grandson to carve the *Golden Light*

26 HEISSIG 1954; HEISSIG 1971, pp. 204-206.

27 KARA 1968-2, pp. 214-219; KARA 2000, pp. 102-107.

28 ČOYĪJI 2003, pp. 351-357; ČOYĪJI 2008, pp. 127-135.

Sūtra in blocks, when he was in the temple named *Tūsīd* which is located in the east of Tibet. Therefore, his grandson, *Bayayud Bayatur Qung Tayiji*, instigated others to carve the *Golden Light Sūtra* in ten books into the blocks of apple trees. At the end of second part, it is given that it was completed on the twenty-fourth of the first month of autumn in the year of Uu-Sheep (Uu qonin jil 戊未年) at the request of *Čoo Mergen Tayiji*. In the last part it was stated that by the request of *Lhamō Suva Abayai*, *Fou-a Kitad Kiy-a Tabunung*, *Laskib Tamaska* and *Angyan Čoyiskib Baramid* it was completed on the twenty-second of the middle month of spring in the year of Ding-Red-Cow (Ding ulayan ūker 丁丑年).

The colophon of Bud-MS contains 108 lines, which can be divided into two parts. Its main contents are same with the first two parts of the colophon of Cop-MS. But, at the end of the first part of Bud-MS recorded the name of the writer and the date, ‘it was completed by *Mongyol-un Sayin Erdemtü Arqad* with the benediction on the eighteenth of *qubilyan* month of the year of Ka-Monkey (甲申年)’, which is omitted in Cop-MS. Furthermore, unlike Cop-MS, the second part of the colophon of Bud-MS has neither name of the writer nor any date. As evidenced by the fact of identical two parts of the colophons, it is certain that Cop-MS and Bud-MS have the same origin. Thus the missing passages about the writer and date in both colophons of Cop-MS and Bud-MS can be complemented by each other. It means that each part of the colophons of Cop-MS and Bud-MS is actually followed by the corresponding date and writer. In other words, by the order of *Bayayud Bayatur*, AG-29 was carved in blocks first in the year of Ka-Monkey. In the year of Uu-Sheep *Čoo Mergen Tayiji* made a copy of this version. And in the year of Ding-Red-Cow, Cop-MS was copied by the bequest of *Lhamō Suva Abayai* etc.

Due to the missing passage between the first and second parts of Cop-MS, and also because they have not seen the colophon of Bud-MS, HEISSIG and ČOYIJI have made incorrect judgements about the date in the colophon of Cop-MS.²⁹ HEISSIG regarded the first and second parts of the colophon of Cop-MS as one and seemed to even ignored the date at the end of the second part, considered that the origin of Cop-MS was written between 1578 and 1579. It is clearly wrong even without Bud-MS, because either of the year 1578 or 1579 is not the year of “Sheep”. About the year of Ding-Red-Cow, HEISSIG did not gave any statement. ČOYIJI’s opinion is more unacceptable, because he did not realize that Cop-MS was copied several times at different times and the dates in each part of its colophon indicate the time when the copy was completed. He found that the heavenly-stem “wu 戊”

29 HEISSIG 1954; Čoyiji 2003, pp. 351-357; Čoyiji 2008, pp. 127-135.

cannot be matched with the year of “Sheep”, so he regarded it as a falsification and pointed out that this “Sheep” year was 1583. Moreover, he treated the third part of the colophon as an “additional note” to the previous parts and concluded that the year of Ding-Red-Cow was 1577.

Now let us have a look at all the dates in Cop-MS and Bud-MS. The first part of the colophons is dated “in the Ka-Monkey-Year”. In the first part it was clearly stated that this version was completed after *Altan Qayan*, “who has made come the Bodhisattva *Dalai Lama*, made begin the teachings of Buddha and has made the settlement of Monks among the Mongols”³⁰. It means that it was completed after 1578. So the “Ka-Monkey-Year” can be considered as 1584, like KARA³¹ mentioned. As ČOYIJI noticed, it is true that “wu/戊” cannot be matched with the year of “Sheep未”. But it seems that the writer just wrongly translated mong. “*sir-a*, yellow” to “wu/戊”, which actually also indicate the heavenly-stem “ji/己”.³² Therefore, the “Uu-Sheep-Year戊未年”, which is actually the “Ji-Sheep-Year己未年”, after 1584 is 1619, 1679, 1739 and so on. In the second part of the colophon, *Čoo Mergen Tayiji* wished *Bayayud Bayatur* a long life, that means that *Bayayud Bayatur* was still alive when *Čoo Mergen Tayiji* finished his copy. Thus, the year of Uu-Sheep could only be 1619. Now, only the question of the date of the third part of Cop-MS remains. Based on the above argument, we just have to look for the Ding-Cow-Year after 1619, which is 1637, 1697, 1757 and so on.

With the exception of the *Dalai Lama*, *Altan Qayan* and *Bayayud Bayatur*, none of the names appearing in the colophons allow us to say exactly who they were. However, one of instigator, *Narmai Taki* (*Narmayi Tayiki* in Bud-MS), could be *Narmai Tayiji*, the eldest son of *Barin Tayiji* 把林台吉, the fifth son of *Altan Qayan*.³³ The other one, *Ačirai Güsi* (*Ačari-a Güi-si* in Bud-MS), could be *Ačirai Güsi*, who was ordered by *Dügüireng Qayan* and *Jönggen Qatun* to welcome the *Third Dalai Lama* after the death of *Altan Qayan*.³⁴

For some reason, both HEISSIG and ČOYIJI are convinced that this AG-29 is a new translation. However, the colophons of both Cop-MS and Bud-MS mentions

30 Cop-MS, XVII-20a-20b: “Bödhi satuva Dalai blam-a-yi iregüljü bürün : burqan-u sasin-i ündüstülen : Mongyol ulus-a bursang quvaray-ud-i bayilyajuquci amitan-u tusa-yi sedkikü-yin tulada : ....”. ‘Bayilyajuquci’ is written in Bud-MS as ‘bayiyuljuquci’ (found, established).

31 KARA 1968-1, p. 8; KARA 2000, p. 107.

32 As mentioned earlier, in the third part of the colophon of Cop-MS there is year of “Ding-Red-Cow”. Mongolian *ulayan* (red) indicate nowadays only the Chinese heavenly-stem “bing/丙”. Since here the *ulayan* corresponding with “ding/丁”, which is in Mongolian *ulayayčün* today, it can only means that every color name in Mongolian indicate two heavenly-stems in Chinese. *Čayan taulai jil* (White-Rabbit-Year) in the colophon of the Mongolian *Mañjuśrīnāmasamgiti* can also prove it. See also JIRUNGF-A 1986.

33 SERRUYS 1945.

34 KOLLMAR-PAULENZ 2001, pp. 200, 325.

nothing about a new translation. Actually, some expressions in the first part of the colophon of Cop-MS and Bud-MS are very similar to the colophon of Group-2. For example:

Bud-MS:

Čakiravar-un qubilyan Altan qayan kemen aldarsıjuqui: erdem bilig-iyer čimegdeju : yirtinču dakin-a egenegče tusai sedkiküi inu : esrü-e metü edüi ken-ber jasaday ügei : burqan nom-un töröyi bügüde-eče degedü-yi ünen-iyer uqaju : bōdhi-satuva Dalai blam-a-yi iregülju bürün : [(He) is the incarnation of Cakravartin, and famous as Altan Qayan, ornamented by merits and wisdom, he is like Brahmā who is always mindful of the benefit of all beings, and no one is acting like that today. He rightly understood that the Buddha's teaching is the most supreme one, and invited the Bodhisattva...]

Group-2:

Sečen qayan kemen aldarsıjuqui :: erdem bilig-iyer čimegdeju yirtinču dakin-u : egenegčin tusa-yi sedkiküi inu Esrü-e metü : edüi ken-ber jasaday ügei ünen joriy inu : erten-ü arsi-narun qayan metü : bükü-yin tula boyda burqan-u nom-i bügüde-eče degedü-yi ünen-iyer uqaju : bodistv 'Pagspa blam-a-yi iregülju : [(He) becomes famous with the title Sečen Qayan, ornamented by merits and wisdom, he is like Brahmā who is always mindful of the benefit of all beings, and no one is acting like that today. His sincere courage is like the king of the Rṣi, for the benefit of all, he rightly understood that the Buddha's teaching is the most supreme one, and invited the Bodhisattva 'Phags-pa Lama, ...]

Some of them are even identical to the colophon of Group-2:

Bud-MS:

üčügüken busu ali tere buyan-u
 ülemji genel-tü gegegen naran-u
 üjügülel ügei genel-iyer : amitan-i
 ülü nayiraqun qarangqui-yi geyigülkü boltuyai :
 tere-ber dotor-a olquy-a (*ilangny-a* in Cop-MS)
 tengsel ügei yeke üi-tü (*ači-tu* in Cop-MS) bögesü :
 delekei-yin ejen qayan qatun :
 tegünçilen uruy köbegüd-ün
 buruyü sedkil-ten : bulqan dayisun :
 buruyü uduridduyčid : ada todqor
 buyan busu nigül kilinče :

bügüde amurlıju ügei bolqu boltuıai ::
 Group-2:
 ücügüken busu ali tere buyan-u :
 ülemji genel-tü gegegen naran-u :
 üjügülel ügei genel-iyer ami-tan-u :
 ülü nayiraqun qaranqus-i geyigül-kü boltuıai ::
 tere-ber dotora ilangyuy-a :
 tengsel ügei yeke açıtu ken bögesü :
 delekei-yin ejen qayan qatun :
 tegünçilen uruy köbegüd-ün ::
 buruıu sedkil-ten bulqan dayisun :
 buruıu udurıduıçı ada todqur :
 buyan busu nigül kilinçe :
 bügüde amurlıju ügei boltuıai :³⁵

From these similar or identical passages, one can easily see that *Açirai Güsi* and *Yıvandan Sangbu Erkelüg* etc. carved some version of Group-2 into blocks, and adapted its colophon. In other words, it is not a new translation. However, as shown by SÁRKÖZI³⁶ and KHASBAATAR³⁷, they tried to make a more “Mongolized” revision. But their efforts don’t seem to have been rewarded. Apart from Cop-MS and Bud-MS, we have not yet seen any other manuscripts or blockprints from this revision. On the other hand, this revision is also not included in any of *Kanjur*.

In conclusion, I would like to summarize the historical context of the translations, revisions, and publications of *AG-29*. It was translated by *Sirab-sengge* in the first three decades of the 14th century and mainly from Tibetan translation, but as a secondary source *YJ* was also used. Presumably, *Qaradasi* made the first copy of the *Sirab-sengge*’s translation during the reign of *Toıyan Temür Qayan* (1333-1370). At the end of the copy, he put the colophon which originally belongs to the Mongolian translation of the *Pañcarakşā* with a bit of revision. *Sirab-sengge*’s original translation and *Qaradasi*’s copy of *AG-29* must be survived until the revival of Buddhism among the Mongols at the second half of 16th century. Based on the *Qaradasi*’s copy *Açirai Güsi* etc. made a re-edition in 1584 on the request of *Bayayud Bayatur* and *Narmai Tayıji* under the order of *Altan Qayan*. Actually,

35 For the English translation, please see DAMDINSÜREN 1979.

36 SÁRKÖZI 2005.

37 KHASBAATAR2021.

Altan Qayan ordered to make blockprint and distribute it. But it seems to that it was only carved into block, probably because there was no blockprint technology in Mongolian area at that time.³⁸ However, this re-edition did not replace the original translation. In addition to many individual copies, the original translation was also included in the Mongolian *Kanjur* of *Ligden Qayan* in 1627-1629 (so-called the *Golden Kanjur*), maybe already in the *Kanjur* translated and edited by *Siregetü Gūsi Čorji* and *Ayusi Gūsi* in 1602-1607.

From the early years of the Qing Dynasty, possibly with the involvement of the Qing court, or with the support of its religious policy, *AG-29* began to be printed in Beijing. Meanwhile, it was continued to be copied in Beijing, in whole Mongolia and even in Xinjiang³⁹. The first blockprint so far we know was made in 1659. After that, this blockprint was re-printed several times such as in 1665, 1718 and 1721. In 1717-1720, under the order of Qing emperor Kangxi 康熙, the Mongolian *Kanjur* was printed for the first time. It was based on the *Ligden Qayan's Kanjur*, but with the major revisions according to the printed Tibetan *Kanjur* in 1686. *AG-29* by *Sirab-sengge* in the printed *Kanjur* was revised once again. Around the late Qing, it was printed in the Mongolian area (so-called Khalkha blockprint) and even in Buryat. Nowadays, some people have taken it upon themselves to reprint some blockprints and manuscripts of the *Sirab-sengge's* translation in Inner Mongolia, which have been handed down from the Qing Dynasty to the present day. And in Mongolia, it seems that some monks made a colloquial Cyrillic version of *AG-29*, which is also based on the *Sirab-sengge's* translation.

References and Abbreviations

AALTO, P. (1950). Notes on the Altan Gerel - The mongolian Version of the *Suvarṇaprabhāsa-sūtra*. In: *Studia Orientalia edidit Societas Orientalis Fennica* 14, pp. 3-26.

AALTO, P. (1961). *Qutuɣ-tu Pañcarakṣā kemekü tabun sakiyan neretü yeke kölgön sudur. nach dem stockholmer Xylograph 15. 1. 699*. Wiesbaden.

BİLGÜÜDEJ, G. [Билгүүдэй, Г.], OTGONBAATAR, R. [Отгонбаатар, Р.] and SENDINA, A. [Цендина, А.] (2018). *Ц. Дамдинсүрэнгийн гэр музейн Монгол ном судрын бүртгэл*. Улаанбаатар: Соёмбо Принтинг

BİRA, Sh. (1997). *Mongyol Yapon-u buddha-yin šasin ba törö ulus-un ujel sanay-a, ulamjilal-i qaricaγulun sudulqu asayudal-du*. In: *Jalsang & Badmaodsar*

38 HEISSIG 1954.

39 There is a manuscript of *AG-29* on the website of the Buddhist Digital Archives (BUDA) of the Buddhist Digital Resource Center (BDRС), in its colophon is stated that this manuscript was copied in Barköl in 1723.

edt., *Sinjilegen-ü ügüel durasgal-un jokiyal*. Öbör Mongyol-un yeke suryaŷuli-yin keblel-ün qoriy-a: Kökeqota, pp. 499-528.

BULAF 宝力高 (2012). *Mengguwen fojiao wenxian yanjiu* 蒙古文佛教文献研究 [Studies on the Mongolian Buddhist Literatures]. Renmin chubanshe: Beijing.

ČOYJI 乔吉 (Qiao Ji) (2003). *Mongyol-un Burqan-u Šasin-u Teüke, Yuan ulus-un üy-e (1271-1368)*. Kökeqota: Öbör Mongyol-un arad-un keblel-ün qoriy-a.

ČOYJI 乔吉 (Qiao Ji) (2008.) *Menggu fojiaoshi, beiyuan shiqi (1368-1634)* 蒙古佛教史-北元时期 (1368-1634) [History of the Mongolian Buddhism, Northern Yuan period (1368-1634)]. Huhehaote: Neimenggu renmin chubanshe.

DAMDINSÜREN, Ts. (also, Damdinsürüng) (1959). *Mongyol Uran Jokiyal-un Degeji Jayun Bilig Orusibai*. Bügüde Nayiramdaqu Mongyol Arad Ulus-un Sinjileküi Uqayan ba Dagedü Bolbasural-un Küriyeleng-ün Keblel: Ulayanbayatur.

DAMDINSÜREN, Ts. (1979). Two Mongolian Colophons to the Suvarṇaprabhāsottama- sūtra. In: *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 33, pp. 38-59.

HEISSIG, W. (1954). *Die Pekinger Lamaistischen Blockdrucke in Mongolischer Sprache*. Wiesbaden.

HEISSIG, W. (1954). Zur geistigen Leistung der neubekehrten Mongolen des späten 16. und frühen 17. Jhdts. In: *Ural-Altäische Jahrbücher* 26, pp. 101-116.

HEISSIG, W. (1962). *Beiträge zur Übersetzungsgeschichte des mongolischen buddhistischen Kanons*. Vandenhoeck & Ruprecht: Göttingen.

HEISSIG, W. (1971). *Catalogue of Mongol books, manuscripts and xylographs*. Assisted by Charles Bawden. The Royal Library: Copenhagen.

JIA JINGYAN 贾敬颜 & ZHU FENG 朱风 (1991). “*Menggu Yiyu*” “*Nüzhen Yiyu*” *Huibian* 《蒙古译语》《女真译语》汇编 [Compilation of *Menggu Yiyu* and *Nvzhen Yiyu*]. Tianjing guji chubanshe: Tianjing.

JIRUNGI-A 珠荣嘎 (1986) Cong Mengwen “A le tan han zhuan” kan shiqi shiji chu Tumote bu delifa 从蒙文〈阿勒坦汗传〉看十七世纪初土默特部的历法 [On the Tümed Mongols Calender in the 17th century, based on the Mongolian Chronicle ‘The Biography of Altan Qayan’]. In: Neimenggu Shehui Kexue, 3(1986), pp. 48-55.

KARA, G. (1968). *Az Aranyfény-szutra: Suvarṇaprabhāsottamasütrendrarāja, Yon-Tan Bzañ-Po Szövege (1-2)*. Mongol Nyelvemléktár XIII. Budapest.

KARA, G. (1979). Qaradaš - Translator’s Note to Professor Damdinsüren’s Two Mongolian Colophons. In: *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 33, pp. 59-63.

KARA, G. (2000). *The Mongol and Manchu Manuscripts and Blockprints in the Library of the Hungarian Academy of Sciences*. Budapest.

KARA, G. (2001). Late Mediaeval Turkic Elements in Mongolian. In: *De Dunhuang à Istanbul. Hommage à Russel Hamilton*. Ed. L. Bazin and P. Zieme. Silk Road Studies V. Turnhout: Brepols, pp. 73-119.

KESIGTOGTAQU (2007). Toyin Sirab-sengge-dü duradqan ügülejü nom sudur orçiyuluyulju bayiysan Esentemür-ün tuqai sigülte. In: Wang Mantuy-a ed., *Mongyol utq-a jökiyal-un sudulul*. Ündüsüten-ü keblel-ün qoriy-a: Beijing, pp. 422-441.

KHASBAATAR, A. (2018). Mengguwen yu Huihuwen “Jinguangmingjing” guanxi chutan, yi ‘sheshen sihu’ gushi wei zhongxin 蒙古文与回鹘文《金光明经》关系初探——以‘舍身饲虎’故事为中心 [The relations between the Mongolian and Uyghur Golden Light Sūtra, based on the story of the Hungry Tigress]. In: *Zhongyang minzu daxue xuebao*, 03(238), pp. 149-156.

KHASBAATAR, A. (2021). Die Drogenbezeichnungen aus dem 15. Kapitel des mongolischen Goldglanz-Sūtra. In: *Ural-Altäische Jahrbücher*, Neue Folge 28, pp. 259-293.

KOLLMAR-PAULENZ, K. (2001). *Erdeni tunumal neretü sudur. Die Biographie des Altan qayan der Tümed-Mongolen. Ein Beitrag zur Geschichte der religionspolitischen Beziehungen zwischen der Mongolei und Tibet im ausgehenden 16. Jahrhundert*. Asiatische Forschungen, Band 142. Harrassowitz Verlag: Wiesbaden.

MUNKHSAIKHAN, С. [Мөнхсайхан С.] (2011). “Банзрагч”-ийн Төгсгөлийн Шүлэг. Эх бичиг, Үгийн сангийн судалгаа. ШИЭЖЛЭХ Ухааны Академи Хэл Зохиолын Хүрээлэн, Улаанбаатар. [Dissertation]

ÖLJEITOGTAQU (2008). *Mongyol <Altan Gerel>-iin üges-iin sang-un sudulul (1): toliçilaysan tayilburi*. Liyooning-un ündüsüten-ü keblel-ün qoriy-a: Shenyang.

POPPE, N. (1967). *The Twelve Deeds of Buddha. A Mongolian version of the Lalitavistara. Mongolian Text, Notes, and English Translation*. Asiatische Forschungen Band 23. Wiesbaden, pp. 14-17.

SÁRKÖZI, A. (2005). *Proper Names in the First Chapter of the Mongolian Suvarṇaprabhāsottama-sūtra*. In: *The Black Master, Essays on Central Eurasia in Honor of György Kara on His 70th Birthday*. Edited by Stéphane Grivelet; Ruch I. Meserve; Ágnes Birtalan; Giovanni Stary. Wiesbaden, pp. 121-136.

SAZYKIN, A. G. [Сазыкин, А. Г.] (2001). *Каталог Монгольских Рукописей и Ксилографов Института Востоковедения Российской Академии Наук*. Том II. Москва.

SERRUYS, H. (1945). Pei-Lou Fong-Sou 北虜風俗. Les coutumes des esclaves septentrionaux de Siao Ta-Heng 蕭大亨. In: *Monumenta Serica* Vol. 10, ANTONIO MOSTAERT. De Studiis in Linguam Mongolicam. Per Annos Quadraginta. OPTIME MERITO, pp. 117-208.

SHŌGAITO, M. (1991). On Uighur elements in Buddhist Mongolian Texts. In: *The Memories of the Toyo Bunko* 49, pp. 27-49.

SHŌGAITO, M. (2003). Uighur influence on Indian words in Mongolian Buddhist texts. In: *Indien und Zentralasien Sprach- und Kulturkontakt*. Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica 61, pp. 119-143.

SIRÜNKÜÜ (2006). “*Arban Qoyar Jokiyangyui Orosiba*” kiged tegün-ü tayil-buri jokiyal-un yerüngkeyilegsen sudulyan. Öbör Mongyol-un arad-un keblel-ün qoriy-a: Kökeqota.

ŠONGQOR 双福 (1993). Yuandai mengyi fojiao bashi jianlun 元代蒙译佛教跋诗简论 [On the Colophons of the Mongolian Buddhist Literatures from the Yuan Dynasty]. In: *Neimenggu shehui kexue*, issue 4., pp. 85-92.

TSERENSODNOM (2001). *Mongyol-un Burqan-u Šasin-u Uran Jokiyal*. Öbör Mongyol-un arad-un keblel-ün qoriy-a: Kökeqota.

Taishō Tripitaka 大正新脩大藏經

ZIEME, P. (1973). Zu den Beziehungen zwischen dem uigurischen und mongolischen Schrifttum. In: *The Second International Congress of Mongolists* (Bd2), Ulaanbaatar, pp. 247-250.

50 Örnekle Altun Yaruk Sudur'un Tenkitli Neşri

LIU Zhao^(*)

Pekin/Bejing

-I-

Altun Yaruk Sudur (AYS), sayılı büyük hacimli eski Türkçe-Uygurca metinlerden biridir. Rus Türkolog Sergey Malov'un Gansu'da bulduğu nüshası da tam metne çok yakın olduğu için tenkitli yayında doğal olarak esas alınacak niteliktedir. Diğer nüshalara gelince, başta Almanya'da olmak üzere fragmanlar halinde korunmuştur.

AYS çalışmaları, Almanya'ya ulaşan bu metne ait bazı fragmanları yayımlayan F.W.K. Müller (1908:10-35) ile başlamıştır. Radloff ve Malov (R-M), Gansu'da bulunan metni 4 cilt halinde basım evinde dökülmüş Uygur harfleriyle “yarı” yazıçevrimi yapmıştır (1913-1917). Petersburg'da saklanan bu nüshanın aslına kolay ulaşılmaması nedeniyle R-M önemli bir kaynak olmaya devam etmektedir.

Uygur harflerine aktarılan R-M metni, Kaya (1994) tarafından tümüyle yazıçevrimi yapılarak ilk kez neşredilmiştir. Günün şartları altında farklı nüshalarla karşılaştırma olasılığı olmamasına rağmen, bu çalışmanın önemi büyüktür. Ayup-Sayit (2001), çağdaş Uygurca çevirisi dışında Kaya'yı izleyen benzer bir çalışmadır.

Ölmez (1991; III. Kitap 5. Bölüm); yazıçevrimi, dipnotları, Türkçe aktarımı ve diziniyle AYS (belirli kitap ya da bölümler) üzerine odaklanan ilk çalışmalardan biri, aynı türden çalışmalara Çinli Türkologlar da katkıda bulunmuştur (李经纬 1987, 张铁山 1990, 耿世民 1993 vs.). Yine AYS kitap/bölümleri üzerinde yapılan çalışmalarda Tekin (1971; V. Kitap 9.-10. Bölüm) Petersburg'un yanında Berlin nüshalarından yararlanarak yapılan ilk metin yayını olmalıdır, arada 20 yıl geçtikten sonra Zieme (1991; Süü ve I. Kitap 1.-2. Bölüm) bu yönde hemen hemen aralıksız devam eden bir süre-

---

* Doç. Dr., BFSU Asya Fakültesi, Pekin/Çin. El-mek: liuzhao@bfsu.edu.cn.

cin başlangıcı olmuştur. Almanya’da korunan AYS fragmanlarının tespit ve katalog çalışmaları da (Ehlers 1987, Raschmann 2000, 2002, 2005) Tekin ve Zieme’nın öncülük ettikleri tenkitli yayın çalışmalarına büyük kolaylık getirip ivme kazandırmıştır. Yukarıda bahsedilen tenkitli yayınların devamı olarak

- II. Kitap 3. Bölüm: Wilkens (2001),
- IV. Kitap 6. Bölüm: Tokyürek (2018),
- V. Kitap 7.-11. Bölük: Uçar (2009),
- VI. Kitap 12. Bölük: Ayazlı (2012),
- VII. Kitap 13.-15. Bölük: Çetin (2012),
- VIII. Kitap 15.-20. Bölük: Çetin (2017/2020),
- IX. Kitap 21.-25. Bölük: Uçar (2013),
- X. Kitap 26.-31. Bölük: Gulcalı (2021)

gibi çalışmalarla Türkolojinin yüzyıllık birikimine dayanılarak AYS’un tamamına yakın bir tablosu çizilmiştir.

AYS’a dikkatimiz ve ilgimiz Kaya (1994) ile başlamıştır. Şu anda üstlendiğimiz ve bitmek üzere olan ulusal sosyal bilimler araştırma projesinin amacı, eldeki malzemeler temelinde şimdiye kadar yapılan çalışmalardan yararlanarak AYS tam metninin tenkitli yayını, çağdaş Çinceye aktarımı, sözvarlığı ve dilbilgisi araştırmaları kapsamaktadır. Metin yayınında Yi Jing’in Çince orijinaliyle mümkün olduğu kadar kapsamlı bir şekilde karşılaştırmanın yanı sıra sayfa düzeninde de “okuyucu dostu” olma ilkesi benimsenmiştir: 1) Orijinal, eski Uygurca ve çağdaş Çince metinlere, bu sırayla paralel paragraflar şeklinde yer verilmiştir. 2) Yine “okuyucu dostu” düşüncesiyle eski Uygurca aslın noktalama işaretleri ve sayfa düzeni yerine metni, akışına uyumlu bir şekilde noktalamaya ve paragraflara ayırmaya çalışılmıştır. 3) Metnin kendisi ve içeriğiyle ilgili her türlü açıklamalar, dipnot olarak ilgili metin ile aynı sayfada yer verilmiştir. Örnek sayfa aşağıdaki gibidir:

【原】「苦樂常無常，有我無我等，不一亦不異，不生亦不滅。

如是眾多義，隨說有差別，譬如空谷響，唯佛能了知。

法界無分別，是故無異乘，為度眾生故，分別說有三^[2971]。」

【回】“ämgakli mäni⁽¹⁹⁾.li ymä ürtükli ürtüksüzli

inçip⁽²⁰⁾ m(ä)nli mänsizliđä ulatı üküş⁽²¹⁾ tältim^[2972] nomlarını

bir ymä ärmäzin, ⁽²²⁾ inçip^[2973] öñi ymä ärmäzin,

⁽²³⁾ tuğmaksızın ymä ök öçmäksizin^[2974],

⁽²⁴⁾ ötrü^[2975] munçulayu tälüm üküş {nom}⁽²⁵⁾ yörglärnin^[2976] adirtın

nomlamakınız eyin {335}⁽¹⁾ aça adıra ukıtur siz,

ançulayu⁽²⁾ ot^[2977] k(a)ltı tağ kısıl yankısı tağ⁽³⁾ in

yalanuzın t(ä)ñrim siz {ymä}^[2978] ⁽⁴⁾ uduñuz bilgäli ukğalı.

nom tözin⁽⁵⁾ tä inçip^[2979] yok teñir adırmak üd⁽⁶⁾ ürmäk,

anı üçün birđä adın öñi ⁽⁷⁾ kölungü yok tetir^[2980].

täk tnl(i)ğ⁽⁸⁾.larıg özğuru kutgaru y(a)rıkagalır ⁽⁹⁾ üçün

anın öñi adırıp üdürüp ⁽¹⁰⁾ üç tep y(a)rlıkadıñız, t(ä)ñrim.” tep ⁽¹¹⁾ şlük takşutın munçulayu ^[2981] ⁽¹²⁾

öünti.

【汉】“苦与乐、常与无常、有我与无我等诸法不一不异、不生不灭及以如此众多义理差别，您随着说法（应机）解说，正如空谷回音，只有您能够了悟。法界于是并无差别，因此没有别于一的异乘。但是，只是为度众生，您加以分别而说有三（乘）。”说颂如是。

²⁹⁷¹ 佛教教义是唯一真理，以其他教化众生悉皆成佛，故称一乘。三乘教法针对众生之性情与能力分为声闻、缘觉、菩萨等，并以其各有三种不同之果报。

²⁹⁷² U 582/b2 无。üküş 共见 111 例，其中 üküş tälüm 共 23 例，此处 tälüm 非必需。

²⁹⁷³ U 582/b4 无。

²⁹⁷⁴ U 582/b5: y'n' ym' 'wycm'ksyz yn "yänä ymä öçmäksizin", H.T 读作 yänä ymä ök öçmäksizin.

²⁹⁷⁵ U 582/b6 无。

²⁹⁷⁶ NWM ywrrwkl'r "nom yörglärlär", 按短语结构规则，yörg 应接第三人称领属词，比较：nom yörgün (276/24, 389/20, 683/16 等 6 例)、nom yörgüñä (577/3)、nomlar yörgün (661/4)。据 U 582/b6 改。

²⁹⁷⁷ U 582/b10 无。

²⁹⁷⁸ U 582/b12 无。

²⁹⁷⁹ U 582/b14 无。

²⁹⁸⁰ U 582/b17: 'rwk "ärür".

²⁹⁸¹ 模糊难辨，无法判断是否缺文；R-M 补。前面有引语标记 tep，再补或属画蛇添足。“tep munçulayu + 言语动词”是直接引语常见格式。

-II-

Bu yazıda, önce çoğu III. Kitap (5. Bölüm)'e kadarki metinden alınan örneklerle metin yayınında karşılaşılan sorunlar ve çözümleri paylaşılacak, ondan sonra sonuç olarak özellikle AYS tenkitli metin yayınıyla ilgili ilke ve metotlar üzerinde kısaca durulacaktır.

İtalik yazılan örneklerde onarıma ya da düzeltmeye konu olan ifadeler altı çizili gösterilmekte, bunu izleyen açıklamalar üç kısımdan oluşmaktadır: 1. Esas alınan Petersburg nüshasında söz konusu ifadenin okunabilir durumdaysa harf ve yazı çevrimi, R-M'un (farklıysa) harfçevrimi; 2. Varsa buna paralel diğer nüsha / nüshaların durumu; 3. Varsa şimdiye kadar yapılan onarım/düzeltilme, okuma ve yorumlama, bizim kararımız ve dayanakları.

1. 4/4: *bo nom ärdinig tavgaç [tilinçä ävirü] tükätip takı ädğüti keñürü yağılmazkan*

Boşluk. R-M: [TYL YNÇ'] "tilinçä". Bunu izleyen eylem *tükät-*'in ünlülü bir zarf-fiili tümleç olarak alıp bitmişlik belirtmesi lazımdır. Ayrıca, R-M'un tamamlaması boşluğu doldurmak için kısa gibi görünmektedir. ([TYL YNÇ' 'VYRW] TWYK'DYP)

2. 4/6: *vinçiu atl(i)g balıkta çañ baglıg küütau atl(i)g bir bæg*

VYNÇYW ( ); R-M: 'YNÇYW. İlk harf biraz silik ama alif değil v olduğu kesindir. Çince karşılığı 温州 (wen zhou), bu yer adının Orta Çince telaffuzu *uən-teïəu* olarak tesis edilmiştir (Wang Li'nin rekonstrüksiyonu, ilk karakteri için bk. <https://www.zdic.net/zd/yy/zgy/温>). Aynı kelime 7/1(VYN//) ve 17/17'de (VYNÇYW) de geçmektedir.

3. 5/4: *üç kün ärtip bartı. törtünç kün tañda ärtä ürt[ür]g[äli] turur ärkän ol bæg tirilip kälip örü olorup aş içgü koltı.* "Üç gün geçti. Dördüncü gün şafakta (tabutu) kapattırarakken o bey dirilip geldi, oturup yiyecek içecek istedi." 經三夜便活，起坐索食。 [Üç gece geçtikten sonra dirilip geldi, oturup yiyecek içecek istedi.]

'WYRT//K...; R-M: 'WYRT...; Zieme 1996: örtä[ ]g[ ]. Kelimenin ilk kısmı 'WRT ile olası eki K... arasında iki harflik yer olduğu dikkate alınarak tabanının *ürt[ür]- "örttür-, (tabutu) kapattır-" biçiminde tamamlanması mümkün ve bağlama uygun olduğu görüşündeyiz. Ancak böyle bir ettirgen fiil, DLT, EDPT, DTS ve OTWF, Wilkens 2021 gibi sözvarlığı çalışmalarında kaydedilmemiştir. -gAll tur- yapısına gelince, yakın geleceği belirtmek için bağlama uymaktadır (bk.: GOT:254-5), örneğin: *ölgäli tur-* (611/1, 603/11) "ölmek üzere".

4. 6/9: *koyunıntın bir kägä bitig ünñürüp maña okı<t>dı. okısar m(ä) n, ...* 懷中拔一張文書以示居道看。 [Göğsünden bir kağıt belge çıkarıp Küütau'ya gösterdi.]

'WQYDY "okıdı". U 3387/a1: ['wQ]YTDY "[ok]ıtdı" (RaschKat #6); buna göre düzeltilmelidir, çünkü bağlamdan belgeyi okuyanın Küütau olduğu anlaşılmaktadır.

5. 9/12: *k(ä)ntü özüm bilmätin yazmış yañılmış ayıg kılınçımnu k(ä)ntü ökünüp idi yetinçsiz teñir.*

’YDY; R-M: ’RDY. Kaya (1994/2021) ve Zieme (1996) R-M’a dayanarak okumuştur, Zieme bunu *sichärlich* “kesin” olarak çevirmiştir. Bilindiği gibi, *idi* olumsuzluk anlamı pekiştiren bir zarf, +sXz türevli sıfatlarla birlikte kullanılması da yadırganacak bir durum değildir, ör. *idi ok+suz* (GOT:345).

6. 9/20-21: *säniñ isig öz alımçılarıñ otuz artok bağıg tutuğlug tınl(ı)glar öñin öñin ärklig hannıñ karşıñta kıñ közin, salınmış karaklıkın seni küdä tururlar.* 怨家詞主三十餘頭，專在閻羅王門底，懸睛待至。

Q’R’Q-LYQ YN. Kaya (1994/2021) ve Zieme (1996: S180-181) bunu *qaraqlıyın* (karaklığın) biçiminde okumuş, Wilkens 2021’de aynı okunuşlu kelimeyi kaydetmiştir. Bu örnekte, aynı söz dizimsel işlev gören *kıñ közin* ile *salınmış karaklıkın* öbeklerinin aynı yapıya sahip, dolayısıyla *karaklık*’ın da *köz* gibi isim olması lazımdır. Nitekim “sıfat(fil) isim+araç eki” çok kullanılan cümle zarfı biçimidir, örn. *közünmüz ät’özin* (408/7, 409/10 vd.) “görünmeyen bedenle”, *süzök köñülin* (337/19, 440/16 vd.) “temiz kalple”, *ulug ünin* (619/20, 632/11) “yüksek sesle”. Kanaatimce, söz konusu kelime *karaklık* “göz yuvası” okunup yorumlanmalıdır ve OTWF 2.77 +IXk C/D paragrafına bir örnek daha eklenebilir. Hemen belirtelim ki, *salınmış karaklıkın küd-* öbeğinin Çince karşılığı 懸睛待至 (xuan jing dai zhi) deyimini, Han Hanedanı tarihçisi Sima Qian’in *Tarih Kayıtları* kitabında kaydedilen Wu Zixu (MÖ 559-MÖ 484) biyografisinden gelmiştir: Wu Beyi, iş birlikçi bir memurunun karalamasıyla Zixu’nün olası Yue Beyliği saldırısına karşı uyarılarına aldırmaz etmeden kendisine ihtihar emri verir. Zixu, ölmeden önce adamlarına, “Gözlerimi oy da başkentini doğu kapısına as, kendi gözümle Yue’lerin Wu’yu yok etmesini seyredirim.” der.

7. 12/5: *on täginçlig bo kopda kötrülmüş nom eligi atl(ı)g nom ärdiniğ tükäl [bütürü bititür m(ä)n]. b[i]r ajunta tapıgçı[s]ı [bolur] m(ä)n.* 願造《金光明經》四卷，盡形供養。[Dört ciltlik Altun Yaruk Sudra’yı yazdırıp ömür boyu saygı gösteririm.]

... P/R ’SWNT’ T’PYQ ÇY - /Y ...; R-M: [PYTYTYP ... TN]KRY ’SWNT’ T’PYQ ÇY - [SY PWLQ’Y]; Kaya (1994): “[bitiyü täginip t(ä)n]gri ajunta tapıgçı-[sı bolgay]”; Zieme (1996): “[bütürü bititip tn]gri ašunta tapıgçı-[sı bolur]”. Kaya (2021): “[bütürü bititür men] bir ajunta tapıgçı bolur”. U 3388/b2+U 3382a/b3: PWYTWRW /... - ... PYR ... “bütürü ... bir ...”; U 632/a7-8: ...- PYTYTWR MN PYR ’Z W/... - PWLWR “... bititür m(ä)n bir aju[n]... - bolur”. Çince karşılığı 盡形 (Zieme 1996’taki versyonda 盡身), *ömür boyunca*

anlamındadır. AYS'da *bir ajunta* biçiminde çevrilmiştir, bk.: 17/12, 156/1, 176/8, 448/10.

15/15: *nom eligi atl(i)g nom ärdinig bititip bir a[j]unta tapıgçısı bolgu-ka küsüş öritdiñ.*

’//WNT’ “a[j]unta”; R-M: ’WYTWNT’ “üdüntä”. Kaya (1994/2021) ve Zieme (1996) R-M’a dayanarak okumuştur. bu kısma paralel Berlin frangmanı U 642/b10’da T’PYQÇYSY “tapıgçısı” olması, bu kelimedeki iyelik ekinin gerekliliğini pekiştirmektedir.

8. 12/12: *ol balık kapıgça kigürüp bir kük içinä eltip tagdın yınak yüzläntürdilər.* 使人引東向, 入曲, 向北. [Görevliler (onu) doğuya doğru götürerek dar bir sokağa girip kuzeye yöneldiler.]

KWYK “kük” ya da PWYK “bük”; R-M: PWYK “bük”. EDPT:324a **bük** maddesinde *bush* ve *corner* anlamları verilmiştir ki bağlama uygun düştüğünü söylemek zordur. Çince karşılığının 曲¹ olduğu ve Uygur yazı sisteminde (özellikle söz konusu bölümü yazanın elinde) kelime başı K~P harflerinin birbirine benzediği dikkate alındığında, söz konusu kelimenin ya *kük* biçiminde okunması gerektiği, ya da *kük* için bir yazma hatası olarak görülmesi gerektiği sonucuna varılabilir, başka bir deyişle, bu kelime Çince 曲 (qū, dar sokak)’tan ödünçleme bir kelimedir.

9. 17/7: *näçädä vi[çiu] atl(i)g balıktakı [...] 遂於衛州(禪寂寺檢得)*

VY...; R-M: ’Y[NÇYW]. Zieme (1996), R-M’un tamamlamasını yanlış bulup *i[.çiu]* okumakla yetinmiştir. Çince karşılığı 衛²州 olduğu ve ilk hecesi VY yazıldığı hesaba katıldığında *vi[çiu]* olarak tamamlanmasını uygun bulmaktayız.

10. 19/4: *[takı bitiyü] tükämäzkän ol bägniñ kisisi oñuldı ögländi.* 未畢, 妻便醒悟. [(Yazıp) daha bitirmeden (o beyin) karısı ayıldı.]

Boşluk. Çince karşılığı (抄寫)未畢 “yaz(dır)ıp daha bitirme-”, buna göre tamamlanmıştır. -(y)U *tükät-*, eylemin bittiğini belirten sık kullanılan bir kalıptır. Ancak AYS’un asıl metni dışındaki metinlerde *tükät-* yerinde az da olsa *tükä-* de yardımcı fiil olarak kullanılmıştır, örn: *bitiyü okıyu tükädi* (673/11). *takı* “daha, henüz” benzer bağlamlarda görülmektedir: *takı nom tilgänin ävirä y(a)rlıkamazkan* (159/10), *takı ädgüti keñürü yadılmazkan* (4/5) ve *üdümüz künümüz takı tükämäzken* (7/1).

1 Wang Li’nin reskonstrüksiyonu orta Çince telaffuzu khiwok (<https://www.zdic.net/zd/yy/zgy/曲>). Ayrıca bk.: 杨宝玉(2000注30).

2 Orta Çince telaffuzu yiwei (<https://www.zdic.net/zd/yy/zgy/卫>).

11. 19/16: *ol ämgäk üzä ärtinü sıkılıp umugsuzın inagsızın ämgänür ärtim.*

'MK'K/// ... “ämgäk[kä]”, “ämgäk[in]” ya da “ämgäk [üzä]”; R-M: 'MK'K L'R “ämgäklär”. *sıkıl-*, araç / yönelme durum ekli tümleç ya da bununla aynı anlamda olan *üzä* edat öbeği gerektirmektedir, ör: *açmak suvsamak ämgäkkä sıkılıp* (102/16), *açmak suvsamak (ämgäk) üzä sıkılıp* (609/20, 610/6), *açmak suvsamak ämgäkin ärtinü sıkılıp* (611/1), *kop ämgäklär üzä sıkılıp* (117/7).

12. 21/17: *anın üç törlüg buşıta korkınçsız köñül buşı, nom buşı bolar ikägünün tüşi uthısı ärtinü ulug tetir.*

'WY/; R-M: 'YKY “iki”. Bu cümle, Çince karşılığı olmayan uzun bir me-tindendir. Budizm terminolojisinde 三施 üç buşılar “üç tür sadaka” bulunmaktadır: (*äd*) *tavar buşı* (136/15, 161/18 vd.), *nom buşı* (82/13, 161/19 vd.) ve *korkınçsız köñül buşı* (22/1,9 vd.). *iki buşılar* da terim olarak ilk ikisini kapsamaktadır. Söz konusu örnekte, “üçte ikisi” ifadesi “ikide ikisi”nden daha mantıklı görünmektedir. Budist doktrinde *tavar buşı*'yla kıyasla, diğer ikisi daha büyük ödül kazandırır.

13. 28/15-29/1: *säkiz at kölündäçilär ärsär, (14) sızgurmış altun tæg sarıg öñlüg (15) [çam]bala ärdini tutar, al sarıg (16) öñlüg purnabadire ärdini idiş tutar, (17) kök öñlüg m[anibadir]e ärdinilig (18) ...P's YN tutar. kara öñlüg (19) [kubere] kılıç tutar, sarıgta (20) sarıg öñlüg sanpıraçana bögdä (21) tutar, kök kar(a)mıti öñlüg guha-(22) -//vsdane ärdinilig sünjü tutar, (23) yürünjil sarıg öñlüg pañçike kurekar (24) äv tutar, kızıl yürünj öñlüg {29} (1) ... (2) sarıg öñlüg ästuplug ... (3) kapı tutar.*

“säkiz at kölündäçilär” (Tibetçe: rTa bdag brgyad “the eight masters of the horses”, Çince: 八大馬主, 八駿財神), dört dünya bekçilerinden Vaiśravaṇa'ya bağlı, servet tanrıları olarak tapınan sekiz “yakşa”dır. Zieme (1996: S 663 ff. dipnot) bir isim listesi vermiştir: **Māñibhadra**, **Pūrñabhadra**, **Pāñcika**, Śātagiri, Haimavata, Viśākha, **Ātavaka** ve Pañcāla. Ancak bu liste Çin'in iç bölgesinde yaygın inancı yansıtmakta, Tibet'te ise durum farklıdır: bir, yakşa'ların isimleri tam aynı değildir; iki, her yakşa için vücut rengi ve elinde tuttuğu eşya hakkında bilgi verilmektedir: (1) Doğuda Jambhala, sarı vücutlu, elinde cevher tutar. (2) Güneyde **Pūrñabhadra**, sarı vücutlu, elinde cevher kabı tutar; (3) Batıda **Māñibhadra**, beyaz vücutlu, elinde mani boncuğu tutar; (4) Kuzeyde Kuvera, siyah vücutlu, elinde kılıç tutar; (5) Güneydoğuda Saṃjñeya, sarı vücutlu, elinde kılıç tutar; (6) Güneybatıda **Ātavaka**, siyah vücutlu, elinde mızrak tutar; (7) Kuzey-

batıda **Pañcika**, açık sarı vücutlu, elinde pagoda tutar; (8) Kuzeydoğuda Bījakuṇḍa, beyaz vücutlu, elinde kılıç ve kalkan tutar. (贾维维 2016, ayrıca bk.:Nebesky-Wojkowitz 1993:69). Tibetçeden çevrilmiş olan bu paragrafın, Tibette hakim inanç ışığında yorumlanması lazımdır.

28/15: [Ç'M]P'L' "[çam]bala"; R-M: [KWYR]KL'. Burada doğudaki *at kölündäçi* Jambhala ve aynı zamanda cümlemin öznesi olması lazımdır. Bunu izleyen diğer yakşalar aynı yapıda cümlelerle betimlenmektedir: (vücut rengi) renkli (yakşa adı) || (tutulan eşya) + tutar. Almanca çevrilerinden, Zieme 1996'da bu cümlelerin farklı bir biçimde yorumlandığı anlaşılmaktadır: Cümlelerin öznesi olacak yakşa'nın adı ve bunu betimleyen vücut rengi sıfatları, tutulan eşyanın tamamlayıcısı görülmüş, özne olarak da bir belirsiz adıl eklenmiştir. Örnek olarak ikinci yakşa hakkındaki cümleye bakalım: *Einer hält ein hellrot-gelbes pūrnapātra-Gefäß*. "Biri parlak kırmızı ve sarı bir pūrnapātra kabı tutar".

28/17: M...Y. Zieme 1996'da *m[arkat]i* biçiminde tamamlanıp okunmuştur. Yakşa'ların sırasına göre burada batıdaki Māñibhadra olması lazımdır.

28/19: Metnin akışından burada kuzeydeki yakşa Kubera olacaktır. Wilkens 2021'e göre bunun Uygurcası *kubere*'dir.

28/21-22: KWQ'-///SD'NY. Cümlelerin yapısına göre bir yakşa'nın adı olacak, ama kesin Ātavaka değildir.

28/23-24: KWRYK'R - 'V (? YV). Kaya (1994) *kurigar äv* okumuştur. Aynı öbek çok net bir biçimde U III 71,8'de (T.I D.7=Mz. 698/r8) de geçmiştir. Öbek, *hwa çäçäk* gibi AYS'da sık görülen "ödünçleme + Uygurca" şeklindeki ikilemelerden bir örnektir. Zieme (1996) nesne durum ekli *kurikarig* biçiminde okumuştur. Dil bilgisel bakımdan buradaki nesne, durum eki gerektirmemekte, ek olsa bile YK değil arka ünlülü YQ olacaktır. Wilkens 2021:kurekar < Tocha k_urekār < Skt. kūtāgāra; aynı sözlük ²**pançike** "beşten oluşan" maddesinde *pançike kurekar* "beş (katlı) köşk" biçiminde bu örneği almış, Zieme 1996'da olduğu gibi yanlış anlamayı yansıtmıştır.

29/1: Burada kuzeydoğudaki yakşa Bījakuṇḍa olması lazımdır.

14. 34⁵⁶/3=R-M 697/3=Zieme 1996 S 1201: *öñi öñi tilin bir ünin inçä tep şlök sözlätälär*.

Orjinalini göremedim; R-M: 'YWZ YN "özin", bazen kelime sonu Z~N karışması mümkün olduğu dikkate alındığında bu, 'WYN YN için bir yazma ya da okuma hatası olmalıdır. Büyük ihtimal bundan kaynaklanan Çince deyim 異口同聲 ya da 異口同音'in AYS'da şu örneklerde karşılıkları görülmüştür: *bir ünin* (193/5, 428/2), *öñi öñi agızın/tilin bir ünin* (606³/18,

663/4、645/12). Zieme (1996 S 1201-1202 dipnotu) Çincesine dayanarak *bir özin'in bir agızın için bir hata olabileceği kuşkusunu ileri sürmüştür*. Oysa son üç örnekte anlaşılacağı gibi yakın anlamlı olup birbirinin yerine geçebilen, *agızın~tilin* ikilisidir.

15. 34⁶⁴/15 = Suv 705/15 = Zieme 1996 S 1422: *kertü tüpnüñ tözintä ozguru kutgaru sözlägülik boşlag sav bultukmaz*. 實際之性，無有戲論。 [Son gerçekliğin esasında boş söz bulunmaz.]

P'SL'Q S'V “başlag sav”. Çince karşılığı 戲論 (xi lun, Skt. prapañca), Budist doktrinde yanlış ve anlamsız söz, gerçeğe aykırı ve iyi dharma'yı ilerletemeyen görüş anlamındadır. Aynı öbek bu sayfanın 19., 21. satırlarında ve 253/15, 290/1'de de geçmektedir. Zieme (1996), öbeği kelimesi kelimesine *Anfangs-Worte* şeklinde aktarmıştır. 戲 “şaka yapma, alay etme, dalga geçme” ile *başla-* arasında bağlantı kurmak zordur. OTWF:183'te verilen *başlag* örnekleri bizim örnekle anlamsal bir bağlantı da yoktur. Wilkens (2021) **başlag** maddesinde yer alan öbeğin açıklamasının yanlış olduğu kanaatindeyiz. DLT:232'deki **boşlag** “başıboş” (Orada da **başlag** yazılması bir tesadüf olmayabilir) bizim örneğe uygun bir okunuş olabilir, ayrıca bk.: DLT:402 **boşlaglan-**. Geçici sonuç: *başlag*, *boşlag* için eski bir hata olabilir; *boşlag söz*, “boş söz, saçma söz” şeklinde aktarılabilir.

16. 54/7: *töz nomlug ät'öz oronıta yänä adrok adrok körk mänjizläri arıtı bultukmaz*. 於法身地無有異相。 [Öğreti bedeni yerinde değişik değişik görünüşleri bulunmaz.]

TWYZ, *nomlug ät'öz'ün* (öğreti bedeni, Skt. dharma-kāya) Çince karşılığı olmayan niteleyicisidir. Kaya (1996) ve Wilkens (2001) bunu *tüz* “düz, eşit” okumuştur. (162/23'te bir örnek daha vardır, Ölmez 1991 bunu doğru bir şekilde *töz* okumuştur). Ancak kelimenin, *öñräki iki törlüg ät'özlärniñ bo nomlug ät'öz tözi tüpi ärür* (48/16; ayrıca bk. 62/3) “Öğreti bedeni, yukarıda bahsedilen iki beden kökü ve temelidir”, *alku nomlar barça töz nomka tayaklıg tetir*. (146/4) “Bütün öğretiler tamamıyla asıl öğretiye dayalıdır” gibi örneklerdeki okunuşu ve anlamı dikkate alındığında bizim örneğin de *töz* “kök, temel, esas, asıl” okunması gerekeceği sonucuna ulaşılabilmektedir.

Uygur yazısında yazılışı aynı olan ö~ü (ve o~u) harflerinin ayırt edilmesi ancak bağlama başvurmakla mümkündür. Hemen belirtelim ki *twyz ät'öz* (55/7, 61/12; Kaya 1996: *tüz*, Wilkens 2001 ve Kaya 2021: *töz*) *töz* olarak okunacak kelimeler arasındadır.

17. 77/19: *alku burhanlarnuñ at'özläri bir tæg öñi ärmäz, bir tözlüg teñirlär.* 是故諸佛體無有異. [Onun için bütün Budaların bedenleri birdir.]

T'K; Kaya (1994/2021) *tæg*, Wilkens (2001) ise UW:57a'ya dayanarak *täk* okumuştur. Oysa *täk* genellikle TK biçiminde, *tæg* ise T'K biçiminde yazılmaktadır. Evrensel bir niceleyici işlevi gören *bir tæg* “ayrım gözetmek-sizin; aynen”, çoğu zaman aynı türden *alku, barça, kamağ, tüzü, yomkı* gibi kelimeler ya da türevleriyle birlikte kullanılmaktadır, örneğin: *ädgü yavız kişiläriğ bir tæg barçanı küzätür siz.* (494/15), *alkuka barça bir tæg eyin ögirür män, sävinür män.* (155/4), *tun(i)g oğlanların tüzünü bir tæg kutgarur siz.* (349/22), *kamağ t(ä)ñrilär kuvragı yomkı bir tæg sävinür.* (517/7). AYS'da geçen 24 tane *bir tæg*'in hepsi yukarıdaki kullanım ve birliktelik (collocation) özelliklerine uygun düşmektedir; 17 kez geçen *täk* “yalnız, ancak, sadece, tek” ise çoğu kez tek başına, *t(ä)k yalıñuz* (4/20) ya da *t(ä)k bir yalañuz* (34³/2=*U 9028/b2) öbeğinde birer kez geçmiştir.

18. 79⁴/9 = U 599/b/9 = Wilkens 2001 B #27: *burhanlarnuñ idi y(a)rlıgısız tözlüg iş küdügläri bolmaz.* 諸如來無無記事. [Bütün Gerçeklik-ten Gelmişler için hakkında bir yargıda bulunmadıkları hiçbir şey yoktur.]

'YDY "idi". Wilkens (2001) *ido[k]* olarak tamamlayıp okumuş, Almanca çevirisinden (*die nicht auf den heilig Lehrsätzen beruhen würden* “kutsal öğretilere dayanmayan”) cümledeki söz konusu ifadeyi (*idok yarlıg*)+*sız* şeklinde çözümleyip anlamlandırmıştır. Oysa 無記' yi (nötr, ne iyi ne kötü; Skt. Avyākṛta) karşılayacak *y(a)rlıgısız, idok*'la bir öbek oluşturamamakta, *idi* ise olumsuzluğu pekiştiren bir zarf olarak bağlama uygun düşmektedir.

19. 90/9: *el uluñnuñ içindä toyınlar, dentarlar, atl(i)glar yüüzlüglär köni nomça töröçä ävrilürlär.* 沙門、婆羅門及諸國人修行正法.

”TLQ ... - L'R. Kaya (1994/2021), *atl(i)g [yalanguk]lar* şeklinde tamamlamış, Wilkens (2001) de bu tamamlamayı kabul etmiştir. Bağlama uygun düşmediği için bu tamamlama şüphelidir. Çince orjinaliyle kıyaslandığında *toyınlar, dentarlar*'ın ayrı ayrı 沙門 (Skt. Śramaṇa) ve 婆羅門 (Skt. Brāhmaṇa)'yı karşıladığı görülmektedir. Bozulmuş kelimeler de 諸國人 “ülke halkı”nı karşılayacaktır. *atl(i)g*'ın iki kullanılışı vardır: ya özel isimleri izler, örneğin: *altun öñlüg y(a)ruk yaltrıklıg kopda kötrülmüş nom eligi atl(i)g nom bitig* (sık görülmektedir), ya da aynı anlamlı ödünçleme ile Uygurcasını bağlar: *paritab atl(i)g az y(a)rukluğ t(ä)ñri yeri* (143/4). Karşılaştırın: *atlıg yüüzlüg birkärü miñ kara bodun arkası ymä balıkın üntilär.* (637/22) “İleri gelenlerle birlikte bin sıradan halk hepsi de kentten çıktılar.” Diğer örnekler için bk.: UWN II 2:44 3).

20. 102/13: azu *korgu* yeniğ köñül tıltagınta, [...] 或為躁動心

QWRQW “korgu” (Wilkens 2021). Kaya (1994) *korku* okumuş, (2021) *kork<g>u* şeklinde tamamlamıştır. Ayrıca bk.: *korgu+r-* (209/22; Wilkens (2021). Kaya (2021) *kurgur-* okumuştur). OTWF’a bu kelimeleri eklemek lazımdır. Bu örnekte *korgu yeniğ* ikileme olarak Çince 躁動 *zao dong*’u karşılamaktadır. 心所^[3] (Skt. *caitta*, *caitasika*) “ruhsal etkinlikler”den biri, 惛沈^[4] (Skt. *Styāna*) “uyuşuk(luk)”un karşıtı 掉舉^[5] (Skt. *auddhatya*) “huzursuz(luk), sabırsız(lık), aceleci(lik)” olarak bilinir.

21. 105/19: *küsüşüm teginür {m(ä)n}*, *onñın sıñarkı burhanlara, körü y(a)rılıkap umug inag bolu y(a)rılıkazunlar maña*. 唯願十方佛，觀察護念我.[Dileğim var ki, ...]

Fazlalık. U 3051/b4’te yoktur. *küsüşüm teginür mäniñ tınlıglarığ ämlägülük*. (587/23) ← *mäniñ tınlıglarığ ämlägülük küsüşüm || teginür* “Benim canlıları şifa olma arzum var.” örneği, *küsüşüm(üz) teginür/ol* (95/14, 106/17 vd. 23 örnek) kalıbının “asıl” kullanılışı sayılır, çoğu zamansa İngilizce *I hope, I think* gibi konuşucu tavrını belirten bağımsız bir zarf işlevini görür, dilek kipinde bir cümlenin başında yer alır: *küsüşüm teginür; atı köt-rülmüş täñrim, täriñdä täriñ nom tözintä bışrunu yorımak törösın aça yada yarlıkazun ärti*. (372/8). Aynı fazlalık 106/17’de de görülmüştür.

22. 110/2-3: *övkä biligsizlig karañgu üzä yukulup tsuy kılmak alp ämgäk tetir*. 瞋癡闇鈍造罪難。[(Açgözlülük), öfke ve cehalet karanlığı (bu üç kir) ile kirlenip suç işlemek, büyük acıdır.]

YWQW-RWP “yukurup”, Kaya 1994/2021 *yokurup /yogurup* okumuştur. OTWF:725,755’te yer alan (1 *yogur-* “to knead” ve (*yogur-* 2 “to cross the sea, a desert or a dangerous area, to pass a critical stretch of time” kullanılışları ve anlamları itibariyle bizim örneğe uygun değildir, Wilkens (2021)’de kaydedilen *yuk-ur-* “kirlet-” geçişli olduğu için de bağlama aykırıdır. Kir’in (Skt. *mala*) Budhist söylemde sık sık benzetme yoluyla başta açgözlülük, öfke ve bilgisizlik olmak üzere *nizvani*’ler (Skt. *kleśa*) “kaygı” anlamında kullanıldığı dikkate alındığında bahis konusu kelimenin hem anlamsal hem de söz dizimsel bakımdan bağlama uygun, edilgen eylem *yukul-* “kirlen-, lekelen-” (Wilkens 2021:918b, OTWF:689) için bir yazım hatası olmalıdır. Nitekim Uygur yazı sisteminde R~L harflerini ayırt eden L örgüsü dediğimiz çizgiyi unutmak, eklemek ya da yerini değiştirmek, başka deyişle, L örgü-

3 https://foxue.bmcx.com/xinsuo__foxued/.

4 https://foxue.bmcx.com/_shen__foxued/.

5 https://foxue.bmcx.com/diaojü__foxued/.

süyle ilgili yanlış yazılışlar ya da okunuşlar yadırganacak bir şey değildir, örneğin: YYTLYNYP (R-M: YYTRYNYP, 20/15), 'WYRWLM'K → 'WYLWRM'K “ölürmek” (21/7), Y'NK[Y]L[YP] “yañ[ı]l[ıp]” (Kaya 1994/2021: yañl[ıg]; 109/6), PYL- “bil-“ → PYR- “ber-“ (296/6, 297/20, 300/4, 672/2), Y'RDRYQ LYQ → Y'LDRYQ LYQ “yaltrıklıg” (527/23), P'SR'Q'LY → P'SL'Q'LY “başla-galı” (547/2), TYLK'NYYN → TYRKYNYN “terkinin” (656/9); aynı türden hatalar Berlin fragmanlarında da görülmüştür: PWRQWLWQ (*U 9045/a20) → PWLQWLWQ “bulguluk”(207/14), YYR (*U 9045/b23) → YYL “yel” (208/17 YYYL “yeel”), 'WYPKYR'KWLWK → 'WYPKYL'KWLWK “öpkelägülük” (228/15 övkälägülük)

Aynı şekilde, paralel Berlin fragmanı U 2570/a5'teki YWqWSWP “yukuşup” da (bk.: DLT:476 ve EDPT:909a yukuş-) bir yazım hatasıdır.

23. 110/16: *töpön yinçürü yükünüp üzäliksiz ädgülüg taloy ügüzkä, ögäyin altunlug tag täg ulatı ondın sınar uluşlarıg y(a)rutdaçıg.* “En yüksek erdem denizinin önünde eğilip Altın Dağ gibi on yönden dünyaları aydınlatanı öveyim.” 我禮德海無上尊，如大金山照十方。[Büyük Altın Dağ gibi on yönden dünyaları aydınlatan, erdem denizi, en yüksek kutluğa baş aşağı eğilerek hürmet ediyorum.]

'WYK'YYN “ögäyin”; R-M: 'WNK'YYN, Kaya (1994/2021) R-M'a dayanarak *oñ-ayın* okumuştur. Ne *oñ-* ne de *oña-* anlamca uygundur. Çince orijinalde *ög-* “öv-”in karşılığı yoktur. Aynen Çince 禮 “hürmet et-” ile 贊 “öv-” bir kelime (<https://www.zdic.net/hans/礼赞>) oluşturabildiği gibi eski Uygurcada *yükün-* ile *ög-* birlikte kullanılabilir: *kertgünç köñülin yinçürü töpön yükünüp bir uçlugın ögär m(ä)n, kopda kötrülmiş, t(ä)ñrim, sizni!* (346/14-15), *yükünüp ögüp burhanlarınñ ulsuz tüpsüz ädgüsin.* (351/15), *yinçürü töpön yükünüp [...] burhanıg bo şlöc takşut üzä ögä inçä tep ötüñtilär.* (449/21, 450/2), *yinçürü töpön yükündilär. yükünü tükätip [...] burhanıg ögä küläyü inçä tep ötüñtilär.* (645/10,13)

24. 111/17: *iki kırk törlüg ulug äränlär b(ä)lgüläri <üzä> uz eñiglig yaratıglıg siz.* 三十二相遍莊嚴.[Otuz iki belirtilerle tamamen süslüsünüz.]

'wz “uz”. Bu cümlede araç durum ekli ya da aynı anlam taşıyan *üzä* başlı bir tümleç gerekecekti veya *uz*'un kendisi de *üzä* için bir hatadır. Karşılaştırm: *adrok adrok ädgülär üzä uz eñiglig ät'özünüz ol.* (495/10), *iki kırk ulug äränlärniñ b(ä)lgüsiñä tükällig, säkiz on eyin ädgülär üzä eñiglig yaratıglıg* (43/111), *kamagta başdınkı lakşanın ädgülärin [eti]glig* (651/18).

25. 111/21: *buyanlıg ulug ädgünüz sakınu yetinçsiz tüzgärinçsiz tetir.* 福德難思無與等. [Kutunuz erdeminiz düşünülemez ve eşi bulunmaz.]

TWYSK'RYNÇSYZ. Kaya (1994/2021) *tözkärinçsiz* okumuştur. Kelimenin Çince karşılığı 無與等 “eşiti olmayan, eşi benzeri olmayan”dan anlaşılacağı üzere tabanı *töz* “kök, asıl, esas” değil *tüz* “denk (<Çince 等 deng), eşit” olmalıdır. Aynı kelime 45/15, 174/22, 349/12 (無倫比), 645/23 (無與等)’de de geçmiştir. *tüzgärinçsiz*’in bir eşanlamlısı Çince 等’den ödünçleme *täj*’den türemiş *täj(g)äşisiz*’dir.(39/2, 351/19, 618/6, 652/12 ve 660/18)

Söz konusu kelimeye benzer bir örnek daha: *burhanlarnıj körüki sakıngulüksüz ärürlär. alku yertinçü yer suv içintä birlä tüzgärgülüksüz tetirlär.* (695/14, 諸佛境難思, 世間無與等). Kaya 1994 (34)/2021 ilk heceyi *töz+*, Zieme 1996: 1165 da *tüz+* okumuştur.

AYS’da sık görülen ikileme *töz tüp* (toplam 23 örnek), türevleriyle de ikileme *tözgärü tüpgärü* “köküne incek biçimde (anla-), derinden (anla-)” (700/13, 701/17) biçiminde metinde geçmektedir. Wilkens (2021)’in *töz+gär-*’i *tüz+gär-* için hata görmesi yerinde değildir kanaatimizce.

AYS ve diğer metinlerde geçen TWZ ve türevlerinin tabana dayanarak ayırt edilmesi lazım ve mümkündür.

26. 112/18: *munçulayu unçsuz kötrünçsüz ämgäklig ulug taloy suvin bilgä biliglig y(a)rukunjuz üzä barçanı kugurtunjuz sogurtunjuz.* 如是苦海難堪忍, 佛日舒光令永竭. [Bunun gibi dayanılmaz acılar denizini Buda güneşi, yayılan ışınlarıyla sonsuza kadar kurutur.]

QWQWRTWNKWZ; R-M: QWSWRTWNKWZ. Kaya (1994/2001) R-M’a dayanarak *koşurtunguz* okumuştur. *kugur-* “kurut-” ve ikileme *kugur- sogur-* için bk.: Wilkens 2021:420a.

27. 112/22-23: *üç miñ ulug miñ yertinçü içindä munadguluk{suz} ayagka tägimligkä* 三千世界希有尊.

MWNK’T-QWLWQSWZ. Çince karşılığı 希有 “nadir, az bulunan” olan bu kelime, *munadguluk* için hata olmalıdır. Bu ve aynı tabanlı kelimeler bu anlamda çok görülmüştür. AYS’da: *adınçig munadınçig* (93/8), *adınmunad-* (16/18, 391/12, 644/10), *tañla- munad-* (188/18 vd.), *tañla-guluk munad-guluk* (70/1, 336/1), *tañlançig munadınçig / munadınçig tañlançig* (89/3, 126/12 vd.), *tañla- munad- / munad- tañla-* (34⁴³/4, 604/1 vd.) Özelikle karşılaştırın: 70/1, 336/1.

28. 120/16: *köyürgülük saçguluk türtgülük ıslaguluk näçä ädgü yıd yıparlar ärsär, äsrinü körklä tüü törlüg tüşrök ädgü hwa çaçäklär ymä küntämäk üç üdtä ı ıgaç sögütlärtin üzüksüz yagzun.* 燒香末香及塗香, 眾妙雜花非一色, 每日三時從樹墮. [..., çok güzel türlü türlü değişik renkten çiçekler ...]

TWYT©SWK “tütsüg”, bu tütsü demektir, cümlelerin başında tema statüsünde geçmiş, yazılışları birbirine benzediği için *tüşrök* “rengarenk” için hata olmalıdır; *tüşrök*, Çince 雜 “çeşit çeşit (renkli)” ve 非一色 “bir renkte olmayan”ı karşılamaktadır.

313/6: *tüü törlüg adrok adrok tüşrök hwa çäçäklärig saça tökä* 種種妙花悉皆散灑 [çeşit çeşit güzel çiçekleri tamamıyla saçarak]

TWYTSWK “tütsüg”. Tütsü ile çiçekler sık sık birlikte anılmakta ama bu örnekte hiç tütsüden bahsedilmemiştir. U 3320/b6’ya göre düzeltilmiştir.

477/3: *mantal içintä tüşrök hwa çäçäklär saçıp* 於上普散諸花彩.

TWYTSWK “tütsüg”. Yukarıdaki örneğe bakın.

487/12: *aszun tüşrök äsriñü pra kuşatrelar*. 懸諸繒綵并幡蓋.

TWYTSWRWK “tütsürük”, *tütsü*<g>*lüg* için hata olabilir. (GOT:123, °*üg+l*° dizisinde g’nin düşmesi olasılığına değinmiş, örnek olarak da *tütsü-lüg* vermiş, ama bunun yazım hatasından ibaret olabileceğini de belirtmiştir.) R-M: TWYTSWK “tütsüg”. Kaya (1994/2021), Çetin (2012): tütsü {RW} g. U 901 + U 2609/b2: TW-YSRWK “tüşrök”, Çetin (2020) TW[YTSWK] SRWK şeklinde harf çevrimi yapmış ve “tütsü[g es]rük” biçiminde tamamlayıp okumuştur, oysa iki fragmanın birbirine bağlandığı yerde bulunan bu kelime güzel bir şekilde birleşebilmektedir. Hemen belirtelim ki, hem *tütsüglüg* hem *tüşrök*, *pra kuşatre*’yi niteleyebilmektedir, bk.: 575/2; 424/18, 425/16, 426/6, 427/5,11.

29. 120/19: *könül ey(i)n işlätip artokrak ögrünçlüg sävinçlig bolzunlar*. 隨心受用生歡喜. [Gönülce kullanıp sevinç doğar.]

’YSL’DYP “ıslatıp” ya da “ışlätip”. Karşılıdığı Çince 受用 “kullan-, yararlan-”a dayanarak tabanı *ıs+* değil *iş+* okumak lazımdır.

30. 121/9-10: [*säkiz tö]rlüg adalıg tudıglıg [täginçsiz or]onlarta tugmayın*. 不墮無暇八難中. [Vakitsiz sekiz engelli yere düşmeyeyim.]

...RLWK; R-M: ... [TWY]RLWK. Çin karşılığında 八 “sekiz” olduğu için boşluğu *säkiz* ile doldurmak gerekmektedir.

...WN L’R T’; R-M: ... [’s]WN L’R T’ “... [aj]unlarta”. Karşılaştırın: *säkiz törlüg täginçsiz oronlarta* (110/4, 138/10). Tamamlama, boşluğun genişliğine de uygundur. Budist doktrininde başta Buda’ya kavuşmaya engel, doğru öğretiyi dinlemeye engel olmak üzere *sekiz engeller* (Skt. Aşākṣaṇa) bulun-

maktadır. Bu engeller karşısında canlılar iyilik yapmaya vakit bulamadıkları için *täginçsiz oronlar* “(八)无暇 (ba)wuxia”^[6] adı da verilmektedir.

31. 124/20-21: *yeg adrok biliglig ädrämliĝ, tonlug yarıklıĝ, äriĝlig barıĝlig bolurlar*. 殊勝功德皆成就. [Seçkin edremleri tamamen tamamlamışlardır.]

TWN LWQ Y'R'Q LYQ “tonlug yaraglıĝ”. Uygurca çeviri kelimesi kelimesine yapılmadığı için Çince orjinalinden yardım bulunmamaktadır. Kaya (1994/2021): “tuzlug yaraglıĝ”; Wilkens 2021 de böyle okumuş ve ikilemeye “cazip, güzel” anlamını vermiştir. EDPT:575a ²**tozlug** “firmly wrapped in birch-bark; sound and serviceable” maddesi, bu örnek için olası bir okunuştur. Ancak sözcük sonu Z~N bazen benzeştiği (yukarıdaki 14. örneğe bakınız.) ve ilk sözcüğün tabanının *toz* ya da *tuz* okunması bağlama uymadığı için *ton* olarak okumayı tercih etmekteyiz. İkinci sözlük (“silahlı”) belki Y'RYQ LYQ “yarıklıĝ” için hatadır, çünkü *ton*+ *yarık*+ yakın anlamlı olduğu için bir ikileme oluşturabilmektedir. Yarık’in övgülerde geçtiği örnekler: *öz ät'özläri y(a)rık yaşıĝ eĝig tümäg üzä eĝinip tümänip* (312/23), *y(a)rıkancu-cı köñüllüĝ b(ä)k y(a)rık yahşınmış ärür ät'özünjüztä*. (664/8)

32. 125/8: *yüz miñ burhanlarta üküş ädgü kılınçlarıĝ kılmış üçün [te-min] ök bo kşanti kılmaĝlıĝ törö]ĝ äşidgäli bolurlar*. 百千佛所種善根，方得聞斯懺悔法。

1) ... 'WYK “[te-min] ök”; R-M: ... NYNK, Kaya (1994) ... 'Y'K şeklinde harfçevriyle yetinmiş, Kaya (2021) de Zieme (1991:110)'a dayanarak [*olar*] *nıñ* şeklinde tamamlamıştır. Boşluğun genişliği ve Çince karşılığının 方 olduğu ve bunun çoğu zaman eski Uygurca *temin ök* ile karşılandığı dikkate alınarak tamamlanmıştır, örnekler için bk.: 204/3, 319/6, 356/21, 362/9, 375/8, 410/3, 416/20, 525/9, 595/5 vs.

2) QYLM'Q LY/ - ...K “kılmaĝlıĝ - törö]ĝ”; R-M: QYLM'Q L'R - ... “kılmaklar - ...”; Kaya (2021): “kılmaĝlıĝ [nomların]”. Çince karşılığı 懺悔法 *chanhui fa*'dır. Buradaki 法 “şekil, biçim, tarz, yöntem, tören” gibi anlamlarda ve bu genellikle *-mAkIXg / -gU(IUk) törö / yañ* şeklinde aktarılmıştır: *abişek kılmaĝlıĝ törö* (302/19 vd 6 örnek), *kşanti kılmaĝlıĝ/kılĝuluk yañ* (95/3, 100/6), *yunguluk törö* (478/19), *el uluş başlaĝu törösi* (550/1), *dorma bergü yañ* (30/4). Satır başında k'nin son çizgisi net görüldüğü için [*yañ*]g değil [*törö*]g biçiminde tamamlamayı uygun bulmaktayız.

6 https://foxue.bmcx.com/bawuxia__foxued/

34^{23/3}=U 2567/b3: *ol yalañoknuñ ädgü yiltızı bıñmış ärsär; alku burhan-larka ymä ögıtmiş ärsär; temin ök äşidgäli bolur bo nom ärdinig ulatı kşanti kalmaklıg kutlug törög ymä.* 彼人善根熟，諸佛之所讚，方得聞是經，及以懺悔法。

rw...; Zieme (1996): bo [ ]. TLF 14894/a4'e ( ) göre tamamlanmıştır.

33. 125/11: *altun [y(a)ruk yaltrıklıg küvrüg]tin bo muntag ş[lök nom] lar äşidilür, kim m(ä)n bo şlök nomlarıg tülümtä äşidip odugumdakıta yegräk b(ä)kız b(ä)lgülüg köñülümtä tuta täğindim.*

1) R-M: [KWYVRWK] - ...TYN “[küvrüg] -...tin”; Zieme (1991:110): “[kuvrügünüg ünin]tin”; Kaya (1994): “[öñlüg küvrüg]tin”; Kaya (2021): “[küvrüg] - [ünin]tin”. Bu cümlemin Çince karşılığı yoktur. 金鼓 jin gu'nun Uygurca çevirisi çoğu zaman *altun küvrüg* (92/6,16,17 vd 19 örnek), *altun öñlüg küvrüg* hiç görülmemiştir. Gerçi davuldan değil davul sesinden bir şeyler işitilmesi normaldir AYS'da (bk.:93/22, 95/12, 126/3), bu örnek için yazılış özelliğinden hareketle çıkma durum ekinin üçüncü kişi iyelikli bir tabana eklenmesi küçük bir ihtimaldir, çünkü çıkma durum eki tabanından ayrı yazılmıştır ( ), oysa iyelik eki ile onu izleyen çıkma durum eki her zaman bitişik yazıldığı gözlemlenmektedir: KWYVRWK 'WYN YNTYN “küvrüg ünintin” (93/22, 126/3), TWYL YNTYN “tülüntin” (76/3, 125/19), TWLYNTYN “tülüntin” (572/17), TYKY SYNTYN “tıgısintin” (97/17), TYKYSYNDYN “tıgısındin” (95/3); sözcük sonu K harfinin çoğu zaman sola doğru bir eğri biçimindeyken bazen aşağıya doğru düz bir çizgi biçiminde yazıldığı da görülmektedir, örneğin: 'MK'K “ämğäk” (, 20/13) ve özellikle KWYVRWK DYN “küvrügdin” (*U 9038/b19). Yukarıdaki gözlemler ışığında çıkma durum ekinin ulandığı *küvrüg* olduğunu tahmin edemeyiz ve boşluğun genişliğini dikkate alarak yukarıdaki gibi tamamlamayı tercih etmekteyiz, karşılaştırın: *altun y(a)ruk yaltrıklıg küvrügdin.* (96/18)

2) s...-...L'R; R-M: s'v – [SWYZ] L'R “sav [söz]lär”. Cümlemin ikinci kısmında artgönderimsel *bo şlök nomlar* öbeğine dayanarak tamamlanmıştır. Benzer bağlamlarda *şlök nomlar äşidil-* öbeği de geçmiştir (93/15, 96/16)

34. 136/8: *burhan, pratyekabut, arhant bo üç törlüg kut{lug}larka täggülük köni nomda yorıdaçılarıg körüp* 見行聲聞、獨覺、大乘行者 [Pratyekabuddha, Arhant ve Mahāyāna yolunda yürüyenleri görüp]

Söz konusu taban *kutlug*'daki +lug eki fazlalık olabilir. *Kut*, güdülen amaçtır ve Budistler için en yüksek amaç *burhan kutı*'dır, belirli *kut* bulanlara (ya da *kutka täğmiş* “kuta ermiş”lere) *kutlug* denilmektedir. Karşılaştırın:

kutka tãggãli umadın (109/15), *tört tãrlũg kutka tãgmiř* (501/20). Terim olarak kullanılan *ũç tãrlũg kutlar* (Çince karşılığı 三乘 “u taşıtlar”, kazanç bakımından 三菩提 *ũç tãrlũg bodi* de denir): *kamağ tınl(i)glarığ ũç tãrlũg kutlarka kãnjũl ōritdũrgãli ũtlãmãk* (178/22; 一切眾生[...]於三乘中勸發菩提心) “bũtũn canlıları ũç tũr kutlara gũnũl beslemek için ōđũtlemek”, *ũç tãrlũg kutlarığ bulguka tıdığ ada kılmamak* (179/9; 一切眾生, 令無障礙, 得三菩提) “ũç tũr kutları bulmaya engel olmamak”.

35. 141/22: *ol tınl(i)glar ymã ōk ōkũnmãk yalvarmaklığ kşanti kılmaklığ arığ sũzōk suv ũzã k(ã)ntũ ağır ayığ kılınlığ kkirlãrin tapaların yumış arıtmiş k(ã)rgãk*. 亦應懺悔, 滅除業障.[Onlar da af dilemeli, kũtũ davranışlı engellerini kaldırmalıdır.]

s’v “sav”; “suv” olarak dũzeltilmelidir, bk.: GOT:208 footn 373. Çince orjinalinden farklı olarak Uygurca metin mecazdan yararlanılmıştır: af dileme temiz suya ve dolayısıyla kũtũ davranışlar Çince 障 “engel” yerine kirlere benzetilmiştir. Aşağıdaki ōrneklerde aynı dũzeltme yapılmalıdır: 142/9,19 ve 450/3. Ayrıca karşılaştırın: 107/2, 144/2,16 ve 145/22.

36. 143/16: *abarh atl(i)g buş<r>ulmaksız t(ã)ņri yerintã* 無煩(天)

Kaya (1994/2021) “bozulmaksız” okumuş, Ölmez (1991) “buzulmaksız” ve *sağlam* evirmiştir. Çince karşılığı (無)煩(天) “(wu) fan (tian)”dir. *Abhidharma Mahãvibhãřa řãstra* (阿毗達磨大毗婆娑論) 176. Kitap: “O Tanrı’ya neden *Kaygısız* adı verilir? Cevap: O Tanrı’nın vũcuta kaygısız, gũnũle kaygısız olduğu için *Kaygısız* adı verilir.” (彼天何故名無煩耶? 答: [.....] 彼天身無煩擾, 心無煩擾, [.....] 故名無煩.) Benzer açıklama *Abhidharma-saņđiti-paryãya-pãda-řãstra* (阿毘達磨集異門足論) 19. Kitap’ta da bulunmaktadır. Anlaşılan şu ki sũz konusu kelimenin tabanı, *buşrul-* “kaygılan-” için hata olmalıdır.

616/3: *buş<r>ulmaksız olmaksız burhan kutın tilãyũr m(ã)n*. “Ben kaygısız sıkıntısız Budalığı dilerim.” 菩提無患無熱惱 [Bodi, kaygısız ve sıkıntısızdır.]

PWSWLM’Q SYZ “buş<r>ulmaksız”. Gulcalı (2021) “buzulmaksız” okumuş ve “(sağlam)” şeklinde Tũrkeye aktarmıştır. Çince karşılığı 無患 “kaygısız” olduğu için yukarıdaki ōrnekte olduğu gibi sũz konusu kelime de bir R harfi unutulması sonucu yazım hatası olmalıdır. **U 2817/a5**: PWSRWLM’Q SYZ; **U 657/b6-7**: PWSRWLM’Q-[SYZ]. Paralel gelen bu Berlin fragmanlarına gũre dũzeltilmiřtir.

37. 145/1: *m(ã)n kertũtin kãlmiř ōņi ōņi b(ã)lgũlãrin tugmakığ, ōņi ōņi b(ã)lgũlãrin ōmãkiđ y(a)rlıkayur m(ã)n. nã ũũn tep tesãr, tıltagları ōņi ōņi*

üçün. 如來所說，異相生，異相滅。因緣異故。 [Ben Gerçeklikten Gelmiş, ayrı ayrı belirtilerin doğduğunu, ayrı ayrı belirtilerin söndüğünü söylüyorum. Şartları değiştiği için.]

TWTM'Q YQ “tutmakıg”. Çince karşılığı (異相)生 “(ayrı ayrı belirtilerin) doğ(duğunu)”, buna göre düzeltilmiştir. Budist doktrinde her şey şartlara bağlı olarak var olmaktan yok olmaya kadar bir süreçten geçer. *alku nomlar barça tıtagtın ötgürü tugarlar, tıtagtın ötgürü öçärlär.* (144/20) “Her şey şartlar elverince doğar (ortaya çıkar), şartlar elvermeyince söner (ortadan kaybolur).” Bu cümle aslında örnek cümlelerin hemen önceki cümlesidir ve yeterince açık bir bağlam kurmuştur, onun için Çince karşılığına bakmadan *tut-*’un *tug-* için hata olduğu sonucuna varılabilmektedir. Nitekim *tug-* ile *öç-* zıt anlamlı olarak birlikte ya da ikileme olarak kullanıldığı AYS’da bol örneklerle görülmektedir: *tugdaçi öçdäçi* (55/8,19 vd.), *tugmaksız öçmäksız* (280/7, 281/3,8,18 vd).

38.145/7: *birök ärtmiş üdki nomlar tıtagları küçintä öçsäär alkınsar, ayıg kılınçlıg kkir tapça idi ymä kalmasar* 如是過去諸法皆已滅盡，所有業障無復遺餘 [Eğer geçmişteki her şey şartlarından dolayı yok olsa, kötü davranış kirleri hiç kalmasa]

QYLM’S’R “*kalmasar*”. Çince karşılığı 無復遺餘 “artık hiç kalma-”, buna göre düzeltilmiştir.

39. 145/17: *kertütin kälmiş mänsiz, kişisiz, tınl(ı)gsız, yaşaglısız üzä y(a)rılıkaguçı b(ä)lgü tözlüg nomlarda, töz üzä tutsar, tugmakı öçmäki yok üçün [...]* “Gerçeklikten Gelmiş bensiz, insansız, canlısız ve uzun ömürlüsüz buyurduğu belirti nitelikli öğretilerde, nitelik bakımından bakılacak olursa, doğmaları sönmeleri olmadığı için [...]” 如來所說，無有我、人、眾生、壽者，亦無生滅 [Gerçeklikten Gelmiş’in buyurduğuna göre ben, insan, canlı ve uzun ömürlü yok, doğmak ve sönmek de yoktur.]

YRLYQ’NÇWÇY “y(a)rılıkançuçı”, U 2396/a1 de aynıdır, ama bu YRLYQ’QWÇY “yarlıkaguçı” için bir hata olmalıdır. Çince karşılığı (如來)所說 “Gerçeklikten Gelmiş’in buyurduğu”dur, *yarlıkançuçı* “merhametli, acıyıcı” ise *b(ä)lgü tözlüg nomlar*’ı değil canlıları niteleyecekti. 慧沼 Huizhao’ya göre, bu bölüm 因緣 *avant tıtag* (Skt.hetu-pratyaya), 無相 *b(ä)lgüsüz* (Skt.animita) ve 真如 *ärtöktäg çin kertü töz* (Skt.tathatā) üç açıdan af dilemekle engelleri kaldırmayı açıklamıştır. Yukarıdaki 37. örnekte Gerçeklikten Gelmiş’in buyurduğu “ayrı ayrı belirtilerin doğduğu” ve “söndüğü” konunun *avant tıtag* açısındanadır. Bu örnekte ise *b(ä)lgüsüz*’den

bahsedilmiştir. Bunu hemen izleyen *alku nomlar barça töz nomka tayaklıg tetir*. (146/3-4) “Her şey esasa dayalıdır” ise üçüncü açıdandır.

40.154/20-155/4: *k(a)ltı bo közünür üd̄täki on̄tın sıñarkı kamag burhanların̄ <kılu turur> idok iş küdüglärin̄ä nätäg eyin ögirür ärsär m(ä)n, ançulayu ok ymä öñrä ärtmiş üd̄täki on̄tın sıñarkı kamag burhanların̄ kılu tükätmiş idok işlärin̄ä, ken käligmä üd̄täki on̄tın sıñarkı kamag burhanların̄ <kılguluk idok işlärin̄ä> ymä alkuka barça bir tæg eyin ögirür m(ä)n sävinür m(ä)n, ögä alkayu tæginür m(ä)n.*

1) yok. U 3228/b10: QYL... “kıl[u turur]”; buna göre eklenmiştir. *idok iş küdüglär* “kutsal işler”in niteleyicileri; geçmiş, şimdiki ve gelecek zamanlar için ayrı ayrı *kılu tükätmiş*, *kılu turur* ve *kılguluk* olacaktır. Karşılaştırın: *bo közünür üd̄täki bodis(a)t(a)vlarnın̄ kılu turur buyan ädgü kılınçlarıña* (153/7), *öñrä ärtmiş üd̄täki on̄tın sıñarkı kamag burhanların̄ kılu tükätmiş idok işleriñe* (155/1), *ken käligmä üd̄täki bodis(a)t(a)vlarnın̄ kılguluk buyanlarıña* (153/13).

152/3: *k(a)ltı bo közünür üd̄täki kamag tnl(ı)glarnın̄ kılu turur buyan ädgü kılınçlarıña ädgülüg ävrişlärin̄ä nätäg eyin ögirür ärsär m(ä)n, ançulayu ymä öñrä ärtmiş üd̄täki tnl(ı)glarnın̄ kılu tükätmiş buyanlarıña, ken käligmä üd̄täki tnl(ı)glarnın̄ kılguluk buyanlarıña alkuka barça bir tæg eyin ögirür m(ä)n, sävinür m(ä)n.*

QYLMYS “kılmış”; *U 9041/a3: QYLMYS “kılmış”; *kılu turur* için hata olacaktır, bu *bo közünür üd̄tä* ile birlikte kullanılacak sıfat-fiil biçimidir, yukarıdaki örnek ve bu örnekte *öñrä ärtmiş üd̄tä* ile *kılu tükätmiş*, *ken käligmä üd̄tä* ile *kılguluk* birlikte kullanıldığı gibi.

2) yok. 1)’de olduğu gibi burada gelecek zaman açısından bir niteleyici olacak, yoksa özellikle genitiv ekli *burhanların̄*’la bağlantılı bir unsurun olmaması nedeniyle anlamsal bir bozukluk olacaktır. U 912/a5: ...S L’RYNK’ “[kılguluk idok işlärin̄ä”, Kaya 2021 (dipnot 1095) bunu [*burka*]nlarıña şeklinde tamamlayıp okumuştur.

41. 163/2: *tavar buşı yänä yanturu ät ät’özüg asar üklitür*. 財施但唯增長於色. [Mal sadakası yalnız vücudu artırır.]

’RS’R ( ) “ärsär”, bu sık kullanılan bir tema işaretleyicisi olup bağlama uymamaktadır. Kelime ’s’R (, 552/1) “asar” için bir hata olmalıdır, *as-* da *üklit-*’le ikileme oluşturmaktadır, bu, türevleri için de geçerlidir tabii, örneğin: *asa üklitü* (34⁸/4=U 3242/a4, 521/5), *asdim üklitdim* (136/20), *asıp üklitip* (438/11), *asmış üklitmiş* (607/18), *üklitürüp asdurup*

(88/6), *üklitgäli asgalı* (233/14, 234/14), *ükligäy asılgay* (90/2), *ükliyiü asılı* (530/22), *üklitmäk asmak(lıg)* (185/1) ve *üklitdäçi astaçı* (191/10).

42. 173/17: *taşa-pra<ba>se* “on ışık” 百光明(佛) [yüz ışık (Buda)]

T’s ’ PR’S Y “taşa-prase”. Kaya 1994/2021 hiç açıklama yapmadan *daşaprabası* okumuştur. Wilkens 2021’de kaydedilen **taşa-prabase* “on ışık” bu örnek olmalıdır. Çince karşılığı hesaba katıldığında bunun *şata-prabase* (Skt.śata-prabhāsa) için yazım hatası olması ihtimali akla gelmiştir.

43. 180/17,21: *burhan kutın küsätdürmäk* 勸令(隨喜)發菩提願

KWYS’TDWRM’K. Çince karşılığı 勸令發...願 “... dilemeye ikna et-, ... dilemelerini öğütle-” dikkate alındığında bu kelime *küzät-* “gözet-, koru-” değil *küsä-t-*’in ettirgen biçimi olmalıdır. *burhan kutı* zaten *küzät-* değil *küsät-* işine konu olacak bir şeydir. OTWF:808 *küzäd-dür-* maddesi buna göre düzeltilmelidir.

44. 185/12: *bo yertinçü yer suvda raçaradnaprabase atl(i)g t(ä)ñri burhan ünä b(ä)lgürä y(a)rlikamuş ärdi*. 有佛名寶王大光照如來、應、正遍知出現於世.

’WYN’; R-M: ’WYNK “öñ”. Ölmez (1991) *oñ* okumuş ve “uygun (şekilde?)” olarak aktarmış, Kaya 1994/2021 R-M’a dayanarak *öñ* okumuştur. Burada *ün-* *b(ä)lgür-* (Wilkens 2021:825a) Çince 出現 *chu xian*’i birebir karşılayacak bir ikilemedir. Benzer örneği karşılaştıralım: *tükäl bilgä t(ä)ñri t(ä)ñrisi burhan bo yertinçü yer suvda tuga b(ä)lgürä y(a)rlikap* (3/6).

45. 189/5: *ol y(a)ruklug tilgän içintä közüni y(a)rlikadaçı t(ä)ñri t(ä)ñrisi burhan nä atl(i)g t(ä)ñri burhan ärki? azu ridi küükälig ädräm küçintä közüniügmä b(ä)lgürtmä burhan mu ärki? azu onñın sıñarkı kayu kayu ärsär yertinçüdä ärigmä töz t(ä)ñri burhan mu y(a)rlikar ärki?*

TWYZ. Ölmez 1991, Kaya (1994/2021): *tüz*. Bu cümlelerin Çince karşılığı yoktur. Kelimenin *töz* okunması gerektiği kanaatindeyiz (yukarıdaki 16. örneğe bakın.) ve böylece *töz t(ä)ñri burhan* 丁福保 Ding Fubao’nun sözlüğünde kaydedilen 性佛 esas Buda’yı^[7] karşılayacak, esas Buda ise üç bedenlerden öğreti bedeni (Skt. dharma-kāya) olup önceki cümlede geçen *b(ä)lgürtmä burhan* (Skt. nirmāṇa-buddha, yani Buda’nın üç bedenlerinden nirmāṇa-kāya) ile birlikte aynı bağlamda geçmiş olmaktadır.

46. 189/13: *ol bayatın bärü m(ä)n nomlaguçı, maña burhan kutıña alkış berü y(a)rlikadaçı raçaradnaprabase atl(i)g t(ä)ñri t(ä)ñrisi burhan k(ä)ntü özi y(a)rlikar*. “O, demin andığım, ... Buda’ın ta kendisidir.”

7 https://foxue.bmcx.com/xingfu_uoe__foxued/.

NWML'T'ÇY “nomladaçı”, Mz. 451/b4'e göre düzeltilmiştir. -DAÇI sıfat-fiili, eylemin öznesini, -gUÇI ise nesnesini nitelemektedir, karşılaştırın: *kim ärti äрки ölürdäçi ögükk(i)yäm çak seni?* (626/20) “Sevgili yavrum seni öldüren kim idi acaba?”, *ol bitig içintä ol künki biziñ ašta ölürgüçi ud koyñ toñuz başlap tınl(i)glarñıñ savı turur.* (6/11) “O belgede o gün bizim düğünde öldürdüğümüz ... canlıların ifadeleri var.”

47. 191/7: *bo [...] nom ärdini ärsär, una munçulayu yañın adrok adrok asıg tusu kıltaçı, [...] ärtiñü ulug asıglıg tetir.* “ ... işte böylece ...”

'WN' “una”; R-M: 'WQ “ok”. Ölmez (1991), R-M'a göre *ok* okumuştur. Pekiştirme edatı *Ok*'un izlediği kelimeyle ses uyumuna girmesi lazımdır (Ölmez de alt noktaları bunun için eklemiştir) ve şart kipinde bir kelimeyi izlemesi hem zor açıklanacak hem de bütün metinde tek örnek oluşturmaktadır. Öte yandan Uygur yazısında Q ~ s harfleri birbirine benzediği için bu örnekte söz konusu kelimenin 'ws “oş” için bir hata olması ihtimali küçük de olsa vardır; *una* ve *oş* için bk.: GOT:355.

425/20: *una bo muntag yañın*

'WK “ok”, Kaya (1994), Ayazlı (2012) böyle okumuş, Raschmann (2015:35 dipnot 3) bunun yanlış olduğunu ileri sürmüştü, Kaya (2021) ise U 580/b20'ye göre düzeltilmiştir.

435/9: *kayu yer orontın tüzmiş üdtä, oş bo muntag ada tudalar yavız artak törölär üküş bolgay.*

'WQ “ok”. 'ws “oş”, 'WN' “una” ya da 'WK “ök” için hata olabilir, ilk iki okunuş izleyen adıl *bo*'yu , *ök* ise *üdtä*'yi pekiştirir. Kaya (2021), *ök* biçiminde düzeltilmiştir.

-III-

Yukarıdaki örnekler ışığında ulaştığımız geçici sonuç: AYS'un tenkitli neşrinde beklenecek ideal çözüm; metnin biçim-söz dizimsel, sözlüksel, bağlamsal, paleografik ve fiziksel özellikleri hesaba katılmış, kendi içinde tutarlı olmalıdır. Çeviri metne paralel gelen Çince orijinal ve başka nüshalara ait fragmanlar önemli referanslardır, ancak bunlar her zaman bulunmaz, bulunsa bile standart olarak alınmayabilir, çünkü Uygurca çevirisi esnek, kelimesi kelimesine yapılmış değildir. Söz konusu fragmanlar açık ve eksiksiz olsa bile esas alınan nüshada olduğu gibi hatalı olabilir, hata olmasa bile esas nüshanın düzeltilmesi için yeterince dayanak olarak görülmemelidir. Başka deyişle, her nüshada kendi içinde tutarlılık ilkesi geçerlidir.

Kaynakça ve Kısaltmalar

- Ayazlı, Ö. (2012). *Altun Yaruk Sudur VI. Kitap (Karşılaştırmalı Metin Yayını)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ayup, T., Sayit, M. (2001). *Qedimki Uyğur Tilida Yézilğan Altun Yaruq*. Ürümçi: Halk Yayınları.
- Clauson, Sir G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*. Oxford: Oxford University Press. [EDPT]
- Çetin, E. (2012). *Altun Yaruk Yedinci Kitap (Berlin Bilimler Akademisindeki Metin Parçaları, Karşılaştırmalı Metin, Çeviri, Açıklamalar, Dizin)*. Adana: Karahan Kitabevi.
- Çetin, E. (2017). *Altun Yaruk Yedinci Kitap (Berlin Bilimler Akademisindeki Metin Parçaları, Karşılaştırmalı Metin, Çeviri, Açıklamalar, Dizin)*. Adana: Karahan Kitabevi.
- Çetin, E. (2020). *Altun Yaruk VII. Kitap*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Dankoff, R., Kelly, J. (1982, 1984, 1985). *MAĦMŪD AL-KAŞĦARĪ, Compendium of The Turkic Dialects (DLT) I, II, III*. Harvard University. [DLT]
- Erdal, M. (1991). *Old Turkic Word Formation, A Functional Approach to the Lexcon, Vol.I-II*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz. [OTWF]
- Erdal, M. (2004). *A Grammar of Old Turkic*, Leiden-Boston: E.J. Brill. [GOT]
- Gulcalı, Z. (2021). *Altun Yaruk Sudur X. Kitap (Metin-Türkiye Türkçesine Aktarımı-Çince Metinle Karşılaştırmalı Açıklamalar-Sözlük-İkilemeler Dizini)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kaya, C. (1994, 2021). *Uygurca Altun Yaruk, Giriş, Metin ve Dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Müller, F.W.K. (1908). *Uigurica I. Die Anbetung der Magier, ein christliches Bruchstück. 2. Die Reste des buddhistischen "Goldglanz-Sūtra", Ein vorläufiger Bericht, AK-PAW, Phil.-hist. Cl, Berlin*.
- Nadeljaev, V.M. et al. (1969). *Drevnetjurkskij Slovar'*. Leningrad: Nauka. [DTS]
- Nebesky-Wojkowitz, R. d. (1993). *Oracles and demons of Tibet, the cult and iconography of the Tibetan protective deities*. Kathmandu.
- Nobel, J. (1958). *Suvarṇaprabhāsottama-sūtra, das Goldglanz-Sūtra, ein Sankrittext de Mahāyāna-Buddhismus, I-Tsing's Chinesische Version und Ihre Tibetische Übersetzung. Zweiter Band, die Ti.etische Übersetzung mit kritischen Anmerkungen herausgegeben von Hohannes Nobel, Leiden: E.J.Brill*.
- Ölmez, M. (1991). *Altun yaruk, III. Kitap (=5. Bölüm)*. Ankara: Odak Ofset.
- Radloff, W., Malov, S. Ye. (1913-1917). *Suvarṇaprabhāsa (sutra zolotogo bleska)*. Tekst uĵgurskoj redakcii, I-IV. Sanktpeterburg. [R-M]
- Raschmann, Simone-Christiane (2000, 2002, 2005). *Alttürkische Handschriften Teil 5,6,7, Berliner Fragmente des Goldglanz-Sūtras Teil 1,2,3*. Stuttgart. [RaschKat]
- Röhrborn, K. (1977-1998). *Uigurisches Wörterbuch. Sparchmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien*. Wiesbaden: Steiner. Lfg. 1-6. [UW]

Tokyürek, H. (2018). *Altun Yaruk Sudur; IV. Tegzinç (Karşılaştırmalı Metin Yayını)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Uçar, E. (2009). *Altun Yaruk Sudur V. Kitap (Berlin Koleksiyonundaki Fragmanların Transliterasyonu ve Transkripsiyonu, Açıklamalar ve Dizin)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dünyası Araştırmaları Ana Bilim Dalı, Türk Dili ve Lehçeleri Bilim Dalı, İzmir.

Uçar, E. (2013). *Uygurca Altun Yaruk Sudur IX. Tegzinç (Diplomatik Neşir Usûlüyle Yayını, Tercüme, Açıklamalar ve Dizin)*. İzmir: Dinizor Kitabevi Yayınları.

Wilkens, J. (2001). *Die drei Körper de Buddha (trikāya), das dritte Kapitel der uigurischen Fassung des Goldglanz-Sūtras (Altun yaruk Sudur) eingeleitet, nach den Handschriften aus Berlin und St. Petersburg herausgegeben, übersetzt und kommentiert, Berliner Turfantexte XXI*. Brepols, Turnhout.

Wilkens, J. (2021). *Handwörterbuch des Altuigurischen (Altuigurisch – Deutsch – Türkisch)*. Universitätsverlag Göttingen.

Zieme, P. (1991). *Die Stabreimtexte der uiguren von Turfan und Dunhuang*. Studien zur alttürkischen Dichtung, Budapest: Akadémiai Kiadó.

Zieme, P. (1996). *Altun Yaruq Sudur, Vorworte und das erste Buch, Edition und Übersetzung der alttürkischen Version des Goldglanzsūtra (Suvarṇaprabhāsottamasūtra), Berliner Turfantexte XVIII*. Turnhout: Brepols.

Zhang, T (2017). A new fragment of the *Altun Yaruk* in old Uigur from Tuyuk. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricase*, Vol.70: Issue 4, p.411-416.

耿世民 (1993) 回鹘文《金光明最胜王经》第九卷长者子流水品研究. 载:《中国民族古文字研究》第二辑, p.37-54.

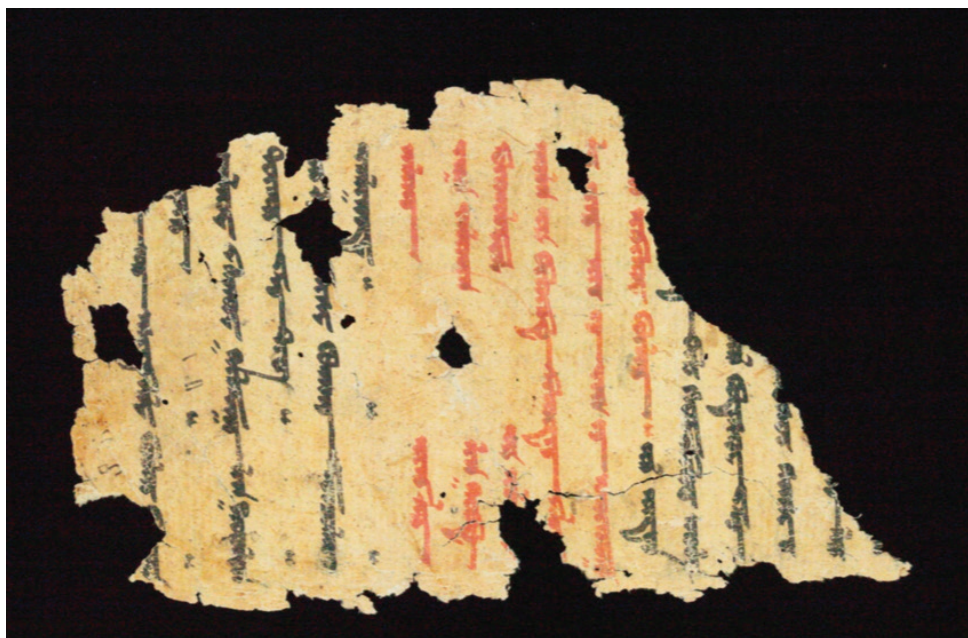
贾维维 (2016) 夏鲁寺多闻天王和八大马主组像的图像与文本研究.《藏学学刊》2016年第2期。[<https://mp.weixin.qq.com/s/epdBwPiCPJmFblFvj4pf6g>]

李经纬 (1987) 回鹘文《金光明经》序品(片断)译释. 载:《喀什师范学院学报》第四期, p.48-60.

杨宝玉 (2000)《忏悔灭罪金光明经冥报传》校考. 载:《英国收藏敦煌汉藏文献研究》. 中国社会科学出版社.

张铁山 (1990) 回鹘文《金光明经》第四卷第六口研究. 载:《喀什师范学院学报》第一期, p.68-76.

[唐]慧沼.《金光明最胜王经疏》. T.1788(Bd. 39, 175-341)

TLF 14894, recto (Zhang, 2017)

Şinasi Tekin'in Altun Yaruk Sudur Üzerine Olan Çalışmaları

Mehmet ÖLMEZ^(*)

İstanbul

*edgü könjüllüg eçimiz Kaya bahşı
altmış artukı beş yaşayur ermiş.
edgü esengülüg yaşap turuñlar!
bo bitigimiz eçimizke belek bolzun!*

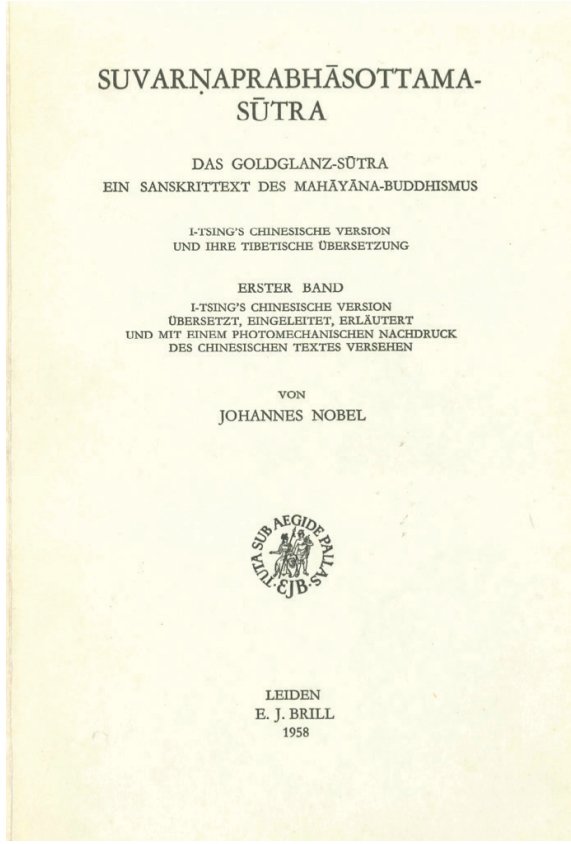
Eski Uygurca *Altun Yaruk Sudur* çalışmalarından bahsedildiğinde ilk akla gelen isimlerden biri Şinasi Tekin'dir. Her ne kadar Türkiye'deki yayınlarda Ş. Tekin adıyla AYS üzerine bir kitap bulunmasa da konuyla ilgili çalışma yapanlar Ş. Tekin'in AYS üzerine katkılarını iyi bilirler.

Bu çalışmada Ş. Tekin'in AYS üzerine basılı yayınlarından başlayarak konuya ilişkin katkıları ele alınacaktır. Tarafımca 1988'de tamamlanan ve 1991'de yayımlanan *Altun Yaruk III. Kitap (= 5. Bölüm)* adlı çalışmada kısaca şu bilgiye yer verilmiştir:

“AY'nin Çincesinin Almancasına çevrilmesi dolayısıyla, Ş. Tekin tarafından bu çeviriyi ve Uygurca çeviriyi tanıtan ayrıntılı bir tanıtma yazısı yayımlanır (Ş. Tekin 1959). Burada, eserin aslı, diğer dillere çevirileri, üzerinde yapılan çalışmalar ve Uygurca bölümlerle Çincelerini karşılıklı gösterir, liste üzerinde durulur, çevirmen hakkında ve Çincesinde bulunmayan kısımların listesi verilir (Ş. Tekin 1959).” (Ölmez 1991: 9).

---

* Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri Bölümü, İstanbul/Türkiye. Elmek: olmez.mehmet@gmail.com. ORCID: 0000-0001- 6422-954X

J. Nobel'in çevirisinin kapak sayfası

-1955 → 1956-

(1955 tarihi Ş. Tekin 1966, s. 30'a; 1956 ise 'Handlist' s. V'e göre)

Şinasi Tekin 1955 ve sonrasında Almanya'nın Mainz şehrinde Eski Uygurca belgelerin kataloglanmasında çalışmıştır. Daktilolu çalışmasının sonucunun birkaç kopya olduğunu sanıyorum. Üç cilt hâlinde bir araya getirilmiş olan çalışmada toplam 869 demirbaş fragmana yer verilir. Çalışma “ön söz”, “konkordans”, “özel parçalar”, “O güne kadarki (bugüne) yayımlanmış veya kullanılmış metinlerin listesi”, “kısaltmalar” ve “katalog” şeklindedir. Üç parça hâlindeki çalışmanın ilk cildinde 1-289, ikinci ciltte 290-594, üçüncü ciltte de 595-869. metinlere yer verilmiştir. Önsözde İkinci Dünya Savaşı sonrası Almanya'daki Turfan koleksiyonunun durumu ile Mainz şehrinde koruma altına alınan Uygurca belgelerin başta A. v. Gabain, O. Pritsak ve K. Grönbech ile Ş. Tekin'in bu Mainz koleksiyonunu değerlendirişine yer verilir. Kataloğu hazırlayan ve katalog işinde asıl çalışan Ş. Tekin'dir (s.

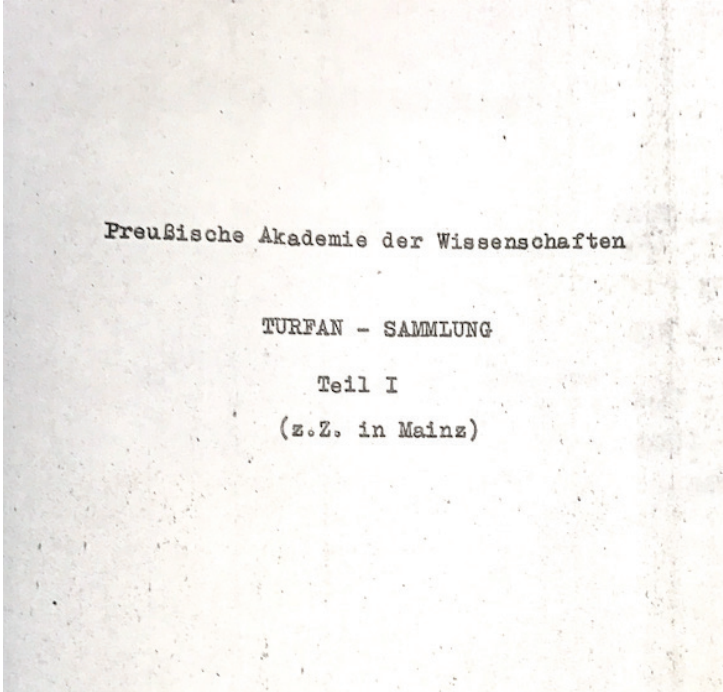

IV). Kataloğun VII-XVIII. sayfalarında fragmanlara verilen Turfan Seferleri numaralarının (T I, T II, T III, T IV gibi) yeni numaralandırma ile Mainz 1 ve ötesi olarak gösterilişi listelenir. “Özel parçalar” kısmında ise farklı dil ve alfabelere ait fragmanlar ele alınmıştır, bunlar içerisinde Brāhmī ve Runik harfli parçalar da yer alır. XXII-XXVI. sayfalar arasında burada yer alan fragmanlar üzerine yapılan yayınlar listelenir. Katalog bölümü “T III TV 86-12” künye kaydı ile başlar. Söz konusu ilk fragmanın yeni numarası bu katalog ile artık Mainz 1 olacaktır. Bazı kaynaklarda (örneğin Ehlers 1987) Ş. Tekin’in bu kataloğu “Handlist” olarak anılır. Ş. Tekin’in kataloğundaki her metin AYS’ye ait olmadığı gibi Uygurcaya ait olmayan metinler de vardır. Bugün katalogda yer alan fragmanlar şu iki fragman adresi ile onların arasında kalanlara şu adreslerden ulaşılabilir:

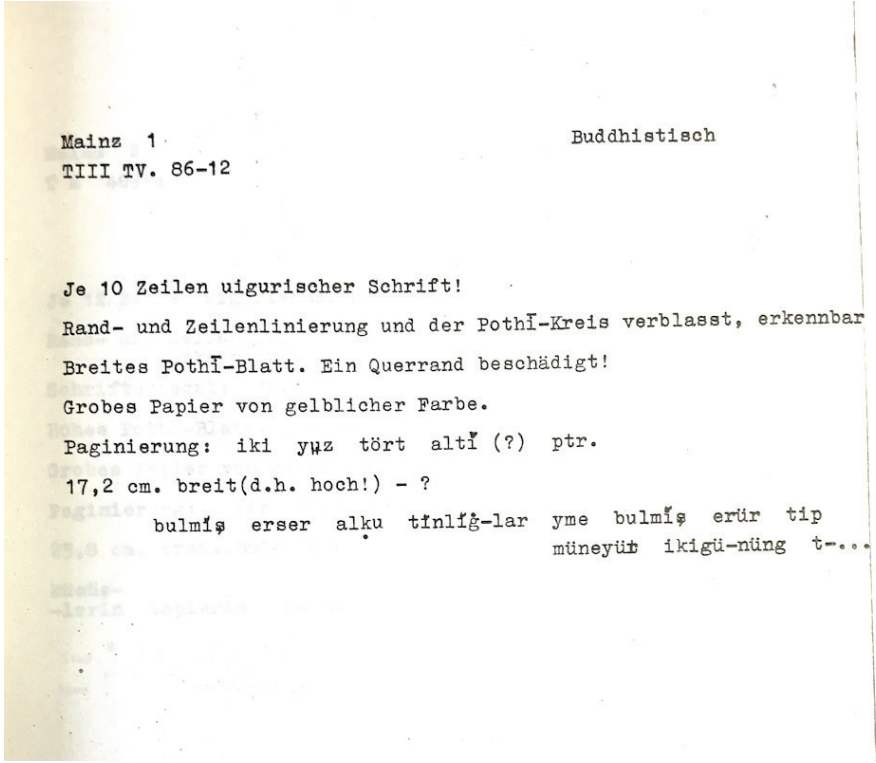
https://turfan.bbaw.de/dta/mainz/images/mainz0001_seite1.jpg

<https://turfan.bbaw.de/dta/mainz/images/mainz0869.jpg>

Katalogda yer alan AYS’a parçaları Ehlers 1987’de tek tek gösterilmiştir. Katalog’daki öteki metin toplamı ise Daśakarmapathāvadānamālā parçalarıdır.

Ş. Tekin’in hazırladığı “katalog”un ilk sayfası

Ş. Tekin'in hazırladığı katalogda ilk fragmanın tanımı

-1959-

Ş. Tekin'in 15 sayfaya yakın olan ayrıntılı tanıtım yazısı Türkiye'deki çalışmalarda bir kılavuz niteliği taşımıştır. Ş. Tekin burada sadece AYS'nin Çince den Almancaya olan çevirisini tanıtmamış, Çince çeviriyi hazırlayan I-tsing'i, onun hayatını, Çince metni Uygurcaya çeviren Beşbalıklı "Şiņko Şeli Tutuņ"u, Eski Uygurca AYS üzerine F.W.K. Müller'den başlayarak yapılan çalışmaları da kısaca değerlendirmiştir. AYS'nin en önemli özelliklerinden birisi bilinen Çince çevirilerden hiç birisi ile tamı tamına örtüşmemesidir. AYS'nin Çincesinde bulunmayan, Uygurcasında bulunan cümleler veya kısa pasajlar yer alır. Ş. Tekin tanıtımında bunlara da yer vermiştir.

-1961a-

Ş. Tekin'in konuyla ilgili ikinci yazısı AYS'nin üçüncü bölümünde ele alınan Budist üç etöz "üç vücut" (*trikāya*) öğretisinin tanıtımıdır. Söz ko-

nusu makale A. von Gabain'in 60 yaşına basması dolayısıyla Ş. Tekin'e ait Uygurca yazılmış bir ithafla başlar:

*Agır ayagka tegimlig Meryem hala!
 “Utruñda asıg tusu yèderü kelti.
 Etözünñde ayag çilteğ ornangu bèrdi.
 Köñülüñteki küsüşüñ barça kantı.
 Atıñ atayu kut kıv özin kelti.
 Eski atıñ tegşilip yañı boltıñ”*

Saygıdeğer Meryem Hala! “Karşında fayda, yarar karşılılamaya çıkıp geldi. Vücudunda saygı hürmet yer alıverdi. Gönlündeki arzuların hepsi yerine geldi (kandı). Adını anarak saadet sevinç kendisi geldi. Eski adın değişip yeni oldu (Uygurca metin tarafımdan bugünkü okuyuş ve yazışa uyarlanmıştır).

Yukarıdaki ithafta Şinasi Bey'in Eski Uygurca yazma yeteneğini de görürüz. Bu kısa yazıda önce konuya değinilir, sonra da *üç etöz* (orada: *üçetüz*) teker teker ele alınır:

nomlug etöz = *dharmakāya*
 belgürtme etöz = *nirmāṇa-kāya*
 tüş etöz = *saṃbhoga-kāya*

Yazı boyunca söz konusu üç kavram açıklanır, Şiñko Şeli Tutuñ'un kattıkları, katkıları ele alınır. ŞŞT Çince metinde yer almayan, Uygurcada metne kendi kattığı açıklamalarla kavramları daha açık hâle getirir (AYS II. 40.14 - 42.11 arası): *bo belgürtme et'öz yme üç türlüg tètir kayu erür üç tęp tésér (...)*. Yazının sonunda ŞŞT'nin konuyla ilgili terimleri ve Sanskritçe denklikleri yer alır. Metnin bütünü için bk. C. Kaya 1994: 84-85; 2021: 150-152. Bu konuyla ilgili olarak en yeni çalışma olan J. Wilkens'in doktora çalışmasına bakılabilir (Wilkens 2000: 112-42).

-1961b-

Ş. Tekin'in AYS'den yararlanarak ele aldığı bir başka konu, “yokluk, boşluk” ve “mutlak gerçeklik” konuları da aynı yıl, 1961 yılında Erzurum'da Türkçe olarak yayımlanmıştır. Konu, AYS V. kitaptan, AYS'nin 9 ve 10. bölümlerinden alınan parçalar çerçevesinde Uygurca içerisinde ele alınmıştır:

yok kurug “boşluk” = *śūnyatā*
ertükteğ “mutlak hakikat” = *bhūtatatha*

Seçilen metin örnekleri ile ele alınan konu Uygurcanın döneminde nasıl bir felsefe dili olduğunu da göstermesi açısından ilgi çekicidir. İlk konu olan

“boşluk” ile ilgili olarak K. Röhrborn’un çalışmasına da bakılmalıdır (Röhrborn 1985 ve Türkçe çevirisi 2016).

-1966a-

Radlov-Malov yayımına göre, AYS’un sonunda, yazmanın Gansu nüshasının, yani asıl çeviriden neredeyse 650 yıl sonra istinsah edilen nüshasının sonunda, sevap kazanma amaçlı bir bölüm vardır. Baş ve son kısımları mensur olan parçanın esası manzumdur. Ş. Tekin hem bu bölümün transkripsiyonunu çeviri ve notlar halinde yayına hazırlamış hem de konuyla ilgili kısa bir giriş yazmıştır (Ş. Tekin 1966). Söz konusu yazı “buyan evirmek” (sevabın tevcihi) adıyla tanınmıştır. Konuyla, yani “sevabın tevcihi” ile ilgili olarak Ş. Tekin’in 1963’te çıkan bir yazısına değinilir. Yeri gelmişken, bu yazı, orada anıldığı gibi TDED XIII değil de XII’de aranmalıdır. Orada küçük bir dizgi yanlışı olmuş (Buyan Evirmek, s. 390). Ş. Tekin’in TDED XII’de çıkan makalesinin § VII. bölümü de AYS ile ilgilidir (Ş. Tekin, 1963, s. 240-241).

-1966b-

Ş. Tekin’in dikkat çektiği konulardan birisi, en önemli metinleri Uy-gurcaya çevirmiş olan Şiņko Şeli Tutuņ ve onun yaptığı çevirilerdir. Konu bugün önemli bir aşamaya gelmiştir. Şiņko Şeli Tutuņ’un ve çevirileri konusunda önemli yeni yazılar yazılmış, hatta bu konuda şahsım ve Mustafa S. Kaçalın’ın düzenlediği bir de çalıştay yapılmıştır (2011). Konuya bu yakınlarda yine değinilmiş ve Kasai’ye göre ŞŞT’nin 10’un üzerinde eseri olduğu belirtilmiştir (Kara-Zieme-Tugusheva s. 14). Ş. Tekin, bu yazısında ŞŞT’nin sadece AYS ve Xuanzang biyografisinin değil, başka eserlerin de çevirmeni olduğu konusunu ele almıştır.

-1971-

Şinasi Tekin’in AYS ile ilgili basılı, en ayrıntılı çalışması gerçekte 1958 yılı, 30-31 Ocak günlerinde savunduğu doktora tezine dayanan çalışmadır (Ş. Tekin 1971: s. 9). AYS’nin dokuz ve onuncu bölümlerini içeren çalışma aslında V. kitaba denk gelmektedir. Ş. Tekin’in çalıştığı kısım V. 9b – 27b arasına denk gelen, Buddhizmdeki “boşluk” kavramının ele alındığı, Ş. Tekin’in daha sonraki makalelerinde yer verdiği konudur. Çalışma giriş, transkripsiyonlu metin, çeviri ve açıklamalardan oluşmaktadır. Yayın hazırlığı doğrudan Ş. Tekin’in elinden çıkmamıştır. 1958’de hazırlanan doktora tezi, A. v. Gabain’in isteğiyle K. Röhrborn ve P. Schulz tarafından yayına hazırlanmıştır (ayrıntılar için bk. s. 5-6). J. Nobel’in Çince-den Uy-gurcaya yaptığı ‘AYS’ çevirisinden bir yıl önce çalışmanın tamamlanmış olması do-

layısıyla Ş. Tekin bu önemli çeviriyi görememiş, ancak bu çeviriyi 1959'da ayrıntısıyla tanıtmıştır.

-1987-

Ş. Tekin, Altun Yaruk Sudur'un VIII. kitabı içerisinde, Radlov-Malov yayınına göre 546.6-568.18. satırlar arasında yer alan *eligler hanlarnın tö-rösin aymak* adlı bölümü giriş, transliterasyonlu metin, çeviri, açıklamalar ve Mainz ile Berlin'de yer alan kısımların resimleri şeklinde yayımlamıştır. Aynı bölüm C. Kaya (1994, 2021) ile E. Çetin'in (2020) çalışmalarında da yer alır.

-1988-

Almanya'daki Eski Uygurca belgelerin kataloglanması çalışmalarının ilk ürünü, serinin 2. cildi, iki Almanya'nın birleşmesinden önce Batı Almanya (Federal Alman Cumhuriyeti) sınırları içerisinde kalan Berlin Uygur Yazmalarından AYS'ye ait olan fragmanları içerir. G. Ehlers'in hazırladığı bu cildin Ş. Tekin tarafından yazılan eleştirel tanıtımında ilaveten fragmanlara ait yedi de resim bulunur.

Sonuç: Bugün Eski Uygurca AYS çalışmaları için elimizde Simone-Christiane Raschmann'ın hazırladığı, eksiksiz, üç ciltlik bir başvuru kaynağımız vardır. Ancak konu Eski Uygurca AYS çalışmalarının tarihi söz konusu olduğunda Ş. Tekin'in çalışmalarına daha ilk satırlarda yer vermek zarurettir. 1959'dan 2000'lere değin, yaklaşık 40 yıllık süreçte Ş. Tekin AYS üzerine kısa veya uzun çalışmalar yapmıştır. Bugün AYS çalışmaları dendiğinde konunun tarihi açısından öncelikle Ş. Tekin'in, daha sonra G. Ehlers'in kataloglarıyla çalışmaya başlamalı, sonra da konunun standart başvuru kaynağı olan S.-Ch. Raschmann'ın üç ciltlik çalışması ile devam etmeliyiz.

Kısaltmalar

AYS = *Altun Yaruk Sudur*

ŞŞT = Şiņko Şeli Tutuņ

Kaynakça

Çetin, E. (2020). *Altun Yaruk VIII. Kitap*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ehlers, G. (1987). *Alttürkische Handschriften, Teil 2: Das Goldglanzsūtra und der buddhistische Legendenzyklus Daśakarmapathāvadānamalā*. Depositum der Preußischen Akademie der Wissenschaften (Staatsbibliothek Preußischer Kulturbesitz, Berlin), Stuttgart. (VOHD. 13, 10.)

Kara G.; Zieme, P.; Tugusheva, L. (2022). *Avalokiteśvara-Sūtras*, Brepols publ. Turnhout. (BT L.)

Kaya, C. (1994). *Uygurca Altun Yaruk: Giriş, Metin ve Dizin*, Lilia.

Kaya, C. (2021). *Uygurca Altun Yaruk: Giriş, Metin ve Dizin*, ikinci baskı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ölmez, M. (1991). *Altun Yaruk III. Kitap (= 5. Bölüm)*, Ankara.

Ölmez, M. (2015). “110 Years of Old Uighur Suvarṇaprabhāsa-sūtra Studies”, 東京外国語大学 - アジア・アフリカ言語文化研究所 [Tōkyōgaikokugodaigaku - Ajia Afurika gengo bunka kenkyūjo], Tokyo, 2015年7月2日(木) 14:00~15:00. (yayımlanmamış sunum).

Radlov, V.V.; Malov, S. E. (1913). *Suvarṇaprabhāsa* (sutra zolotogo bleska), Tekst uygurskoy redaktsii I-II. Sanktpeterburg. (Bibliotheca Buddhica, 17.)

Radlov, V.V.; Malov, S. E. 1917: *Suvarṇaprabhāsa* III-IV. Sanktpeterburg.

Raschmann, S.-Ch. (2000-2005) *Alttürkische Handschriften. Teil 6. Berliner Fragmente des Goldglanz-Sutras. Teil 1: Vorworte und erstes bis drittes Buch*, Stuttgart, 2000; Teil 5. *Berliner Fragmente des Goldglanz-Sutras. Teil 2: Viertes und Fünftes Buch*, Stuttgart, 2002; Teil 3: *Sechstes bis Zehntes Buch - Kolophone, Kommentare und Versifizierungen – Gesamtkonkordanzen*, Stuttgart, 2005.

Röhrborn, K. (1985). “Śūnyavāda und Vijñānavāda. Zentralasiatische Resonanzen eines Schulstreits”, *Ural-Altäische Jahrbücher, Neue Folge*, c. 5: 123-145. [Türkçesi: “Śūnyavāda ve Vijñānavāda. Ekol Tartışmaları ve Orta Asya’da Yol Açtığı tepkiler”, [çevirenler: Songül ROLFFS, Mehmet ÖLMEZ, Uğur UZUNKAYA, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten 2016*, 64 – 2: 153-174]

Tekin, Ş. (1955). *Preußische Akademie der Wissenschaften. Turfan-Sammlung (z. Z. in Mainz)*, Teil I, Teil II, Teil III.

Tekin, Ş. (1959). “Altun Yaruk’un Çincesinin Almancaya Tercümesi Dolayısıyla”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten 1959*: 293-309, TDK, Ankara.

Tekin, Ş. (1961a). “Über die buddhistische Trinitätslehre in der uigurischen Version des Goldglanz-Sūtra. *Ural-Altäische Jahrbücher. XXXIII/1-2*: 187-192.

Tekin, Ş. (1961b). “Uygurlarda ‘Boşluk’ ve ‘Mutlak Hakikat’ Mefhumları Hakkında”, *Atatürk Üniversitesi 1960 Yıllığı*, Erzurum (Ankara): 79-87.

Tekin, Ş. (1963). “Uygurlarda Sevab tevcihi Âdeti ve İslâmlıktaki Mevlid Duâsı”, *İ. Ü. Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 1963, c. XII: 233-245.

Tekin, Ş. (1966a). “Buyan Evirmek (Sevâbın Tevcihi)”, *Reşid Rahmeti Arat İçin*, TKAE, Ankara: 390-411.

Tekin, Ş. (1966b). “Uygur Bilgini Singku Seli Tutung’un Bilinmeyen Yeni Bir Çevirisi Üzerine”, *TDAYB 1965*: 29-33.

Tekin, Ş. (1971). *Die Kapitel über die Bewußtseinslehre im uigurischen Goldglanzsūtra* (IX und X). Hrgg. von. K. Röhrborn u. P. Schulz, Wiesbaden. (VdSUA. 3.)

Tekin, Ş. (1987). “Altun Yaruk’un 20. Bölümü: İligler Qanlarının Törüsün Aymaq (=Rājaşastra)”, *Journal of Turkish Studies / Türklük Bilgisi Araştırmaları*, 11: 133-210.

Tekin, Ş. (1988). “Gerhard Ehlers, *Alttürkische Handschriften, Teil 2: Das Goldglanzsūtra und der buddhistische Legendenzyklus Daśakarmapathāvadānamalā.*”, *Journal of Turkish Studies / Türklük Bilgisi Araştırmaları*, 12: 293-302.

Wilkens, J. (2001). *Die drei Körper des Buddha (Trikāya). Das dritte Kapitel der uigurischen Fassung des Goldglanz-Sūtras (Altun Yaruk Sudur). Eingeleitet, nach den Handschriften aus Berlin und St. Petersburg herausgegeben, übersetzt und kommentiert*, Brepols publ. Turnhout. (BT XXI.)

Wilkens, J. (2021). *Handwörterbuch des Altuigurischen Altuigurisch - Deutsch – Türkisch, Eski Uygurcanın El Sözlüğü Eski Uygurca – Almanca – Türkçe*. Göttingen: Universitätsverlag Göttingen.

İnternet Kaynakçası

<https://turfan.bbaw.de/dta/>

https://turfan.bbaw.de/dta/mainz/images/mainz0001_seite1.jpg

<https://turfan.bbaw.de/dta/mainz/images/mainz0869.jpg>

Altun Yaruk'ta Kadın Bedeniyle Doğmak

Serap SEVİM^(*)

İstanbul

Giriş

Din değiştiren, yerleşik hayata geçen Uygurlar sadece Türk kültür ve medeniyetinin gelişimine katkı sağlamakla kalmamış, Türkçenin ve Türk düşünce sisteminin gelişmesinde de etkili olmuşlardır. Uygurlara ait, önceki dönemlere göre hatırı sayılır orandaki yazılı materyalin olması dönemi aydınlatmada Türk kültür tarihi açısından önemli bir rol oynamaktadır.

“Daha geniş bir kültür muhitinde ve daha kalabalık bir münevver sınıfına malik olan Türk-Burkan merkezlerinde inkişaf eden Uygur medeniyeti, diğer sahalarda olduğu gibi edebiyat sahasında da ilerlemiş ve birçok yeni mefhumları karşılamaya müsait bir yazı dili vücuda getirmiş bulunuyordu. Burkan felsefesi gibi en etin bir sahayı benimsemek için uğraşmış olan bu Türk muhiti, Türk düşüncesi, dili ve edebiyatı için gelecek birçok asırları üzerinde taşımaya kabiliyetli, sağlam bir temel vücuda getirmeye muvaffak olmuştur” (Arat 1991: 63-64).

Uygurlardan günümüze ulaşan yazılı malzemelerin büyük çoğunluğunu dini içerikli metinler oluşturmaktadır. Ancak bunun yanında tıp, astronomi, hukuk, sağlık, felsefe gibi çeşitli alanlara ait metinler de bulunmaktadır. Avrupalı araştırmacıların Asya'ya düzenledikleri bilimsel gezileriyle keşfedilen ve titiz çalışmalarla gün yüzüne ıkarılan Uygurca kllyat hala ilgi çeken bir çalışma sahasına sahip bulunmaktadır.

Kllyatın en dikkat çeken eserlerinden Eski Uygurca Altun Yaruk Sutra, nl Rus Türkoloğu Sergey Malov tarafından 1910 yılında Çin'in Gansu bölgesinde, Suzhou şehri yakınındaki Wenshugou adlı kk bir köyün yakınında, Budistlere ait bir tapınakta bulunmuştur (Ligeti 2011: 275; Ayazlı

---

* İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Eski Türk Dili Bilim Dalı Doktora ğrencisi, İstanbul/Türkiye. El-mek: serapsevim@hotmail.com. ORCID 0000-0001-7959-7345

2012: 1). Budizm'in en hacimli eserlerinden olan Altun Yaruk'un büyük oranda korunmuş olması bütünsellik açısından da kitaba ayrı bir önem kazandırmaktadır.

Altun Yaruk Sanskritçe aslından Çinceye, oradan da Uygurcaya çevrilmiştir. Bunun gibi çeviri eserlerde başarılı bir işbirliği söz konusudur. Öncelikli olarak Çinli hacıların çeviri faaliyetleri ve dil konusunda gösterdikleri özen ve dikkat bugün bile takdirle karşılanmaktadır (Ruben 1995: 23). Uygurların ise çevirilere bire bir bağlı kalmak yerine eserlere kendi dünya görüşlerini, kendi dillerini kattıkları görülmektedir. Yine Uygurlar çeviri yaparken karşılığı bulunmayan yabancı kelimeler için büyük bir özenle yeni kelimeler türetme yoluna gitmişler, dilin mevcut imkânlarından yararlanarak yeni kavramlar oluşturmuşlardır. Uygur metinlerinde görülen özelliklerden birisi de o döneme kadar Türkçede karşılığı bulunmayan soyut kavramlara karşılık bulunması olmuştur (Ruben 1995: 18-19).

Uygurların dil konusunda gösterdiği özen ve çevirilerde yapılan eklemeler sonucu bazı eserlerin Çince orijinali ile Uygurca çevirileri arasında hacim farkı meydana gelmiştir. 10 kitap ve 31 bölümden oluşan Altun Yaruk, Yi Jing'in Çince metninden farklı olarak *süü ülüş* bölümü ile *buyan evirmek* bölümlerini içermektedir (Tokyürek 2018: 12).

Uygurca dil malzemesi açısından dikkat çeken ve Budizm'in temel kitabı olarak kabul edilen Altun Yaruk, dini içeriğinin yanı sıra felsefeden tıp bilgisine, dünya görüşünden toplumsal yapıya kadar çeşitli konularda bize malzeme sunmaktadır ve bugüne kadar da pek çok farklı açıdan defalarca çalışılmıştır. Hatta yapılan çalışmalar üzerine bibliyografya denemeleri bile hazırlanmıştır¹. Bu çalışmada ise Altun Yaruk'ta yer alan ifadelerden yola çıkarak *Budizm'de kadın bedeni ile doğmak* ele alınmıştır. Bunun için öncelikle yeniden doğumu ifade eden *Samsara* kavramına, daha sonra da kadın bedeniyle doğmak üzerine odaklanılmıştır. Çalışmanın çekirdeğini oluşturan yeniden doğum döngüsü her ne kadar inanç sistemi ile ilgili olsa da kadın bedeni ile doğmanın nasıl konumlandırıldığı daha çok toplumsal örüntülerle ilişkili bulunmaktadır.

Samsara - Yeniden Doğmak

Budizm'in esasını Nirvana'ya ulaşmak oluşturmaktadır. Bütün canlılar Nirvana'ya ulaşana kadar tekrar edecek olan bir doğum-ölüm döngüsünün

1 Bk. Ölmez 1991: 8–11, Raschmann ve Samet 2006: 233–240, Uçar 2013: 227–251, Karahan 2013: 277–287; Kaya 2021: 64–73.

içinde yeniden doğumlarla farklı hayat şekillerinde varlık göstermektedir. *Samsara* kavramı ile karşılık bulan doğum-ölüm-yeniden doğum döngüsü (Yitik 2019: 29) aslında öteki Hint öğretilerinde ve dinlerinde de üzerinde durulan, Buda'nın yıkmadığı bir inanç olarak kalmıştır (Störig 2020: 69). Buda, sadece öğretisini yayarken bütün canlılara *Samsara*'dan kurtuluş yolunu vaaz etmiştir. Çünkü karamsar Hindu düşünce sistemine göre yaşam baştan aşağı ıstırap, acı kaynağıdır (Ruben 1995: 25).

Ölüm karşısında duyulan korku ve ölümden sonrasını açıklayan bir görüşün olmaması eski toplumların çoğunda olduğu gibi Hint kültüründe de ölümsüzlük arayışını ortaya çıkarmıştır denilebilir. Bunun sonucu olarak en eskiden en yeniye kadar birçok edebi eserde, belirli disiplinleri izleyen insanların “ölümsüzlüğe” kavuşacağı vurgulanmıştır (Kaya 2016: 137). “Bu inanca göre ölen her insanın ruhu yeni bir bedene girmek suretiyle tekrar doğar. Yeni bir bedene giriş biçimimiz daha önceki durumumuzda yaptığımız eylemlerin sonucuna göre oluşur. Kişinin yaptığı eylemlerin iyi ya da kötü oluşunun ödülü ya da cezası sonradan daha iyi ya da daha kötü bir bedene giriş biçiminde kendini gösterir” (Ruben 1995: 33).

Buda'nın Budizm ile Hint inanç sistemine katkısı, asıl olarak Nirvana'yı keşfetmiş olmasıdır denilebilir. Çünkü bir yerden sonra yaşamındaki gelişmesine göre daha yüksek veya daha aşağı bir basamakta hep yeniden doğmak, bu yaşamın acı dolu olduğunu görmüş olan kişiye artık hiç çekici gelmeyebilir. Bu kişi artık iyi bir yaşam sürerek daha yüksek bir basamakta yeniden doğabilmek için değil, bu sürekli gidiş geliş döngüsünden, ölümlerle doğum arasındaki bu zincirden kurtulmak için uğraşır (Störig 2020: 50).

Budizm'in temel hedefi olan Nirvana'nın ölümsüzlük, değişmezlik, yok olmazlık, doğum, ölüm ve yeniden doğuş döngüsünden ezeli olarak kurtuluş, en son gaye, serin ve sakin mağara, karşı sahil, kutsal şehir, sığınak veya fırtınalı denizdeki sakin ada gibi tanımlamaları bulunmaktadır (Yitik 2019: 126). Ancak bu tanımlara göre Nirvana'nın ne olduğunu tam olarak açıklamak zordur. Ölümden sonra değil, yaşarken ulaşılan Nirvana'nın sadece akıl yoluyla kavranamayacağı, sezerek ya da içe dalarak birey tarafından keşfedilebileceği vurgulanmaktadır.

Conze'nın ifadesiyle Nirvana, yanıltıcı duyularla algılanan duyuların ötesinde bir duyum, günlük olağan yaşantıların ötesinde olağanüstü bir yaşantıdır. Duyular ötesi yalın ve kesin bir gerçekliğin söze dile gelmeyen duyumu ve yaşantısıdır (Conze 2005: 23). Bu şekilde insanın acılarının kay-

nağı olan isteklerin, tutkuların, doyumsuzluğun yani nefsin söndürülmesi ile gerçek olana ulaşılması söz konusu olmaktadır.

Altun Yaruk'ta Budizm'in temel amacının Samsara'dan kurtulmak olduğunu vurgulayan pek çok ifade yer almaktadır. Buda'nın temel amacı da insanları bu acı denizinden kurtarmaktır:

birer birer tınl(ı)glar için üküş k(a)lplar ertginçe tamuda azu y(e)me adın orunlarta olarnı için emgek emgenip togmak ölmek sansartın nızvanılar tegzinçdin ozgurgalı kutgargalı tēp y(a)rılıkadı (AY 628₁₇₋₂₂) (Kaya 2021: 606) “Tekerek teker bütün canlılar için (bir)çok çağda değişik cehennem(ler)de ya da başka yerlerde onlar için (var olan) eziyet çekip doğmak ölmek Samsara döngüsünden₂ kurtarmalı₂ diye buyurdu.”

anı için kimler birök bo üç türlü etözlerig kōnisiñçe ukşarlar bilserler ötrü olar terk üdün sansartaki tugmak ölmeklig tod tolvı açig emgeklerintin ozup kutrulup teñesizin yeg üstünki burhanlar edgüsiñe tegdeçi bolurlar (AY 38-39₂₀₋₂₃₋₁₋₄) (Kaya 2021: 149). ‘Onun için kimler eğer bu üç türlü vücutları gerçeğince anlasalar, bilseler sonra onlar hemen Samsara'daki doğumlu ölümlü tüm acılarından, ıstıraplarından kurtulur₂ benzersiz üstün₂ Budalar saadetine, iyiliğine ulaşırlar.’

k(a)ltı m(e)n ilksiz uzun sansartın berü ötgürü bükünki künthe tegi dört togum beş aźun altı yoltaki tınl(ı)glar birle katılı karılı ayıg yavlak törü iyin evrilip <üstün bavagirtin altın tüp avış> tamuka tegi üç eñim sarsar içinte bir elig orunlarta .. (AY 133₁₂₋₁₇) (Ölmez 1991: 26-27; Kaya 2021: 219) “Dahası ben başlangıçsız, uzun Samsara'dan beri bugünkü güne değin dört doğum (Jatibhava), beş varlık şekli (Gati), altı yoldaki canlılar ile karişa katıla, kötü-berbat yasa(dan dolayı çevrilip en üstteki Bhavaraga'dan en alttaki Avici) cehennemine değin, üç bölümlü Samsara içinde, kırk bir (türlü) yerlerde...” (Ölmez 1991: 26-27).

Budizm'e göre dört doğum şekli ana rahminde, suda, yumurtada ve değişim yoluyla altı dünyadan birinde yani tanrılar, insanlar, asuralar, pretalar, hayvanlar ve cehennemler dünyasından birinde doğmayı ifade etmektedir (Tokyürek 2019: 352). Bunlardan tanrılar ve insanlar dünyasında doğmanın iyi; asuralar, pretalar, hayvanlar ve cehennem dünyasında doğmanın ise kötü olduğu anlaşılmaktadır.

kamag dört tugum beş aźun altı yoltaki tınl(ı)g oğlanlarınını ulug umuğı ınagı bolgalı ugaylar (AY 24₁₂₋₁₄) (Kaya 2021: 100) “Bütün dört doğum, beş hayat ve altı yoldaki canlı evlatlarının büyük umudu₂ olabilecekler.”

yavlak yollar ersäe tamu prēt yılık asurêlar yolu erür .. edgü yollar erser t(e)ñri yeri kişi aźunı erür (AY 221₁₀₋₁₃) (Tokyürek 2018: 358; Kaya 2021: 283) “Kötü yollar cehennem, preta, hayvan (ve) asuralar yoludur. İyi yollar ise tanrı yeri ve insan hayat şeklidir.” (Tokyürek 2018: 568).

tamu prēt yılıkda ulatı [üç yavlak] yolta togmışlarıg asurıda [teñri]de yalañuk aźunınta barmışlarıg (AY 348₁₁₋₁₄) (Kaya 2021: 383) “Cehennem, preta, hayvanlar

(aleminde) dahası [üç kötü] yolda doğanları; asuraya, [tanrı (yeri)]nde, insanlar alemine ulaşanları”

Farklı dünyalardaki doğumların önceki hayatta yapılan eylemlerin bir sonucu olduğu açıkça belirtilmektedir. İyi davranışların sonucu olarak tanrılar ve insanlar dünyasında; kötü davranışların sonucu olarak da asurlar, pretalar, hayvanlar ve cehennemler dünyasında doğum gerçekleşmektedir. Bu döngünün ne kadar süreceği ise belirsizdir. Ancak Nirvana’ya ulaşabilmek ve bu döngüye bir son verebilmek için nihai olarak insanlar dünyasında doğmak gerekmektedir.

biz kamagun yılklarının öñre yalañuk aźunlartaki ayıg kılınçlar küçinde bo ugurta yılık aźunınta tugdumuz erti (AY 6₁₄₋₁₇) (Kaya 2021: 86) “Biz hepimiz hayvanların önceki insan hayat şeklindeki kötü davranışları yüzünden bu sebeple hayvan hayat şeklinde doğmuştuk.”

bökünki bo kutlug künte tamu prèt yılık bo üç yavlak yoltaki açığı tarka emgektin ozar m(e)n kutrulur m(e)n (AY 421₈₋₁₁) (Ayazlı 2012: 93-94; Kaya 2021: 439) “Bugünkü bu kutlu günde cehennem, açlık ruhu ve hayvan (gibi) bu üç kötü yoldaki acı eziyetlerden kurtuluyorum.” (Ayazlı 2012: 170-171).

ol buyan edgü kılınç küçinte yılık aźunıntaki emgekimizdin ozup kutrulup kiři körklüg boltumuz (AY 207₁₀) (Kaya 2021: 97) “O sevap₂ sayesinde hayvan hayat şeklindeki ızdıraplarından kurtulup₂ insan görünüşlü olduk.”

kaçan munta etöz kodsarlar üküşi barça t(e)ñri yerinte tugup, t(e)ñriler kuvragı asılır üstelür (AY 412₁₄₋₁₇) (Ayazlı 2012: 79; Kaya 2021: 433) “Burada ölüp (bedenlerini terk ettiklerinde) pek çoğu gökyüzünde doğar (böylelikle) Tanrılar topluluğu çoğalır.” (Ayazlı 2012: 168-169).

bo üç miñ ulug miñ yertinçüdeki tınl(ı)glar barça bir üdde koluda tükellig kişi etözün bulup pratyikabut kutın bulsarlar (AY 176₁₋₅) (Ölmez 1991: 61; Kaya 2021: 250) “Bu üç bin ulu bin dünyadaki canlılar, hepsi aynı zamanda, çağda eksizsiz insan vücudunu bulup, Pratyekabuddha kutsallığını bulsalar” (Ölmez 1991: 61).

Tanrılar dünyasında doğmak istenilen bir doğum şeklidir, ancak anlaşıldığı kadarıyla Nirvana’ya ulaşmak için yeterli değildir. Tanrılar yerinde doğanlar tanrı hanı, yeryüzüne indikten sonra da insanların hanı olma şansına sahip olabilmektedir. Hatta yeryüzünde yaşarken bile tanrılarının koruması altında olmaktadır.

öñre kılmış kazanmış . edgü kılınçlar küçinte .. t(e)ñri yerinte togdukda .. t(e)ñri hanı bolurlar .. kaçan birök teğşilip .. yalañuklar ara intükte .. yalañuklar hanı bolurlar erksindeçi öz erkçe <öz> tapça .. alku kamag t(e)ñriler birgerü .. küyü küzetü tutarlar .. antada kên adasızın .. ög karınınta kirürler .. kaçan birök kirserler .. ög karınınta umayta .. anta yme t(e)ñriler .. anı teg gök küzetürler .. togsar yme yalañukta .. kişilerniñ yerinte .. yeg ayaglıg bolmaktın .. anın t(e)ñri tęp tetirler .. yana yme t(e)ñriler .. küyü küzetü ayayu tutmışka .. anın yme t(e)ñriler .. t(e)

ıri oğlu tıp at kúuke .. (AY 550_{4,23-1}) (Çetin 2017: 346-349; Kaya 2021: 537-538)
 “Önceden iyi amel işleyip kazanmış oldukları sevaplar sayesinde tanrılar yerinde doğmakla tanrı hanı olurlar. Durumları değiştirilip insanlar arasına indikleri zaman kendi seçimleri ve istekleri doğrultusunda insanlar hanı olurlar. Bütün₂ tanrılar hep birlikte koruyup kollarlar. Sonra tehlikesiz şekilde ana rahmine düşerler. Ana rahmine düştüklerinde orada da tanrılar onları aynı şekilde korurlar. Yine insanların dünyasında doğsa üstün (ve) saygıdeğer olmaları nedeniyle “tanrı” diye anılırlar. Tanrılar koruyup kollayıp saygı göstermeleri nedeniyle “tanrı oğlu” diye adlandırılır.” (Çetin 2017: 346-348).

Kadın Bedeniyle Doğmak

İnsanlar dünyasında doğmak Nirvana’ya ulaşmak için bir gereklilik olmakla birlikte kadın veya erkek bedeninde doğmak ile ilgili bir farklılık bulunmaktadır. Kadın bedenine karşı bir olumsuzlama pek çok kez karşımıza çıkmaktadır. Dahası aydınlanmaya erişmek için kadın bedenini terk edip erkek bedeni ile doğmak zaruridir. Erkek aydınlanmaya layık görülürken kadının Samsara’daki acılı döngüsü devam etmektedir.

Sadece Altun Yaruk’ta değil Budist metinlerin pek çoğunda kadına karşı olumsuz bir algının olduğu açıkça görülmektedir. Bunun temel sebebini ise ataerkil bir yapıya sahip olan Hint kültüründe aramak gerekmektedir. Çünkü Buda’dan önce de Hint toplumunda kadının konumu erkekten aşağıda ve olumsuzdur. Buda da yetiştığı kültürün bir parçası olarak başlangıçta kadınların Budist örgüte girmesine direnç göstermiştir. Anguttaranikaya Sutra’nın kadınlarla ilgili bölümünde (IV, 80) Buda’nın en gözde müridi Ananda, Buda’ya neden toplantılara kadınları çağırmadığını sorar. Buda da kadınların çabuk kızdığını, kıskanç ve aptal olduklarını belirterek bu nedenle toplantılara alınmadıklarını söyler (Kaya 1999: 66). Mahaparinibbana Sutra III’te de Buda ve Ananda arasında geçen diyalogda kadınlara karşı bir uyarı yapılmaktadır (Kaya 1999: 53): *“Efendim, kadınlara nasıl davranmamız gerekir?” Onları görmeyin Ananda. “Ama eğer görmek kaçınılmazsa ne yapalım?” Konuşmaktan kaçının Ananda. “Ama eğer onlar bizimle konuşursa ne yapalım?” Gözünüzü dört açın Ananda.*

Budizm’in halk arasında yayılmasını sağlamak amacıyla anlatılan bazı Budacı masalarda kadın, doğası gereği kötü bir varlık olarak kabul edilmiş ve halka da öyle gösterilmiştir. Kadınlara karşı duyulan en ufak bir isteğin, yakınlığın bile insanları kaçınılmaz felaketlere sürükleyebileceği anlatılmıştır. Bir masalda, bir kadına tek bir kelime bile yazıp göndermenin, bir insanın kör veya ahmak olarak yeniden doğmasına neden olacağı söy-

lenmektedir (Ruben 1995: 80). Bu hikâyelerden biri Budizm’de on büyük günahın anlatıldığı hikâyelerden oluşan DKPAM’da yer alan altı dişli fil hikâyesidir ve *evij yutuziņa yazınmak veya amranmak nizvani* “Başkasının karısı ile günah işlemek yani zina etmek” günahı içerisinde yer almaktadır (Elmalı 2019: 21).

Kadının kötü olarak anlatıldığı hikâyelere ilaveten dilde karşılık bulan çeşitli benzetmelerle de olumsuzlamalar devam etmektedir. *er yaruk titir tişi kararig titir.* (BT XXXIII₃₂₀₋₃₂₁) (Oda 2015: 198) ‘Erkek aydınlık kadın ise karanlıktır.’ derken kadının karanlığa benzetilmesi onun korkulan ve günahkâr bir varlık olarak algılandığını düşündürmektedir. Dhammapada’nın Malavagga “Kirlilik Bölümü”nde de şu ifadeye yer vermektedir: Kötü davranış kadının lekesi, açgözlülük iyilik eden kimsenin lekesidir; bu dünyada ve ötekinde bütün kötü yollar kirlidir (Kaya 1991: 111). Bütün kötü davranışların kadına atfedilirken erkeğin münezzeh olması doğuştan kazanılan bir özellik olarak kabul edilmektedir. Bunun yanında aynı metin zıtlıkları ifade etmesi açısından son derece önemlidir. Buna göre; *bo yèrtinçüde üstün teñri yaruk tètir altın yağız yèr kararig tètir kün teñri yaruk tètir ay teñri kararig tètir ot yaruk tètir suv kararig tètir er yaruk ètir tişi kararig tètir bo yerli teñrili tişili èrkekli birgerü kavuşıp kamag tınlıgı tınsızlı iki törlüg ed tugar belgürer tınlıg kentü beş ajun tınlıg tetir tınsız er-ser kamag ı ıgaç yaş ot* (Oda 2015: 196-198₃₁₈₋₃₂₃) “Bu dünyada üstte gökyüzü parlaktır, altta yağız yer karanlıktır. Güneş parlaktır, ay karanlıktır. Ateş₂ parlaktır, su karanlıktır. Erkek parlaktır, kadın karanlıktır. Bu yer ve gök ile diş ve erkek birbirine kavuşup bütün canlı ve cansız iki türlü varlık doğar, tezahür eder. Canlının kendi beş hayat şeklindeki canlıdır.” Böylece metinde evreni, dünyayı, insanı meydana getiren zıtlıklardan bahsetmek söz konusudur ki Budist metinler özellikle iki ‘zıtlık çifti’ni ifade eder. Bu zıtlık çiftleri de Budizm’de *prajñā* ‘hikmet, bilgi’ ve *upāya* ‘hikmete ulaşma aracı’, *śūnya* ‘boşluk’ ve *karuṇā* ‘merhamet’, güneş ve aya karşılık gelir. Zıtların birleşmesi hangi düzeyde gerçekleşirse gerçekleşsin görüngüler dünyasının aşılmasını, her türlü ikilik deneyiminin ortadan kalkmasını temsil eder (Eliade 2004: 13-14; Eliade 2013: 327-329). “Bu arkaik karşıt çiftler, erkek ve kadın, yaratıcı ışık ve karanlık, kaotik ilk sular veya agni ve soma ile ilişkili kozmolojik fikirlerdir” (Eliade 2019: 129, 3. dipnot). Burada özellikle erkek ve kadın çiftinin oluşturduğu zıtlıklar evrenin en baştan beri karşıtlıklardan oluştuğu, tanrı ve şeytanın birbirini tamamladığı düşüncesi söz konusudur. Bununla birlikte her şey bu karşıtlıklar sonucunca ‘bir’ ve ‘bütün’ olur (Eli-

de 2020: 119). Geniş bilgi için bk. (Tokyürek 2021: 73-76). Sonuç itibariyle kadın günahkâr olması nedeniyle şeytan ile de eş tutulmaktadır.

Anguttaranikaya III, 129'da yer alan kadınların gizli davranması durumu yine aslında kadının tanınmadığı gerçeğini ortaya koymaktadır: “Keşişler üç şey gizli yapılır, açıkça yapılmaz. Nedir o üç şey? Kadınlar gizlice davranır, açık davranmaz ey keşişler. Brahmanların sihirleri gizlidir, açık değildir. Yanlış öğretiler gizlidir, açık değildir” (Kaya 19991: 68). Dhammapada'nın Maggavagga “Yol Bölümü”nde de: “Bir erkeğin bir kadına duyduğu istek bütünüyle yok edilmedikçe, onun akli tıpkı annesinin sütünü arayan buzağı gibi esaret altında kalır” (Kaya 1999: 116) denilmektedir. Erkeği baştan çıkarma suçu da kadına yüklenmek suretiyle erkeğin mağduriyeti vurgulanmaktadır. Ayrıca Budizm'de tek ibadet sayılan “oruç günü” yapılan açık ve resmi itiraf törenlerine henüz rahip olmamış talebelerin ve kadın rahiplerin girememesi (Ömer 1935: 308-309) pek çok uygulamada olduğu gibi bir kurala bağlanmıştır.

Budist cemiyeti Sangha'ya kadınların kabul edilmesi büyük bir direniş ve ısrarlı tutumla mümkün olabilmiştir. Buda'nın teyzesi ve sütanesi Gautami, cemiyete katılma isteğini dile getiren ilk kadın olmuştur. Buda'nın karşı koyması sonucu Ananda araya girmek durumunda kalmıştır. “*ayağka tégimlig anant (gauta)mi kıatun oğrinta iki élgın kıavışurup t(e)ñri t(e)ñrisi burkıan(ka) (i)ñçe tęp ötüinti uluş uluğıya (ga)utami kıatun siziñe ...-luğ erür .. enç //-... öğüñüztin adrılmışta ...-/ sütin emizip igidti beltürtdi ... öğ amranmakın bözin (yar)lıkap kede yarlıkazun*” ‘Hürmete layık Ananda kraliçe Gautami için iki elini kavuşturup, Tanrılar Tanrısı Buda'ya hürmetle şöyle dedi: “Ey ülkenin büyüğü! Kraliçe Guatami size ...dir. Genç .. annenizden ayrıldığınızda ... sütünü emzirip yetiştirdi. ... ana sevgisi ile bez (?) ile ... buyurup, haşmetle giysin.’ (Maitr 21₁₈₋₂₇) (Tekin 2019: 71).

Buda, en gözde öğrencisi Ananda'nın da etkisiyle cemiyetin kapılarını kadınlara açmıştır: “*éřid anant men yme gautami kıatunka asağda asağlığ erür men ne üçün tęp tésér ol meniñ etlig terlig kıanlığ etözümün igidti beltürtdi erser .. men ... nomluğ etözün igidtim bel(türttüm)*” ‘İşit Ananda, ben gene kraliçe Gautami'ye çok hizmet ederim. Neden? O benim etten, terden ve kandan ibaret olan vücudumu yetiştirdi ise ben ... din vücudunu yetiştirdim.’ (Maitr 22₁₁₋₁₆) (Tekin 2019: 71-72). Bu şekilde Gautami ilk kadın keşiş olmuştur.

Budizm'e ait metinler Buda'nın ölümünden sonra erkekler tarafından yazıya geçirilmiştir. Metinlerin ataerkil toplum yapısının yanında erki elin-

de bulunduran erkekler tarafından yazıya geçirilmiş olmasının da kadının olumsuz konumlandırılmasında etkili olduğu düşünülebilir. Nitekim Buda, kadınların Sangha cemiyetine katılmasına izin vererek kadın ile erkeğin statüsünün eşit olduğunu göstermiştir. Ancak yazılı metinlerin Buda'nın ölümünden epey sonra yazıya geçirildiği göz önüne bulundurulursa öğretiyeye tam olarak sadık kalınmadığı da düşünülebilir. Budizm'in farklı coğrafyalara yayılırken gittiği bölgelere uyum sağlamış olması da ayrıca bir değişim meydana getirmiştir. Ancak toplumsal bakış açısının bu değişimin yönünü kadın için aleyhte şekillendirdiği açıktır.

Altun Yarak'ta kadının arka plana itildiği, kadın bedenine olumsuz yaklaşıldığı görülmektedir. Dahası kadın bedeni ile doğanların bu bedeni terk edip sonraki doğumlardan birinde mutlak surette erkek bedenine sahip olması gerektiğini vurgulayan ifadeler karşımıza çıkmaktadır:

ölgeysükde yme yügerü bolup olar tişi etöznün üzlünçüsü erür tęp bilmiş k(e)rgek (AY 86₁₆₋₁₈) (Kaya 2021: 183) “Öldüğünde yine var olan kadın bedenine son verir diye bilmek gerekir.”

ol kunçuy ölgeysükde tişi etözin kodup ekek erkligi bulup tapıp turkaru uzatı t(e)ñrili yalañuklınıñ arasında tugup anta basa sekiz tümen tört miñ kata cakravart han bolup erdini yarukın yaltırtaçı atlıg burhan boltı (AY 85-86₁₉₋₂₂₋₁₋₄) (Kaya 2021: 132) “O prenses öleceği zaman kadın bedenini bırakıp erkek gücünü buldu ve daima₂ tanrı ve insanların arasında doğup ondan sonra 84.000 defa cakravarti han olarak cevher ışığı ile parlayacak adlı Buda oldu.”

Cakravarti, Hint düşünce sisteminde dünya hâkimiyetini ifade etmektedir. Buradan da anlaşılacağı üzere hem dünyayı yönetme erki hem de Budalık makamı erkek bedenine ulaşmakla doğru orantılıdır.

takı yme kayu uzun tonlug tınl(ı)glar tişi etözin erip erkek etözin bulayım tęp küseserler .. yme bo ok iyin ögirmeklig yég ögretigde ögretinmiş k(e)rgek:: seziksizin ol küşüşi kangay tükellig erkek etözüg bulgay tęp y(a)rılıkadı:: (AY 157₇₋₁₄) (Ölmez 1991: 46-47; Kaya 2021: 236) “Dahası, bazı uzun giysili (dişi) canlılar dişi bedenli olup ‘erkek bedenini bulayım’ diye dileseler bile, işte bu sebepten dolayı sevinilesi daha iyi dersi öğrenmiş (olmaları) gerek(lidir). Şüphesiz olarak o dilekleri yerine gelecek ve eksiksiz erkek bedenini bulacak, diye buyurdu.” (Ölmez 1991: 46-47).

Kadınlar için örtük ifadelerin pek çok dilde yaygın bir şekilde kullanım alanı bulunmaktadır ve ataerkil toplum yapısını yansıtmaktadır. *Uzun giysili canlılar* eril dilin dişi kimliği ötekileştirmede kullandığı bir örtmedir.

kayu uzun tonlug tişi tınl(ı)glar bo t(e)ñri t(e)ñrisi burkanıg b(e)k katıg süzük kırtgünç köñülün üküş atayu ögretig kılsarlar etöz kodgaysuk üdde ol t(e)ñri

t(e)ņrisi burkanıg körgeli bolgaylar .. kaçan ol t(e)ņri t(e)ņrisi burkanıg körgeli bolsarlar :: ötrü olar ikileyü takı tişi aźunınta kedilmegeyler (AY 190-191₁₉₋₂₃₋₁₋₅) (Ölmez 1991: 72; Kaya 2021: 259-260) “Bazı uzun giysili diři canlılar bu tanrılar tanrısı Buda’yı sıkı, sağlam, temiz inanca sahip gönülle pek çok (kez) anıp ders çalışsalar, vücudun bırakılacağı anda, o tanrılar tanrısı Buda’yı görebilecekler. Ne zaman ki o tanrılar tanrısı Buda’yı görecek olsalar daha sonra onlar ikinci bir kez dahi diři varlığına bürünmeyeceklerdir.” (Ölmez 1991: 72).

Buda’nın daha önceki sayısız doğumlarında hem kötü hem de iyi yolları tecrübe ettiği, bu yeniden doğumların birinde kadın bedeninde doğduğu anlaşılmaktadır. Ancak kadın bedenini terk etmeden aydınlığa erişememiştir.

bo radna-prabi atl(ı)g kız kên keligme üdlerte bo sap(a)lokadatu atl(ı)g yêrtinçü yer suvta arıgın kelmiş ayagka tegimlig köni tüz tuyuglı bilge bilig ç(a)kşap(a) tka tükellig edgün barmış yêrtinçüg ukmıış üzeliksiz er tözin erenlerig turulturda-çı t(e)ņrilerniņ yalanguklarını baksısı k(e)ntün tuymış burkan atı kötrülmüş têp bo on atka tükellig şakimuni atl(ı)g burkan bolgay tep y(a)rılıkadı :: inçip m(e)n kavşikiya ol üddin berü burkan kutn bulgınçaka tegi dört türlüg yavlak yollartın ertip ozup iki aźunlarta tugdum :: bir t(e)ņri yêrinte ikinti yalañuk aźunınta t(e)ņri yêrinte tugdukumta t(e)ņrilerte yêg adruk boltum yalañuk aźunınta tugdukumta yalañuklarta yêg başdınkı boltum anıñ ikin arasınta :: yene sekiz on dört yüz miñ kata altun tilgenlig (AY 187₁₋₂₃) (Ölmez 1991: 69-70; Kaya 2021: 257) “Sen Ratnaprabha adlı kız ileride, gelecek çağlarda, bu Sahalokadhatsu (?) adlı dünyada, yer (ve) suda temiz olarak gelmiş, saygıya değer, doğru-düz sezişli, bilge bilgi Çıkşapada’ya eksiksiz sahip, iyilikle gitmiş, dünyayı anlamış, daha üstü bulunmayan, er(lik) esasıyla erkekleri uysallaştıracak (olan), tanrıların öğretmeni, doğrudan kendisi aydınlanmış Buda, adı yüceltilmiş diyerek bu on isme eksiksiz sahip olan Şakyamuni adlı Buda olacak’ diye buyurdu. İşte ben ey Kausika, o zamandan bu yana Buda kutsallığını buluncaya değin dört tür kötü yollardan geçip kurtulup, iki varlık şeklinde (de) doğdum. Bir(incisi) tanrılar yerinde (Devaloka), ikincisi insan âleminde. Tanrı yerinde doğduğumda tanrılardan mükemmel, farklı oldum. İnsan âleminde doğduğumda insanlardan daha üstün, başta gelen oldum.” (Ölmez 1991: 69-70).

“Kadın, bütün şeytani unsurların kaynağı olarak görülür. Kadın bir kobradır ve zehriyle erkekleri zehirler ve onların yanıp kavrulmalarına yol açar. Kadının gönlü asla inanmaz. Buda’ya göre kadının sekiz yalancı, sahte karakteri vardır. Bunlar: kadının rengi, çekici görünümü, tarzı, yürüyüş biçimi, konuşması, sesi, zarafeti ve görünümü olarak ifade edilebilir. Kadın vücudundan nefret edilir ve Budizm’de kadın vücudunda doğmak arzulanmaz. Kadın, bir hastalıktır, güzelliği ile bir hırsızdır, cinsel gücüyle bir zincirdir. Bu yüzden Budizm’de kadınlardan uzak durmak esastır” (SH 97b-98a; Tokyürek 2019: 379).

Kadın bedenine sahip olmanın olumsuzluğu yanında kadınlara bağlanmak ya da arzu hissetmek bile aydınlanma yolunda büyük bir engel olarak görülmektedir. Kadının da diğer günahlar ile birlikte ele alınması Budizm'in herkes için eşit olmadığının bir göstergesidir.

Budizm'de insanları doğru yoldan çıkararak günaha sevk eden varlık şeytan Mara'dır ve sözlük anlamı itibariyle "yaralayıcı" veya "yaralayan" anlamlarına gelmekte, genellikle insanın başını sıkıntıya sokan her türlü dünyevi arzu, istek veya bunları ortaya çıkaran gücü ifade etmektedir. Zaten onun "cinsel istek ve arzu" anlamındaki kama terimiyle ilişkilendirilme sebebi de budur (Yitik 2019: 270). Mara, Buda'yı kandırmak ve onun Nirvana'ya ulaşmasını engellemek için kızlarını gönderdiği halde Buda onların bütün cazibelerine karşı koymayı başarmıştır, ancak pek çok kişi Mara'ya yenik düşmektedir.

aş içgü ton keğim tiltağında azu yme tişi tınlığka bodulmak yapşınmak ugurınta nizvanılığ ot üye örtenip anın m(e)n kılıtm erser ayıg kılıncıların (AY 102₁₇₋₂₂) (Kaya 2021: 195) "Yemek, içki, elbise₂ sebebiyle ve kadınlara bağlanma₂ nede-niyle ihtirash ateş ile yandım ve o günahları ben yaptım."

Erkek vücuduna sahip olmanın kazandırdığı erdemler ve zenginlikler çok fazladır. Ancak kadın bedenine sahip olmak bir veya birden fazla erkeğe eş olmak ve sahip olduğu bedeni korumayı kabul etmek yükümlülüğünü beraberinde getirmektedir.

k(a)ltı sansarığ taplantaçılarta bar antag tınl(1)glar yalañuk aźunun tapladaçı .. bar antag tınl(1)glar t(e)ñri aźunun tapladaçı .. bar antag tınl(1)glar adın adın aźunları tapladaçı inçip yalañuk aźunun tapladaçılarta yine bir antag tınl(1)glar erkek etö-zin tapladaçı .. bar antag tınl(1)glar tişi etözin tapladaçı .. erkek etözin tapladaçılarta .. bar antag tınl(1)glar altın tilgenlig çakravart elig han bolgalı tapladaçı .. bar antag tınl(1)glar kuudaraça kiçig eligler hanlar bolgalı tapladaçı .. bar bayagut bolgalı toyın braman bolgalı .. alp atım bolgalı .. körklig menizlig bolgalı .. biliglig edremlig bolgalı tapladaçı .. tişi etözin tapladaçılarta bar antag tişi tınl(1)glar bir er üye hanımlıg bolup etözin küzetgeli tapladaçı .. bar antag yine tişi tınl(1)glar üküş erniñ kişisi bolup kamaglıg bolgalı tapladaçı (AY 259-260₂₋₂₄₋₁₋₆) (Tokyürek 2018: 419-420; Kaya 2021: 212-313) "Samsara'yı kabul edenlerde var olan canlılar insan hayat şeklini sevecekler, var olan canlılar Tanrı hayat şeklini sevecekler, var olan canlılar başka başka hayat şekillerini sevecekler(dir). Şöyle insan hayat şeklini kabul ettiklerine yine var olan canlılar erkek vücudunu sevecekler, var olan canlılar kadın bedenini sevecekler(dir). Erkek vücudunu sevenlerden de var olan canlılar altı tekerlekli Cakravartin hükümdar olmayı sevecekler(dir), var olan canlılar kumudarağa (denilen) küçük hükümdar olmayı sevecekler(dir). Zengin olmayı, öğretmen olmayı, kahraman savaşçı olmayı, güzel yüzlü olmayı, bilgili erdemli olmayı sevecektir. Kadın bedenini kabul ettiklerinde de var olan kadın canlılar, bir erkeğe hanım olup vücudunu korumayı kabul edecek(tir). Var olan

yine kadın canlılar pek çok erkeğin eşi olup kamuya ait olmayı kabul edecek(tir).” (Tokyürek 2018: 580).

Nirvana’ya ulaşabilmek için her ne kadar dünyevi istek ve arzuların vazgeçmek gerekse de erkeklerin bu taleplerde bulunabilmesi ve dünya nimetlerini sevmesi hoş karşılanmaktadır. Diğer taraftan kadınların dünyevi isteklerde bulunmak için bile herhangi bir hak talep etmeleri mümkün görünmemektedir. Kadınlar için iki seçenek sunulmuştur: ya bir erkeğe eş olup evinin hanımı olacaktır ya da bütün erkeklerle birlikte olabilecektir. Kadının kamu malı olarak görülmesi bir tercih değil eril dilin dayatmasıdır ve kadına karşı bir aşağılama içermektedir. Nirvana’ya ulaşmak için kadın bedenini terk etmek bir zorunluluk olarak gösterilirken kadınların kurtuluşa ermeyi talep etmemeleri söz konusu bile olamaz. Bu durum toplumsal erkin erkeklerden yana işlediği gerçeğini vurgulamaktadır.

Sonuç

Hindistan’dan doğup geniş coğrafyalara yayılan Budizm, hem girdiği ortamları etkilemiş hem de oralardan etkilenmiştir. Bu sebeple ortaya farklı uygulamaların çıktığı görülmektedir. Ancak yaşamın doğum-ölüm-yeniden doğum döngüsü içerisinde gerçekleştiği ve yeniden doğumların eylemlerin sonuçlarına bağlı olarak şekillendiği düşüncesi korunmuştur. Nitekim Nirvana bu döngünün sona ermesi demektir.

Farklı bedenlerde ve farklı hayat şekillerinde tekrar eden doğumların bazıları istenilen bazıları ise istenmeyen pozisyonlara sahiptir. Nirvana’ya ulaşmak için insan hayat şeklinde doğmak bir zorunluluktur; ancak sadece erkek bedenine sahip olanlar kurtuluşa erebilmektedir. Kadınların daha sonraki doğumlardan birinde mutlaka erkek bedeni ile tekrardan doğması gerekmektedir. Bu durum toplumda kadının olumsuz konumlandırıldığı bir göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Budizm’in temel kitabı kabul edilen Altun Yaruk’ta eril dilin hâkimiyeti kendini hissettirmektedir. Kadını aşağılayan, yok sayan ifadeler ve hoş olmayan yakıştırmalar kadının yaratılış itibarıyla sahip olduğu özellikler değil, toplum tarafından dahası erkekler tarafından kadına atfedilen özelliklerdir. Evrensel bir inanç sistemini zedeleyen bu nevi yakıştırmalar kadınlara karşı yapılan bir haksızlıktır sadece ve gerçeği yansıtmaktan çok uzaktır.

Kaynakça

Arat, R. R. (1991). *Eski Türk Şiiri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

- Ayazlı, Ö. (2012), *Altun Yaruk Sudur VI. Kitap Karşılaştırmalı Metin Yayını*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Conze, E. (2005). *Kısa Budizm Tarihi*. (Çev: Ömer Cemal Güngören). İstanbul: Yol Yayınları.
- Çetin, E. (2017). *Altun Yaruk Sekizinci Kitap*. Adana: Karahan Kitabevi.
- Eliade, M. (2004). *Mistik Hint Erotizmi*. (Çev. Renan Akman), İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Eliade, M. (2013). *Yoga, Ölümsüzlük ve Özgürlük*. (Çev. Al Berkay), İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Eliade, M. (2019). *Okültizm, Büyücülük ve Kültürel Modalar*. (Çev. Cem Soydemir), Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Eliade, M. (2020). *Mefisto ile Erdişi*. (Çev. Hanife Güven), Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Elmalı, M. (2019). *Eski Uygurca Altı Dişli Fil Hikâyesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Karahan, A. (2013). “Altun Yaruk İle İlgili Türkiye’deki Çalışmalara Bir Bakış”, *Dil Araştırmaları Dergisi*, S. 12, s. 277–251.
- Kaya, C. (2021). *Uygurca Altun Yaruk Giriş, Metin ve Dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kaya, K. (1999). *Buddhistlerin Kutsal Kitapları*. Ankara: İmge Yayınevi.
- Kaya, K. (2016). *Hint Felsefesinin Temelleri*. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Ligeti, L. (2011). *Bilinmeyen İç Asya*. (Çev: Sadrettin Karatay). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Oda, J. (2015). *Berliner Turfantexte XXXIII, A study of the Buddhist Sūtra called Säkiz Yükmäk Yaruq or Säkiz Törlügin Yarutmış Yaltrimiş in old Turkic*, Turnhout, Belgium: Brepols Publishers n.v.
- Ömer, A. H. (1935). *Dinler Tarihi*. İstanbul: Vakit Gazete Matbaa Kütüphanesi.
- Ölmez, M. (1991). *Altun Yaruk III. Kitap (= 5. Bölüm)*. Ankara: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi:1.
- Raschmann, S.–C.; Samet, A. (2007). “Kommentierte Bibliographie von ausgewählten chinesischen und uigurischen Arbeiten zum Altun Yaruk Sudur”, *Ural–Altaische Jahrbücher Neue Folge*, Band 20, Wiesbaden 2007, s. 233–240.
- Ruben, W. (1995). *Eski Metinlere Göre Budizm*. (Haz. Lütfü Bozkurt). İstanbul: Okyanus Yayıncılık.
- Soothill, W. E.; Hodous, L. (1937). *A Dictionary of Chinese Buddhist Terms with Sanskrit and English*. London
- Störig, H. J. (2020). *İlk Çağ Felsefesi Hint-Çin-Yunan*. (Çev: Ömer Cemal Güngören). İstanbul: Yol Yayınları.
- Tekin, Ş. (2019). *Uygurca Metinler II, Maytrisimit-Burkancuların Mehdisi Maitreya ile Buluşma Uygurca İptidai Bir Dram*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tokyürek, H. (2018). *Altun Yaruk Sudur IV. Tegzinç (Karşılaştırmalı Metin Yayını)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Tokyürek, H. (2019). *Eski Uygur Türkçesinde Budizm ve Manihaizm Terimleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Tokyürek, H. (2021). *Eski Uygur Türkçesinde Tanrısal İnsan Anatomisi ve Fizyolojisi*. Kayseri: Kimlik Yayınları.

Uçar, E. (2013). *Uygurca Altun Yaruk Sudur; IX. Kitap*. İzmir: Dinozor Kitabevi Yayınları.

Uçar, E. (2013). "Altun Yaruk Sudur Üzerine Yapılan Çalışmalar Hakkında Açıklamalı Bir Kaynakça Denemesi", *Türük Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, Sayı:1, s.227-251.

Yitik, A. İ. (2019). *Doğu Dinleri*. İstanbul: İSAM Yayınları.

Wilkens, J. (2001). *Berliner Turfantexte XXI, Die Drei Körper Des Buddha (Yriyāka) Das dritte Kapitel der uigurischen Fassung des Goldglanz-sūtras (Altun Yaruk Sudur) eingeleitet, nach den Handschriften aus Berlin und St Petersburg herausgegeben, übersetzt und kommentiert*, Turnhout, Belgium: Brepols Publishers n.v..

Eski Uygurca Budist Metinlerde *Altun* ‘Altın’ Sözü'nün Anlamsal Değeri Üzerine^(*)

Hacer TOKYÜREK^(**)

Kayseri

-I-

Geçmişten günümüze değerinde hiçbir değişme olamayan altın, bir güç simgesi olmakla birlikte zenginlik aracı olarak da kabul edilir. Devletler ya da insanlar ne kadar altın sahibi olurlarsa o kadar zengin ve güçlüdürler. Bundan kaynaklı olarak da altın en değerli madenler arasında sayılır ve hükümdarlar hazinelerini altın ile doldurmak isterler. Bununla birlikte altın özellikle hükümdarı ve onun ailesini diğer sıradan halktan ayırmak için kullanılan bir araç olarak da gösterilir. Böylece hükümdarın zenginliği ve gücü de vurgulanmış olur. Ayrıca altın ile hükümdar arasında dinî bir anlam da söz konusu edilebilir. Çünkü Ur’da bulunan altın plakalar, göklerden gelen ve insana benzeyen ‘tanrıların’ işareti olarak kabul edilir ve bunların rahiplere sunulduğundan bahsedilir (Däniken 1990: 99). Böylece hükümdarlar hem tanrı hem de dinî ritüelleri yöneten ve uygulayan kişiler olduklarından dolayı altının da en önemli kullanıcısıydılar. Bundan dolayı altın tanrısal, göksel özellikler taşır ve altın çeşitli tanrılarla ve bazı dinlerle ilişkilendirilir. Hristiyanlıkta altın buzağı şüpheli yaklaşımı ifade ederken taç giyme törenlerinde Hristiyan Orta Çağ krallarına cennetin ebedi ışığını ve ilahi otoriteyi simgeleyen altın bir taç verilir. Yine Budizm’de ve Hristiyanlıkta altın aydınlanmanın bir simgesidir. Mısır inancında altın, tanrıların en güçlüsü ve altın dağ olarak bilinen Re’nin etini oluşturur (Bruce-Mitford 2008: 45). Mitolojide de altınla ilgili pek çok söylence bulunmaktadır ki bunlardan en önemlisi altının güneş ile ilişkisidir. Altın güneşin, gümüş de

* Bu çalışma, TÜBA-GEBİP projesi kapsamında hazırlanmıştır.

** Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Kayseri/Türkiye. El-mek: hacertokyurek@erciyes.edu.tr, htokyurek@hotmail.com. ORCID 0000-0002-0008-1213

ayın etkisiyle meydana gelir (Eliade 2020: 54). Parlak, dayanıklı, dövülebilir ve paslanmayan bir metal olan altın, güneşi sembolize eder ve bu da ruhun bozulmazlığını ve saflığını ifade etmesi açısından önem arz eder (Bruce-Mitford 2008: 45). Altının güneş ile sembolize edilmesi hususunu Ömer Hayyam da *Nevruz-nâme* adlı eserinde şöyle belirtir: “Altın güneşin, gümüş ise ayın iksiridir. Altını ve gümüşü madenden çıkararak ilk kişi Cemşid idi. Altını ve gümüşü madenden çıkarınca buyruğu üzerine altını güneş kursu gibi yuvarlak yaptılar. Her iki yüzüne de güneşin şeklini mühür olarak koydular. ‘Güneşin gökyüzünün padişahı olduğu gibi bu da yeryüzünde insanların padişahıdır.’ dediler. Gümüşü de ay kursu gibi yaptılar ve her iki yüzüne ay yüzünün mührünü koydular... Eriyen madenler arasında altının şerefini, insanların diğer hayvanlar üzerindeki şerefine benzetirler.” (Öztürk 2017: 158). Altının güneş ile olan bağlantısından dolayı bu maden tanrısal olarak kabul edilmelidir. Çünkü tanrı, güneş, ışık, tin (âtman) ve tüm kozmik düzeylerde iş başında olan yaratıcı enerjinin doğuştan varoluşu Vedalar döneminden itibaren anlaşılmıştır. Yaratıcı Prajâpati yani Hiranyagarbha güneş tohumu olan ‘Altın Embriyo’ olarak temsil edilir ve Brahmanlar semen/meniye güneşin bir tezahürü olarak kabul ederler. Işık üretici güçtür. Semen sadece ölümsüzün aracıdır. Antik Mısır’da yaşam güneşten ışık olarak doğar ve yaratıcı bir tanrının fallusundan semen/meni olarak çıkar. Hinduizm’de yaratılışın tanrısı Brahma’nın her tezahürü ‘yükselen ışık ve parıldayan nur’ olarak gösterilir. Mesihlerin ve bilgelerin doğuşu da ışıkla bağlantılıdır. Budist literatürde ışık ile ilgili pek çok örnekle karşılaşmak mümkündür. Örneğin Buddha’nın doğumunda beş kozmik ışık parıldar ve her Buddha’nın kaşlarının arasında büyüyen bir öbek saçla tüm evreni aydınlatabilir (Eliade 2019: 129-131). Böylece altın ve güneş ilişkisinden kaynaklı olarak altın semen, altın ışık, altın beden birbiriyle bağlantılı olarak tanrısallığı ifade eder. Bir semen olarak görülen altın da tıpkı onun gibi ölümsüzlüğü belirtir. Altın’ın en büyük özelliklerinden biri de yine onun şifalandırıcı ve tedavi edici olmasıdır. Simyacı değersiz madenleri cıva yardımıyla altına çevirir ve bu altınlardan da kaplar yapar. Bu kapların kullanılması da sağlık açısından son derece önemlidir ve altın kapların tedavi ettiğine inanılır. Bununla birlikte altın yenilebilir bir maden olarak kabul edilir ve ömrü uzattığı düşünülür. Ayrıca üretilen altın, doğal altından daha üstün tutulur (Eliade 2002: 12-13). Altın doğası gereği kesinlikle bozulmaz, bu yüzden de oldukça kıymetlidir. Toz hâlindeki altın yendiği zaman beyaz saçlar siyahlaşır, düşen dişler yeniden çıkar, ihtiyar bir erkek genç bir erkeğe, çökmüş yaşlı kadın genç bir kıza dönüşür. Çinli bir simyacının isteği hiçbir zaman zengin

olmak değil, birkaç gramlık altın ile ölümsüzlüğe kavuşmaktır. Bununla birlikte özellikle simyacıların elde ettiği altın tüm günahlardan da kurtulmayı ifade eder ki bu yüzden yin'den (dişil) arındırılmış yang'ı (eril) yüksek olan altın, her zaman daha kıymetli olarak görülür (Eliade 2002: 13-15). Bu sadece Çinli simyacıların yaptığı bir uygulama değildir. Aynı şekilde Ömer Hayyam'ın *Nevruz-Nâme* adlı eserinde de şöyle geçer: “Altının özelliğinden biri, bakanlarının gözünü aydınlatır, gönlünü şad eder. Bir başkası, insanı cesaretlendirir, ilme kuvvet verir. Üçüncüsü; yüzün güzelliğini artırır, taze bir gençlik verir ve yaşlılığı geciktirir. Dördüncü; zevki artırır, insanın gözünü aydınlatır, kıymetli olur... Altınla değilen her cerahat çabuk iyi olur. Fakat kapanmaz...” (Öztürk 2017: 158-159). Adi metali altına çevirme teşebbüsü, simyacıları ruhsal arınma alegorisine yöneltir ve özellikle Çinli simyacılar altını cennetin özü olarak görüp altın ile yang'ın uyumlu olduğu düşüncesini benimserler (Bruce-Mitford 2008: 45).

-II-

Zenginlik aracı olarak kabul edilen *altun* ‘altın’ kelimesi Eski Uygurca metinlerde ‘*altun yartmak* (Wilkens 2016: 7818) altın yartmak, para’, ‘*altun yüklemek* (Wilkens 2016: 6162-6163) altın yığınlar’ gibi ifadelerde de görüldüğü üzere gerçek anlamda kullanılarak altın madenini belirtir. Kelime gerçek anlamının yanında sembolik bir yapıyla dinî anlamda da kullanılır ki konuyla ilgili açıklamalar aşağıda geniş olarak ele alınmıştır.

Altun ‘altın’ kelimesinin kullanımıyla ilgili ilk olarak Eski Uygur Türkçesinde Altun Yaruk Sudur metninden bahsetmek gerekir. Sanskritçe *Suvarṇaprabhāsottama sūtra* ve Çince 金光明最勝王經 *jin guangming zui sheng wang jing* adlı eser bir sūtra kitabıdır ve ‘Altın Işık’ anlamındadır. Eserin adının ‘altın ışık’ olmasının nedeni yukarıda da bahsedildiği üzere onun güneş ile bağlantılı olmasının yanında altının arındırıcı özelliğinden kaynaklıdır. Böylece altın sayesinde kişi tüm günahlarından arınır ve kurtuluşu elde eder. Altun Yaruk Sudur’da da durum aynıdır. On kitap ve otuz bir bölümden oluşan sudur, canlıları özgürleştirmek ve onları kurtuluşa erdirmek için yazılmıştır. Sudur’un Eski Uygurcadaki adı ‘*altun öñlüg yaruk yaltrıklıg kopda kötrülmiş nom eligi atlıg nom bitig* (Kaya 2021: 201.4-6; Tokyürek 2018: 4-6) Altın renkli, parlak ışıklı, en yüce öğreti hükümdarı adlı öğreti kitabı.’; ‘*altun öñlüg yaruk yaltrıklıg kopda kötrülmiş nomlug çin erdinike* (Kaya 2021: 674.14-17; Gulcalı 2021: 1598-1601) Altın renkli, parlak ışıklı, her şeyden yüce öğretili gerçek cevhere (Gulcalı 2021: 282)’

şeklinde. Eski Uygur Türkçesinde oldukça önemli bir yere sahip olan eser, Budist öğretisi ve felsefeyi ayrıntısıyla okuyucuya sunar.

Eski Uygur Türkçesi metinlerinde *altun* ‘altın’ kelimesi ile ilgili bir diğer önemli terim de *altun tilgen* ‘altın tekerlek, maḡḡala’dır. Eski Uygurca metinlerde *altun tilgen* ‘altın tekerlek’ iki farklı anlamda kullanılır ve bunlardan biri kozmoloji ile ilgilidir. Buna göre aşağıdaki Eski Uygurca örnek bu konuda açıklayıcı olmaktadır.

ol ot yalını yel tilgen altun tilgen suv tilgen yer tilgen yerig örtüp bu burhan etözin boş kılınışın sakınımış kergök (Bang-Gabain 1931: A44-47) “O ateş alevi rüzgâr tekerleğı, altın tekerleğı, su tekerleğı, toprak tekerleğı yeri örtüp bu Buddha vücudu ile yok olduğunu düşünmüş olmalı.”

Yukarıdaki örnekte de görüldüğü üzere *altun tilgen* ifadesi diğer elementlerle birlikte gösterilmektedir. Fakat burada yer alan ateş, rüzgâr/hava, altın, su, toprak ifadeleri elementlerden ziyade Budist kozmolojiyi anlatması açısından önem arz eder. Gerçi burada yer alan elementler ne Çin ne de Hint ve Yunan element sistemiyle benzerlik göstermektedir. Çünkü Çin element sisteminde odun, ateş, hava, metal (altın), toprak bulunurken Hint element sisteminde ise ateş, hava, su, toprak ve eter vardır. Dolayısıyla burada yer alan bu beşli yapıyı elementlerden ziyade kozmolojik yapı ile değerlendirmek gerekir. Budist düşünceye göre Budist kozmoloji duyarlı varlıkların eylemlerinin baskın etkisi yoluyla meydana gelir (Watanabe 2015: 712) ve buna göre dünyanın en altında uzay (Skr. ākāśa) bulunur. Uzayın üzerinde 1.600.000 yojana boyunda, çevresi 59 çarpı 10 yojana olan silindir şeklinde bir Rüzgâr/Hava çemberi veya maḡḡalası (Skr. vāyu-maḡḡala) yer alır. Rüzgâr maḡḡalasının üzerinde de yine silindir şeklinde 800.000 yojana boyunda ve 1.203.450 yojana çapında bir Su maḡḡalası (Skr. abmaḡḡala) bulunur. Su maḡḡalasının üstünde de Su maḡḡalasının çapıyla aynı çapta, 320.000 yojana boyunda bir Altın maḡḡala (Skr. kāñcana-maḡḡala) mevcuttur. Altın maḡḡalanın üstünde de duyarlı varlıkların dünyaları bulunur. Bunlar; Cehennemler âlemi (Skr. naraka), aç ruhlar âlemi (Skr. preta), hayvanlar âlemi (Skr. tiryak), insanlar âlemi (Skr. manuşya) ve son olarak gök veya tanrılar âlemi (Skr. deva) şeklinde sıralanabilir. Burada yani göksel âlemde aralarında arzu âlemine (Skr. kāmādhātu) ait olan altı cennet ile birlikte birçok cennet bulunur. Bunlara altı arzu cenneti veya altı arzu tanrısı (Skr. kāmādeva) denir (Mimaki 2000: 90). Yukarıda belirtilen yapı dünya merkezli bir evren çiziminden başkası değildir ki görüldüğü üzere altın çemberi/çarkı/maḡḡalası dünyanın oluşumunda yer almaktadır ve su çemberi ile duyarlı varlıkların bulunduğu dünya yani toprak çemberi ara-

sında yer almaktadır. Yukarıdaki Eski Uygurca metin örneğinde ne yazık ki tam bir sıralama görülmemektedir. Altın maᅇdala/çemberi ile ilgili olarak yine Budist külliyatta önemli bir yeri olan *Abidarmakoᅇa* metninde altın maᅇdala'nın oluşumu için şöyle bir ifade kullanılır: 'Hissedebilir varlıkların eylemleri sonucunda yükselen rüzgârla çalkalanan su, ısıtılmış sütün üstte bir tabaka oluşturması gibi, üst kısımda altın toprak meydana gelir. Buna altın çember denir. Altın çemberin tepesinde, Sumeru Dağı'nın merkez olduğu dokuz dağ ve sekiz okyanus yer alır' (Watanabe 2015: 712). Tüm bu açıklamaların yanında Eski Uygurca metinde de görüldüğü üzere bu kozmolojik yapı Buddha ve Buddha'nın bedeniyle ilişkilendirilir ve her şeyin Buddha bedeni ile yok olduğu ifade edilir. Bu durum aslında Buddha'nın Bodhgayā'daki bodhi ağacının altındaki elmas tahta (Skr. vajrāsana) otururken tam ve mükemmel aydınlanmaya ulaşmasını da ifade eder. Bu aydınlanma koltuğu yani *bodhimaᅇdala* dünyanın merkezindeki/göbeğindeki kozmosu destekleyen altın toprak tabakasına doğrudan dayanan dünyadaki tek yerdir. Sadece orada parçalanmadan tam aydınlanma geçiren bir Buddha'yı bu toprak destekleyebilir (Buswell 2003: 49). Yine Bodhgayā'daki 'sarsılmaz taht'tan yani elmas tahttan Hsuan-tsang da bahseder. Hsuan-tsang, bu tahtın şimdiki zamanın (bhadrakalpa) başlangıcında inşa edildiğini ve geniş dünya ile aynı zamanda yükseltildiğini söyler. Üç bin büyük kozmosun merkezinde yer alan taht, bir 'altın çark' üzerinde durmak için yeryüzünün altına iner ve yukarıda da dünyanın sınırlarına ulaşır. Konuyla ilgili olarak Bodhgaya'daki Çince metinler daha fazla ayrıntı verir ve vajra-koltuğu Buddha'nın üç bedeniyle (trikāya) ilişkilendirilir: 1) Nirmānakāya: "Taht derinliklerdeki Altın Çark'ın tabanına kadar iner; yükseklik olarak dünya düzleminin üzerine çıkar." 2) Saᅇbhogakāya: "Taht üç dünyanın üzerinde yükselir; ışığı yukarıdaki tanrıların meskenine kadar parlar; kalpa ateşine sonsuza dek ulaşılması zor olacaktır." 3) Dharmakāya: "Başlamadan, doğmadan, yok olmadan, izleri evrensel olarak geçmişten ve gelecekte özgürleşir." Bu açıklama Budist kozmolojik kavramların yanı sıra Vasubandhu'nun Abhidharmakoᅇa'sındaki Hazne Dünyasına/Tüm cansız varlıkların Dünyasına (bhājana-loka) atıfta bulunur. Üç daire/maᅇdala merkezî bir eksen üzerinde birbiri üzerine dizilmiştir. Bu dairelerin en alt kısmında ölçülemez ölçüde, uzay dairesi bulunur (ākāᅇa-maᅇdala). Bunun üzerinde, Kozmik Dağ Meru'nun yükseldiği aşağı Sular çemberi yer alır ve üst maᅇdala, Altın Çemberi (kāᅇncana-maᅇdala) veya Altın Ülkesi (kāᅇncana-bhūmi), yani Hsuan tsang'ın dağlarla çevrili ve kıtaları, yedi eş merkezli dağ silsilesini ve denizleri içeren Altın Çarkı'dır. Merkezi, zirvesi göksel/tanrısal bölgelere ulaşan 'eksenel dağ' tarafından

delinir. Altın Çember, onu destekleyen çemberdeki suların katılmış köpüğüdür, “geçmiş olayların gizli nedenselliğiyle yönlendirilen yaratılışın şafak rüzgârıyla karıştırılmıştır”, o “dünyanın temeli”, varoluş olasılıkları arasında sağlam bir şekilde kurulmuştur (Snodgrass 1985: 158-160). Bu üç tekerlek ya da çark Vedik öncesi antik çağlara kadar gider ve Brahmanik Altın Yumurta kavramıyla da bağdaştırılabilir. Buna göre “Agni bir zamanlar gözlerini Sulara dikti. ‘Onlarla eşleşebilir miyim?’ diye düşündü. Onlarla birleşti ve tohum olarak ifade edilen altın oldu. Bu nedenle altın Agni’nin tohumu olduğu için ateş gibi parlar ve Agni tohumunu suya döktüğü için de suda bulunur.” Ateş ve Nefes ile aynı kökten gelen Agni, orada bulunan şekilsel olasılıkları uyandırmak için Sulara iner ve Evrenin Altın Embriyosu’nu üretir (Snodgrass 1985: 160).

altun tilgen ‘altın tekerlek’ ifadesinin ikinci ve en yaygın kullanımı ise Cakravartin ile ilişkilidir ve aşağıdaki metin örneklerinde de görüleceği üzere bu altın tekerlek *altun tilgenlig çakravart êligler hanlar* ‘altın tekerlekli Cakravartin hükümdarlar’ şeklinde gösterilir ve Cakravartin’in yedi mücevherinden biri olarak kabul edilir.

kaltı birök altun tilgenlig çakravart êligler hanlar neçeke tegi yêrtinçüde bar erser ançaka tegi yêti erdinileri y(e)me yitlinmezler yokadmazlar (Kaya 2021: 395.12-16) “Eğer₂ altın tekerlekli Cakravartin hanlar₂ niceden beri yeryüzünde varsa₂ o zamana kadar yedi cevheri de yok edemez₂.”

altun tilgenlig çakravart êlig han ülgüsüz kolti sanınça têrini kuvragı birle tegriglep tapig udug kılı sansız sakışsız erdiniler üze êteglig yürün kuşatri töpüsinte tuta turur közünür (Kaya 2021: 314.21-25-315.1-2; Tokyürek 2018: 2796-2802). “Altın tekerlekli Cakravarti hükümdar₂ sayısız koñi sayısınca topluluk₂ ile dönüp saygı gösterip sayısız₂ mücevherlerle süslü (olan) beyaz gölgesi tepesinde tuttuğu görülür.” (Tokyürek 2018: 598).

Egemenlik, koruma ve yaratılışın sembolü olan tekerlek, tanrı Vişnu’nun özelliğidir ve göklerin dönen küresi gibi sonsuza dek dönen hareketi, sürekliliği ve değişimi temsil eder (Beer 2003: 14). Bu tekerlek erken dönem Hint metinlerinde güneşi sembolize eder. Bu sembol ilk olarak altı ya da sekiz keskin bıçaktan oluşup çerçevesiz bir silah olarak resmedilir. Bu silah aynı zamanda avuçlarında ve ayak tabanlarında bin kollu bir tekerleğin ilahi nişanıyla doğmuş *mahāpuruṣa* ‘büyük adam’ olan Vişnu tarafından kullanılan bir diskittir. Budizm’de de Buddha aynı şekilde bu ilahi işaretlerle kutsanmış ve ruhsal öğretilerin dönüşüm çarkını harekete geçirmiştir. Buddha’nın ilk üç söylemi/vaazı ‘dharma çarkının dönüşü’ olarak bilinir. Bunlardan en ünlüsü Varanasi yakınlarındaki Geyik Parkı’ndaki ilk konuşmasıdır ve bu vaazın sembolü de iki geyiğin çevrelediği sekiz kollu altın çarktır. Bu sekiz

kollu altın çark Budizm'deki sekiz asil gerçeği simgeler. Ayrıca bu tekerleğin göbeği, teli ve kolları Buddha'nın ahlakını, bilgeliğini ve yoğunlaşmasını ifade eder. Bu sekiz kolun keskin olması ise cehaleti kesen ayırt edici farkındalığı gösterir (Beer 2004: 24). Buddha'nın sekiz kollu altın çarkının etrafında iki geyik resmedilir ve pek çok manastırda da iki geyik arasında sekiz kollu bir altın çark bulunur. Bu iki geyikten erkek olanı çarkın sağında, dişi olanı da solunda yer alır. Bu geyikler çarkın her iki tarafında itaatkâr bir şekilde huzur içinde dinlenirler. Geyiklerin yumuşaklığı ve zarafetleri Budist dilencinin niteliklerini temsil eder (Beer 2003: 58-59). Bunun yanında Cakravartin'in tekerleği ise bin kolludur ve Cakravartin'in de ilk ve en büyük mülkiyetidir. Bu tekerlek güneş gibi parlaktır ve Jambud Irmağı'nın saf altınından yapılmıştır. Bu tekerleğin bin kolu bin Buddha'yı simgeler ve Cakravartin'in tekerleği göksel bir araba gibidir. Ayrıca onun büyüklüğü her şeye baskın gelir. Merkezinde Cakravartin'in dört ordusu olan piyade, süvari, fil ve savaş arabaları bulunur ve bu ordu bu çark sayesinde bir günde göklerde çok uzak mesafeleri kat edebilir. Bu çark ile Cakravartin, Meru Dağı'nı çevreleyen üç kıtaya ve dört büyük kralın ilahi âlemlerine seyahat edebilir (Beer 2003: 37). Cakravartin'in bu tekerleği Budizm'de *dharmacakra* 'dharma tekerleği' olarak tanımlanır ve Cakravartin'in sembolü olarak gösterilir. Dharmacakra terimi, Tibetçede *chos-kyi 'khor-lo* 'dönüşüm çarkı' ya da 'ruhsal değişim' anlamına gelir. Tekerleğin hızlı hareketi, Buddha'nın öğretilerinde ortaya çıkan hızlı ruhsal dönüşümü temsil eder. Tekerlek tüm engelleri ve yanlısamları kesme yeteneğini simgeler (Beer 2003: 14-15). Tüm bunlarla birlikte Çin Budizmi'nde Buddha'nın kalbi altın tekerlek olarak gösterilir (Beer 2003: 18). Ayrıca Cakravartin'in Skr. *saptaratna* 'yedi cevher, yedi hazine' denilen hazineleri bulunur ki bunların içinde altın da yer alır (Soothill-Hodous 1937: 11b-12a).

Eski Uygur Türkçesinde *altun* kelimesi dağ ile de bağlantılıdır ve genellikle metinlerde *altun tag* 'altın dağ' şeklinde geçer ve bu ifade çoğunlukla yukarıda da belirtildiği üzere Meru Dağı için kullanılır.

ötrü tınturgalı sakıntı inçip avınçka arukı yétti küçi alıhıdı tepreyü yoriyu umadı
 ötrü téginke inçe tép ötünti oglum muntuda maru öhtün yınak altun tag bar kö-
 zünür mü körünj tép tédi avıçka inçe tép tédi ol altun tagka tegser siz kök lénhua
 körgey siz ol lénhua sayu birer agulug yılan bar agu tını iraktın ançulayu közünür
 kaltı lénhua sayu tütün tüterçe ol erser ertünj alp ada tétir ol lénhua yolug yogu-
 ru usar siz ötrü luu hanı erdinilig balıkka ordoka teggey siz ol balık tegre yeme
 yétti kat karam içinte alku agulug luular yılanlar yatur anı yoguru usar siz içgerü
 balıkka kirgey siz luu kanıña közüney siz erdini bulgay siz (Hamilton 2020:
 XXXVI-XL) "O zaman (prens) (yaşlı adama) biraz soluk aldırmaı düşündü

çünkü yaşlı adamın yorgunluğu üstüne çökmüştü, artık gücü tükeniyordu, kılmıdayamıyor, yürüyemiyordu. O zaman prene şöyle seslendi: “Oğlum buradan doğuya doğru giderken bir altın dağ vardır. Görülüyor mu? Bakın.” dedi. Yaşlı adam şöyle devam etti: “Bu altın dağa ulaşırsanız mavi lotuslar göreceksiniz. Bu lotusların her birinin (dibinde?) zehirli bir yılan vardır. Zehirli solukları uzaktan, sanki lotusların her biri duman çıkarıyormuş gibi görünür. İşte bunun en korkunç (büyük) tehlikelerden biri olduğunu söylemek gerekir. Bu lotuslardan kendinize yol açabilirsiniz ejderhalar hanının mücevherlerle süslü kentine ve sarayına ulaşacaksınız. Bu kentin çevresinde ve yedi kat hendeğin içinde ejderhalar ve zehirli yılanlar yatar. Bunların üzerinde yürüyebilirsiniz kentin içine girersiniz, ejderhalar hanının huzuruna çıkar ve mücevheri elde edersiniz.” (Hamilton 2020: 48-50).

Budist inançta meditasyon uygulamalarında Meru Dağı'nın zirvesinde nilüfer üzerinde oturmuş bir Buddha ve Bodhisattva resmedilir. Bunlardan biri Avalokiteşvara üzerine yapılan meditasyondur ve burada kozmik kaplumbağanın arkasında bir tohum hecesi görselleştirilir. Kozmik kaplumbağa dört mücevherden oluşan ve yedi sıradağla çevrili altın dağ Meru'ya dönüşür. Vairocana Buddha, dağın içinde oturur ve derisinin gözeneklerinden dağ sıraları arasındaki sekiz denize güzel kokulu bir süt yağmuru akar. Dağın zirvesinde, Mücevher Stupasını destekleyen sekiz yapraklı bir nilüfer vardır, bu nilüferin içinde bir tohum hecesi büyük bir ışıkla parlar ve kozmos boyunca tüm Buddha Dünyalarını aydınlatır. Bu büyük ışığın içinden, bin eli ve bin gözü olan Bodhisattva Avalokiteşvara görünür (Snodgrass 1985: 258). Meru Dağı, aynı zamanda büyük ‘Dünya Dağı’ olarak kabul edilir ve dağın doğu yönü beyaz olup kristal ya da gümüş ile, güneyi mavi olup safir ya da lapis ile, batısı kırmızı olup yakut ile, kuzeyi altın renginde olup altın ile ilişkilidir. Ayrıca bu dağ evrenin merkezinde yükselir. Meru Dağı'nı çevreleyen, her biri tatlı su gölleriyle ayrılan ve dışa doğru ilerledikçe yükseklikleri giderek azalan yedi altın dağ halkası vardır. Bu dağların ve göllerin ötesinde, çevresi demir dağlarla çevrili ‘evrenin kenarını’ çevreleyen büyük tuzlu okyanusun uçsuz bucaksız dairesel genişliği mevcuttur. Bu dört yön, dört Buddha tarafından temsil edilir ve bu Buddhalar dört yönün koruyucularıdır. Dört büyük koruyucu Buddha'nın âlemleri ile Indra'nın ‘otuz üç cenneti’ dünyadaki iki cenneti oluşturur. Bununla birlikte Meru Dağı'nın hemen üzerinde ‘göklerde yaşayan tanrıların’ dört cenneti bulunur. Bu yeryüzündeki iki cennet ile gökyüzündeki dört cennet ‘arzu âlemi’ (Skr. kāmaloaka) olarak bilinir. ‘Arzu âlemi’ni aşan ve ‘saf şekil âlemi’nde ikamet eden tanrıların on yedi ya da on sekiz göksel ikametgâhları bulunur. Bunların da üzerinde son olarak ‘şekilsizlik âlemi’nin (Skr. arūpaloka) tanrılarının en yüce dört cenneti yükselir. Geleneksel olarak yirmi bir veya yirmi iki bulut kümesi,

en yüksek dört tanrı âlemi olan ‘şekilsizlik âlemi’ olarak tasvir edilse de bu tanrılar âlemi, genellikle Meru Dağı’nın zirvesindeki bulut kümeleri olarak gösterilir (Beer 2003: 82-83). Tüm bunlarla birlikte Çince 金山 *jinshan* altın dağ, Buddha ya da Buddha’nın bedeni olarak tasvir edilir (Soothill-Hodous 1937: 283a).

Eski Uygur Türkçesinde yaygın olmasa da *sarıg altun yıp* ‘sarı altın ip’ ifadesi de kullanılır ki bu ifade İyi ve Kötü Prens Hikâyesi’nde aşağıdaki şekliyle geçer.

kapagda êkki arıg kızlar turur êlgi erdinilig yıp eñirer êlginde ötrü tegin kim sizler tęp ayıttı ol kızlar kapagçı biz tęp tedi ötrü tegin balık içine kirdi öñtün kapagka tegdi ötrü tört körkle kırkın yürüñ kümüş yıp eñirer bo kapag közedü tururlar tegin ayıtsar kapagçı kırkın biz tédiler ötrü takı içgerü kirdi ordo kapagka tegdi ol kapagda sekiz körkle tañ arıg kızlar sarıg altun yıp eñirerler tegin körklerin tañlap sizler luular hanı kunçuyı mı sizler ayıtsar biz ordo kapag küzetçi biz tęp tédiler (Hamilton 2020: XLI-XLIII) “Kapıda temiz iki kız duruyordu, elleri mücevherden iplik eğiriyordu. O zaman prens “Siz kimsiniz?” diye sordu. Kızlar “Biz kapının koruyucularıyız.” dediler. Sonra prens kentin içine girdi. Doğu kapısına ulaştı. Orada beyaz gümüşten bir ip eğiren ve bu kapının bekçiliğini yapan dört güzel kız (gördü). Prens sorunca şöyle dediler: “Biz kapı bekçisi kızlarız.” Sonra daha da içeri girdi ve sarayın kapısına ulaştı. Bu kapıda sekiz güzel şaşılısı temizlikte kızlar sarı altından bir ip eğiriyordu. Prens güzelliklerine hayran kaldıktan sonra onlara “siz ejderhalar hanının eşleri misiniz?” diye sorunca, “Biz saray kapısının bekçileriyiz”, dediler.” (Hamilton 2020: 51-52).

Burada yer alan ‘sarı altın ip’, Lotus Sūtra’da sekiz yöndeki sekiz yolu sınırlandıran ‘altın ip’ (Soothill-Hodous 1937: 34a) ile ilişkili olabilmekle birlikte bu altın ip dharma çarkını da bölen sekiz kol ile de bağlantılı olabilir. Yukarıdaki metinde de görüldüğü üzere İyi Prens üç farklı kız topluluğu ile karşılaşır ve bu kızlardan ilk grubunun eğirdiği ipin hangi değerli maden olduğu belirtilmese de ikinci gruptakiler gümüş, üçüncü ve son gruptakiler ise altın ip eğirirler. Buradaki gümüş ve altın yukarıda da belirtildiği üzere Meru Dağı’nın birer yüzleridir. Bununla birlikte Budizm’de Skr. *jāta rūpa* ifadesi bulunur ki bu ifade genellikle ‘şekil dünyası’ ile ilişkilidir ve *rūpya* ‘gümüş’ görüngü/görünüş rengi olarak kabul edilmesiyle gerçekte *jāta rūpa* altın olarak tanımlanır. Fakat *jāta rūpa* altın ve gümüşün birleşimi olarak da gösterilir (Miyajima 2016: 65). Yine Skr. *jāta rūpa* ‘altın’, ‘doğal olarak saf hâlde bulunan altın’ olarak tanımlanmasının yanında Skr. *jāta rūpya* (?) da ‘altın’ olarak anlamlandırılır (Scharfe 1993: 81). Böylece metinde geçen *sarıg altun yıp* ‘sarı altın ip’ hem Buddha’nın sekiz asil yolunu ifade eden sekiz kollu dharma çarkını karşılarken hem de şekilsizlik âlemini işaret eder. Eğer gümüş şekil/görüngü dünyasını ifade ediyorsa altın da şekilsizlik

âlemini karşılar. Şekilsizlik âleminde dört seviye vardır. Bunlar uzayın, düşüncenin, yokluğun ve bilinç ve bilinçsizliğin sonsuzluğudur¹.

Eski Uygur Türkçesi metinlerinde altın ile ilgili bir diğer terim de *altun kum* ‘altın kum’dur. Bu terim aşağıdaki örnekte görülebilir. Buna göre;

asankavibagabumi atlıg asankalarig bölüp ertürmek orunlug altınç oruntaki bodi-satavlarca törtđin yınak tegirmileyü lankanlıg tapdulug yeti erdinin eteglig altun kumın tölteglig sekiz törlüg adrukka tükellig noş tatıglıg süzük suvın top tolu utpal kümüd pundarikda ulatı lénhua çeçeklerin yaratıglıg ilinçü menji kılguca artokrak yaraglıg süzüki sogıki üze okşatguluksuz kölmen suvlar közünür (Kaya 2021: 313.16-24-314.1-4; Tokyürek 2018: 2767-2779) “Asamkhyavibhāgabhūmi adlı asamkhyaları bölüp bağışlama yeri olan altıncı yerdeki Bodhisattvalara dört tarafı çevrelenmiş, yedi cevher ile inşa edilmiş, altın kum ile döşenmiş, sekiz farklı temiz su ile sulanmış utpala, kumuda, pundarikadan başka lotus çiçekleri ile yapılan eğlence ve huzur vardır. Burada temizliği ve soğukluğu ile benzersiz göl (olan) Kölmen suları tezahür eder.”²

Budist literatürde özellikle de Nirvana Sutra’da ‘altın kumlu nehir, hayalî bir nehirden bahsedilir (Soothill-Hodous 1937: 283b). Bu nehrin Hiranyavatī adlı bir nehirle bağlantılı olduğu ifade edilir ve bu nehir Śākyamuni’nin Nirvana’ya girdiği nehir olarak belirtilir ve o Kuśinagara şehrinin güneyinde akar (Soothill-Hodous 1937: 203b). Ayrıca Skr. *jambūnada-suvarṇa* ‘Jambu nehri kumu, Jambu’nun altın kumu’ olarak da tanımlanmaktadır (Soothill-Hodous 1937: 452b). Fakat bu Hiranyavatī nehri ile ilişkili değildir. Yukarıdaki Eski Uygurca metin incelendiğinde Bodhisattvaların altıncı yeri olan Asamkhyavibhāgabhūmi’den bahsedilmektedir ki bu yer doğal güzellikler yönünden cennete benzetilmiştir.

Budizm’de Budist semboller arasında lotus çiçeği de önemli yer edinmekte olup bu çiçek bazen altın ile ilişkilendirilmektedir ve Eski Uygur Türkçesi metinlerinde de *altun önlüg lénhua çeçek* ‘altın renkli lotus çiçeği’ ve *altunlug erdinilig çeçek* ‘altın cevherli çiçek’ şeklinde örneklenmektedir.

abita burhannıñ uluşınta altun önlüg lénhua çeçek içinte (Zieme 1991: 292.3-4) “Amita Buddha’nın ülkesinde altın renkli lotus çiçeği içinde”

yükünür men vaydurılıg altunlug erdinilig çeçek yaruk yaltrıklıg kutlug ülüglüg edgü erdemlig taloy ügüz atlıg ratnapuşpı teñri burhan kutıña tęp ötrü esriñü hua çeçekler alıp adrok adrok aş içgüler tutup ağır ayamakın tapıñzun ançolazun yene adın yıdın yıparın hua çeçek aş içgü üze meniñ körkümke tapıg udug kılzunlar (Kaya 2021: 519.22-520 1-11; Çetin 2020: 489-500) “Laciverttaşlı (Skr. vaidurya), altınlı, mücevherli (Skr. ratna), parlak ışıklı, kutlu, bereketli, faziletli okyanus

1 <https://www.britannica.com/topic/arupa-loka> (Erişim tarihi 14.02.2022).

2 Metnin Türkiye Türkçesine aktarımı Tokyürek 2018: 597’deki şeklinden farklılıklar arz etmektedir.

(kadar derin) Ratnapuspa adlı Tanrı Buddha'nın kutu önüne saygıyla eğiliyorum. Böyle deyip türlü renkte çiçekler, alıp başka başka yiyecek, içecekler sunup büyük bir saygıyla takdim etsin." (Çetin 2020: 372).

Eski Mısır'da lotusun/nilüferin güneşle açılıp güneşle kapandığı ve bundan kaynaklı olarak da güneşin doğu nilüferinde doğup batı nilüferinde battığı düşünülür. Benzer şekilde Vedik güneş tanrısı olan Surya da her elinde güneşin gökyüzündeki yolunu simgeleyen bir lotus tutar. Vedik yaratılış tanrısı Brahma, Vişnu'nun göbeğinden büyüyen altın bir lotustan doğar. Lotus, ilahi bir rahim veya vajina olarak hem Hindu hem de Budist tantrasında güçlü bir cinsel metaforudur. Sanskritçe *padma* ve *kamala* lotusları yumuşak, pembe ve açık olan vajinayı temsil eder. Aynı şekilde vajra da sert ve nüfuz edici eril organı ile eş anlamlıdır. Vajra ve padma'nın birleşimi, biçim ve boşluğun ya da araç ve bilgelik birliğinin cinsel sembolüdür. İç düzeyde bu birlik, psişik rüzgârların sübtıl bedeninin merkezî kanalına nüfuz etmesini ve yükselmesini ifade eder ve bu kanal cakraların nilüferini/lotusunu delip açar. Budist literatürde lotuslar dört, sekiz, on altı, otuz iki, altmış dört, yüz veya bin yapraklı olarak tarif edilir. Bu sayılar sembolik olarak sübtıl bedenin cakralara ve mandalanın sayısal birleşenlerine karşılık gelir. Bununla birlikte lotus bazen bir Buddha'nın elinde de olabilir. Bu lotuslar genellikle sekiz ya da on altı yapraklı olup pembe veya kırmızı renktedir. Sarı lotus ve altın lotus ise padma lotus olarak bilinir (Beer 2003: 7-8). Bu sarı ve altın lotus Avalokteşvara ve Tara'nın ellerinde tuttıkları çiçektir (Beer 2003: 170). Yukarıdaki metinde görüldüğü üzere lotus çiçeği Amitabha Buddha ile ilgilidir. Çünkü lotus çiçeği batının kırmızı Buddhası olan 'padma veya lotus ailesinin efendisi' olan Amitabha'nın simgesidir. Amitabha'nın nitelikleri ateşin kırmızılığının, hayati sınırların, akşam alacakaranlığının, yaz mevsiminin ve tutkunun ayırt edici farkındalığa dönüşmesinin göstergesidir. Amitabha'nın eşi olan Pāṇḍarā da kırmızı lotus olarak gösterilir (Beer 2003: 8). Amitabha'nın Śakti Pāṇḍarā'sı ve Padmapāṇi'si Amitabha'nın yayılımı olarak gösterilir ve bunlar da yine lotus ile simgelenir (Bhattacharyya 1958: 48).

Eski Uygurca metinlerde altın yapraklı lotus çiçeğinden de bahsedilir ki bu lotus cehennem hayat şekillerinde yer alır. Fakat metin incelendiğinde bu lotus çiçeği cehenneme gidecek olan günahkârları kandırmak için kullanılır. Çünkü lotus çiçeği genellikle güzellik aracı olarak tasvir edilir.

antaki ootlarig altun yapırgaklıg lēnhua çeçekler belgürtüp alku kamag temir tumşuklug kurtlarig barça ördekler kazlar belgürtüp tamudaki ulmak sıgtamaklıg emgeklig ünlerig barça ır takşut ünlerig eşidürürler (Wilkens 2007: 1450-1454)

“Oradaki ateşler, altın yapraklı çiçekler ortaya çıkıp bütün demir ağızlı solucanlarla kendilerini yaban kazlarına dönüştürürler ve (bunlar) cehennemin inleyen kederli sesleri şarkı gibi işitirler.”

Buddha'nın/Buddhaların bedeni/bedenleri genellikle *altun* 'altın' ile simgelenir. Bu durum Buddha'nın otuz iki özelliği arasında sayılır ve onun cildinin altın renginde olduğu vurgusu yapılı ve onun bedeni saf altın dağ ile karşılanır (Soothill-Hodous 1937: 60a, 333b; Edgerton 1953: 459a). Bu benzetme Buddha'nın bedeninin altının nitelikleriyle benzer olduğunu gösterir.

vayragyabumi atlıg vayrag barmış öñi orunlug onunç oruntaki bodisatavlarka şobak altun öñlüg öz etözler altun öñlüg ök yaruklar etözinte saçırayu üne turur körü kanınçsız körkle burhanlar körki ülgüsüz üküş kolti sanınça ezrua teñriler kuvragı üze tegriglep tapıg udug ağır ayag alu üyeliksiz üstünki yeg sukançig noş tatıglıg nom tilgenin evire nom nomlayu yarlıkamışları közünür (Kaya 2021: 315.2-13; Tokyürek 2018: 2802-2813) “Vairāgyabhūmi adlı vairāg gitmiş farklı yerli onuncu yerdeki Bodhisattvalar śobhana altın renkli ışıklar bedeninde sıçrayıp yükselip durur. Görmeye doyulmaz güzellikteki Buddha sureti sayısız pek çok kötü sayısınca Brahma tanrılar topluluğu ile çevrelenmiş saygı (ve) hürmetle, eksiksiz üstün yer hoş, muhteşem₂ öğreti tekerleğini çevirip öğreti açıklayarak söyledikleri görünür.” (Tokyürek 2018: 598).

etözünüz yalrıyur altunlug tag yaşuyur teg (Kaya 2021: 450.22-23; Ayazlı 2012: 1150-1151) “Bedeniniz(in) parlaklığı altın dağ parlar gibi(dir).”

kaltı bo beş çöpdik yavlak üdteki kutı buyanı azumış egsümiş sansız sakışsız tınlıg oğlanları kamagun barça bir yañlıg altun öñlüg kırtışlıg otuz iki lakşanlıg körklüg menjizlig bolsunlar (Kaya 2021: 379.22-23-380.1-4) “Bu beş kötü zamanda saadeti, iyiliği azalmış, sayısız canlıların tamamı bir çeşit altın gibi yüzlü olup otuz iki lakşanlı görünüş₂ sahip olsunlar.”

tört yegirminç altun öñlüg arag süzük kırtışın körür (Geng vd. 1998: 61.23-25) “On dördüncüsü altın gibi işlenmiş temiz cildini görür.”

üç yegirminç koduru bışunmuş şobak altun osuglug kırtışı erür (Barutçu 1987: 5a.28-30) “On üçüncüsü, iyice işlenmiş altın gibi cildi vardır.”

altun öñlüg kırtışı (Barutçu 1987: 11b.22) “Altın renkli cildi”

sızgurmış bışıg altun teg titrü körüp kanınçsız yüzlüg tegirminçiz yalrıyur (Kaya 2021: 348.17-19) “Süzülmüş altın gibi tam görüp doyulmaz yüzlü başımız parlar.”

Yukarıdaki örneklerde de görüldüğü üzere Buddha ve Bodhisattvaların bedenleri, tenleri altın ile ilişkilendirilir, onların tenleri saf altın ile simgelenir ve resmedilir. Buna göre altın rengindeki bazı Buddha, Bodhisattva, tanrı ve tanrıçalar aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Buddha, Bodhisatta, tanrı ve tanrı- çalar	Özellikleri
Kanakamuni Buddha	Altın <i>ṛṣi</i> olarak tanımlanır ve Kāśyapa ailesinden bir Brahmandır. Śobhanavati'nin yerlisi, yedi antik Buddha'nın beşincisi ve mevcut Bhadra-kalpa'nın da ikincisidir. Muhtemelen Hindistan'da Śākyamuni'den önce gelen bir bilgedir (Soothill-Hodous 1937: 261b).
Bodhisattva Mahāvairocana ve Tanrı Śrī Śakyasiṃha	Tekerleğin ortasında, çift nilüfer üzerine yerleştirilmiş bir aslanın üzerinde, altın sarısı renkli Mahāvairocana'nın vücut bulmuş hâli olan tanrı Śrī Śakyasiṃha oturur ve iki elinde Dharmacakra Mudrā'yı gösterir (Bhattacharyya 1958: 78).
Akṣyamati Bodhisattva	Altın tenlidir ve o göğsüne karşı sıkılmış sol elini gösterirken sağ eliyle Varada mudrasını uygular (Bhattacharyya 1958: 84).
Gaganaganja Bodhisattva	Altın sarısı rengindedir ve sol eli kalçasındayken sağ eli gökyüzüne doğru açılmış olarak resmedilir (Bhattacharyya 1958: 86).
Sarvaśokatamonirghāmati Bodhisattva	Altın tenlidir. Bu Bodhisattva iki elini birleştirerek eliyle vurucu darbe sergiler (Bhattacharyya 1958: 92).
Maitreya Bodhisattva	Altın rengindedir. İki temel eli ile Dharmacakra mudrāsını yapar. Diğer iki eliyle sağda Varada mudrasını ve solda çiçekli bir Nāgakeśara dalını gösterir (Bhattacharyya 1958: 94).
Mañjuśrī Bodhisattva	Altın rengindedir ve iki elinde kılıç ve kitap tutar (Bhattacharyya 1958: 95).
Mañjuhośa Bodhisattva	Teni altın sarısıdır. Aslana binmiş ve her türlü süs eşyası ile süslenmiş olarak resmedilir (Bhattacharyya 1958: 113).
Tanrıça Vasudhara	Altın tenli ve her türlü süsle süslenmiş olarak tanımlanır (Bhattacharyya 1958: 202).

“Altın, dünyada oksitlenmeyen, bozulmayan tek madendir. Ayrıca altın dünyanın enerji kaynağı olarak bilinmektedir. Simyacılardan en büyük gayesi değersiz madenleri, cıva yardımıyla altına dönüştürmektir. Saf altın da Buddha'nın saf özünü ve bozulmayan yapısını ifade eder. Böylece değersiz bedenlere sahip olan canlılar da cıva yardımıyla altına yani Buddha'ya dönüşmeye çalışır. ‘Burada amaç ruhun tekâmülüne, kurtuluşuna ve özgürlü-

ğüne erişmeye yönelik tinsel bir durumdur. Simyacının/yoginin amacı altınla aynı özden yapılmış ruhu/tözü kurtuluşa erdirmektir. Hint kültüründe altın, ölümsüzlüğün simgesidir ve güneşe ait kusursuz tek madendir' (Eliade 2013: 342)" (Tokyürek 2022: 102). Aşağıdaki Eski Uygurca örnekte de görüldüğü üzere cıva diğer madenlerden altını ayırmak (Yiğitoğlu 2011: 114) ve/veya değersiz madenleri altına dönüştürmek için kullanılan bir metadır. Uygurca örnek ayrıntılı incelendiğinde buradaki cıva ifadesi olgunlaşmamış/uyanmamış öğretmenlerin yetiştirdikleri ile olgunluğu/gerçeği elde etmiş, uyanmış öğretmenlerin yetiştirdiklerini ayırt etmede kullanılan bir metayı belirtir. Dolayısıyla buradaki *altun* sözü gerçeği kavramış, cehalet uykusundan uyanmış, tüm kötülüklerden arınmış, olgun bir üstadı/öğretmeni ifade eder.

bütmedük bahşılarnıñ yörügi erser kurgurmaklıglarnıñ nomı erür tayangulug yolını yañılıturur igid sakınç üze biltürür altun bışurdaçı sımık ot teg bahşılarka üküş erdiniler üze tapınmış udunmuş k(e)rgek tęp (Yiğitoğlu 2011: 380-384) "Olgunlaşmamış öğretmenlerin yorumlarıysa kibirli olanların öğretisidir. Yaslanılacak yolu yanıtır. (Öğreti) hatalı düşüncelerle aktarır. Altın eriten sımık/cıva ateş gibi olan öğretmenlere pek çok mücevherlerle saygı gösterilmelidir." (Yiğitoğlu 2011: 68).

Altının değerli maden olması aşağıdaki Eski Uygurca örnekte şu şekilde de geçmektedir.

bir yme nom nom töziñe kirdeçi tęp inçe k(a)ltı y(a)ruk közke azk(ı)ya kum erser azk(ı)ya altun eğişi erser kayusı erser közke kirtükde közni oyup közi tözki teg neteg bolmasar ançulayu yme edgü erser ayıg erser kayu birk(i)ye sakınç köñülte tugsar köñülni tepretip soka tepr(e)mek siz köñül tözi ermez bolur (Yiğitoğlu 2011: 204-209) "Bilinç tözüne girebilecek bir fenomen yoktur. Örneğin: "Parlak göze azıcık kum ya da azıcık altın tozu (girse) hangisi olursa olsun girdiğinde gözü oyar. (Bunlar) gözün tözü gibi nasıl olamazlarsa aynı şekilde iyi ya da kötü düşüncelerin hangisi azıcık da olsa bilinçte oluşursa bilinci harekete geçirir (ve) orada kıpırtısız bilinç tözü oluşmaz." (Yiğitoğlu 2011: 63-64).

Burada değersiz olan kum ile altın karşılaştırılmış ve kum kötü düşünceleri ve altın da değerli/iyi düşünceleri ifade etmiştir. Muhteşem zihnin nasıl olması gerektiğini anlatan bu metinde zihinde iyi ya da kötü bir düşünce parçacığının olmaması gerektiği vurgulanmaktadır ki bu da zerre kadar kum ya da altın tozunun bile olmamasıyla ifade edilmiştir. Böylece altın iyi/değerli düşünceleri ifade etmiştir.

Eski Uygur Türkçesi metinlerinde Vaṃsā adlı dört enstrüman tanrıçasından biri de altın ile ilişkili olarak gösterilir. Buna göre;

vajirliğ teñri kızı erür bilir atlıg altın öñlüg erip bilir tutar bilir üniçe tükelligi munı üze kök kalığıg toşgurup tapınur biz bañşi vaçirini vaçira puçiti a huñ (Kara-Zieme 1976: A139-143) “Bilir/Vaṃśā adlı Vajra tanrı kızı vardır. (O) altın renginde olup flüt tutar. Flüt sesiyle donatılana tapınırsız ve bununla gökyüzünü doldurursuz. Vaṃśā vajriñi vajra pūjite āh hūm.”

Bu metinde yer alan tanrıça Vaṃśā altın renginde olmakla birlikte onun enstrümanı bir ‘flüt’ür. Tanrıça Vaṃśā müzik aletlerini temsil eden tanrılar serisinin ilkidir ve onun rengi kırmızıdır. O iki eliyle flüt tutar ve flütünü çalar (Bhattacharyya 1958: 314). Budist literatürde kırmızı olarak resmedilen tanrıça Vaṃśā Eski Uygur Türkçesi metinlerinde altın renginde gösterilir. Burada tanrıçanın kırmızı olarak gösterilmesi onun altın renginde olduğunun bir göstergesidir. Çünkü kırmızı, altın güneş rengi olarak da belirtilir (Beer 2003: 80). Tanrıça Vaṃśā, dört tanrıça arasında sayılır ve onlar Sādhana ve mañḍalalarda tanrıların eşleri olarak tanımlanırlar. Bunlar ayrıca Vajradāka Mañḍala’da çıplak, şiddetli görünüşlü, kafataslarından oluşmuş kolyeler takan ve Pratyālīḍha’da dans eden olarak resmedilirler (Bhattacharyya 1958: 314).

Bazı Buddhaların adları da doğrudan ‘altın, altın ışık’ anlamındaki kelimeler olan Skr. *kāñcana* (Soothill-Hodous 1937: 103a) ve *suvarṇa* (Soothill-Hodous 1937: 280b) kelimelerinin Eski Uygurcaya olan çevirilerinden oluşmaktadır. Bu durum Eski Uygurcada aşağıdaki örneklerde açıkça görülmektedir.

yükünür biz altın erdini birle teñ tüz atlıg teñri burhan kutıña (Wilkens 2007: 1916-1917) “Altın cevheri ile denk düz adlı Buddha (Kāñcanasama Buddha) saadetine eğiliriz.”

yükünür biz altın tokırlıg atlıg teñri burhan kutıña (Wilkens 2007: 1911-1912) “Altın topuzlu adlı Buddha (Suvarṇacūḍa Buddha) saadetine eğiliriz.”

Buddha’nın ismi olan Suvarṇacūḍa ‘altın taçlı, topuzlu’ anlamında olup Skr. metinlerde *suvarṇacūḍāya namaḥ svāhā* ‘To the golden crested! Homage! Hail!’ şeklinde geçer (Bisschop- Griffiths 2007: 26).

Buddha’nın teni, bedeni altın ile ilişkilendirilmekle birlikte aynı şekilde Buddha’nın ağzı da altın ile bağlantılıdır. Buna göre;

altın ağızlıgıñ köni oñaru yarlıgın tutmışlar ol (Aydemir 2013: 1091-1093) “Altın ağızlığının dosdoğru, emrini tutmuşlardır.”

atı kötrülmiş altın ağızın öge taplayu tüketmek üze erür (Shōgaito 1998: 2261-2262) “Yüce (Buddha) altın ağzı ile överek, tamamlamıştır.”

Budist literatürde ‘Buddha’nın altın ağzı’ onun öğretisinin elmas benzeri sağlamlıkta olduğuna atıfta bulunur. Altın ağzın öğretisi nesiller boyu ha-

variler tarafından aktarılmıştır (Soothill-Hodous 1937: 283a). Böylece hem Buddha hem de onun sözleri, vaazları altın ile ilişkilendirilerek onun saflığı ve değışmezliğı vurgulanmıştır.

Yukarıda da belirtildiğı üzere altın bozulmayan tek maden olarak bilinmektedir ve bu maden ne kadar işlemde geçirilirse geçirilsin hiçbir surette değeri kaybına uğramaz. Konuyla ilgili olarak aşğıdaki Eski Uygurca örnek verilebilir.

ölüm hanının élinte birtebligim ozmiş sansarlıg karañkudın könin keçmiş alku erenlerniñ bütürü umaguluk intın kızıgka keçgölük alku burhanlarınğ bodisatavlarınğ oronı erür tęp bilmiş kergek tözünler oğlıya yöleştürser kimler birök altun taşın küseyü alku yer oronlarda tilep altun taşın bulsar yinçge sıp bütgüsüz kavışsusuz kılıp dyanlıg ot üze urup sızgurup artokrak arıg süzük bolmışta kën ol altun bilerzükde ulatı esringü adrok adrok étiglerig köñülinçe bütürser uvşatmış altun tözi yeme teğşilmez (Kaya 2021: 71. 5-21; Wilkens 2001: 817-833) “Ölüm hanının krallığından tamamen kaçan ve hiçbir sıradan insanın tamamlamayacağı şamsāra karanlığından gerçekten kurtulan ve nirvāna kıyasına ulaşan tüm Buddhaların ve Bodhisattvaların yeridir diye bilmek gerekir. Ey asiller oğlu, her kim altın madenini/taşını isteyerek ararsa ve sonunda altın madenini/taşını bulursa onu ince ince iyice ezip birleşmez hāle getirirse ve dhyāna ateşi ile eritip iyice saf hāle geldikten sonra onu altın bilezik gibi çeşit çeşit süs eşyası yapsa altının esası yine birdir, (onda) değışme olmaz.”

alku kamag altun taşlarınınğ arasınat cın altun örtülüp kizlenip turmış teg (Shōgaito 1998: 913-914) “Bütün altın taşlarınğ arasında gerçek altın gizlenip, durmuş gibi.”

Yukarıdaki paragraf ayrıntılı olarak incelendiğinde altın ile Buddha'nın özü/esası benzerdir. Her türlü işlemde geçen altının özünde nasıl herhangi bir değışme olmuyorsa aynı şekilde Buddha'nınkinde de bir değışme söz konusu değildir. Bununla birlikte altının ezilip parçalara ayrılması ve arkasından eritilip tekrar birleştirilmesi evrensel ilk insan olan puruşa ile ilişkili olabilir. Budist ve Hint literatürde ilk insan olarak ifade edilen puruşa, mañđala törenlerinde sembolik olarak çizilir ve onun bedeni hayalî olarak parçalara ayrılır. Bu, kozmik kurban Puruşa-Prajāpati ile özdeşleştirilir. Bu durum mitolojilerde var olmak için kendisini ikiye ayıran ilahi kişi puruşa'nın kurbanıdır. Kurban ritüeli, 'bir'in bölünerek çoğalmasıdır. Çokluk bedeni parçalanarak 'birlik' tekrar elde edilir. Puruşa'nın Vāstu-puruşa-mañđala'da tasvir edilen bedeni, varoluş zemininde enkarne olmuş tanrının bedenidir. Budist literatürde Buddha da mahāpuruşa 'büyük insan' olarak gösterilir (Snodgrass 1985: 110; Tokyürek 2022: 21). Burada nasıl tanrısal insan bedeninden çokluk sonrasında da 'birlik' yani tanrısal beden oluşuyorsa aynı şekilde altın taşının parçalanmasıyla çokluk, bu çokluğun eritilip işlenmesinden de

varlık/süs eşyası meydana gelir ki bu işlemlerden sonra gerek tanrı/Buddha gerekse altının özünde bir değişim söz konusu olmaz.

Eski Uygur Türkçesinde Altun Yaruk Sudur metninin dördüncü bölümü *tülte altun küvrüg körüp kşanti kılmak* ‘rüyada altın davul görüp tövbe etmek’ adını taşımaktadır. Bu bölümde bir hükümdar rüyasında altın bir davul görür, bu davulun sesinden daha doğrusu onun öğretisinden kaynaklı olarak gerçeğe uyanır ve bu uyanış sayesinde tüm günahlarından tövbe eder. Buna göre;

ötrü ol tünle ök tülinte bir erte bedük altun küvrüg körür tüşedi (Kaya 2021: 92.15-17) “Sonra o geceleyn rüyasında üstün büyük bir altın davul gördü.”

ol altun küvrügüg tokıp ertinü ulug bedük yañkulug ün ünür boltı (Kaya 2021: 93.11-13) “O altın davulu dövüp çok büyük yankılı ses çıkar.”

ol altun küvrügnüñ agız içinte ... bo sugançığ şlok nomlar eşidilür (Kaya 2021: 96.15-16) “O altın davulun ağız içinde.. bu tatlı şiirli dharmalar işitilir.”

altun yaruk yaltrıklıg küvrügdin sugançığ ün ünür men (Kaya 2021: 96.21-23) “Altın(dan yapılmış) parlak₂ davuldan tatlı ses çıkarırım.”

kişili teñrili ulatı prèt yıklılı ajunlarda teğinülük neçe ötek birim emgek tolgakları bar erser eşidgeli bolsarlar bo altun küvrügdin ünmiş edgü ünüg alkugun bolurlar emgekdin öñi ödrülüp kutrulmakka teggeli (Kaya 2021: 99.20-22-100.1-5) İnsan, Tanrı, preta ve hayvan hayat şekillerine ulaşmış nice karma₂ ızdırapları₂ varsa bunların hepsi ızdıraptan ayrılıp kurtulmak için bu altın davuldan çıkmış güzel sesleri işitmeli.”

tüklüg tümenlig teñridem altunlug küvrügler ünleri yañkurar (Geng vd. 1998: 73.22-24) “Tam₂ ilahî altın davulların sesleri yükselir.”

Yukarıdaki paragrafta hükümdarın rüyasında altın bir davul görmesi akla Şamanların rüyalarında gördükleri davulları getirir. “Şaman adaylarının sırta erme rüyalarından birçoğunun ‘Dünyanın Merkezine’, Evren Ağacının ve Evrensel Hâkimin bulunduğu yere, yapılan mistik bir yolculuk içerdiğini hatırlatır. Şaman, davulunun kasnağını bu ağaçtan Yüce Varlığın bu iş için özel olarak düşürdüğü bir daldan yapar... Bu simgenin anlamı Dünya Ağacının, yani ‘Dünyanın Merkezi’nde yer alan ‘Eksen’in aracılığıyla Gök ile Yer arasında kurulan iletişimidir.” (Eliade 2018: 222). Altın davul düşüncesinde elbette ağaç bir kasnaktan bahsetmek doğru olmaz. Eski Uygurca metindeki ve Budist literatürdeki davulun kasnağı muhtemelen altından yapılmıştır. Bu altın yukarıda da bahsedildiği üzere dünyanın merkezinde bulunan gerek ince tabakayı ve gerekse Meru Dağı’nı simgeler. Şaman adayları ağaç kasnakla nasıl dünyanın merkezinde bulunan ‘Evren Ağacı’na ulaşarak göksel yolculuğunu yapıyorsa aynı şekilde Budist düşüncede de kişi ‘Kozmik Dağ’ olan Meru Dağına ulaşarak göksel yolculuğuna çıkar. Dünyanın merkezi ister

‘Evren Ağacı’ olarak düşünölsün isterse ‘Kozmik Dağ’ olarak düşünölsün her ikisi de göksel yolculukta bir aracı olarak kabul edilir. Şaman, davulunu daha doğrusu davulun ağaç kasnağının ‘Evren Ağacı’ olduğunu düşünerek onun üzerine çıkar ve bir ağaca tırmanır gibi hareketler yapar. Böylece şaman uzayı ve zamanı aşarak mistik bir yolculuğa çıkar (Eliade 2018: 222-225). Aynı şekilde Budist literatürde de kişi altın davul sayesinde Meru Dağı’nın doruklarına tırmanarak uzayı ve zamanı aşar, mistik yolculuğuna çıkar ve orada gerçeği kavrayarak bir uyanış yaşar. Altun Yaruk Sudur’da ve diğere Budist Uygur metinlerinde sadece davulun altın olduğu belirtilmez. Onun aynı zamanda tüm dünyayı ya da evreni kaplayan sesinden de bahsedilir. Bu yüksek ses yine Şamanların davulundan çıkan ses ile karşılaştırılabilir. Buna göre mikrokozmoji olarak tanımlanan şaman davulu, şaman tarafından çalınır ve bu davul şamanın atı olarak nitelendirilir. Şaman, davulunu çalarken atının üstünde göğre çıktığı düşünölr. Şaman davulunun çıkardığı ses de cinlere ya da kötü ruhlara karşı çıkarılan güröltü büyüünden ziyade müzikal büyü olarak kabul edilir (Eliade 2018: 227-229). Budist literatürde de davulun sesi kötü ruhları kovmaktan ziyade büyüsel, sihirsel bir işlev görüp kişiye doğru yolu gösterme şeklinde düşünölebilir. Çünkü yukarıdaki Uygurca metinler incelendiğinde hükümdar rüyasında gördüğü davul ve onun ezgisi/büyöleyici sesi sayesinde gerçeğe uyanır, gerçeği yani doğru yolu kavrar ve her türlü günahlarından tövbe eder. Budizm’de kuzey yönünün Buddha’sı olan Dundubhişvara ‘ilahi davul’ anlamındadır ve bu Buddha canlıları uyarır, onlara öğüt verir, onları iyiliğe karşı cesaretlendirir ve kötörlöklere/şeytanlara karşı korkutur. Terim, Dundubhişvara-rāja ‘ilahi davulun sesi, hükümdarı, gök güröltüsü’ olarak tanımlanır (Soothill-Hodous 1937: 148a; Tokyürek 2019: 100). Davulun sesi de ‘doğrunun sesi ya da vaazı’, ‘Dharmā’nın gök güröltüsü, uyuşukluktan, sersemlikten uyanmış adam ve erdemin gelişmesi için uyarmak, Buddha gerçeğinin korkunç sesi’ (Soothill-Hodous 1937: 274a; Tokyürek 2019: 215) olarak tanımlanır.

Altın sembolü nasıl Buddha’nın bedensel özelliklerini ifade ediyorsa aynı şekilde insan bedeniyle daha doğrusu tanrısal insan bedeniyle de ilişkili olabilmektedir. Buna göre Tantrik Budist metinlerinde 24 coğrafi bölge bulunur ve bu coğrafi bölgeler Hindistan’daki hac yerleri olarak gösterilir. Bu hac yerleri, Budist anlayışta insan bedenindeki çeşitli organları temsil eder ki bu organlarda da bir tanrı ve tanrıça çifti bulunur. Bu tanrı ve tanrıça çiftlerinin bedendeki 24 organda bulunması, tanrısal bedeni oluşturması açısından önem arz eder (Tokyürek 2022: 212). Aşağıdaki Eski Uygurca

metinde bulunan örnekte *suvarnadivipa* (Skr. Suvarṇadvīpa) kelimesi ‘altın ada’ anlamında olup bedendeki iki baldırı temsil eder. Buna göre;

iki baltır suvarnadivipa atlıg orunta akaşagarbi birle cakravarmini upamilapaka yakıncı kuvranmak erür (Kara-Zieme 1976: A70-73) “İki baldır Suvarṇadvīpa denilen yerde Ākāşagarbha ile Cakravarminī’dir. Upamelāpaka yakınındaki toplanma yeridir.”

“Sircar, Suvarṇadvīpa için “altın ada’ anlamını verir, bu yer Hint edebiyatında ünlüdür ve genellikle Güneydoğu Asya’da bulunur’ (Sircar 1971: 23’ten aktaran Gray 2007: 330) açıklamasında bulunurken Bu-ston ise burası için sadece ‘altın ada, kralın küçük adası’ açıklamasını yapar (DS 57’den aktaran Gray 2007: 330). Suvarṇadvīpa, bazılarının Çin’in görkemli kralı Mañicūda’nın ülkesi ile özdeşleştirdiği Hindistan’ın doğusunda bulunan Sumatra adasıdır. Kişinin refahının o yerde büyük ölçüde arttığı söylenir. Cakravarminī ve Ākāşagarbha’nın ikametgâhıdır. Vücuttaki yeri terleme yollarının bulunduğu baldırlardır (Boord 2005: 30-31). Suvarṇadvīpa’dan yani iki baldırdan ter taşıyan damar geçer (Tsuda 1970: 241). Cakravarminī, baldırlarda bulunan ve Ākāşagarbha ile bağlantılı teri besleyen kāyacakra’nın tanrıçası/kanalıdır (Dachille 2015: 283)” (Tokyürek 2022: 251-252).

Eski Uygurcadaki bir örnekte bedende bulunan üç damar altın çubuklar gibi dizilmiş olarak gösterilir. Burada çubuk benzetmesi damarların bedende yukarıdan aşağıya dümdüz indiğinin bir göstergesidir.

otuz iki tamırlar şilipke okşatı uçları altın yүүлüg bolup turur lalana soltin rasana oñdın avduti otura bolup altun çöki tizip urmuş teg turur budıkcı avaduti içinde sançılıp turmakındın bodilig tiğli altırtı akar (Zieme-Kara 1978: 371-376) “Otuz iki damar şemsiyeye benzer, (onların) uçları altta buluşur. Lalanā soldan, rasanā sağdan ve avadhūtī ortadadır. Sanki altın çubuklar dizilmiş gibidir. Avadhūtī içinde dallanmalar azalır ve böylece bodhi damlası aşağı doğru akar.”

Eski Uygurca *altun* kelimesi cennette var olduğu düşünülen Paricitra ağacının da özelliği olarak gösterilir. Buna göre;

ornınta turup ol altunlug pariçatr söğütke okşatı (Tekin 1976: 37.15-17) “Yerinden kalkıp o altın paricitra ağacına benzedi.”

Bu ağaç Trāyastriṃśa cennetlerinde bulunur ve cenneti kendi kokusuyla doldurur. Bununla birlikte bu ağaç Indra’nın cennetinde gösterilmekle birlikte cennetteki beş ağaçtan biri olarak ifade edilir ve mercan ağacı olarak da tanımlanır (Soothill-Hodous 1937: 265b).

Budist literatürde Budist keşiş kıyafeti de altın renginde gösterilir. Altın işlemeli olarak gösterilen terim, Skr. *kāśāya* ile ifade edilir (Soothill-Hodous 1937: 284a).

kaltı gauṭami hatun egirmiş altun karaja tēp öñreki tözünler sözleyür azu yeme sa-tıgsız ton tēp nomta eşidilür (Aydemir 2013: 1279-1283) “Tıpkı Gautamī hatunun (ipliği) eğirdiği daha önceki asillerden kalma altın kesiş cübbesi gibi veya öğreti metinlerinde işitilen paha biçemez elbise gibi.”

ança sözleyü y(a)rılıkap yarlıkançuçı köñüllüg şakılarnıñ arjisi tükel bilge teñri burhan altun öñlüg karaja tonın egninte yıga alıp miñ eyekülüg çakır lakşanlığ etiğlig yaratıgıgı eligin iglig toyunnuñ etözinteki arıgsızların öñre arıtıp örü tur-guru yarlıkadı (Wilkens 2016: 7034-7035) “Öyle söyledikten sonra, muhteşem bilge Buddha Śākyaaların şefkatli rşisi, altın renkli kāśāya cübbesini omzuna toplayarak alıp bin kollu cakralakşana ile süslenmiş (asil ve yumuşak) eliyle önce hasta keşişin vücudundaki dışkıyı temizleyip sonra ayağa kaldırarak buyurdu.”

Budist literatürde geyik ile ilgili pek çok hikâye bulunmaktadır ki Eski Uygurca Budist metinlerinde de pek çok hikâyede geyik yer alır. Aşağıda verilen de altın ile ilişkilendirilir. Buna göre;

ötrü ol ەرig sarsıg köñüllüg dantipalê elig altun öñlüg sıgunnuñ ötügin tıngalı unamatın köziñe karakiña kan kudulup kın közin sıgun tapa körüp övkesi kelip anıñ ara aguluğ yılan tiline oğşatı yalınlayu turur yitti kılıçın tartıp altı (Wilkens 2016: 798-805; Elmalı 2016: 318-325) “Bunun üzerine kötü kalpli Hükümdar Dañdāpala, altın renkli geyiğin ricasını dinlemeğe tenezzül (bile) etmeden gözle-rini kan bürümüş (ve) şaşı gözlerle geyiğe bakmış. Öfkesi kabarıp, o arada, zehirli yılan diline benzeyen parlayıp duran kılıcını çekip (eline) almış.” (Elmalı 2016: 230).

yme ol arıgda antag körklüg meñizlig altun öñlüg sıgun bar ermiş (Wilkens 2016: 04577-04578) “Ve o ormanda böyle güzel, altın renkli bir maral geyiği var.”

Budist literatürde geyik ile ilgili farklı açıklamalar bulunmaktadır ki bunlardan biri de geyikler genellikle barışçıl tanrılar arasında sayılır ve tan-rının saf krallığının doğal uyumunu ve korkusuzluğunu simgeler. Bununla birlikte Buddha'nın Geyik Parkı'ndaki vaazını da temsil eder (Beer 2003: 62-63). Ayrıca yukarıda da belirtildiği üzere Buddha'nın sekiz asil yolunu temsil eden sekiz kollu çarkının iki yanında bulunan iki geyik yumuşaklığı ve zarafeti ifade eder (Beer 2003: 58-59). Ayrıca Budist literatürde altın rengindeki geyik genellikle serabı simgeler ve insanları farklı dünyevi bi-çimlerle büyüleyen yanılsama olarak kabul edilir. Hayatta rahatlık ve zevk aramak altın geyiğin peşinden koşmakla aynıdır. Kişi gerçekte olmayan sadece anlık olarak tutulabilecek bir şey arar (Behari 2004: 158). Ayrıca Budist literatürde altın bir geyik (Bodhisatta) tarafından kurtarılan ve sonra krala ihanet eden bir tüccarın hikâyesi anlatılır (Appleton 2019: 10). Budist

literatürde altın geyik ile ilgili başka bir hikâye daha anlatılır. Bu hikâyeye göre geyiklerin hükümdarı Banyan ismindeki geyik Benares ormanında yaşar ve beş yüz geyiğe hükmeder. Bu sırada Benares hükümdarının alışkanlıkları arasında avlanmak vardır. Hükümdar av yerine ulaşmak için pek çok köylünün mahsulünü çiğneyerek ormana ulaşır. Bir gün köylüler ormandaki geyikleri hükümdarın bahçesine doğru kovalamaya karar verirler ve sopa ve mızraklarla geyikleri kovalamaya başlarlar. Tüm geyikleri sarayın bahçesine/ormanına doğru sürerler ve tüm kapıları da kapatırlar. Hükümdara giden köylüler artık geyiklerin sarayın ormanında olduğunu belirtirler. Hükümdar artık avlanmak için uzak ormana gitmek zorunda kalmaz ve kendi ormanında avlanmaya çıkar. Bir gün orada iki altın geyik görür ve bu iki altın geyiğin öldürülmemesi emrini verir. Fakat diğer geyikler hükümdara ziyafet için öldürülür. Her gün bir geyik öldürülür, pek çok geyik de yaralanır. Bu yaralanmaların sonu gelmeyince Branch geyiklerin sırayla gitmesini ve kendilerini feda etmelerini ister ve böylece yaralanmaların önüne geçilir. Bir gün küçük bir yavrusu olan geyiğe sıra gelir ve Branch'a başvuran geyik kendinin küçük bir yavrusunun olduğunu bu yüzden kendisinin şimdi gitmek istemediğini belirtir. Fakat Branch buna müsaade etmez, bunun üzerine dişi geyik Banyan'ın yanına gider ve Banyan dişi geyiğe yavrusunun yanına gitmesini söyler. Kendisi de dişi geyiğin yerine gider ve boynunu hükümdarının önüne sunar. Bunu gören hükümdar niçin böyle bir şey yaptığını sorar ve cevap olarak da yavrusu olan dişi geyiği kurtarmak istediğini duyar. Bunun üzerine yaptığından pişman olan hükümdar Banyan'ı öldürmekten vazgeçtiği gibi tüm geyikleri ve tüm dört ayaklı canlıları öldürmeyeceğine söz verir (Anderson 1995: 60-65). Bu hikâyede hükümdar geyiği öldürmez. Fakat yukarıdaki Eski Uygurca metindeki geyiklerin hikâyesinde her iki geyik de hükümdar tarafından öldürülür. Kral Dantapala hikâyesinden bir örnek olan ilk cümle kendini diğer geyikler için feda eden bir geyiğin hikâyesidir. Bir Buddha/Bodhisattva olan altın rengindeki geyiğin başını kesen Dantipala'nın da kolları kesilir ve Dantipala yaptığından pişman olmasına rağmen cehenneme gider. Görüldüğü üzere özellikle altın geyik Bodhisattva ile ilişkilidir.

-III-

Mitolojide güneşin etkisiyle var olduğu düşünülen altın; rengi, parlaklığı, saflığı, değişmezliği, bozulmazlığından kaynaklı değerli bir maden olarak kabul edilmesinin yanında dinlerde de önemli bir yere sahiptir. Özellikle Budist külliyatta altın ile ilgili pek çok terim ile karşılaşmak mümkündür.

Budist Uygur metinlerinde de altın kelimesi *altun*, *şobak altun*, *suvarna* gibi sözlerle karşılanmakta olup pek çok terimsel ifadede de kullanılmaktadır. Bunlardan en önemlisi Eski Uygurcada da oldukça önemli bir eser olan Altun Yaruk Sudur'dur. Eser bir *süü ülüş* bölümü, on kitap, otuz bir bölüm ve bir *buyan evirmek* bölümlerinden oluşur ve Budizm felsefesini vermesi açısından kıymetli bir eserdir. İkinci ve yaygın bir diğer terim ise *altun tilgen* 'altın tekerlek'tir. *Altun tilgen* gerek Budist metinlerinde gerekse Eski Uygurca metinlerde iki farklı anlamda kullanılır ve bunlardan ilki Budist kozmolojik yapıyla ilişkiliyken ikincisi ise Cakravartin'in bin kollu kanun çarkını ifade eder. Bu *altun tilgen* 'altın tekerlek' üzerine ve tam ortasına kurulmuş bir de *altun tag* 'altın dağ' ifadesi vardır ki bu dağ Meru Dağı'nı simgeler. Meru Dağı kozmolojik bir yapıya sahip olduğu kadar Buddha'nın bedenini simgelemesi açısından da son derece önemlidir. Eski Uygurca Budist metinlerde sıklıkla geçen *altun önlüg lénhua çeçek* 'altın renkli lotus çiçeği' ve *altunlug erdinilig çeçek* 'altın cevherli çiçek' hem evrenin vajinasını simgelerken hem de bedendeki cakra noktalarını da işaret eder. Bununla birlikte lotus çiçeği Avalokiteşvara Bodhisattva'nın da sembolleri arasında sayılır. Budizm'de genellikle Buddha ve Bodhisattvaların bedenleri altın ya da altının rengiyle bağdaştırılır ve Buddha'nın otuz iki özelliği arasında da onun altın tene sahip olduğu belirtilir. Yine *altun erdini birle teñ tüz atlıg teñri burhan* 'Kāñcanasama Buddha' ve *altun tokırlıg atlıg teñri burhan* 'Suvarnacūda Buddha' gibi Buddha isimlerinin içinde de altın 'altın' kelimesi bulunur. Bunun yanında bazı Budist tanrı ve tanrıçalar da altın ile ilişkilendirilir. Buddha'nın bedeni altın ile tasvir edildiği gibi onun ağzı da altın ile belirtilir ve bu da onun vaazını sembolize eder. Buddha'nın bedeni nasıl altın ile ilişkilendiriliyorsa aynı şekilde insan bedeni de altın ile bağlantılandırılabilir. Örneğin Uygurca metinlerde bedende bulunan üç temel damar *altun çöki* 'altın çubuk'a benzetilirken aynı şekilde bedende bulunan iki balıdır da altın ile ilişkilidir. Yine *altun küvrüg* 'altın davul' Budizm'de merkeze yapılan yolculukla birlikte göksel yolculuğu ifade eder. Aynı zamanda altın davulun sesi de Buddha'nın öğretisini işaret eder ve tüm canlıları kötülüklerden kurtararak onların gerçeği anlamalarını ve kurtuluşu elde etmelerini sağlar. Budist simgeciliğinde altın maral/geyik de son derece önemli olup bu geyik genellikle bir Bodhisattva olarak kabul edilmekle birlikte yanılısamayı da ifade eder.

Kısaltmalar

Skr. Sanskritçe

Kaynakça

Anderson, Todd (1995). *King Banyan Deer. In Buddhist Tales for Young & Old* (Volume 1), pp. 60-65. New York: Buddhist Literature Society Inc. Retrieved from <https://www.buddhanet.net/e-learning/ebooks/jataka01.zip>.

Appleton, N. (2019). “What Does It Mean To Be a Badly Behaved Animal? An Answer from the Devadatta Stories of the Pāli Jātakas”, *Religions* 2019, 10, 288, 1-11.

Ayazlı, Ö. (2012). *Altun Yaruk Sudur VI. Kitap: Karşılaştırmalı Metin Yayını*, İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Aydemir, H. (2013). *Die alttürkische Xuanzang– Biographie IX, Nach der Handschrift von Paris, Peking und St. Petersburg sowie nach dem Transkript von Annemarie v. Gabain ediert, übersetzt und kommentiert*, Otto Harrassowitz. Band I-II. Xuanzang Leben und Werk: Band 34.

Bang, W., A. von Gabain (1931). *Türkische Turfan Texte V*, Berlin, (SPAW. Phil.-hist. Kl. 1931, 14 321-356).

Barutçu, F. S. (1987). Eski Türkçede Buddha'nın 32 Laksanası”, *TDAYB*, Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları, 1987'92, 11-33.

Beer, R. (2003). *The handbook of Tibetan Buddhist symbols*, Chicago: Serindia Publication.

Beer, R. (2004). *Tibetan Ting-Sha, Sacred sound for Spiritual growth*, Eddison Books: Book and Access edition.

Behari, B. (2004). *Myths and Symbols of Vedic Astrology*, Edited by David Frawley, Twin Lakes: Lotus Press.

Bhattacharyya, B. (1958). *The Indian Buddhist Iconography, Mainly Based on The Sādhanamālā and Cognate Tāntric Texts of Rituals*, Calcutta: Firma K. L. Mukhopadhyay.

Bisschop, P.; Griffiths, A. (2007). The Practice Involving the Ucchuşmas (Atharvavedaparişişta 36). *Zeitschrift für Indologie und Südasiestudien*, Hempen Verlag, 24, pp.1-46.

Boord, M. (2005). “Buddism”, *Sacred Place*, Editor: Jean Holm, John Bowker, Themis in Religious Studies, London-New York: Continuum, s. 8-32.

Bruce-Mitford, M. (2008). *Signs and Symbols: An Illustrated Guide to Their Origins and Meanings*. London: A Penguin Company.

Buswell, R. E. (2003). *Encyclopedia of Buddhism*, New York: Macmillan Library Reference.

Çetin, E. (2020). *Altun Yaruk VIII. Kitap*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Dachille, R. E. (2015). *The Body Maṇḍala Debate: Knowing the Body through a Network of Fifteenth-Century Tibetan Buddhist Texts*, Doctor of Philosophy in Buddhist Studies in the Graduate Division of the University of California.

Däniken, E. v. (1990). *Tanrıların Arabaları*. İstanbul: Cep Kitapları A.Ş.

Egerton, F. (1953). *Buddhist Hybrid Sanskrit*. Grammar and Dictionary, Vol. 1 Grammar, Vol. 2. Dictionary, New Haven.

Eliade, M. (2002). *Asya Simyası (Çin ve Hint Simyası) Simya Söylencesi*, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Eliade, M. (2013). *Yoga, Ölümsüzlük ve Özgürlük*. (Çev. Al Berkay), İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Eliade, M. (2018). *Şamanizm, İlk Esrime Teknikleri*. (Çev. İsmet Birkan), Ankara: İmge Kitabevi.

Eliade, M. (2019). *Okültizm, Büyücülük ve Kültürel Modalar*. (Çev. Cem Soydemir), Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Eliade, M. (2020). *Demirciler ve Simyacılar*, (Çev. Mehmet Emin Özcan), Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Elmalı, Murat (2016). *Daśakarmapathāvadānamālā: Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin-Tıpkıbası*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Geng, S.; Klimkeit, H.J.; Laut, J. P. (1998). *Eine Buddhistische Apokalypse, Die Hölenkapitel (20-25), und die Schlußkapitel (26-27) der Hami-Handschrift der alttürkischen Maitrisimit*. Unter Einbeziehung von Manuskriptteilen des Textes aus Seşim und Murtu, Abhandlungen Der Nordrhein-Westfälischen Akademie der Wissenschaften, Westdeutscher Verlag.

Gray, D. B. (2007). *The Cakrasamvara Tantra (The Discourse of Sri Heruka) (Sriherukabhidhana), A Study and Annotated Translation*. New York: Columbia University's Center for Buddhist Studies and Tibet House US.

Gulcalı, Z. (2021). *Altun Yaruk Sudur X. Kitap*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Hamilton, J. (2020). *Budacı İyi Kalpli ve Kötü Kalpli Prens Masalının Uygurcası, Prens Kalyāṇamkara ve Pāpamkara Hikâyesi*. (Çev. Ece Korkut-İsmet Birkan), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Kara, G.; Zieme, P. (1976). *Fragmente tantrischer Werke in vigurischer übersetzung*, Berlin: Akademie Verlag, (Schriften zur Geschichte und Kultur des Alten Orients-Berliner Turfantexte; VII).

Kaya, C. (2021). *Uygurca Altun Yaruk, Giriş, Metin ve Dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Mimaki, K. (2000). "A preliminary comparison of Bonpo and Buddhist cosmology", *Senri Ethnological Reports*, 15, pp. 89-115.

Miyajima J. [宮嶋 純子] (2016). 日中四分律論書における語義解釈の比較 — 元照『資持記』と照遠『資行鈔』を中心として — [Nitchū Shiburitsuronsho Ni okeru gogi kaishaku no hikaku -moto Teru "shi ji-ki" to Teru tō "motoyuki shou" O chūshin to shite-], 関西大学東西学術研究所 [Kansaidai gaku tōzai gaku jutsu kenkyūjo], 61-77.

Öztürk, M. (2017). "Nevruz Nâme", *TAD*, C.36/S.61, 149-182.

Scharfe, H. (1993). *Investigations in Kaṭalya's Manual of Political Science*. Harrasowitz Verlag, Wiesbaden.

Shōgaito, M. (2008). ウイグル文 アビダルマ論書の文献學的研究 [Uiguru bun abidarumaronsho no bun kengateki kenkyū], *Uighur Abdhidharma Texts: A Philological Study*. Kyōto: Nakanishi Publishing.

Snodgrass, A. (1985). *The Symbolism of the Stopa*, Ithaca, New York: Southeast Asia Program 120 Uris Hail Cornell University.

Soothill, W. E.; Hodous, L. (1937). *A Dictionary of Chinese Buddhist Terms with Sanskrit and English Equivalents and a Sanskrit-Pali Index*. Kegan Paul, Trench, Trubner & Co, London.

Tekin, Ş. (1976). *Uygurca Metinler II, Maytrisimit, Burkancıların Mehdisi ile buluşma Uygurca İbtidai bir dram*. Ankara.

Tokyürek, H. (2018). *Altun Yaruk Sudur IV. Tegzinç (Karşılaştırmalı Metin Yayını)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Tokyürek, H. (2019). *Eski Uygur Türkçesinde Budizm ve Manihaizm Terimleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Tokyürek, H. (2021). *Eski Uygur Türkçesinde Tanrısal İnsan Anatomisi ve Fizyolojisi*. Çanakkale: Paradigma Akademi.

Tsuda, S. (1970). *The Saṃvarodaya-tantra*. The degree of Doctor of Philosophy in the Australian National University.

Watanabe, S.(2015). "Possibility of View on Nature of Buddhism". *Proceedings of International Congress of Asian and North African Studies (ICANAS 38)*, Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi (10-15 Eylül 2007: Ankara), s. 709-716.

Wilkens, J. (2001). *Die drei Körper des Buddha (Trikāya), Das dritte Kapitel der uigurischen Fassung des Goldglanz-Sūtras (Altun Yaruk Sudur) eingeleitet, nach den Handschriften aus Berlin und St. Petersburg herausgegeben, übersetzt und kommentiert*. Turnhout (Belgien): (BT 21).

Wilkens, J. (2007). *Das Buch von der Sündentilgung, Edition des alttürkisch-buddhistischen Kṣānti Kīlguluk Nom Bitig, Teil I-II*. Turnhout (Belgien), (BT 25).

Wilkens, J. (2016). *Buddhistische Erzählungen aus dem alten Zentralasien Edition der altuigurischen Daśakarmapathāvādānamālā (3 Cilt)*. Brepols Publishers, Turnhout (Belgium), (BT 37).

Yiğitoğlu, Ö. (2011). *Köjül Tözin Ukıtdaçı Nom ve Saltbilinç Öğretisi*. Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Doktora Tezi.

Zieme, P. (1991). *Die Stabreimtexte der Uiguren von Turfan und dunhuang studien zur Alttürkischendichtung*, Budapest Akademiai Kiado, Bibliotheca Orientalis Hungarica.

Zieme, P.; Kara, G. (1978). *Ein uigurisches Totenbuch, Nāropas lehre in uigrischer übersetzung*. Akademiai Kiado, Budapest.

İnternet Kaynakçası

<https://www.britannica.com/topic/arupa-loka> (Erişim tarihi 14.02.2022).

Altun Yaruk Sudur 4. Tegzinç'e İlişkin Birkaç Yeni Fragman

Uğur UZUNKAYA(*)

Erzurum

Giriş

Ötüken Bozkır Uygur Kağanlığı'na Kırgızlar tarafından 840 yılında son verilmesinden sonra güneye ve güneybatıya doğru hareket eden Uygurlar, Turfan vahasında ve çevresinde takriben 400 yıl sürecek bir hanlığın temellerini atmıştır. 850-1240 tarihleri arasında bugünkü Doğu Türkistan ve çevresinde başkenti Beşbalık olan Hoço Uygur Hanlığı'nı kuran Turfan Uygurları burada muhtelif dinî çevrelerle karşılaşmış ve böylelikle özgün bir sanat ve edebiyat vücuda getirmişlerdir (ayrıca krş. Zieme, 1992, s. 9-10 ve ötesi). Eski Uygur edebiyatında yer alan ve son dönemle tarihlendirilen din dışı metinler veya bir diğer adıyla hukuk belgeleri bir kenara bırakılırsa bu edebiyatın özellikle Budizm, Manihaizm ve Nasturi Hristiyanlık gibi üç önemli dinî muhite ilişkin eserlerin tercümesi temelinde oluştuğu görülecektir. Manihaizm ve Nasturi Hristiyanlık muhitinde kaleme alınan Eski Uygurca metinler, Budist çevrede yazılmış eserlerle mukayese edildiğinde hacimce oldukça azdır. Eski Uygur edebiyatının büyük bir kısmı, Sanskritçe Budist külliyata ilişkin metinlerin çoğunlukla Çince ve Toharca gibi ara diller üzerinden yapılan tercümelerine dayanmaktadır. Elbette Sanskritçe Budist külliyatının Uygurcaya bütünüyle tercüme edildiğini söylemek mümkün değildir; ancak yine de bir dinî felsefî terim türetme amacına yönelik hatırı sayılır malzeme sunabilecek ölçüde bir tercüme faaliyetinin mevcut olduğunu söylemek gerekir. Budist Uygur edebiyat, çoğunlukla Kuzey Budizmi olarak bilinen Mahāyāna Budizmi temelinde gelişmiştir. Eski Uygur edebiyatının en kapsamlı eserlerinden biri olan *Altun Yaruk Sudur* da Mahāyāna Budizmi'nin önemli yazınsal kaynakları arasında yer almaktadır. Bir Budist tapınağında S. Malov tarafından bulunan ve Eski Uygurca

---

* Doç. Dr., Erzurum Teknik Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, uguruzunkaya@gmail.com, ORCID: 0000-0003-4534-9305. Bu yazı TÜBA-GEBİP tarafından desteklenmiştir.

başlığı *altun öñlüg y(a)ruk yaltrıklıg kopda kötrülmiş nom eligi aıl(ı)g nom bitig* olan bu eser Çince'den Eski Uygurcaya Şiņko Şäli Tutuņ tarafından 10. yüzyılda tercüme edilmiştir (krş. Ölmez 1991: 7). Eski Uygurca ve Çince yanında Hotence, Soğdca, Moğolca, Tangutça ve Tibetçe versiyonları da bulunan bu eserin orijinal adı *Suvarņaprabhāsa-sūtra*'dır (krş. Kaya 1994: 43, Tokyürek 2018: 11).

Suvarņaprabhāsa-sūtra, Çinceye muhtelif zamanlarda ve muhtelif kişilerce tercüme edilmiştir (bk. Tokyürek 2018: 11); fakat Eski Uygurca versiyona kaynaklık eden Çince metin MS 635-713 tarihleri arasında yaşayan Yijing'in 金光明最勝王經 *Jin guangming zuisheng wang jing* başlıklı ve bugün Taishō 665 numaralı metni oluşturan Çince tercümesine dayanmaktadır. Yine de yapılan son araştırmalarda metnin Eski Uygurcaya tercüme sürecinde bazı başka metinlere de başvurulmuş olabileceği düşüncesi hâkimdir (krş. Zieme 2015: 874b). *Altun Yaruk Sudur*'un her bir bölümü farklı bir konuya hasrolunmuştur. Bu hâliyle bir Budizm antolojisi izlenimi veren bu sūtra metni, Buddha'nın yaşamının bir anlatımıyla başlar ve aç bir kaplanın jātaka anlatısıyla tamamlanır (krş. Zieme 2015: 875a).

Zieme, bu *Suvarņaprabhāsa-sūtra* metninin bölümlerine ilişkin özetle şunları kaydeder (2015: 875a): İki bölüm, Uygur Budizmi'nde ruhban sınıfından olmayanlar için büyük bir rol oynayan günahların itirafı üzerine metinlerdir. Bir başka ünlü bölüm, ülkeyi barışçıl ve düzenli tutmak için *rājasāstra*'yı ([kral için] öğüdü) açıklar; bu *rājasāstra*, hükümdarların veya kralların insanlar ve ülkelerle ilgili olarak nasıl davranması gerektiğine dair Hint kavramlarını takip eder. Diğer kısımlar tanrıların ve Bodhisattvaların övgüleridir. Mantralarla iç içe olan tıbbi ilişkin bölüm aynı zamanda vücudun dört unsurunu (toprak, su, ateş ve rüzgâr), bunların mevsimlerle ve yiyeceklerle olan ilişkisini vb. açıklayan Hint kavramlarına dayanmaktadır. Bu yazının konusunu oluşturan *Altun Yaruk Sudur*'un 4. kitabında ise “sadece Bodhisattvaların ya da canlıların yapması ya da yapmaması gereken kurallar, Pāramitā'lar yani erdemler anlatılır. Burada toplamda on Pāramitā ve bu on Pāramitā'nın kendine mahsus yeri ya da alanından bahsedilir. Amaç Bodhisattvaların ya da canlıların Pāramitā'ları hakkıyla uygulamaları sonucunda muhteşem ya da tam bilgiyi elde etmeleridir” (Tokyürek, 2018: 13).

Bu yazıda tamamı Berlin Turfan Koleksiyonu'nda korunan *Altun Yaruk Sudur*'un 4. kitabına ait olduğu Dr. Simone-Christiane Raschmann tarafın-

dan Göttingen Bilimler Akademisi'nin genel ağ sayfasında¹ belirlenen daha evvel neşri gerçekleştirilmemiş fakat Radlov-Malov metniyle bütünlük taşıyan yedi Eski Uygurca fragmanın neşri gerçekleştirilmiştir. Bu fragmanların arşiv numaraları şöyledir: U 2103 (o. F.) (bk. URL 1); U 2049 (o. F.) (bk. URL 2); U 2548 (T II 704) (bk. URL 3); Mainz 156 (T III TV 68) (bk. URL 4); Ch/U 6313 (T III M 173.518) (bk. URL 5); U 2867 (T II S 32a.522) (URL 6) ve U 3035 (T II Xanthippe) (bk. URL 7). Bu fragmanlar daha evvel neşredilmemiş olsa da hem Berlin Turfan Koleksiyonu'ndaki fragmanlarla hem de Radlov-Malov neşriyle bütünüyle paralellik taşımaktadır.

Bu yazı temelde iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde yukarıda bahsi geçen Eski Uygurca fragmanların hepsi ayrı ayrı değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Her bir fragman hakkında bilgi verilmiş, bununla beraber fragmanın yazı çevirimi, harf çevirimi, Türkiye Türkçesine aktarımı ve gerektiği noktalarda açıklamalarına yer verilmiştir. Fragmanların yazı çevirimi ve harf çevirisinde hem Berlin Turfan Koleksiyonu'ndaki parçaları hem de Radlov-Malov tarafından hazırlanan dökme Uygur harfli metni kusursuz bir şekilde neşreden Tokyürek'in 2018 tarihli çalışması ve Kaya'nın 1994 ve 2021 tarihli çalışmaları esas alınmıştır. Fakat burada yazı çeviriminde her iki çalışma esas alınsa da harf çeviriminde yalnız bahse konu fragmanın yazı çevirimine yer verilmiştir. Fragmanlarda restorasyonun kesin olmadığı durumlarda ilgili kısımlar boş bırakılmıştır. Türkiye Türkçesine aktarım kısımlarında fragmanlarda RM metninden ayrılan kimi farklılıklar mevcut olduğundan evvela kendi aktarımımıza yer verilmiş daha sonra Tokyürek 2018'deki bütünlüklü aktarıma atıf yapılmıştır. Yine aynı bölümde her bir fragman için ayrıca hazırlanan açıklamalar kısmında kimi Budist kavramlara ve yeni okuma önerilerine yer verilmiştir. Esasen Tokyürek 2018, açıklamalar ve Çince metinle mukayese noktasında son derece doyurucudur. Bu sebeple açıklamalarda tekrara düşülmemeye çalışılmış, Tokyürek 2018'e ilave niteliğinde sayılabilecek birkaç söze açıklama yapılmıştır. Bu yazının ikinci bölümü neşredilen fragmanlarda geçen sözlerin analitik dizinini ve kısa bir metin sözlüğünü içermektedir. Bu yazıyla Budist Uygur edebiyatının en popüler metinlerinden olan *Altun Yaruk Sudur* araştırmalarına Dr. Simone-Christiane Raschmann tarafından belirlenen yeni fragmanların neşri yoluyla küçük bir katkı sunulması amaçlanmıştır.

1 Bahsi geçen genel ağ sayfası Akademie der Wissenschaften zu Göttingen - Katalogisierung der Orientalischen Handschriften in Deutschland [Göttingen Bilimler Akademisi - Almanya'daki Doğu Yazmalarının Kataloglanması] adını taşımaktadır: <https://orient-mss.kohd.adw-goe.de/> (03.01.2022)

1. Eski Uygurca Fragmanların Neşri

Bu bölümde *Altun Yaruk Sudur*'un 4. kitabına ait yedi paralel metin parçasının fiziksel özelliklerine, yazı çevirimi ve harf çevirisine, Türkiye Türkçesine aktarmasına ve gerekli kısımların açıklamalarına yer verilecektir.

2.1. U 2103 (o. F.)

a. Fragman hakkında

Bu fragman ön yüzünde dört ve arka yüzünde dört toplam sekiz hasarlı satırdan oluşmaktadır. Raschmann'ın verdiği bilgilere göre (URL 1), fragmanın Berlin Turfan Koleksiyonu'ndaki paralel metinleri arasında şunlar bulunmaktadır: Mainz 406 (Glas: T II 869), U 2559 (Glas: T II 716) ve *U 9048. Raschmann tarafından sayılan Mainz 406 (Glas: T II 869) ve U 2559 (Glas: T II 716) arşiv numaralı fragmanların yazı çevirimi ve harf çevirisi Tokyürek (2018: 81-82) tarafından hazırlanmıştır. Fragmanın ön yüzüne paralel RM 215'in yazı çevirimi Kaya (1994:152 ve 2021: 278-279) tarafından ve yine yazı çevirimi ile harf çevirisi ise Tokyürek (2018: 347-349) tarafından bütünlüklü olarak hazırlanmıştır. Fragmanın arka yüzüne kısmen paralel RM 216'in yazı çevirimi Kaya (1994: 152-153 ve 2021: 279-280) tarafından ve yine yazı çevirimi ile harf çevirisi ise Tokyürek (2018: 349-351) tarafından bütünlüklü olarak tamamlanmıştır. U 2103 arşiv numaralı ve bulunduğu yer işareti noksan olan bu fragmanın ön yüzü Mainz 406 (Glas: T II 869) ve U 2559 (Glas: T II 716) yardımıyla ve bununla birlikte paralel satırları ihtiva eden RM 215₁₈₋₂₂ ile birlikte sunulacaktır. Arka yüzü ise fragmanla kısmen paralellik gösteren RM 216₁₇₋₁₉ ile sunulacaktır.

b. Fragmanın yazı çevirimi ve harf çevirisi

[Mainz 406 (Glas: T II 869) + U 2559 (Glas: T II 716) +] U 2103 (o. F.) RM 215 ₁₈₋₂₂			
Recto			
01	01	[mäki ärtür ,, inçip bodis(a)t(a)vlar] kertgünç [ärklig tegmä] //// //// // //// // //// // // kyrtkwnç // //// //// //// //	Mainz 406 v4 + U 2559 v4 + U 2103 r1 + RM 215 ₁₈₋₁₉
02	02	[süzök köñü]lläri äñilki burhan [är]dini- ////l l'ry 'nk'ylyky /// / pwrq'n //dyny	Mainz 406 v5 + U 2559 v5 + U 2103 r2 + RM 215 ₂₀₋₂₁
03	03	[kä sü]zülürlär ,, ikinti nom ärdini- // ///z wlwr l'r ,, 'ykynty nwm 'rdyny	Mainz 406 v6 + U 2559 v6 + U 2103 r3 + RM 215 ₂₁₋₂₂
04	04	[kä süz]ülürlär ,, ü[ç]ünç tözün // //// wlwr l'r ,, 'w//wnç twyz wn	Mainz 406 v7 + U 2559 v7 + U 2103 r4 + RM 215 ₂₁₋₂₂

U 2103 (o. F.) RM 216 ₁₇₋₁₉		
Verso		
05	01	..... [tap]mça [küşünçä äd] ..... //ynç'//////////
U 2103 v1 + RM 216 ₁₇		
06	02	t(a)var berürlär „ biligsiz ämg[äkin] tv'r pyrwr l'r „ pylyksyz 'mk////
U 2103 v2 + RM 216 ₁₇₋₁₈		
07	03	ämgänd[äçi tın]l(ı)glarka nom [bilgä] 'mk'nd/// //lq l'rq' nwm ////
U 2103 v3 + RM 216 ₁₈₋₁₉		
08	04	bilig berürlär „ korknç ... .. pylyk pyrwr l'r „ qwrqwnç ... ..
U 2103 v4 + RM 216 ₁₉		

c. Fragmanın Türkiye Türkçesine aktarımı

01 [-mesidir. Bununla birlikte Bodhisattvalar] iman [yeteneği (Skt. *śraddhendriya*) denen] **02** [saf gönül]leri (ile) ilk önce Buddha mücevheri[ne] (Skt. *buddharatna*) **03** iman ederler. İkinci (olarak) öğreti mücevheri[ne] (Skt. *dharmaratna*) **04** [iman ed]erler. Üçüncü (olarak) asil

[Yukarıdaki satırların bağlamli ve bütünlüklü aktarımı için bk. Tokyürek, 2018, s. 566, 355-359. satırlar]

05 ... .. [arzu ed]ildiği₂ ölçüde [mal] **06** mülk verirler. Bilgisizliğin acı[sıyla] **07** acı çek[ecek can]lılara öğreti (Skt. *dharma*) (hakkındaki) bilgeliği verirler. Korku ...

[Yukarıdaki satırların bağlamli ve bütünlüklü aktarımı için bk. Tokyürek, 2018, s. 566, 379-381. satırlar]

d. Fragmana ilişkin açıklamalar

02-03 burhan [är]dini+kä: Bu ifade Skt. *buddharatna* ve Çin. 佛寶 *fobao* 'Buddha mücevheri' karşılığındadır (DDB; JEBD, 1979: 23b; Hirakawa 1997: 119b; Soothill & Hodous 1937: 225a; daha teferruatlı bilgi için bk. Tokyürek 2018: 643-644 ve Tokyürek 2019: 67-68).

03 nom ärdini+[kä]: Bu ifade Skt. *dharmaratna* ve Çin. 法寶 *fabao* 'öğreti/dharma mücevheri' karşılığındadır (DDB; JEBD, 1979: 107b; Hirakawa 1997: 719a; Soothill & Hodous 1937: 269a; daha teferruatlı bilgi için bk. Tokyürek, 2018: 644 ve Tokyürek 2019: 229).

04 ü[ç]ünç tözün: Satır burada son bulmaktadır; fakat burada anılan Budist kavram *tözün bursay kuvrag ärdini* ‘asil topluluk mücevheri’dir (krş. Tokyürek 2018: 349₀₃₅₉ ve 644).

2.2. U 2049 (o. F.)

a. Fragman hakkında

Bu fragman ön yüzünde iki ve arka yüzünde de iki olmak üzere toplam dört hasarlı satırdan oluşmaktadır. Raschmann’ın verdiği bilgilere göre (URL 2), bu fragmanın diğer parçaları arasında şunlar bulunmaktadır: U 681, U 595 (T III 85), U 685 ve U 652. Raschmann tarafından sayılan bu dört fragmanın yazı çevirimi ve harf çevirisi Tokyürek (2018: 155-159) tarafından kusursuz biçimde hazırlanmıştır. Fragmanın ön yüzüne tekabül eden RM 250’nin yazı çevirimi Kaya (1994: 167 ve 2021, s. 305) tarafından ve yazı çevirimi ile harf çevirisi ise Tokyürek (2018: 404-406) tarafından tamamlanmıştır. Fragmanın arka yüzüne tekâmül eden RM 251’in yazı çevirimi ise yine Kaya (1994: 167-168 ve 2021: 306) tarafından ve yazı çevirimi ile harf çevirisi Tokyürek (2018: 406-407) tarafından sunulmuştur. Burada U 2049 arşiv numaralı ve bulunduğu yer işareti noksan olan bu fragman, U 595 (T III 85) ve buna paralel RM 250₁₈₋₂₀ ile RM 251₂₀₋₂₁ temelinde sunulacaktır.

b. Fragmanın yazı çevirimi ve harf çevirisi

[U 595 (T III 85) +] U 2049 (o. F.) RM 250 ₁₈₋₂₀			
Recto			
09	01	äšidgä[li sävmäk taplamak ärtür ,, inçip] ’šydk’// // // // // // // // // // //	U 2049 r1 + U 595 r3 RM 250 ₁₈₋₁₉
10	02	bod[is(a)t(a)vlar bo muntag yaşın bo bo] pwd//////// // // // // // // // //	U 2049 r2 + U 595 r4 RM 250 ₁₉₋₂₀
[U 595 (T III 85) +] U 2049 (o. F.) RM 251 ₂₀₋₂₁			
Verso			
11	01	[bilig ärsär ,, kaltı üç törl]üg // // // // // // // // // // //wk	U 595 v3 + U 2049 v1 + RM 251 ₂₀₋₂₁
12	02	[tözlär içintä tolun bütmiş] çım // // // // // // // // // // // çyn	U 595 v4 + U 2049 v2 + RM 251 ₂₁

c. Fragmanın Türkiye Türkçesine aktarımı

09 duymayı [sevmektir₂. Böylelikle] **10** Bod[hisattvalar bunun gibi bu]
[Yukarıdaki satırların bağlamı ve bütünlüklü aktarımı için bk. Tokyürek
2018: 577-578₁₂₁₁₋₁₂₁₃]

11 [bilgi ise, şöyle ki üç] tür **12** [esas (Skt. *trīsvabhāva*) içinde eksiksiz
tamamlanmış] hakiki

[Yukarıdaki satırların bağlamı ve bütünlüklü aktarımı için bk. Tokyürek
2018: 578₁₂₃₈₋₁₂₃₉]

d. Fragmana ilişkin açıklama

11 [üç törl]üg [tözlär]: EUyg. bu ifade ‘üç tür öz/cevher’ anlamında olup Skt. *trīsvabhāva* ‘üç öz/cevher’ ve Çin. 三性 *sanxing* ‘üç öz’ karşılığındadır (DDB; JEBD, 1979: 259a; Hirakawa 1997: 22b; Soothill & Hodous 1937: 65a; Wilkens 2021: 817a). Varoluşun bu üç türü sırasıyla şunlardır: (1) Skt. *parikalpitasvabhāva* ve Çin. 遍計所執性 *bianji suozhi xing* “bağlılıktan yanılıcı ayrımcılığa kadar üretilen varoluşun doğası”, (2) Skt. *paratantrasvabhāva* ve Çin. 依他起性 *yita qi zing* “varlığın sebep ve koşullardan kaynaklanan doğası” ve (3) Skt. *pariniṣpannasvabhāva* ve Çin. 圓成實性 *yuancheng shixing* “varoluşun doğasının mükemmel bir şekilde yerine getirilmesi” (DDB).

2.3. U 2548 (T II 704)

a. Fragman hakkında

Bu fragman ön yüzünde altı ve arka yüzünde altı olmak üzere toplam on iki kısa ve oldukça hasarlı satırdan mürekkeptir. Raschmann’ın verdiği bilgilere göre (URL 3), bu fragmanın diğer parçaları arasında şu iki fragman bulunmaktadır: U 3166 (T III 218) ve Mainz 592 (T III 218). Raschmann tarafından sayılan bu iki fragmanın yazı çevirimi ve harf çevirisi Tokyürek (2018: 167-168) tarafından hazırlanmıştır. Fragmanın her iki yüzüne de tekâbül eden RM 254’ün yazı çevirimi Kaya (1994: 169 ve 2021: 308-309) tarafından ve yazı çevirimi ile harf çevirisi ise Tokyürek (2018: 411-412) tarafından hazırlanmıştır. Burada U 2548 arşiv numaralı ve bulunduğu yer işareti T II 704 olan bu fragman, U 3166 (T III 218), Mainz 592 (T III 218) ve buna paralel RM 254₂₋₁₁ ile RM 254₁₁₋₁₉ temelinde sunulacaktır.

b. Fragmanın yazı çevirimi ve harf çevirisi

[U 3166 (T III 218) + Mainz 592 (T III 218) +] U 2548 (T II 704) RM 254 ₂₋₁₁			
Recto			
13	01	[nıy yokın kurugın çınınça biltäçi iki törlüg a]dartdaçı- //// ////////////// ////////////// ////////////// //d'rt'd'çy	U 3166 r1 + Mainz 592 r1 + U 2548 r1 + RM 254 ₂₋₃
14	02	[larıg çınınça tarkardaçı atl(1)g kertü töz „ tözlüg kör]mäk //// ////////////// ////////////// ////////////// ////////////// /// //m'k	U 3166 r2 + Mainz 592 r2 + U 2548 r2 + RM 254 ₅₋₆
15	03	[yol „ ikinti tört kertü nomlarka yakmadın] tnl(1)g äz- /// ////////////// ////////////// ////////////// ////////////// tynlq 'z	U 3166 r3 + Mainz 592 r3 + U 2548 r3 + RM 254 ₆₋₇
16	04	[ügin biltäçi bilgä bilig üzä „ nom äzügin b]iltäçi //// ////////////// ////////////// ////////////// ////////////// ylt'çy	U 3166 r4 + Mainz 592 r4 + U 2548 r4 + RM 254 ₈
17	05	[bilgä bilig üzä tnl(1)gı nomlı ikigününj äz]ügin //// ////////////// ////////////// ////////////// ////////////// wkyn	U 3166 r5 + Mainz 592 r5 + U 2548 r5 + RM 254 ₈₋₉
18	06	[birgärü biltäçi bilgä bilig üzä kördäçi „ yänä] tört //// ////////////// ////////////// ////////////// ////////////// //// twyrt	U 3166 r5 + Mainz 592 r5 + U 2548 r5 + RM 254 ₁₀₋₁₁
[U 3166 (T III 218) + Mainz 592 (T III 218) +] U 2548 (T II 704) RM 254 ₁₁₋₁₉			
Verso			
19	01	[kertü nomlarka kirip altı y(e) girmi törlüg köñül üz]ä //// ////////////// ////////////// ////////////// ////////////// //// '	U 3166 v1 + Mainz 592 v1 + U 2548 v1 + RM 254 ₁₁₋₁₂

20	02	[kördäçi atl(ı)g b(ä)lgü tözlüg körmäk yol äür bışrun] mak //////// // // // // // // // // // // //////m'q	U 3166 v2 + Mainz 592 v2 + U 2548 v2 + RM 254 ₁₂₋₁₄
21	03	[yol ärsär ,, k(a)ltı körmäk yoltın turup takı] kalmış // // // // // // // // // // // // q'lmyş	U 3166 v3 + Mainz 592 v3 + U 2548 v3 + RM 254 ₁₄₋₁₅
22	04	[adartdaçılarıg tarkargalı ,, tayakın täğşür] mäkig //////// // // // // // // // // // // //////m'kyk	U 3166 v4 + Mainz 592 v4 + U 2548 v4 + RM 254 ₁₅₋₁₆
23	05	[tanuklagalı ,, ok aşnukı b(ä)lgükä ilinmäksiz adı] rtsız //////// // // // // // // // // // // ////rtsyz	U 3166 v5 + Mainz 592 v5 + U 2548 v5 + RM 254 ₁₇₋₁₈
24	06	[kördäçi bilgä basa basa bışrun-maktın tugmış o] n //////// // // // // // // // // // // //////n	U 3166 v6 + Mainz 592 v6 + U 2548 v6 + RM 254 ₁₈₋₁₉

c. Fragmanın Türkiye Türkçesine aktarımı

13 [-ları boşluğunu₂ gerçeğe uygun olarak bilecek, iki tür] engeli **14** [gerçeğe uygun olarak imha edecek adlı gerçek öze dayanan gör]me **15** [yolu(dur) (Skt. *darśanamārga*). İkincisi: Dört hakiki öğretilere (Skt. *dharma*) yaklaşımadan] canlının **16** ha[tasını bilecek bilgelik ile öğreti (Skt. *dharma*) hatasını b]ilecek **17** [bilgelik ile canlı ve öğreti(den) (Skt. *dharma*) ikisinin hata]sını **18** [birlikte bilecek bilgelik ile görececek yine] dört

[Yukarıdaki satırların bağlamı ve bütünlüklü aktarımı için bk. Tokyürek, 2018: 578₁₂₉₂₋₁₃₀₁]

19 [hakiki öğretilere (Skt. *dharma*) girip on altı tür gönül il]e **20** görececek adlı alamet esaslı görme yoludur (Skt. *darśanamārga*). (Meditasyona dönük) tekâ]mül **21** [yolu (Skt. *bhāvanāmārga*) ise, şöyle ki görme yolundan (Skt. *darśanamārga*) çıkıp ve] geriye kalan **22** [engelleri ortadan kaldırmak için desteğini çevir]meyi **23** [gerçekleştirmek için önceki alamete bağlanmaksızın far]ksız **24** görececek bilgi, peş peşe tekâmülden doğan o]n

[Yukarıdaki satırların bağlamalı ve bütünlüklü aktarımı için bk. Tokyürek, 2018: 578₁₃₀₁₋₁₃₀₉]

d. Fragmana ilişkin açıklamalar

15 tört kertü nomlar+ka: EUyg. *tört kertü nom* ‘dört soylu hakikat’ anlamına gelir ve Çin. 四諦 *si di* ile Skt. *āryasatya* karşılığındadır (Monier-Williams, 1899, s. 152c; Soothill & Hodous, 1937, s. 182a; JEBD, 1979: 290b; Hirakawa 1997: 282b; Tokyürek 2018: 676-677; Tokyürek 2019: 19-20).

20-21 bışrunmak yol: EUyg. bu ifade ‘tekâmül/olgunlaşma yolu’ anlamında olup Çin. 修道 *xiudao* ve Skt. *bhāvanāmārga* karşılığındadır (DDB; JEBD, 1979: 300a; Hirakawa 1997: 139b; Wilkens 2021: 169a; Tokyürek 2018: 653-654; Tokyürek 2019: 256).

21 körmäk yol+tın: EUyg. bu ifade ‘görme yolu’ anlamında olup Çin. 見道 *jiandao* ve Skt. *darśanamārga* (DDB; Hirakawa 1997: 1059a; Wilkens 2021: 410b; Tokyürek 2018: 653-654; Tokyürek 2019: 255).

2.4. Mainz 156 (T III TV 68)

a. Fragman hakkında

Bu fragman ön yüzünde dört ve arka yüzünde de dört toplam sekiz hasarlı satırdan oluşmaktadır. Bu fragman Raschmann’ın belirttiğine göre (URL 4), U 592 (T III 85) ile U 651 arşiv numaralı fragmanlarla birleştirilmelidir. Tokyürek (2018, s. 169-172), U 592 ve U 651 arşiv numaralı fragmanları bir araya getirerek bunların bütünlüklü bir yazı çevirimini ve harf çevirisini sunar. RM 255’in yazı çevirimi Kaya (1994, s. 169 ve 2021, s. 309) tarafından ve yazı çevirimi ile harf çevirisi ise Tokyürek (2018, s. 412-414) tarafından bütünlüklü olarak hazırlanmıştır. Raschmann (URL 4) tarafından bu fragmanın ön yüzünün RM 255₅₋₈’e eş değer olduğu belirtilmektedir. Fragmanın arka yüzü ise RM 256₆₋₇’ye eş değerdir. Burada Mainz 156 arşiv numaralı ve T III TV 68 yer işaretli bu fragman, U 592 (T III 85) ve U 651 arşiv numaralı fragmanlar ve buna paralel RM 255₅₋₆ ve RM 256₆₋₇ temelinde sunulacaktır.

b. Fragmanın yazı çevirimi ve harf çevirisi

[U 592 (T III 85) +] Mainz 156 (T III TV 68) [+ U 651] RM 255 ₅₋₈			
Recto			
25	01	[bölöklüg tu]lp bölök[lüg k(a)mag yüz] //////// //lp pwylwk/// //// //	U 592 r14 + Mainz 156 r1 RM 255 ₅₋₆
26	02	[y(e)]g(i)rmi törlüg [nizvanilar ärür ,,] /krmy twyrlwk /// //// // //// //	U 592 r15 + Mainz 156 r2 RM 255 ₆₋₇
27	03	[t(ä)rk] tavrak tarkarg[alı sävmäk] /// t'vr'q t'rq'rq/// //////	U 592 r16 + Mainz 156 r3 RM 255 ₇
28	04	[ärsär ,,] k(a)lt[1 bo iki törlüg yol] //// // qlt/ // //// ////////// //	U 592 r17 + Mainz 156 r4 + U 651 r1 RM 255 ₈
[U 592 (T III 85) +] Mainz 156 (T III TV 68) [+ U 651] RM 256 ₆₋₇			
Verso			
29	01	[beş törlüg bilg]ä bilig [oronları] /// ////////// //pylyk /// //// //	U 592 v14 + Mainz 156 v1 RM 256 ₆₋₇
30	02	[ärsär ,,] k(a)ltı ä]ilki içti[n sıjarkı] //// // //// //k'ylyky 'yçty/ //////////	U 592 v15 + Mainz 156 v2 RM 256 ₇₋₈
31	03	[bilgä bilig oro]nın ukmak ,, [, ikinti] //// //// ////nyn 'wqm'q ,, // //////////	U 592 v16 + Mainz 156 v3 RM 256 ₉
32	04	[tıltag bilgä bilig oronı]n [ukmak ,, ,,] //////// ////////// //n ////////// //	U 592 v17 + Mainz 156 v3 + U 651 v1 RM 256 ₁₀

c. Fragmanın Türkiye Türkçesine aktarımı

25 [bölümlü, büt]ün bölüm[ün tamamı yüz] 26 [yir]mi türlü [ihtirastır (Skt. *kleśa*)]. 27 [Derhâl₂] ortadan kaldır[mayı sevmek] 28 [ise,] şöyle ki [bu iki tür yol]

[Yukarıdaki satırların bağlamlı ve bütünlüklü aktarımı için bk. Tokyürek, 2018, s. 579₁₃₁₉₋₁₃₂₂]

29 [beş tür bil]gelik [yerleri] 30 [ise, şöyle ki] ilki iç [taraftaki] 31 [bilim sahası]nı kavramak(tır) (Skt. *adhyātmavidyā*). [İkincisi:] 32 ['Sebepe' bilim sahasın]ı [kavramak(tır)] (Skt. *hetuvidyā*.)

[Yukarıdaki satırların bağlamı ve bütünlüklü aktarımı için bk. Tokyürek, 2018, s. 579₁₃₄₃₋₁₃₄₄]

d. Fragmana ilişkin açıklamalar

25 tulp: EUyg. *tolp* yerine *tulp* şeklindeki okuma önerisi için krş. Wilkens, 2021, s. 756a.

29 beş türlü bilgelä bilig oronları: EUyg. bu ifade Çin. 五明 *wuming* ‘beş bilim’ ve Skt. *pañcavidyā* karşılığındadır. Bunlar sırasıyla şöyledir: (1) Dil bilgisi ve dil bilimi (Skt. *śabdavidyā* ve Çin. 聲明 *shengming*); (2) matematik gibi beceriler (Skt. *śilpakarmasthānavidyā* ve Çin. 工巧明 *gongqiao ming*); (3) tıp (Skt. *cikitsāvidyā* ve Çin. 醫方明 *yifang ming*); (4) mantık ve epistemoloji (Skt. *hetuvidyā* ve Çin. 因明 *yinming*) ve (5) psikoloji, kendini geliştirme ve kendini anlama (Skt. *adhyātmavidyā* ve Çin. 內明 *neiming*) (DDB; JEBD, 1979, s. 85b; Monier-Williams, 1899, s. 576a; Soothill & Hodous, 1937, s. 119a/b; Edgerton, 1953, s. 315a; Tokyürek, 2018, s. 674-675; Tokyürek, 2019, s. 278).

30-31 içtin sımarkı bilgelä bilig: Bu EUyg. ifade ‘ruh bilimleri’ anlamında ve Skt. *adhyātmavidyā* ve Çin. 內明 *neiming* karşılığındadır (DDB; JEBD, 1979, s. 85b; Soothill & Hodous, 1937, s. 131a; Tokyürek, 2018, s. 677; Tokyürek, 2019, s. 279).

32 tıltag bilgelä bilig: Bu EUyg. ifade ‘mantık ve epistemoloji’ anlamında olup Skt. *hetuvidyā* ve Çin. 因明 *yinming* karşılığındadır (DDB; JEBD, 1979, s. 85b; Soothill & Hodous, 1937, s. 205b; Tokyürek, 2018, s. 678; Tokyürek, 2019, s. 279).

2.5. Ch/U 6313 (T III M 173.518)

a. Fragman hakkında

Bu fragmanın arka yüzünde kursiv yazıyla üç hasarlı Uygurca satır mevcuttur. Raschmann (URL 5), *Altun Yaruk Sudur*’un 4. kitabına ait olan bu fragmanı P. Zieme’nin belirlediğini yazar. Bununla birlikte Raschmann tarafından bu kısa fragmanın metinsel paralelinin RM 291₂₁₋₂₃ olduğu belirtilmektedir. RM 291’in yazı çevirimi Kaya (1994, s. 183 ve 2021, s. 335-336) tarafından ve yazı çevirimi ile harf çevirisi ise Tokyürek (2018, s. 468-469) tarafından hazırlanmıştır. Burada Ch/U 6313 arşiv numaralı ve T III M 173.518 yer işaretli bu fragman, RM 291₂₁₋₂₃ restorasyonu temelinde sunulacaktır.

2.7. U 3035 (T II Xanthippe)

a. Fragman hakkında

Bu fragman ön yüzünde üç ve arka yüzünde de üç olmak üzere toplam altı hasarlı satırdan oluşmaktadır. Raschmann'a göre (URL 7), bu fragman Berlin Turfan Koleksiyonu'ndaki U 2537 (T II 957) arşiv numaralı fragman ile metin paralellikleri taşımaktadır. Tokyürek (2018, s. 304-305), U 2537 (T II 957) arşiv numaralı fragmanın bütünlüklü bir yazı çevirimini ve harf çevirisini sunar. Raschmann, bu fragmanın RM 336₆₋₁₀ ve RM 336₁₀₋₁₃'e eş değer olduğunu belirtmektedir. RM 336'nın yazı çevirimi Kaya (1994, s. 203-204 ve 2021, s. 373) tarafından ve yazı çevirimi ile harf çevirisi ise Tokyürek (2018, s. 546-547) tarafından sunulmuştur. Burada U 3035 arşiv numaralı ve T II Xanthippe yer işaretli bu fragman, U 2537 (T II 957) arşiv numaralı fragman göz önünde bulundurularak paralel satırları taşıyan RM 336₆₋₁₀ ve RM 336₁₀₋₁₃ temelinde sunulacaktır.

b. Fragmanın yazı çevirimi ve harf çevirisi

U 3035 (T II Xanthippe) + [U 2537 (Glas: T II 686)] RM 336 ₆₋₁₀			
recto			
44	01	tükäl k[ı]lğalı [udaçı tetir ,, anın kim kayu] twyk'l qy/q'ly // // // // // // // // // //	U 3035 r1 + U 2537 r4 + RM 336 ₆₋₇
45	02	tınl(i)glar bo nom ärdin [ig tutsarlar täginsärlär ol yalañuk]- tynlq l'r pw nwm 'rdyn// // // // // // // // // //	U 3035 r2 + U 2537 r5 + RM 336 ₇₋₈
46	03	lar ötrü alku burhan [larka utlı sävinç täginmiş bolğaylar] l'r 'wytrw ''lqw pwrq'n// // // // // // // // // //	U 3035 r3 + U 2537 r6 + RM 336 ₈₋₁₀
U 3035 (T II Xanthippe) + [U 2537 (Glas: T II 686)] RM 336 ₁₀₋₁₃			
verso			
		[törtünç yüz] beş tokuz on // // // // // // // // // // pyş twqwz 'wn	U 2577 + U 3035

47	01	t(ä)ñrim tep tedi „ äz[rua t(ä)ñriniñ bo ötügin äşidü] tnkrym typ tydy „ ’z/// ////////// // ////////// //	U 3035 v1 + U 2537 v1 + RM 336 ₁₀₋₁₁
48	02	y(a)rılıkap „ ötrü tü[käl bilgä t(ä)ñri t(ä)ñrisi burhan äzrua t(ä)ñri-] yrlyq’p „ ’wytrw twy/// ////////// ////////// ////////// // /// //	U 3035 v2 + U 2537 v2 + RM 336 ₁₂₋₁₃
49	03	kä i[n]çä ... . k’ ’y/ç’	U 3035 v3 + U 2537 v3 + RM 336 ₁₃

c. Fragmanın Türkiye Türkçesine aktarımı

44 yerine getirmeye [muktedir olacaktır. Bu sebeple hangi] **45** canlılar bu öğreti mücevher[ini tutsalar, erişseler o canlı]lar **46** sonra bütün Buddha[lara şükran₂ ulaştırmış olacaklar]

[Yukarıdaki satırların bağlamli ve bütünlüklü aktarımı için bk. Tokyürek, 2018, s. 604₃₃₂₁₋₃₃₂₅]

[dördüncü (kitap) yüz] seksen beş(inci) (yaprak) **47** Tanrım diye söyledi. Ezrua Tanrı’nın bu ricasını işitme] **48** lütfunda bulunarak, sonra bütün bilge Tanrılar Tanrısı Buddha, Ezrua Tanrı]’ya **49** böylece ... ..

[Yukarıdaki satırların bağlamli ve bütünlüklü aktarımı için bk. Tokyürek, 2018, s. 604₃₃₂₅₋₃₃₂₈]

2. Sözlük-Dizin

A

adart- ‘engel olmak’ *a.-daçılarıg* 13, 22

adırsız ‘farksız, farklı olmayan’ *a.* 23

alku ‘bütün’ *a.* 38, 46

altı ‘altı’ *a.* 19

anın ‘bu sebeple, bundan dolayı’ *a.* 44

anta ‘orada’ *a.* 42

aşnukı ‘önceki, evvelki’ *a.* 23

atl(1)g ‘adlı, isimli’ *a.* 14, 20

ayaglig 'saygi gösterme' *a.* 35

B

basa < Soğd. *ps* ~ *ps'h* 'sonra' *b.* 24, 24

baştınkı 'ilk, birinci, en ilk' *b.* 42

b(ä)lgü 'alamet, işaret, nişan' (~ Skt. *lakṣaṇa*) *b.* 20; *b.+kä* 23

ber- 'vermek' *b.-ürlär* 06, 08

beş 'beş' *b.* 29

bışrunmak 'olgunlaşma, tekâmül' *b.* 20; *b.+tın* 24

bil- 'bilmek' *b.-gülük* 38; *b.-täçi* 13, 16, 16, 18; *b.-ü* 39

bilgä 'bilge, (*bilig* ile birlikte) bilgelik, hikmet' (~ Skt. *prajñā*) *b.* 07, 16, 17, 18, 24, 29, 31, 32, 48

bilig 'bilgi, (*bilgä* ile birlikte) bilgelik, hikmet' (~ Skt. *prajñā*) *b.* 08, 11, 16, 17, 18, 29, 31, 32, 37

biligsiz 'bilgisiz' *b.* 06, 37, 39

birgärü 'birlikte' *b.* 18

bo 'bu' *b.* 10, 10, 10, 28, 41, 45, 47

bodi < Soğd. *pwd'y*, *pwdy* < Skt. *bodhi* 'aydınlanma' *b.* 35; *b.+li* 34

bodis(a)t(a)v < Soğd. *pwdystβ* ~ *pwtystβ* < Skt. *bodhisattva* 'Bodhisattva, Buddha adayı' *b.+lar* 01, 10, 41

bol- 'olmak' *b.-gaylar* 46

bolar 'bunlar' *b.* 37

bölöklüg 'bölümlü' *b.* 25, 25

burhan 'Buddha' *b.* 02, 48; *b.+larka* 46

buşi < Çin. 布施 *bushi* 'sadaka' (~ Skt. *dāna*) *b.* 43

büt- 'tamamlanmak' *b.-miş* 12

Ç

çın < Çin. 真 *zhen* 'doğru, gerçek' *ç.* 12

çınınça 'gerçeğe uygun olarak' *ç.* 13, 14

D

dana << Skt. *dāna* 'sadaka' *d.* 43

Ä

äd 'mal, mülk' *ä.* 05

ängäk 'sıkıntı, acı' (~ Skt. *dukkha*) *ä.+in* 06

ängän- ‘acı çekmek’ *ä.-däçi* 07

äjilki ‘ilk, birinci’ *ä.* 02, 30

är- ‘yardımcı eylem, -dır; var olmak, mevcut olmak’ *ä.-mäzüg* 35; *ä.-sär* 11, 21, 28, 30; *ä.-ür* 01, 09, 20, 26

ärdini << Skt. *ratna* ‘mücevher’ *ä.+g* 45; *ä.+kä* 02, 03

ärklig ‘güçlü’ *ä.* 01

äşid- ‘işitmek, duymak’ *ä.-gäli* 09; *ä.-ü* 47

äzrua < Soğd. ‘zrw’ Brahmā, ‘Budizm’de en büyük tanrının adı, bu dünyanın hükümdarı’ (UWNom2 354) *ä.* 47, 48

äzüg ‘yalan, yanlış, hata’ *ä.+in* 15, 16, 17

I

ıd- ‘(yardımcı fiil olarak) izin vermek’ *ı.-mazlar* 38

İ

iç ‘iç’ *i.+intä* 12, 43

içtin ‘içeride’ *i.* 30

ikägü ‘ikisi, ikisi (birlikte)’ *i.* 37

iki ‘iki’ *i.* 13, 28

ikigü ‘ikisi, ikisi birlikte’ *i.+nüñ* 17

ikinti ‘ikinci’ *i.* 03, 15, 31, 43

ilnmäksiz ‘bağsız, bağlanmadan’ *i.* 23

iñä ‘böyle, bu şekilde, şöyle’ *i.* 49

iñçip ‘böylece, böylelikle’ *i.* 01, 09

K

kaçan ‘ne zaman’ *k.* 41

kal- ‘kalmak’ *k.-mış* 21

k(a)ltı ‘şöyle ki’ *k.* 11, 21, 28, 30

k(a)mag ‘bütün, hep’ *k.* 25

katıglan- ‘çabalamak’ *k.-urlar* 43

kayu ‘hangi’ *k.* 44

kertgünç ‘inanç, iman’ *k.* 01

kertü ‘gerçek, hakiki’ *k.* 14, 15, 19

kıl- ‘kılmak, yapmak’ *k.-galı* 44

kim 'ki' *k.* 44

kir- 'girmek' *k.-ip* 19

korkınç 'korku' *k.* 08

könül 'gönül' *k.* 19; *k.+läri* 02

kör- 'görmek' *k.-däçi* 18, 20, 24

körmäk 'görme' *k.* 14, 20, 21

kurug 'kuru, boş; boşluk' *k.+ın* 13

küsüş 'dilek, arzu, istek' *k.+inçä* 05

M

m(a)has(a)t(a)v << Skt. *mahāsattva* 'büyük varlık' *m.+lar* 41

muntag 'bunun gibi' *m.* 10

N

nizvani < Soğd. *nyzβ'nny* ~ *nyzβ'n'k* 'ihtiras' (~ Skt. *kleśa*) *n.+lar* 26

nom < Soğd. *nwm* < Grek. *nomos* 'öğreti, dinî kaide' (~ Skt. *dharma*) *n.* 03, 07, 16, 45; *n.+larka* 15, 19; *n.+larnıy* 38; *n.+lı* 17

O

ogul 'oğul, çocuk' *o.+ı-y-a* 41

ok 'pekiştirme edatı' *o.* 23

ol 'o, işaret sıfatı' *o.* 45

on 'on' *o.* 24

onunç 'onuncu' *o.* 37

oron 'yer, mevki' *o.+ın* 31, 32; *o.+ka* 37; *o.+ları* 29; *o.+larka* 42; *o.+ta* 42, 43

Ö

ö- 'düşünmek' *ö.-mäzlär* 34, 34, 35, 35

ötrü 'sonra' *ö.* 46, 48

ötüg 'rica' *ö.+ın* 47

P

p(a)ramit < Toh. A *pāramit* ve Toh B. *pāramit* ~ *paramit*, Soğd. *p'rmyt* < Skt. *pāramitā* 'mükemmeliyet' *p.* 43, 43

S

sansar < Toh. A ve Toh. B *saṃsār*, Soğd. *sns''r* ~ *snks''r* < Skt. *saṃsāra* 'doğum ölüm çemberi' *s.+lı* 35

sävinç ‘sevinç, mutluluk’ s. 46
 sävmäk ‘sevme’ s. 9, 27
 sıñarkı ‘taftaki’ s. 30
 süzök ‘saf, temiz, arı’ s. 02
 süzül- ‘iman etmek’ s.-ürlär 03, 04

T

takı ‘dahi; ve’ t. 21
 tanukla- ‘gerçekleştirmek’ t.-galı 23
 tapınça ‘arzu ettiği gibi’ t. 05
 taplamak ‘sevme’ t. 09
 tarkar- ‘ortadan kaldırmak’ t.-daçı 14; t.-galı 22, 27
 t(a)var ‘mal, mülk’ t. 06
 tavrak ‘hızlı, çabuk’ t. 27
 tayak ‘destek’ t.+ın 22
 täg- ‘değmek, ulaşmak’ t.-särlär 42
 tägin- ‘erişmek, ulaşmak’ t.-miş 46; t.-särlär 45
 täğşürmäk ‘çevirme’ t.+ig 22
 tägür- ‘ulaştırmak’ t.-gäli 37
 t(ä)ñri ‘Tanrı’ t. 48; t.+kä 48; t.+m 47; t.+niñ 47; t.+si 48
 t(ä)rk ‘hızlı, çabuk’ t. 27
 te- ‘demek, söylemek’ t.-di 47; t.-p 47
 tegmä ‘denen, söylenen, adlı’ t. 01, 43
 tet- ‘(-Ir ekiyle beraber) tetir {-Dİr} bildirme, kopula’ t.-ir 44
 tıdılmaklıg ‘engellenme’ t. 39
 tıtag ‘sebep’ t. 32
 tınl(ı)g ‘canlı’ t. 15; t.+lar 45; t.+larka 07; t.+lı 17
 tolun ‘eksiksiz’ t. 12
 törlüg ‘türlü’ t. 11, 13, 19, 26, 28, 29
 tört ‘dört’ t. 15, 18
 töz ‘esas’ t. 14; t.+lär 12; t.+lärin 39
 tözlüg ‘esaslı’ t. 14, 20
 tözün ‘asil’ t. 04; t.+lär 40

tug- ‘doğmak’ *t.-miş* 24

tulp ‘bütün’ *t.* 25

tur- ‘çıkmaq’ *t.-up* 21

tut- ‘tutmak’ *t.-sarlar* 45

tükäl ‘tam’ *t.* 44, 48

tüplüg ‘temelli, esaslı’ *t.+üg* 33

tüpsüz ‘temelsiz, esassız’ *t.+üg* 33

U

u- ‘muktedir olmak’ *u.-daçı* 44; *u.-matın* 39

ukmak ‘anlama, bilme’ *u.* 31, 32

umamaklıg ‘muktedir olmamaya ilişkin’ *u.* 36

utlı ‘sevinç’ *u.* 46

Ü

üç ‘üç’ *ü.* 11

üçünç ‘üçüncü’ *ü.* 04

ürlüklüg ‘ebedî (olan)’ *ü.+üg* 34

ürlüksüz ‘geçmiş (olan)’ *ü.+üg* 34

üzä ‘ile’ *ü.* 16, 17, 18, 19

Y

yak- ‘yaklaşmak’ *y.-madın* 15

yalañuk ‘canlı’ *y.+lar* 45

yañ ‘tarz, biçim, şekil’ *y.+ın* 10

y(a)rlıka- ‘lütüfta bulunmak’ *y.-p* 48

yänä ‘yine, tekrar’ *y.* 18, 42

y(e)girmi ‘yirmi’ *y.* 19, 26

yer ‘yer’ *y.* 41

yinçgä ‘ince’ *y.* 39; *y.+dä* 38

yok ‘yok, boşluk’ *y.+ın* 13

yol ‘yol’ *y.* 15, 20, 21, 28; *y.+tın* 21

yüz ‘yüz’ *y.* 25

Sonuç

Budist Uygur edebiyatının en hacimli ve popüler metinleri arasında yer alan ve her bir bölümde ele aldığı konular itibarıyla bir Budizm antolojisi niteliği taşıyan *Altun Yaruk Sudur*, muhtelif dillerde versiyonlara sahip Mahāyāna Budizmi'nin öne çıkan metinlerindedir. Bu yazıda şimdiye kadar Radlov-Malov metni temelinde bütünlüklü olarak Kaya 1994 ve 2021 tarafından neşredilen ve daha sonra bütünlüklü ve Berlin Turfan Koleksiyonu'ndaki fragmanlarla karşılaştırmalı olarak Tokyürek 2018 tarafından neşredilen *Altun Yaruk Sudur*'un 4. kitabına ait yedi yeni fragmanın neşri gerçekleştirilmiştir. Bu yazının sonuçları şöyle özetlenebilir: (1) Şimdiye kadar herhangi bir yerde neşri gerçekleştirilmemiş ve tespiti Dr. Simone-Christiane Raschmann tarafından ortaya konan Berlin Turfan Koleksiyonu'nda korunan *Altun Yaruk Sudur*'un 4. kitabına ilişkin yedi fragman esas alınmıştır. (2) Bu çalışmaya dâhil edilen fragmanlar Berlin Turfan Koleksiyonu'ndaki diğer fragmanları tamamlayıcı özelliği taşıırken, Radlov-Malov tarafından hazırlanan dökme Uygur harfli metinle paralellik taşımaktadır. (3) Bu fragmanlar bugün ciddi hasar taşımakta, kimi satırlarda birkaç sözcük korunabilmişken kimi satırlarda yalnız birkaç harf kalıntısı mevcuttur. Bu çalışma ile *Altun Yaruk Sudur* çalışmalarına özellikle 4. kitap temelinde metinsel bir katkı sunulmuştur.

İşaretler ve Kısaltmalar

(P)	pothī deliği
*	madde başı
	eş değer kısımlar
AKDITYK	Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu
bk.	Bakınız
Çin.	Çince
DDB	Digital Dictionary of Buddhism
EUyg.	Eski Uygurca
JEED	Japanese-English Buddhist Dictionary
krş.	Karşılaştırınız
o. F.	ohne Fundsignle [buluntu işaretsiz] (Fragmanın bulunduğu yere ilişkin bir işaretin mevcut olmadığını belirtir.)

RM	<i>Suvarṇaprabhāsa (Sutra zolotogo bleska). Tekst' uygurskoy redaktsii. I-IV, bk. Radlov-Malov 1913-1917.</i>
Skt.	Sanskritçe
Soğd.	Soğdca
TDiAD	Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi
TDK	Türk Dil Kurumu
Toh. A	Toharcanın A diyalekti
Toh. B	Toharcanın B diyalekti
URL	Uniform Resource Locater [Tek Biçimli Kaynak Bulucusu]

Kaynakça

- Adams, D. Q. (2013). A Dictionary of Tocharian B. Revised and Greatly Enlarged. Vol. 1-2. [Leiden Studies in Indo-European 10.] Amsterdam, New York: Rodopi.
- Edgerton, F. (1953). Buddhist Hybrid Sanskrit Grammar and Dictionary. Vol. II: Dictionary. New Haven: Yale University Press.
- Gharib, B. (1995). Sogdian Dictionary: Sogdian-Persian-English. Tehran: Farhang.
- Hirakawa, A. 平川彰 (1997). Bukkyō kan-bon dai jiten 佛教漢梵大辭典 [Buddhist Chinese-Sanskrit Dictionary]. Tōkyō: Reiyūkai.
- Japanese-English Buddhist Dictionary. 1979. Tōkyō: Daitō Shuppansha.
- Kaya, C. (1994). Uygurca Altun Yaruk Giriş, Metin ve Dizin. [AKDITYK. TDK Yay. 607.] Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kaya, C. (2021). Uygurca Altun Yaruk Giriş, Metin ve Dizin. 2. bs. [AKDITYK. TDK Yay. 607.] Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Monier-Williams, M. (1899). A Sanskrit-English Dictionary. Oxford: Oxford University Press.
- Ölmez, M. (1991). Altun Yaruk III. Kitap (= 5. Bölüm) (Suvarṇaprabhāsaśūtra). [TDiAD. 1.] Ankara.
- Poucha, P. (1955). Institutiones Linguae Tocharicae. Pars I: Thesaurus Linguae Tocharicae Dialecti A. [Monografie Archivu Orientálního XV.] Praha: Státní Pedagogické Nakladatelství.
- Radlov, V. V., Malov S. E. (1913-1917). Suvarṇaprabhāsa (Sutra zolotogo bleska). Tekst' uygurskoy redaktsii. I-IV. St. Petersburg. [Bibliotheca Buddhica: XVII].
- Rhys Davids, T. W., Stede W. (1921-1925). The Pali Text Society's Pali-English Dictionary. Oxford: Pali Text Society.
- Soothill, W. E., Hodous L. (1937). A Dictionary of Chinese Buddhist Terms: with Sanskrit and English Equivalents and a Sanskrit-Pali Index. London: Kegan Paul, Trench, Trubner & Co.

Tokyürek, H. (2018). *Altun Yaruk Sudur IV. Tegziñç (Karşılaştırmalı Metin Yayını)*. [AKDITYK. TDK Yay. 1268. Eski Uygurca Kütüphanesi 8.] Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Tokyürek, H. (2019). *Eski Uygur Türkçesinde Budizm ve Manihaizm Terimleri*. [AKDITYK. TDK Yay. 1294. Eski Uygurca Kütüphanesi 11.] Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Wilkens, J. (2021). Handwörterbuch des Altuigurischen: Altuigurisch – Deutsch – Türkisch / Eski Uygurcanın El Sözlüğü: Eski Uygurca – Almanca – Türkçe. Göttingen: Universitätsverlag Göttingen.

Zieme, P. (1992). Religion und Gesellschaft im Uigurischen Königreich von Qoço. Kolophone und Stifter des alttürkischen buddhistischen Schrifttums aus Zentralasien. Opladen. [Abhandlungen der Rheinisch-Westfälischen Akademie der Wissenschaften. 88.]

Zieme, P. (2015). ‘Local Literatures: Uighur.’ J. A. SILK - O. von HINÜBER - V. ELTSCHINGER (eds.) *Brill’s Encyclopedia of Buddhism. Vol. I: Literature and Languages*. Leiden/Boston, 871-882. [Handbook of Oriental Studies, Handbuch der Orientalistik Section Two: India 29/1.]

Elektronik Kaynaklar

DDB = Digital Dictionary of Buddhism, www.buddhism-dict.net (Erişim tarihi: 03.01.2022).

URL 1 [U 2103]: https://orient-mss.kohd.adw-goe.de/receive/KOHDOldUygurM-Book_manuscript_00000718 (03.01.2022)

URL 2 [U 2049] : https://orient-mss.kohd.adw-goe.de/receive/KOHDOldUygurM-Book_manuscript_00001583 (03.01.2022)

URL 3 [U 2548]: https://orient-mss.kohd.adw-goe.de/receive/KOHDOldUygurM-Book_manuscript_00000462 (03.01.2022)

URL 4 [Mainz 156]: https://orient-mss.kohd.adw-goe.de/receive/KOHDOldUygurM-Book_manuscript_00000292 (03.01.2022)

URL 5 [Ch/U 6313]: https://orient-mss.kohd.adw-goe.de/receive/KOHDOldUygurM-Book_manuscript_00000640 (03.01.2022)

URL 6 [U 2867]: https://orient-mss.kohd.adw-goe.de/receive/KOHDOldUygurM-Book_manuscript_00000443 (03.01.2022)

URL 7 [U 3035]: https://orient-mss.kohd.adw-goe.de/receive/KOHDOldUygurM-Book_manuscript_00000686 (03.01.2022)